

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

**SERMAYE, DOĞA VE EKONOMİ POLİTİĞİN
YARIM KALMIŞ ELEŞTİRİSİ**

KARL MARX'IN EKOSOSYALİZMİ KOHEI SAITO

SERMAYE, DOĞA VE EKONOMİ POLİTİĞİN
YARIM KALMIŞ ELEŞTİRİSİ

Karl Marx'ın Ekososyalizmi

SERMAYE, DOĞA VE EKONOMİ POLİTİĞİN
YARIM KALMIŞ ELEŞTİRİSİ

Karl Marx'ın Ekososyalizmi

Kohei Saito

Çevirmen:
Deniz Saygı

SERMA YE, DO Ğ A VE EKONOM İ POL İT İ Ğ İ N YARIM KALMI Ş ELE ŖT İ R İ S İ

Karl Marx'ın Ekososyalizmi

Kohei Saito

Genel Yayın Numarası: 320

ISBN: 978-605-2294-40-6

1. Basım, Ekim 2020

Karl Marx's Ecosocialism "Capital, Nature and the Unfinished Critique of Political Economy", Kohei Saito, Monthly Review Press

Copyright 2017 by Monthly Review Press

EFLATUN Basım Dağıtım Yayıncılık Danışmanlık Yatırım ve Tic. Ltd. Şti. ©2020

Efil©2020

Bu kitabın tüm hakları saklıdır.

Herhangi bir şekil ya da yöntemle çoğaltılamaz.

Sertifika No: 45550

Son Okuma: Serenay Dıraz

Grafik Tasarım: Burak Aras

Baskı ve Cilt: Ayrıntı Basım Yayın ve Matbaacılık Hizmetleri San.Tic.Ltd.Şti.

İvedik Organize Sanayi Bölgesi 28. Cad. 2284 Sok. No: 105/A

Ostim/Yenimahalle/ANKARA

Tel: 0312 394 55 90 • E-mail: info@ayrintibasimevi.com.tr

Sertifika Nu.: 13987

EFİL YAYINEVİ

EFLATUN Basım Dağıtım Yayıncılık Danışmanlık Yatırım ve Tic. Ltd. Şti.

Bağcılar Mahallesi Şemsettin Günlaltay Caddesi 283. Sokak

Ata Apartmanı No: 9/7 06670 Çankaya/Ankara Türkiye

Tel : (+90) 312 442 52 10

GSM : (+90) 530 108 99 76

Faks : (+90) 312 442 52 12

www.efilyayinevi.com • instagram.com/efilyayinevi • twitter.com/efilyayinevi

İçindekiler

Teşekkür / 7

Giriş / 9

I. Kısım

Ekoloji ve Ekonomi / 33

1

Modernizmin Doğuşu ile Birlikte Doğanın Yabancılaşması / 35

Felsefi Bir Kategori Olarak Yabancılaşma mı? / 37

İnsanlık ile Doğa Arasındaki Özgün Birliğin Sona Ermesi / 48

Teorinin Devamlılığı / 58

Felsefeyi Bırakmak / 65

2

Ekonomi Politiğin Metabolizması / 85

Varlığın Materyali Olan “Doğa” / 87

Metabolizmanın Soyağacı / 92

Antropolojik Materyalizmin Sınırlandırılması / 105

“Doğa Bilimleri Referanslı Materyalizm”İN Ötesinde / 115

“Grundrisse”Teki Fizyolojinin Rolü / 121

3

“Metabolizma Teorisi” Anlamıyla “Kapital” / 143

“Tarih – Ötesi Metabolizma” Kapsamında Emek Süreci / 145

Marks’ın Teorisinin Çekirdeği Olarak “Şeyleşme” / 148

“Biçimler” ve “İçerik” / 160

Metabolizmanın Kapitalist Açıdan Dönüşümü / 168

Sermayenin Doğadaki Çelişkisi / 180

II. Kısım

Karl Marx'ın Ekolojisi ve Marx-Engels Külliyyatı / 199

4

Liebig ve “Kapital” / 201

1865 Yılından Önce Karl Marks'ın Toprak Rantı Teorisi / 203

Liebig'in Doğal Sınırları Tanınması / 213

Roscher'in Liebig Üzerine Olan Tepkisi / 223

Modern Tarımın Negatif Anlamda Yoğunlaştırılması / 230

5

“Soygun Tarım”a Karşı Gübreleme Yöntemi / 245

Kötümserlik mi? Yoksa İyimserlik mi? / 247

On Dokuzuncu Yüzyılın İyimser Kimyagerleri / 257

Liebig'in Sorunlu Polemikleri / 263

Modern Tarım Üzerine Olan Eleştirinin Ortaya Çıkışı / 268

Ekolojik Emperyalizm ve Küresel Krizler / 276

Savurganlıktan Sürdürülebilir Üretime / 287

6

1868 Yılından Sonraki Dönemde Marks'ın Ekolojisi / 301

Liebig Üzerine Şüpheler Mevcut mu? / 303

Malthus'un Hayaleti / 309

“Tarım Fiziği” ile Bir Rastlantı / 314

Fraas'ın Güç Ekimi ve Alüvyal Teorisi / 321

Medeniyete Karşı Bir Tehlike Olarak “İklim Değişikliği” / 327

Materiyal Dünyanın Sınırı Olarak “İklim Değişikliği” / 335

Sonuç / 353

Teşekkür

Yazmış olduğum teze dayanan bu kitap, “*Natur gegen Kapital: Marx’ Ökologie in einer unvollendeten Kritik des Kapitalismus (Frankfurt am Main: Campus, 2016)*” kitabının Türkçeye çevrilmiş halidir.

Berlin’de bulunduğum zaman diliminde bana ilham veren ve her zaman itici güç olan Danışmanım *Andreas Arndt*¹ ile çalışmam boyunca bulundukları yorumlar ve yaptıkları yapıcı eleştiriler için Japon meslektaşlarım *Shigeru Iwasa*, *Teinosuke Otani*, *Tomonaga Tairako*, *Ruji Sasaki*, *Hideto Akashi* ve *Soichiro Sumida*’ya teşekkür ederim.

Ayrıca Marks’ın defterleriyle olan mücadelede beni teşvik eden *Berlin Brandenburg Bilimler Akademisi (BBAW)*² editörlerine –özellikle *Gerald Hubmann*, *Claudia Recihel* ve *Timm Graßmann*’a– minnettarım. Bunun yanında, çeşitli konferanslardaki yararlı yorumları için *Frieder Otto Wolf*, *Harald Bluhm*, *Michael Heinrich*, *Michael Perelman*, *Ingo Stützle*, *Kolja Lindner* ve *Elena Louisa Lange*’ye teşekkür ederim.

Kitabın bu sürümünü hazırlarken fazladan yardım aldığım için şanslıydım. Öncelikle, Santa Barbara’da bulunan Kaliforniya Üniversitesi’nin Sosyoloji Bölümü’nde, beni misafir akademisyen olarak ağırlayan *Kevin Anderson*³’a teşekkür etmek istiyorum. Kendileri, araştırmalarımı üniversitenin Sosyoloji Bölümü üyeleri ve Los Angeles’ta

1 1949 doğumlu Alman filozof (ç.n.)

2 **Berlin – Brandenburgische Akademie der Wissenschaften (BBAW)**: 1700 yılında Gottfried Wilhelm Leibniz (1646 – 1716) tarafından kurulmuştur. 1992 yılında devletlerarası bir anlaşma ile birlikte bugünkü revize edilmiş halini alan kurum, “*Prusya Bilimler Akademisi*” geleneğini sürdürmektedir. (ç.n.)

3 Marksist hümanist ve sosyolog (ç.n.)

bulunan *The International Marxist – Humanist Organization (IMHO)*⁴ ile paylaşma fırsatı sağladı.

“*Monthly Review*”⁵da makalelerimin yayınlanmasında ve bu kitabın “*Monthly Review Press*” tarafından basılmasında bana daima destek veren *John Bellamy Foster*’a ne kadar teşekkür etsem azdır. Kendileri, bu çalışmanın her aşamasında, yaptığı yorumlar ve eklemeler ile çalışmanın daima net ve keskin oluşunu geliştirdi.

Bu çalışmanın ilk halini okuyan, bunun yanında da dikkatli ve özenli okumasıyla çalışmamı önemli ölçüde geliştiren *Brett Clark*’a sonsuz teşekkürlerimi sunuyorum. Onun yardımı sayesinde, çalışmalarımın yabancı bir dilde iletilmesi mümkün oldu; ancak geriye kalan hataların elbette bana atfedilmesi gerekiyor.

Aynı zamanda, editöryal komitesi ile birlikte, “*bilinmeyen bir Japon akademisyenin*” İngilizce dilinde ilk kitabını yayınlamak için bu harika fırsatı sunan “*Monthly Review Press*”ten *Michael Yates*’e minnettarım.

Son olarak, “*Monthly Review Press*”ten *Martin Paddio*’ya ve Editör *Erin Clermont*’a, kitabımın basım süreci boyunca çalışmalarından dolayı teşekkür etmek istiyorum.

“*The Japan Society for the Promotion of Science*”⁶, Kaliforniya Üniversitesi’nde devam ettirdiğim araştırmamı finanse edip bu kitabı tamamlamamı sağladı.

4 **Uluslararası Marksist Hümanist Örgüt (IMHO):** Günümüzün özgürlük mücadelelerine yön vererek kapitalizme alternatif bir vizyon geliştirmeyi ve projelendirmeyi amaçlamaktadır. IMHO, 1950’lerde Raya Dunayevskaya tarafından kurulmuştur. (ç.n.)

5 **The Monthly Review:** 1949 yılında kurulmuş olup New York’ta aylık olarak yayınlanan bağımsız bir sosyalist dergidir. (ç.n.)

6 **The Japan Society for the Promotion of Science:** Tüm bilim alanlarında faaliyet gösteren (*doğa bilimleri ve sosyal bilimler dahil olmak üzere*) ve bilimin gelişmesine katkıda bulunmak amacıyla 1932 yılında Japonya’da kurulmuş olan bağımsız bir idari kurumdur. Kurumun genel merkezi, Japonya’nın başkenti Tokyo’da bulunmaktadır. (ç.n.)

Giriş

Oldukça uzun bir süre boyunca, “*Marks’ın Ekolojisi*” kavramı tezatlık içeren¹ bir ifade olarak kabul edilmiştir. Yalnızca Karl Marks’ı eleştirenler değil, aynı zamanda kendini Marksist olarak tanımlayan birçok kişi de Marks’ın ekonomik ve teknolojik alanlarda yaşanan gelişmeleri, tarihin doğal bir kanunu olarak sınırsız bir çerçevede ön plana çıkardığını ve doğanın mutlak hâkimiyetini yaygınlaştırdığını kabul etmektedir. Buna ek olarak her iki durum da doğal kaynakların azlığı ve ekosistemlere yönelik gereğinden fazla yüklenme gibi ekolojik sorunların her türlü ciddi kuramsal ve pratik düşüncesine ters düşmektedir. 1970’lerden beri insanlığa karşı ciddi boyutlarda vuku bulan çevresel tehditler, Batı toplumlarında yavaş yavaş daha da belirgin hale geldiği zaman Marks, gelişmekte olan çevre çalışmaları ve şahsının doğadaki insan egemenliğini tamamıyla savunan bir on dokuzuncu yüzyıl fikrini kabul etmesinden ötürü diğer çevre hareketleri tarafından defalarca eleştirilmiştir. Eleştirmenlere göre bu tarz bir yaklaşım Marks’ı, kaçınılmaz olarak kitle üretimi ile tüketimine sebebiyet veren ve modern endüstriyle iç içe olan teknolojinin yıkıcı karakterini göz ardı etmeye itmiştir. Bu bağlamda, John Passmore², “*ekolojiye Hegelyan³ – Marksist doktrinden daha çok zarar veren başka bir doktrin yoktur.*” demiştir.⁴

Sonraki yıllarda, Marks’ın “*Prometheanism*”⁵ ya da “*hiperindustrialism*”⁶e karşı eleştirisi; kapitalizmde sınırsız teknolojik gelişmenin, insanların kendi çevreleri dışındaki doğayı keyfi olarak manipüle etmesine izin verdiği popüler bir klişe haline gelmiştir.⁷ Dolayısıyla, birbirlerine benzer eleştirilerin olması şaşırtıcı bir durum değildir:

Marks'ın teorisi -özellikle ekolojiyle ilgili olan- bugünün perspektifinden kaçınılmaz bir şekilde kusurludur. Karl Marks'ın geliştirmiş olduğu "*tarihsel materyalizm*", kapitalist sistemdeki teknolojik ve üretici güçlerin ilerleyişini eleştirmeyip adeta bir "övgü" ile karşılamasının yanında kapitalist sınıf tarafından tekelleştirilen üretim araçlarının yapımını sağlayan üretici güçlerin tüm potansiyelini radikal düzeyde toplumsal tahsisat aracılığıyla gerçekleştirebileceğinden dolayı "*sosyalizm*"in modern endüstrinin olumsuz her yönünü çözeceğini öngörmekteydi. Marks, nihai üretkenlik gerçekleştiğinde doğanın intikamını alacağı "*Aydınlanmanın Diyalektiği*"ni kavrayamayan teknolojik bir ütopyacı olarak tasvir edilmiştir.⁸

Anglo-Sakson dünyasında yaygın olan bu özel eleştiri, Karl Marks'ın anavatanı olan Almanya'da da yaygın olarak kabul görmektedir. Son yıllarda dahi, *Thomas Petersen*⁹ ve *Malte Faber*¹⁰, Marks'ın üretkenliğine karşı yaygın olarak kabul edilen bu eleştiriye -*kaleme aldıkları bir analiz olmasa da*- tekrar gündeme getirmişlerdir. Bu Alman akademisyenlere göre Marks, "*herhangi bir üretim sürecinin herhangi bir çevreye zararı dokunmayacak şekilde düzenlenebileceği varsayımına göre çok iyimser kalmaktadır. Bu ilerlemenin iyimserliği, Komünist Manifesto ile zaten belgelenmiş olan kapitalist burjuvaziye olan büyük saygısından kaynaklanmaktadır.*"¹¹ Başka bir Alman akademisyen Rolf P. Sieferle¹², Marks'ın geliştirmiş olduğu bir ekolojik anlayışı reddetmektedir. Çünkü Sieferle'ye göre Marks, tarihsel materyalizm çerçevesindeki kapitalizm anlayışına dayanarak "*doğal faktörlerin büyümesinin sınırlarının gelecekte çözülmeyeceğine*" inanıyordu. Zamanın egemen modernist eğilimini ve doğa üzerindeki bilginlik fikrini paylaşmakla birlikte, Karl Marks'ın ileri sürmüş olduğu "*Prometheanism*", "*anthropocentrism*"e yani "*insan - merkezilik*"e yol açmaktadır.¹³ Bu hususta, Almanya'da politik - ekoloji üzerine çalışılmış ilk kitaplardan olan "*Nature in Economic Theories (Natur in der ökonomischen Theorie)*" ile tanınan Hans Immler¹⁴, Marks'ın kabul edilemez üretkenliği üzerindeki eleştirisini pekiştirmektedir. Immler'a göre Marks'ın toplum dışı bakış açısı, insan emeğini tek değer kaynağı olarak mutlaklaştıran ve doğanın değer üretmedeki katkısını reddeden insanı evrenin merkezi kabul

eden¹⁵ “değer teorisi”ne dayanmaktadır. Immler, “değer ve değer in analizi üzerindeki tek yanlı odaklanma ve doğal alanın (kullanım değerleri, doğa, duyusallık) temel ihmalinden ötürü” Marks’ın eleştirisini ele alıp analiz edilememektedir düşüncesini savunmaktadır. Sosyal pratiğin bu gelişmeleri, yalnızca yaşamın en temel tehditlerinden değil, aynı zamanda ekolojik siyaset gibi sosyo – ekonomik gerçekliğin dönüşümüne yönelik kararlı tepkileri de beraberinde getirmektedir.¹⁶ Hem Sieferle hem de Immler, Karl Marks’ı tarihsel materyalizmin kurucusu olarak görüp Marks’ın sınırsız teknolojik ve ekonomik büyümenin olumlu etkileri hususundaki düşüncelerini onaylamaktadırlar. Lakin Marks’ın öne sürmüş olduğu bu görüşün yirmi birinci yüzyılda kabul edilemeyecek bir görüş olduğu inancında olup bu konuda Marks’ı eleştiren diğer akademisyenler ile aynı fikirdedirler. Ve Hans Immler bu çıkarımların akabinde şunları söylemektedir: “Marks’ı unutun.”¹⁷

Karl Marks’ın ekolojisine dair Alman akademisyenlerin tartışmalarının mevcut durumu, son on beş yılda Marksist ekolojinin gelişmesine daha çok aşına olan okuyuculara eskimiş bir izlenim vermektedir. Bu duruma neden olan iki eserin ön plana çıktığından söz etmek mümkündür: Paul Burkett¹⁸’in “*Marx and Nature*” ve John Bellamy Foster¹⁹’in “*Marx’s Ecology*” adlı eserleri.²⁰ Marks’ın metinlerinin dikkatli bir şekilde yeniden gözden geçirilmesi, onun iktisadî eleştirisine dair fark edilmeyen ya da bastırılmış çeşitli ekolojik boyutlar göstermiştir ve bu durum, Marks’ın teorisini, 1980’lerde ve 1990’lı yıllarda baskın olan *Promethean*²¹ stereotipinden kurtarmanın bir yolunu açılmıştır. Günümüzde, birçok Marksist akademisyen ve aktivist, Burkett’in Marks’ın kapitalizm eleştirisi ve onun sosyalizm bakış açısının, süregelen küresel eko-krizler karşısında eleştirel düşünceye “*en yararlı*” olabileceğini iddia ettiği zaman, bu durumu bir abartı olarak görmemektedir.²² Foster, Burkett’in “*Marx and Nature*”in yeni baskısına girişinde sosyalist çevre düşüncesiyle ilgili son gelişmeleri anlatmaktadır. Bunun yanında Marks’ın ekolojisi hakkındaki söylemsel çerçevedeki gruplaşma da Foster ve Burkett’in teorilerinden esinlenen Marksistlerin bir dizi yeni çalışmayla birlikte büyük ölçüde değişmiştir.²³ Bu çalışmalar,

çevresel krizleri “metabolik çatlak” yaklaşımına dayanan bir kapitalizm çelişkisi olarak analiz etmektedir: “Yaklaşık on sene önce, Marks’ın ve Marksizmin ekoloji anlayışına katkısı, kendiliğinden şekillenmiş olsa bile, neredeyse tamamen -ekososyalistler tarafından dahi- olumsuz olarak görülmekteydi. Bugün, Marks’ın ekolojik problemi anlaması dünya çapındaki üniversitelerde incelenmekte ve dünya çapında ekolojik eylemlere ilham kaynağı olmaktadır.”²⁴ Eko – feminizm (Ariel Salleh²⁵), iklim değişikliği (Del Weston, Brett Clark²⁶ ve Richard York²⁷), ekolojik emperyalizm (Brett Clark) ve deniz ekolojisi (Rebecca Clausen²⁸ ve Stefano Longo²⁹) gibi birçok alan, günümüz ekolojik atmosferi üzerinde çalışmalarına devam etmektedir.³⁰ “Metabolik çatlak” kavramı, daha sonraki zamanlarda, radikal solun çerçevesinde kendisine küçük de olsa bir yer edinmiştir. Özellikle de, Naomi Klein³¹’in “This Changes Everything” başlıklı kapitalist küresel ısınma eleştirisi -Marksist olmasa dahi- Foster’ın yaklaşımını olumlu bir şekilde çizmektedir.³² “Marks’ın ekolojisi”nin önemi hususunda, Marks’ın geliştirdiği “Prometheanism”’in sunduğu iddiaların yanlışlığı -hem teorik hem de pratik seviyede olmak ile birlikte- genel olarak kanıtlanmış durumdadır.

Tüm bunlara ek olarak, Foster ve Burkett gibi eko-sosyalistler tarafından temsil edilen “klasik” Marksist geleneğin çevre hareketinde artan hegemonik etkisine rağmen, Marks’ın ekolojisinin çalışma alanı kapsamında Ted Benton³³, André Gorz³⁴, Michael Löwy³⁵, James O’Connor³⁶ ve Alain Lipietz³⁷ gibi önde gelen “sözde” eko-sosyalistlerin nüfuzunu kabul etmeye yönelik ısrarlı bir dayatmadan da söz etmek mümkündür.³⁸ Son dönemlerde, önde gelen eko-sosyalistler, kendilerine Marks’ın ekolojik katkılarını düşürmeyi amaçlayan farklı kulvarlardan yeni taraftarlar bulmuş olup Marks’ın ekolojik analizinin geçerliliğini sadece sınırlı bir ölçüde kabul ederek, bu analizin tamamen ekolojik olma noktasında başarısız olduğunu ve on dokuzuncu yüzyılda yapılmış ekolojik sorun üzerine olan tartışmalarının günümüzde büyük bir öneme sahip olmadığı sonucuna varmışlardır.³⁹ Bu duruma örnek olarak, fosil enerjisinin büyük ölçüde kullanımının bugünkü iklim değişikliğine olan etkisinin kapasitesini yeteri kadar doğru tahmin edememesinden ötürü,

Marks'ın "çevre alanında -hiçbir şekilde- bir tanrı gibi sınıflandırılmaması" hususunu öne sürmektedirler. Daniel Tanuro⁴⁰, Marks'ın zamanının, teknolojiyi ve doğa bilimlerini yorumlama açısından uzak olduğu görüşünü savunmaktadır. Tanuro, Marks'ın teorisinin günümüzün çevre sorunlarının sistematik bir analizi için - özellikle Marks'ın diğer yenilenebilir enerji biçimlerinin aksine, fosil enerjinin özgüllüğüne yeterince dikkat etmediğinden dolayı - uygun olmadığını düşünmektedir.⁴¹ Buna ek olarak, Jason W. Moore⁴², "metabolik çatlak" yaklaşımının önceki değerlendirmesini değiştirip Foster'ın yaklaşımında değer teorisinin eksik olduğunu iddia ederek Foster'a karşı eleştirisini yönlendirmektedir. Moore, Foster'ın ekosistemin kapitalist birikim süreci boyunca dinamik tarihsel dönüşümünü tamamiyle kavrayamadığını iddia etmektedir. Moore'a göre Foster'ın analizi, "bir istatistik ve tarihsel bir doğal sınır kuramı"ndan daha fazlasını tarif etmemektedir ve bu yüzden, "metabolik çatlak" yaklaşımının "kıyametvari" etkilere sahip olması kaçınılmazdır.⁴³ "Metabolik çatlak" teorisinin eleştirmenleri, "Marks'ın ekolojisi"nin, kapitalizmin çevre için kötü olduğu şeklindeki basmakalıp bir gerçeği ortaya koyduğundan şikâyet etmektedir.

"Marks'ın ekolojisi" konusunda devam etmekte olan yanlış anlaşılımları çürütmek ve daha büyük teorik öneme sahip olduğunu göstermek için bu kitap, Marks'ın kapitalizmin ekolojik eleştirisinin daha sistematik ve tamamen yeniden yapılandırılmasını amaçlamaktadır. Foster ve Burkett'in Karl Marks'ın ekolojik teorisinin nüfuzunu göstermek amacıyla onun yazmış olduğu çeşitli metinleri dikkatlice inceleyerek yapmış oldukları analizler, Marks'ın konuyla sistematik olarak değil, yalnızca düzensiz ve marjinal bir biçimde ilgilendiğine dair yanlış bir izlenim bırakmaktadır. Bir yandan, Marks'ın ekolojisinin içkin sistematik karakterini ortaya çıkarırken, politik ekonomi eleştirisiyle açık bir süreklilik olduğunu belirtmek gerekmektedir. Bu gereklilik, kitabın birinci kısmının ana görevini oluşturmaktadır. Öte yandan, bu kitabın ikinci bölümünde Marks'ın ekolojisi, daha önceki yazıdan daha kapsamlı bir şekilde incelenmektedir. Bunlara ek olarak, "MEGA" olarak bilinen "Marx-Engels Gesamtausgabe"de ilk kez yayınlanacak olan Marks'ın doğa bi-

limleri üzerine olan not defterleri de incelenmiştir.⁴⁴ Bu defterler, Marks'ın kapitalizmin ekolojik eleştirisinin ortaya çıkışını ve gelişimini daha kapsayıcı ve canlı bir şekilde izleyerek, "*Kapital*"ın -şaşırtıcı bir şekilde bu konuyu kapsamıyla birlikte- bilinmeyen çeşitli yönlerini ortaya çıkarmasını sağlayacaktır. Bu defterler, Marks'ın on dokuzuncu yüzyıla yönelik ekolojik teorisini nasıl incelediğini ve kapitalist toplumun kendi içinde parçalanması ilgili yeni kavrayışları bütünleştirdiğini göstermektedir. Bu süreçte, Marks bilinçli olarak "*Prometeanism*"ın her türünden ayrılıp ekolojik krizleri kapitalist üretim tarzının temel çelişkisi olarak görmeye başlamıştır. Bu bağlamda anahtar kavram, Marks'ın ekolojisinin sistematik bir yorumuna götüren "*metabolizma*"⁴⁵dır.

Önde gelen eko-sosyalistlerin genel yorumlarına baktığımız takdirde sistematik okumanın önemi netlik kazanır. Örneğin, Marks'ın çalışmasının, günümüzün çevresel kaygısıyla sallantıya girebilecek bir alıntı kaynağı olarak kullanılabileceğine inanan Alman Marksist Hubert Laitko⁴⁶, Marks'ın ekolojisinin "*sistematik bir karakter ve zıtlıktan yoksun olup belki de teorik çalışmalar için stimülasyon*"⁴⁷ olduğunu ama bundan daha fazlasının olmadığı"nı savunmaktadır.⁴⁸ Açıkça görüldüğü üzere, Marks, hiçbir koşulda bir "*peygamber*" olarak tanımlanamaz ve bu hususta Marks'ın yazmış olduğu metinler gerçek anlamda doğrudan bugünkü durumlar ile özdeşleştirilemez. Bununla birlikte, bu gerçek, Laitko'nun kararını haklı çıkarmamaktadır. Eğer Marks'ın "*Kapital*"i sadece alıntılar amacıyla kullanılıyorsa, o zaman neden modern kapitalizmin ekoloji üzerine olan herhangi bir araştırmasını yürütmek için Marks'a başvur-maktayız? Gerçekten de bu durum, önde gelen eko-sosyalistlerin Marks'ın ekolojisinin ölümcül bir kusuruna işaret ettiği gizli bir anlamdır. Bu sebeple pek çok ekososyalistin, "*politik ekoloji için değerli olan bu miras*" için Marks'a başvurup herhangi bir mantıklı sebep sunmadan değer verirken oldukça dikkatli olması gerekmektedir. Alain Lipietz'e göre "*genel yapı*", Marksist paradigmanın entelektüel iskelesinin önerdiği en önemli çözümlerle birlikte atılmalıdır. Bu noktada hemen hemen her alandaki Marksist düşüncenin yeniden gözden geçirilmesi gerekmektedir.⁴⁹ Eğer Marks'ın sınıf, değer ve

sosyalizm teorisi gibi düşüncelerinin genel yapısı, “sosyalizm ölmüş” olduğu için terk edilmek zorunda kalırsa, mevcut ekolojik krizlerle ciddi olarak ilgilenenlerin, küresel ölçekte önemli eylemlerin harekete geçirilmesi gerektiğinde Marks’ın “eskimiş” metnlerinin neden okunması gerektiğini hayal etmesi son derece zor olacaktır.

Marks’ın entelektüel mirasının bu olumsuz değerlendirmesinden kaçınmak için bu kitapta, Marks’ın ekolojik eleştirisinin sistemli bir karaktere sahip olduğu ve “*Kapital*” adlı eserinin bütünü içinde önemli bir değerde olduğu gösterilecektir. Ekoloji, sadece Marks’ın düşüncesinden mevcut değildir. Bu kitabı oluşturan “tez” de ekolojinin ele alınım şekli açısından oldukça güçlü bir konumdadır. Bu kitap, Karl Marks’ın ekolojik boyutu göz ardı ettiği takdirde ekonomi politiğin eleştirisinin tam anlamıyla kapsamını kavramanın mümkün olmadığını savunmaktadır. Bu ifadeyi temelde ele alabilmek için, Marks’ın “değer” ve “şeyleşme”⁵⁰ üzerine olan teorileri araştırılmıştır. Çünkü bu teoriler, Marks’ın kapitalizm üzerine olan çelişkilerini en açık biçimde ortaya koyup sermayeye karşı direnişin bir mekânı olarak “*maddi*” dünyayı bütünüyle ele almaktadır. Bu bağlamda, Marks’ın ekolojisi yalnızca ekonomik sistemi ve onun sosyalizme dair özgürleştirici bakış açısı için içkin bir unsur oluşturmamaktadır. Aynı zamanda, mevcut tarihsel sistemin merkezi çelişkisi olarak “*sosyal üretim ve yeniden üretim*” gibi ekolojik krizleri araştırmak için bize en yararlı metodolojik iskelelerden birini sağlamaktadır. Tüm bunlardan dolayı Marks’ın teorisinin “*kıymetli mirası*”, ancak onun ekolojisi ile birlikte tamamıyla takdir edilebilir.

Karl Marks’ın öne sürmüş olduğu teorilerinin başlangıçta - zorunlu olarak - “*ekolojik*” olmadığının kabul edilmesi önemlidir. Bu duruma ek olarak Marks, bazı durumlarda karşımıza *üretim yanlısı* konumunda çıkmıştır. Karl Marks, yalnızca kendi politik ekonomisinin karmaşıklığını geliştiren uzun ve zorlu bir süreçten sonra, zaman içerisinde büyük bir ciddiyetle doğa bilimlerine bağlı çeşitli alanlar üzerinde çalışmıştır. Tüm bu tecrübelerin ve çalışmaların getirmiş olduğu birikim ile Karl Marks, çevresel felaket sorunlarıyla başa çıkma gereğinin, sermayenin kıymetlendirme sürecine dayatılan bir sınırlama olduğunun daima bilincinde olmuştur.

Ek olarak, Marks'ın 1844 tarihli not defterlerinde (1844 tarihli *Ekonomik ve Felsefi El Yazmaları* olarak bilinmektedir)⁵¹ önemli bir ekolojik sebebin zaten var olduğunu bilmek önemli bir noktadır.

Bu kitabın birinci bölümünde, Karl Marks'ın 1844 yılında insanlık ve doğa arasındaki ilişkiyi meşhur “yabancılaşma” teorisinin ana teması olarak ele aldığı gösterilmiştir. Marks, modern ve yabancılaşmış hayatın ortaya çıkışının nedenini, insanlar ve doğa arasındaki orijinal birlikteliğin radikal bir çözülmesinde görmektedir. Başka bir deyişle, kapitalizm, temel olarak doğanın yabancılaşması ve insanlar ile doğa arasındaki çarpık ilişki olarak karakterize edilmektedir. Buna göre, insanlık ve doğa arasındaki kapitalist yabancılaşmaya karşı birliği yeniden kurmanın bir projesi olarak “hümanizm eşittir natüralizm” özgürleştirici fikrini tasavvur etmektedir.

Buna karşın, “*Alman İdeolojisi*”ndeki Marks, kendisinin geliştirmiş olduğu yabancılaşmış gerçekliğe karşı, felsefi bir “*düşünceye*” karşı olan eski yaklaşımının yetersizliğine inanmaktadır. Ludwig Feuerbach⁵²’in felsefi şemasından uzaklaşmasının sonucunda Marks, kapitalizmin çelişkilerinin bir tezahürü olarak doğal çevrenin bozulmasını eleştirmek için fizyolojik konseptte “*metabolizma*” kavramını kullanarak insanlar ile doğa arasındaki ilişkiyi incelemektedir. Bu kitabın ikinci bölümünde, Marks’ın teorisindeki “*metabolizma*” kavramının oluşumunun üzerinde durulmuştur. Marks, bu kavramı ilk defa “*Londra Defterleri*”nde kullanmış olup “*Grundrisse*”⁵³ ve “*Kapital*”⁵⁴ eserlerinde derin bir şekilde incelemiştir. “Metabolizma” kavramı, insan üretiminin evrensel doğal koşullarını anlamakla kalmayıp, aynı zamanda modern üretim sisteminin gelişmesi ve üretim güçlerinin büyümesi altındaki radikal tarihsel dönüşümlerini araştırmasına da izin vermiştir. Başka bir deyişle Marks, ekonomik kategoriler vasıtasıyla aracılık edilen kapitalist üretimin tarihsel olarak özgül dinamiklerin, insanın doğaya yönelik sosyal pratiğinin -yani maksimum sermaye birikiminin ihtiyaçlarının doğadan karşılanması-, çeşitli uyumsuzlukların ve çelişkilerin nasıl farklı yollar oluşturduğunu incelemiştir. Marks’ın ekoloji alanına olan katkısı, insanlarla doğa arasındaki ilişkinin kapitalist sistemde ayrıntılı bir incelemesinde yatmaktadır.

İnsanların belirli modern ilişkileri kapsamında ekolojik olmayan karakterlerinin çevre için ne anlama geldiğini tanımlamak amacıyla bu kitabın üçüncü bölümünde Marks'ın ekolojisinin, “*Kapital*”de geliştirilen “*şeyleşme*” teorisiyle sistematik olarak yeniden yapılandırılması üzerinde durulmaktadır. Bu bölümde Marks'ın politik ekonomi eleştirisinin temel bileşenleri olarak dünyanın “*maddi*”⁵⁵ boyutlarına odaklanılmaktadır – ki bu boyutlar genel olarak “*Kapital*”in daha önceki tartışmalarında göz ardı edilmektedir. Marks'ın “*Kapital*”i, “*ürün*”, “*değer*” ve “*sermaye*” gibi kapitalist üretim tarzının saf biçimsel kategorilerini sistematik olarak geliştirmekle birlikte, ekonomik olarak faaliyet gösteren ve insan kontrolünden bağımsız olarak kapitalist biçimde oluşturulmuş toplumsal ilişkilerin özel karakterini de açığa çıkarmaktadır. Almanya'da Helmut Reichelt⁵⁶ ve Hans-Georg Backhaus⁵⁷ tarafından başlatılan ve günümüzde Michael Heinrich⁵⁸, Ingö Elbe⁵⁹ ve Werner Bonefeld⁶⁰'in daha derin ve titizlikle öne sürdüğü “*Marks'ı yeniden okumak*”⁶¹ yaklaşımı, Karl Marks'ın doğanın evrensel ve daimi olan ekonomik yasaları ile kapitalist toplumun ortaya çıkışını tanımlayan politik ekonomi markajlı tarih dışı anlayışının klasik eleştirisini ikna edici bir şekilde yeniden yorumlamıştır.⁶² Bu durumun aksine Marks, bu ekonomik kategorileri “*özgül toplumsal formlar*” olarak algılamaktadır. Böylelikle Marks, ekonomik unsurların insana hükmettiği bu alt üst edilmiş dünyaya nesnel bir geçerlilik veren temel sosyal ilişkileri ortaya çıkarmaktadır.⁶³ Marks'ın eleştirisi, kapitalist toplumun tarihsel olarak oluşturulmuş bütünlüğünün basit bir kategori içerisinde yeniden yapılandırmasına indirgenemez. Çünkü böyle bir yaklaşım, Marks'ın neden bu kadar yoğun bir biçimde doğa bilimlerini araştırdığını yeterince açıklayamamaktadır. “*Marx'ı yeniden okumak*” akımı bu konuda sessiz kalmaya devam etmektedir.

Bu durumun aksine bu kitapta, Marks'ın pratik ve eleştirel materyalizm yönteminin aslında bu tür tarz analizlerin ötesine geçtiğini ve ekolojik boyutlarla yakından ilişkili olan ekonomik biçimler ve somut maddi dünya arasındaki ilişkiyi ele aldığını vurgulanmaktadır. Marks'ın analizinin sunmuş olduğu kapitalizm altındaki doğanın, usulüne uygun dönüşümünden kaynaklanan tutarsızlığın bir

tezahürü olarak gördüğü tahribatı göz önüne alıp doğadaki fiziksel ve maddi boyutlara ilişkin biçimsel ekonomik kategorilerin incelendiği takdirde, Marks'ın kapitalizm üzerine eleştirisini sistematik olarak açığa vurmak mümkündür. Bundan dolayı, “*materiyal*”⁶⁴in, Marks'ın yapmış olduğu bu kritik çalışmasının merkezinde yer alan önemli bir kategori olduğunu ileri sürülmektedir ve bu kategorinin ciddiye alınması gerekmektedir. Eğer Marks'ın “*Kapital*”inde tanımlamış olduğu ekolojisinin sistematik karakteri doğru bir şekilde anlaşılamamışsa, onun doğa ve kapitalizmin yıkımı hakkındaki görüşleri, günümüzün çevresel yıkımının kapitalizm altında kapsamlı bir eleştirisini sunmadan, sadece düzensiz ve konudan sapkın görünür. Bununla birlikte, “*Materiyal*”in rolünün ekonomik “*biçimlerle*” ilişkisinde doğru bir şekilde kavranması mümkün ise, Marks'ın ekolojisi, yalnızca kendi sisteminin içkin bir bileşeni değil, aynı zamanda mevcut küresel ekolojik krizi analiz etmek için yararlı bir metodolojik temel de sunmaktadır.

Tüm bunların ışığında Karl Marks'ın ekolojisinin önde gelen eko-sosyalistlere karşı sistematik bir şekilde yorumlanması düşünülmese de Marks'ın yaşamı boyunca kendi ekonomi-politik sistemini tamamlayamamış olduğu gerçeği de eklenmelidir. Marks'ın ölümünden sonra Friedrich Engels⁶⁵ tarafından “*Kapital*”in ikinci ve üçüncü ciltleri düzenlenip sırasıyla 1885 ve 1894 yıllarında yayınlanmıştır. Bu hususta Marks'ın geliştirmekte olduğu sistem henüz bitmemişken eserlerin tam anlamıyla yeniden yapılandırılması, neredeyse imkânsız bir çaba olarak görülebilecek önemli bir görev konumundadır. Ek olarak bu durum, eserlerin yeniden yapılanmasındaki her girişimin kaçınılmaz olarak boş ve verimsiz olabileceğini ima etmektedir. Son yıllarda, Marks ve Engels'in eserlerinin tarihsel ve eleştirel olarak tamamlanmış baskısıyla birlikte Marks'ın ölümünden sonra yüz yıldan fazla bile bilinmeyen çok sayıda yeni doküman yayımlanmaya devam etmektedir. Bu dokümanlar, Karl Marks'ın “*Kapital*”ini tamamlamak için uzun çabalarını belgeleyen oldukça bilgilendirici pasajlar içermektedir. “*Kapital*”in ikinci cildine ait sekiz orijinal yazının tamamı, 2012 yılında MEGA'nın ikinci bölümünde yayınlanmıştır.

Bu nedenle, Engels tarafından bir araya getirilen el yazmalarının bir terkipini okumak yerine, Marks'ın hayatının son anına kadar sermaye dolaşım teorisini nasıl geliştirdiğini daha açık bir şekilde görebiliriz. Kapitalin üçüncü cildini oluşturan orijinal yazı da mevcut olmakla birlikte dikkatli bir karşılaştırma, Marks ve Engels arasındaki önemli farklılıkları ortaya çıkarmaktadır.⁶⁶

Ek olarak, MEGA projesinin önemi, Marks'ın fikirleri ile Engels'in düşüncelerinin açıklığa kavuşturulmasının ötesindedir. Bu noktada, Karl Marks'ın atıfları, yazmış olduğu notları ve yorumları kişisel not defterleri kapsamında yayınlanacaktır. Bahsedilen bu materyaller, Marks üzerine yürütülen mevcut projeler için büyük bir önem taşımaktadır. Marks'ın yaşamı boyunca yayınladığı yapıtları ayrıntılarıyla açıklayamadığı ve büyük eseri "*Kapital*"in tamamlanamamış olduğu gerçeği ışığında, kendisinin not defterinde yazmış olduğu alıntılar daha da önem kazanmış durumdadır. Bu alıntılar genellikle Marks'ın 1868 yılında "*Kapital*"in birinci cildinin yayınlanmasından sonra yayınlamadığı diğer ciltlerin teorik gelişimini takip etmemizi sağlayan tek kaynaktır. İlginç bir şekilde Marks, not defterlerinin üçte birini yaşamının son on beş yılında yazmıştır. Bu defterlerin yarısının içeriğini *-kapsamı şaşırtıcı derecede geniş olan-* biyoloji, kimya, botanik, jeoloji ve mineraloji gibi doğal bilimler oluşturmaktadır.⁶⁷ Ancak, kapsamlı çabalara rağmen Marks, son bilimsel araştırmalarının çoğunu politik ekonomi eleştirisine entegre edememiştir. Bundan dolayı bu çalışmanın önemi, bir asırdan fazla süredir ihmal edilmeye devam edilmiştir. Lakin bu defterlerin, "*Kapital*" ile ilgili olarak dikkatlice incelendiği takdirde araştırmacıların Marks'ın ekolojisini, politik ekonomi eleştirisinin temel bir parçası olarak görmelerine olanak tanıyan değerli bir orijinal kaynak haline geldiğinden söz etmek mümkündür. Bu kitapta, kapitalist üretim tarzının merkezi karşıtlığı olarak Marks'ın *-“Kapital”in ikinci ve üçüncü ciltlerini eğer tamamlayabilseydi-* ekolojik kriz sorununu daha çok vurgulayacağını ileri sürülmektedir.⁶⁸

Marksist akademisyenlerin Marks'ın not defterlerini bu kadar uzun bir süre boyunca ihmal ettikleri ve marjinalleştirdikleri gerçeği oldukça üzücüdür. Başlangıcından bu yana, önde

gelen Marksist filolog ve Moskova'daki Marx-Engels Enstitüsü yöneticisi David Riazanov⁶⁹ (1870–1938), eski formattaki *Marx-Engels-Gesamtausgabe'nin* (MEGA) için yayın planı hakkında kararlar vermiştir. Riazanov, Karl Marks'ın kabaca 250 adet not defterine sahip olduğunun bilgisine sahiptir. Bu durum kesinlikle Marksizm'in genel olarak incelenmesi ve Marks'ın özel çalışmalarının eleştirel hesabı için çok önemli bir kaynak teşkil etmektedir.⁷⁰ Bu gerçeğe rağmen Riazanov'un planı, Marks'ın not defterleri için bağımsız bir bölüm içermeyen not defterlerinin sadece kısmi bir yayınıydı. Başka bir deyişle, Riazanov not defterlerinde fazla bir değer görmedi. Aslında bu defterlerinin çoğunun “*birbirinden kopuk olan*” kopyalarının kitap ve makalelerden alındığına ve dolayısıyla Marks üzerine çalışan biyografi yazarları için yararlı olabileceğine inanıyordu.⁷¹

Riazanov'un elinde bulunan not defterlerinin 1930 yılında kısmi olarak yayınlanması hakkındaki kararı üzerine Benedikt Kautsky⁷², “*alıntıların hiçbir amaca hizmet etmeyeceğini*” savunup bu kararı eleştirmiştir.⁷³ Ayriyeten, Marx-Engels Enstitüsü'nde Riazanov'un meslektaş ve aynı zamanda son derece yetenekli bir MEGA editörü olan Paul Weller, daha sonraki zamanlarda Marks ve Engels'in üzerinde çalıştıkları not defterleri için MEGA'nın bir eki olarak on beş ciltte bağımsız bir bölüm oluşturulmasını önermiştir. Bu öneri ne yazık ki, Stalinizm'in yaydığı dehşet ve ilk MEGA Projesi'nin bozulması nedeniyle gerçekleşmemiştir. Riazanov, 1937 yılında tutuklanıp 1938 yılında idam edilmiştir. “*Büyük terör*”den kurtulan ve hatta “*Grundrisse*”yi düzenlemeyi bitiren Paul Weller, Doğu Cephesi Savaşları'nın başlamasından hemen sonra savaş sırasında ölmüştür. Çok daha sonra Weller'in, Marks'ın not defterlerinin araştırma sürecini tamamen belgelemesinin yerinde bir karar olduğu anlaşılmıştır. Bu nedenle ikinci MEGA Projesi'nin yayın kurulu, Marks ve Engels'in 32 ciltten oluşan alıntılarının günümüzde tam anlamıyla yayınlanması önerisini takip etmeye karar vermiştir.

Karl Marks'ın etnolojik defterlerini 1970'lerde düzenleyen Hans-Peter Harstick⁷⁴, Mart 1992'de Aix-en Provence'da⁷⁵ yapılan bir konferansta MEGA'nın dördüncü bölümünün önemini vurgu-

ladığında haklıydı: “Alıntılardan oluşan kaynakça, bibliyografik notlar ve marjinal yorumlar, entelektüel dünyanın ve Marks ile Engels’in yapıtlarının maddi bir temelini teşkil etmektedir. Bu temel, Marks ile Engels’in çalışmalarının araştırılması ve düzenlenmesi için her iki yazarın entelektüel atölyesine kapı açan anahtardır. Dolayısıyla bu anahtar, Marks ve Engels’in zamanındaki tarihsel bağlamın yeniden yapılanması açısından editörler için erişim sağlamaktadır.”⁷⁶ Daha önce MEGA ile ilgilenen her araştırmacı, Harstick’in ifadesine katılacaktır. Bir başka MEGA editörü olan Martin Hundt⁷⁷, bu defterlerde yer alan dördüncü bölümün “*en ilginç*” bölüm olduğunu belirtmiştir. Çünkü, orijinal cümle düzeni, kısaltmalar ve marjinal çizgilerdeki değişimlerle ilgili olan defterler, Marks’ın ne ile ilgilendiğine dair bir dizi ipucu sunmaktadır. Peki, Marks ne yapmaya çalışıyordu? *Eleştirmek ya da öğrenmek*.⁷⁸ Bununla birlikte, Harstick’in mevcut Marksist çalışmasındaki sözlerinden yirmi yıl sonra bir zayıflık varsa bu zayıflık, Marks’ın not defterlerinin devam etmekte olan marjinalleşmesinde yatmaktadır.⁷⁹ MEGA Projesi’nin devam etmesinin paha biçilemez önemini halka göstermek için bu durumu değiştirmek bir aciliyet arz etmektedir.⁸⁰

Marks’ın doğa bilimleri üzerine olan defterlerinde belgelenen çalışma sürecinin yeniden yapılandırılmasıyla birlikte onun ekolojik yaklaşımının nasıl büyük bir önem kazandığını görmek mümkün olacaktır. Bu süreçte Marks, daha önceki iyimser değerlendirmesini bilinçli olarak terk ederek kapitalizmin özgürleştirici potansiyelinin önemini vurgulamaktadır. Daha önce de belirtildiği üzere Marks’ın tarihsel materyalizmi, saf teknik yönü ağır basan varsayımları yüzünden defalarca eleştirilmiştir. Bununla birlikte, Marks’ın defterlerinin dikkatli bir şekilde okunması, onun üretici güçlerin sonsuz artışına ve doğanın serbestçe manipülasyonuna dayanan sosyalist geleceğe ütöpik bir bakış açısı hayal etmediğini ortaya koymaktadır. Aksine Marks doğanın sınırlarını, sermaye ile doğa arasındaki karmaşık ve yoğun ilişkiyi kapitalizmin merkezi bir çelişkisi olarak ele alıp büyük bir ciddiyetle kabul etmektedir. Hatta Marks, “*Kapital*”in zemininin hazırlanması aşamasında, kendisinin David Ricardo⁸¹’nın “*azalan verimler kanunu*”⁸² ile ilgili eleştirisine yeni bir

bilimsel dayanak sağlayan *Justus von Liebig*⁸³'in "*Agricultural Chemistry*" adlı eseri gibi doğa bilimleri üzerine olan kitapları hevesle okumuştur. "*Kapital*" adlı yapıtında Marks, insanlarla doğa arasındaki metabolizmanın bilinçli ve sürdürülebilir düzenlenmesini sosyalizmin temel görevi olarak görmektedir. Bu kitabın dördüncü bölümünde bu konu üzerinde durulmuştur.

Marks'ın not defterlerinin, evreni açıklayan görkemli bir materyalist proje olarak değil, onun politik-ekonomi eleştirisinin oluşumuyla yakından bağlantılı olarak analiz edilmesi gerektiğinin altını çizmek gerekmektedir. Başka bir deyişle, bu defterlerin anlamı, bilimsel bir dünya görüşü arayışına indirgenemez. Daha önceki atıflar ve kaynaklar, Marks'ın - *doğa bilimlerindeki yeni keşifler arayışıyla* - Hegel ve Schelling tarafından doğanın felsefesinin klasik geleneğini izleyip yaşanan tüm kritik olayları ve dünyayı bütünüyle materyalist olarak açıklayan evrensel yasaları anlamaya çalıştığını iddia etmektedir.⁸⁴ Bu kitapta Marks'ın doğa bilimleri üzerine yapmış olduğu araştırma, herhangi bir dünya görüşünden bağımsız ancak onun tamamlanmamış politik ekonomi projesine yakın bir şekilde incelenmiştir.⁸⁵ Karl Marks'ın ekolojisi, görüldüğünden çok daha önemli bir konuma sahiptir. Çünkü Marks, kapitalizmin ekolojik eleştirisinde, maddi dünyanın sahip olduğu yıkıcı mantıktan hareketle sermayenin yeniden birleşen mantığını analiz etmek için doğa bilimlerinin yapmış olduğu yeni keşifleri kullanmıştır.

Bu kitabın beşinci bölümünde tartışıldığı üzere Marks'ın, Liebig'in teorisini 1865-66 yıllarında kabul etmesi, onu bilinçli olarak sosyal gelişmenin "*Promethean*" modelinden vazgeçmeye ve sürdürülebilir insani gelişime bakış açısına yakınsayan bir eleştirel teori kurmaya itmiştir. Marks'ın iyimserliğinin, modern tarımda toprak tükenmesi sorununu ihmal ettiği 1850'lerde yazmış olduğu "*Londra Defterleri*"ne kıyasla 1865-66 yıllarındaki defterleri, *Justus von Liebig*, *James F. W. Johnston*⁸⁶ ve *Léonce de Lavergne*⁸⁷ gibi çeşitli bilim insanlarının ve ekonomistlerin modern tarımın daha sofistike bir eleştirisini geliştirmesine yardımcı olduğunu açıkça göstermektedir. Bu durumun sonucunda Marks, kapitalist üretimin ilişkilerini, doğal ve sosyal metabolizmanın küresel bir rahatsızlığı

olarak analiz etmeye başlamıştır.

Marks'ın Ricardo'ya karşı eleştirisi -özellikle de “İrlanda sorunu”nda görüldüğü gibi- en açık olarak, doğa bilimlerinin kullanımının yalnızca bir “zemin oluşturmak” ile sınırlı olmadığını, aynı zamanda ekolojik emperyalizmi analiz etmek için de bir temel hazırlamayı amaçladığını göstermektedir.

Liebig'in metabolizma teorisinin keskin önemine rağmen Marks, Liebig'in “*Agricultural Chemistry*”sini kapitalizm eleştirisi için mutlaklaştırmamıştır. Bu kitabın altıncı bölümünde Marks'ın “*Kapital*”ın birinci cildi 1867 yılında yayımlandıktan hemen sonra, neden daha fazla ve yoğun olarak doğa bilimleri üzerine olan kitapları okumaya yöneldiği açıklanmıştır. Marks, özellikle, Liebig'in “*toprağın tükenmesi*” üzerine olan teorisini oldukça fazla eleştiren bir dizi kitap okumuştur. Bir süre sonra Marks, Liebig'in teorisini değerlendirmeyi göreceli hale getirip kapitalizm sonrası bir toplumun doğayla rasyonel bir ilişkiye girme zorunluluğunu daha da tutkuyla savunmuştur. Bu bağlamda önemli olan bir kişi olarak Liebig'i eleştiren bir Alman ziraatçi Karl Fraas⁸⁸ karşımıza çıkmaktadır. Fraas'ın tarihsel araştırmasına başvurulduğunda Marks, “*bilinçsiz bir sosyalist eğilim*” bile bulmuştu. Marks, yeni değerlendirmesini “*Kapital*” ile -Fraas için- bütünleştirecek konumda olmasa dahi, Fraas'ın alın-tıları, doğa bilimlerinin ekonomik projeler için neden artan bir anlam kazandığını belgelemiştir. Bu anlamda 1868 yılı, politik ekonomiyi eleştirmek için yeni bir dönemin başlangıcını, öncekinden çok daha geniş bir kapsamla işaret etmektedir. Ne yazık ki, bu durum Marks'ın eleştirisinin tamamlanmasını çok zorlaştırmıştır.

Marks'ın ekonomi politiği -*bitmemiş olmakla birlikte*- ekolojik krizi kapitalizmin bir çelişkisi olarak anlamamızı sağlamaktadır. Çünkü kapitalist sistemin içsel dinamizmi, sermayenin sınırsız tahribatının kendi maddi koşullarını aşındırmakta olup nihayetinde de doğanın sınırları ile karşı karşıya kalmaktadır. Bu noktada, doğanın sınırlarına atıfta bulunmanın, doğanın kapitalizm üzerindeki “*intikamını*” otomatik olarak uygulayacağı ve sermayenin rejimine son vereceği anlamına gelmediğinin bilincinde olmak önemlidir. Tam tersine kapitalizmin, doğal zenginlikleri sonsuza değin süresiz ola-

rak çıkarmasından, doğal çevrenin tahrip edilmesinden, dünyanın büyük bir kısmının insan işgali için uygun hale gelmediği bir noktaya ulaşması mümkündür.⁸⁹ Marks'ın "*metabolizma teorisi*"nde, doğa yine de sermayeye karşı direniş için önemli bir konuma sahiptir. Çünkü sermaye, azami değerlenme uğruna doğayı keyfi olarak alt edememektedir. Gerçekten de sermaye, doğayı genişleyen bir ölçekte irdelemeye çalışarak insanın özgürce gelişimi için gerekli olan temel maddi koşulları sağlamaya yardım etmekten ziyade, yok eder. Marks, bu irrasyonel yıkımı ve sermayenin yarattığı yabancılaşma deneyimini, özgür ve sürdürülebilir insani gelişmeyi gerçekleştirmek için üretim tarzının radikal bir dönüşümünü bilinçli olarak talep eden yeni bir devrimci öznellik inşa etme şansını bulmuştur. Bu anlamda Karl Marks'ın ekolojisi, ne deterministtir ne de bir kıyamet senaryosu anlamı taşımaktadır. Marks'ın "*metabolizma teorisi*", daha iyi sürdürülebilir bir sosyal metabolizmanın sağlanması için sermayenin yeniden birleştirme gücünü kısıtlamanın ve insanlar ile doğa arasındaki ilişkiyi dönüştürmenin stratejik önemini vurgulamaktadır. Günümüzde, yirmi birinci yüzyılda, Marks'ın geliştirmiş olduğu bu teorinin hala sunabileceği birçok düğüm noktası bulunmaktadır.

Son Notlar

- 1 Oksimoronik (ç.n.)
- 2 9 Eylül 1914 – 25 Temmuz 2004 yılları arasında yaşamış olan Avustralyalı filozof (ç.n.)
- 3 1770 – 1831 yılları arasında yaşamış olan Alman Filozof Georg Wilhelm Friedrich Hegel’in felsefi doktrinlerini kabul eden akım (ç.n.)
- 4 John Passmore, *Man’s Responsibility for Nature: Ecological Problems and Western Traditions* (New York: Scribner, 1974), 185.
- 5 “Prometheanism”, Teorisyen John Dryzek tarafından geliştirilmiş olup ekolojik çeşitliliğin tanımlanmasında kullanılan bir yaklaşımdır. Bu yaklaşım, dünyayı, öncelikle insan ihtiyaçları ve çıkarları tarafından belirlenen ve çevresel sorunları insani yeniliklerle aşan bir kaynak olarak algılar. (ç.n.)
- 6 İleri düzeyde gelişmiş sanayicilik (ç.n.)
- 7 Iring Fetscher, *Marx and Marxism* (New York: Herder and Herder, 1971), 314.
- 8 Bu duruma örnek olarak klişeleşmiş bir görüşü, Alexander Gillespie’nin argümanında da bulabiliriz: “Geleneksel Marksizm, ‘üretkenliğin’ gerçekleşmesini ve yalnızca yönetici sınıfları değil, herkesin ihtiyaçlarına hizmet etmek için nasıl uygulanabileceğini de içerir. Bu eğilim sosyalizmin modern doktrinlerine kadar devam etmiştir. Bu nedenle, sosyalizmin kurulmasından önce, modern üretici güçlerin tam olarak harekete geçmesinin gerekliliği hala tartışılmaktadır. Bu algı, büyümenin çok az olduğunu ve ortaya çıkan herhangi bir sınırın ekolojik olanları değil politik ve sosyal sorunları temsil ettiğini ileri sürmektedir.” Bakınız: Alexander Gillespie, *The Illusion of Progress: Unsustainable Development in International Law and Policy* (New York: Earthscan Publications, 2001), 16.
- 9 Profesör Thomas Petersen: Heidelberg Üniversitesi’nde dersler veren Alman ekonomist ve yazar (ç.n.)
- 10 Profesör Malte Michael Faber: Heidelberg Üniversitesi’nde dersler veren 1938 doğumlu Alman ekonomist ve yazar (ç.n.)
- 11 Thomas Petersen and Malte Faber, *Karl Marx und die Philosophie der Wirtschaft* (Freiburg: Karl Alber, 2014), 139.
- 12 Rolf Peter Sieferle: 1949 – 2016 yılları arasında yaşamış olan tarihçi, akademisyen ve yazar (ç.n.)

- 13 Rolf P. Sieferle, *Karl Marx zur Einführung* (Hamburg: Junius, 2011), 215.
- 14 Politik ekonomi ve ekoloji üzerine çalışan Alman yazar (ç.n.)
- 15 Anthropocentric (ç.n.)
- 16 Hans Immler and Wolfdietrich Schmied-Kowarzik, *Marx und die Naturfrage: Ein Wissenschaftsstreit* (Kassel: Kassel University Press, 2011), 36.
- 17 Ibid., 12.
- 18 1956 doğumlu Indiana State University profesörü. Marksist ekolojik iktisat üzerine çalışmaktadır (ç.n.)
- 19 University of Oregon profesörü, sosyolog ve Monthly Review'un editörü. Politik ekonomi üzerine çalışmaktadır (ç.n.)
- 20 Paul Burkett, *Marx and Nature: A Red and Green Perspective* (New York: Palgrave, 1999); John Bellamy Foster, *Marx's Ecology: Materialism and Nature* (New York: Monthly Review Press, 2000).
- 21 Özgürlük, yaratıcılık ve yiğitlik ile ilgili (ç.n.)
- 22 Paul Burkett, "Marx's Vision of Sustainable Human Development," *Monthly Review* 57/5 (October 2005): 34–62, 34.
- 23 John Bellamy Foster, "Paul Burkett's Marx and Nature Fifteen Years After," *Monthly Review* 66/7 (December 2014): 56–62, at 56.
Ayrıca bkz:
John Bellamy Foster, *The Ecological Revolution: Making Peace with the Planet* (New York: Monthly Review Press, 2009); John Bellamy Foster, Brett Clark, and Richard York, *The Ecological Rift: Capitalism's War on the Earth* (New York: Monthly Review Press, 2010).
- 24 Ariel Salleh, *Ecofeminism as Politics: Nature, Marx and the Postmodern* (London: Zed, 1997); Del Weston, *The Political Economy of Global Warming: The Terminal Crisis* (London: Routledge, 2014); Stefano B. Longo, Rebecca Clausen, and Brett Clark, *The Tragedy of the Commodity: Oceans, Fisheries, and Aquaculture* (New Brunswick, NJ: Rutgers University Press, 2015); Brett Clark and Ricard York, "Carbon Metabolism: Global Capitalism, Climate Change, and Biospheric Rift," *Theory and Society* 34/4 (July 2005): 391–428; Rebecca Clausen and Brett Clark, "The Metabolic Rift and Marin Ecology," *Organization & Environment* 18/4 (December 2005): 422–44; Stefano Longo, "Mediterranean Rift," *Critical Sociology* 38/3 (May 2012): 417–36; John Bellamy Foster and Brett Clark, "Ecological Imperialism: The Curse of Capitalism," in

Leo Panitch and Colin Leys, editors, *Socialist Register 2004: The New Imperial Challenge* (New York: Monthly Review Press, 2004), 186–201.

- 25 İnsan ve doğa arasındaki ilişki ve eko-feminizm üzerine çalışan Avustralyalı sosyolog (ç.n.)
- 26 University of Utah'da dersler veren profesör ve sosyolog (ç.n.)
- 27 University of Oregon'da Sosyoloji Bölümü'nde dersler veren profesör (ç.n.)
- 28 Dr. Rebecca Clausen. Fort Lewis College'da bulunan Sosyoloji Departmanı Dekanı (ç.n.)
- 29 Dr. Stefano Longo. Cranfield University'de "Vehicle Control and Optimisation" üzerine dersler vermektedir. (ç.n.)
- 30 Naomi Klein, *This Changes Everything: Capitalism vs. the Climate* (New York: Simon and Schuster, 2014), 177.
- 31 1970 doğumlu Kanadalı gazeteci, yazar ve aktivist. Kolektif küreselleşme konusundaki politik analizleri ile bilinmektedir. (ç.n.)
- 32 Naomi Klein, *This Changes Everything: Capitalism vs. the Climate* (New York: Simon and Schuster, 2014), 177.
- 33 Profesör Ted Benton. University of Essex'te dersler vermekte olan sosyolog (ç.n.)
- 34 Viyana doğumlu Fransız filozof ve gazeteci (ç.n.)
- 35 Fransız-Brezilyalı sosyolog ve Marksist filozof (ç.n.)
- 36 1930 doğumlu Amerikalı sosyolog ve ekonomist (ç.n.)
- 37 Fransız mühendis, ekonomist ve politikacı (ç.n.)
- 38 Ted Benton, "Marxism and Natural Limits," *New Left Review* 178 (November–December 1989): 51–86; André Gorz, *Capitalism, Socialism, Ecology* (London: Verso, 1994); Michael Löwy, "For a Critical Marxism," *Against the Current* 12/5 (November–December 1998): 33–34; James O'Connor, *Natural Causes: Essays in Ecological Marxism* (New York: Guilford, 1998); Alain Lipietz, "Political Ecology and the Future of Marxism," *Capitalism Nature Socialism* 11/1 (March 2000): 69–85.
Ayrıca bkz: Foster, "Paul Burkett's Marx and Nature Fifteen Years After," 57–58.
- 39 Joel Kovel, *The Enemy of Nature: The End of Capitalism or the End of the World?* (London: Zed Books, 2002), 232; Salvatore Engel-Di Mauro, *Ecology, Soils, and the Left: An Eco-Social Approach* (New York: Palgrave, 2014), 136–42.

- 40 Belçikalı Marksist, eko-sosyalist ve sertifikalı bir tarım uzmanıdır. Çevre politikaları üzerine makaleler yazmaktadır. (ç.n.)
- 41 Daniel Tanuro, *Green Capitalism: Why It Can't Work* (London: Fernwood Publishing, 2013), 138–39.
Foster ve Burkett'in bu konu üzerine yazmış olduğu anti-tez için bkz: Foster and Burkett, *Marx and the Earth*, 15–25.
- 42 Binghamton University'de dersler veren profesör, sosyolog, coğrafyacı ve çevre tarihçisi (ç.n.)
- 43 Jason W. Moore, *Capitalism in the Web of Life. Ecology and the Accumulation of Capital* (London: Verso, 2015), 80; "Toward a Singular Metabolism. Epistemic Rifts and Environment-Making in the Capitalist World-Ecology," *New Geographies* 6 (2014): 10–19, 13.
- 44 Paris Defterleri, MEGA IV / 2'de yayınlanan Ekonomi ve Felsefe El Yazmaları hariç, artık mevcuttur. Bu ayrı yayın, Alman editörlerin metin demetini bağımsız bir çalışma olarak ele alma isteğini yansıtmaktadır. Ayrı bir yayın yapma kararı, Marks'ın çalışma sürecini izlemeyi zorlaştırmıştır ve MEGA'nın editöryal ilkesiyle çelişen metinleri orijinal olarak sunmasıyla da çelişmektedir. Jürgen Rojahn, editörler tarafından I / 2 ve IV / 2 sayıları arasındaki yapay ayrılmanın, defterlerin bazılarının "el yazmaları" ve geri kalanların "alıntılar" olarak ele alınmasının okuyucuların Paris Defterleri'nin tüm bakış açısına ulaşmasını imkânsız kıldığını ileri sürmektedir. Ayrıca bkz:
Jürgen Rojahn, "Die Marx'schen Manuskripte aus dem Jahre 1844 in der neuen Marx-Engels-Gesamtausgabe (MEGA)," *Archiv für Sozialgeschichte* 25 (1985), 647–63, at 658–59.
- 45 Stoffwechsel (ç.n.)
- 46 Leibniz-Sozietät der Wissenschaften zu Berlin'de görevli olan Alman Marksist (ç.n.)
- 47 Uyandırma, uyarma, tembih, uyarım anlamına gelen sözcük (ç.n.)
- 48 Hubert Laitko, "Marx' theoretisches Erbe und die Idee der nachhaltigen Entwicklung," in *Beiträge zur Marx-Engels-Forschung Neue Folge* 2006: *Karl Marx und die Naturwissenschaften im 19 Jahrhundert* (Hamburg: Argument Verlag, 2006), 63–81, 65.
- 49 Lipietz, "Political Ecology and the Future of Marxism," 74.
- 50 Versachlichung (ç.n.)
- 51 "Economic and Philosophic Manuscripts of 1844" (ç.n.)
- 52 Ludwig Adreas Feuerbach (28 Temmuz 1804 – 13 Eylül 1872), Alman filozof ve ahlak felsefecisidir. Karl Marx üzerindeki etkisi

ve hümanist ilahiyat görüşleri ile ünlenmiştir. 19. yüzyıl Alman materyalizminin ilk düşünürü olan Feuerbach'ın en temel ve bilinen eseri "Hristiyanlığın Özü"dür. (ç.n.)

- 53 "Grundrisse der Kritik der Politischen Ökonomie (Türkçe: Ekonomi Politikin Eleştirisinin Taslağı)" (ç.n.)
- 54 "Das Kapital" (ç.n.)
- 55 Stofflich (ç.n.)
- 56 1939 yılında İsveç'te doğmuş olan Alman filozof ve Marksist ekonomist. "Neue Marx-Lektüre"nin yazarlarından biri olup günümüzde yaşayan en önde gelen Marksist teorisyenlerden biri olarak kabul edilmektedir. (ç.n.)
- 57 1929 doğumlu Alman filozof ve Marksist ekonomist. Helmut Reichelt ile birlikte önde gelen Marksist teorisyenlerinden biridir (ç.n.)
- 58 Alman siyaset bilimci (ç.n.)
- 59 Alman filozof ve sosyal bilimci (ç.n.)
- 60 University of York'ta çalışan Siyaset Bilimi profesörü (ç.n.)
- 61 "neue Marx-Lektüre" (ç.n.)
- 62 Helmut Reichelt, Zur logischen Struktur des Kapitalbegriffs bei Karl Marx (Freiburg: Europäische Verragsanstalt, 1970); Hans-Georg Backhaus, Dialektik der Wertform: Untersuchungen zur marxschen Ökonomie (Freiburg: Ca ira, 1997); Michael Heinrich, Wissenschaft vom Wert: Die Marxsche Kritik der politischen Ökonomie (Münster: Verlag Westfälisches Dampfboot, 1999); Ingo Elbe, Marx im Westen: Die neue Marx-Lektüre in der Bundesrepublik seit 1965 (Berlin: Akademie Verlag, 2010); Werner Bonefeld, Critical Theory and the Critique of Political Economy: On Subversion and Negative Reason (New York: Bloomsbury, 2014).
- 63 Helmut Brentel, Soziale Form und ökonomisches Objekt: Studien zum Gegenstands-und Methodenverständnis der Kritik der politischen Ökonomie (Opladen: Westdeutscher Verlag, 1989), 13; Ingo Elbe "Soziale Form und Geschichte. Der Gegenstand des Kapital aus der Perspektive neuerer Marx-Lektüren," Deutsche Zeitschrift für Philosophie 58/2 (April 2010): 221–40, 228.
- 64 Stoff (ç.n.)
- 65 On dokuzuncu yüzyılın önde gelen Alman politik filozoflarından olan Friedrich Engels, Karl Marks ile birlikte "Komünist Manifesto"yu yazarak komünist kuramın geliştirilmesinde önemli bir rol oynamıştır. (ç.n.)

- 66 Teinosuke Otani, dört ciltten oluşan “Marks’ın Faiz Taşıyan Sermayesi Teorisinde (Tokyo: Sakurai Shoten, 2016)”, Marks’ın orijinal el yazmasının beşinci kısmı ile Engels’in baskısının beşinci kısmı arasında “faiz getiren sermaye” konusunda şaşırtıcı bir karşılaştırma yapmıştır. Engels’in baskısındaki 25. ve 27’nci fasıllarda, belirli cümlelerin, Marks’ın orijinal el yazmasının 5. Maddesinin görevini ve teorik yapısını anlamaya yönelik bir ipucu olarak tekrar tekrar alıntılanmıştır. Ancak Engels, bazılarını orijinal anlamlarını bile değiştirerek önemli ölçüde değişiklik getirmiştir. İlk olarak beşinci bölümün başında, Marks şunları yazmaktadır: “Kredi sistemi ve bunun yaratacağı araçlar, kredi parası vb. analizler yapma planımızın kapsamı dışındadır.” Engels, ‘analiz’ terimini ‘ayrıntılı analiz’ olarak değiştirmiştir. Marks, ‘sermayenin genel bir analizi’ olarak tüm Kapital planına atıfta bulunmaktadır. Ancak Engels, anlama “detaylı” bir sıfat ekleyerek, kredi sisteminin bir analizinin, aslında ayrıntılı bir şekilde değil de, “Kapital’e dâhil edileceği şekilde değiştirmiştir. Gerçekten de pek çok kişi, bu cümleye Marks’ın yazmış olduğu Beşinci Bölüm’deki kredi sistemi sorununu ele aldığını ileri sürmek için defalarca atıfta bulunmuştur. İkinci olarak, 27. Bölümün sonuna doğru Marks, analizi üzerine şunları yazmaktadır: “Sermaye dikkate alınmalıdır. Buna, kredi sistemi ve bunun aldığı biçim ile olan etkisi de dâhildir.” “Buradaki analizin amacı nedir?” Marks’a göre, “çıkarına hizmet ettiği kadar ilgi çekicidir”. Lakin Engels’e göre bu durumu sadece “kredi” nitelemektedir. Ayrıca Marks bu durumu, “kredi sistemiyle ve bu biçime göre etkisi” ile parantez içinde almıştır. Ancak, Engels bu durumu faiz sermayesi üzerindeki kredinin ve kredinin bu bağlamda alması gereken form açısından “her iki etkide” de değiştirmiştir. Marks “faiz getiren sermayeyi” analiz etmeyi amaçlamıştır. Bunun yanında Engels, analizin amacını “kredi” açısından değiştirmiştir. Engels’in değişmesi; Marks’ın ifadesi ve bu ifadenin kredi sistemiyle olan ilişkisinde “faiz getiren sermaye” konusundaki analizden “kredi” analizine, yani faiz sistemi sermayesiyle ilgili olarak kredi sistemine tamamen tersine dönmesine sebebiyet vermiştir. Engels neden anlamları değiştiren bu değişiklikleri yaptı? Bu durumun tek olası nedeni, “Kapital’in yirmi beşinci bölümünün ve bu bölümü takip eden diğer bölümlerin kredi veya kredi sistemi ile uğraştığının yanlış olduğuna ve bu fikre göre cümleleri değiştirdiğine inanılmasıdır.
- 67 Richard Sperr, “Der Beitrag von Anneliese Griese zur historisch-kritischen Edition der naturwissenschaftlichen Manuskripte von Marx und Engels,” in Beiträge zur Marx-Engels-Forschung: Neue

Folge 2006 (Hamburg: Argument Verlag, 2006), 10–25, 15. Marks'ın kötüleşen sağlığının, onun “*Kapital*”ı yazmasını engellediği ve böylece kitap okumaya daha fazla zaman ayırdığı doğrudur. Ancak, bu gerçek, Marks'ın neden doğa bilimleri üzerine pek çok kitap okuduğunu açıklayamamaktadır.

- 68 Burkett ve Foster, ekolojiye olan ciddi bağlılığını vurgulamak için Marks'ın not defterlerine başvurmaktadır. Bununla birlikte, doğrudan onlarla ilgilenmezler. Sonuç olarak, defterlerin kronolojisi ve birbirleriyle olan iç bağlantısı fark edilememektedir. Ayrıca bkz: Paul Burkett and John Bellamy Foster, “The Podolinsky Myth: An Obituary Introduction to ‘Human Labour and Unity of Force’ by Sergei Podolinsky,” *Historical Materialism* 16/1 (2008): 115–61.
- 69 Bolşevik Devrimi'nin önderlerinden, araştırmacı, arşivci ve filolog. SSCB'deki Marx-Engels Enstitüsü'nün kurucusudur. (ç.n.)
- 70 Richrd Sperl, *Edition auf dem hohen Niveau: Zu den Grundsätzen der Marx-Engels-Gesamtausgabe* (Hamburg: Argument Verlag, 2000), 68–69.
- 71 David Riazanov, “Neueste Mitteilungen über den literarischen Nachlaß von Karl Marx und Friedrich Engels,” *Archiv für die Geschichte des Sozialismus und der Arbeiterbewegung*, 11 (1925): 385–400, 392, 399.
- 72 1894 – 1960 yılları arasında yaşamış Alman ekonomist (ç.n.)
- 73 Benedikt Kautsky, “Die Marx-Engels-Gesamtausgabe,” *Die Gesellschaft* 7/2 (1930): 260–70, 261–62.
- 74 1937 doğumlu Alman tarihçi (ç.n.)
- 75 Fransa'nın güneyinde Bouches-du-Rhône departmanına bağlı ve Marsilya'ya 25 km uzaklıktaki tarihi ve kültürel bir şehir (ç.n.)
- 76 Karl Marx and Frederik Engels, *Gesamtausgabe*, section IV, vol. 32 (Berlin: De Gruyter, 1976–), 21
- 77 1932 Almanya doğumlu Marksist gazeteci (ç.n.)
- 78 Martin Hundt, “Der Fortgang der MEGA und einige aktuelle Debatten um Marx' Werk,” *Z. Zeitschrift Marxistische Erneuerung* 85 (March 2011): 105–21, at 116.
- 79 Fred E. Schrader, *Revolution und Restauration: Die Vorbereiten zum “Capital” von Karl Marx in seinen Studienheften 1850–1858* (Hildesheim: Gerstenberg, 1980); Kevin Anderson, *Marx at the Margins: Nationalism, Ethnicity, and Non-Western Societies*, 2nd rev. ed. (Chicago: University of Chicago Press, 2016); Kolja Lindner, “Marx's Eurocentrism,” *Postcolonialism Studies and Marx*

Scholarship,” *Radical Philosophy* 161 (May–June 2010): 27–41.

- 80 Foster ve Burkett, Marks ve Engels arasında ekolojik açıdan önemli bir fark görmemektedirler. Bununla birlikte bu kitapta, Engels’in konumuna girilmeden sadece Marks’ın ekolojisine odaklanılmıştır.
- 81 1772 doğumlu İngiliz ekonomist. David Ricardo’nun artışı temel kuramsal konular; kâr ve rant kuramı, değer kuramı, uluslararası ticarete görelî üstünlük kuramı ve Malthus’un bolluk kuramıdır. (ç.n.)
- 82 Bir üretim sürecinde ve verili teknolojik düzeyde kullanılan faktörlerden birinin miktarı artırılır ve diğer faktörlerin miktarı sabit tutulursa, miktarı artırılan girdinin ilâve birimleri üretime katıldıkça toplam ürün bir noktaya kadar artacaktır. Bu noktadan sonra eklenen birim girdilerle ilâve ürün miktarı azalmaya ve hatta verim düşmeye başlayacaktır. İktisatta bu ilkeye “azalan verimler kanunu” denir. (ç.n.)
- 83 Kimyasal tarımı icat eden Alman kimyager. Aynı zamanda, ekolojik tarımın öncüsüdür. (ç.n.)
- 84 Hans Jörg Sandkühler, “Wissenschaftliches Weltbild als naturalisierte Philosophie. Der Theorietypus Marx und die epistemologische Bedeutung der Naturwissenschaften im Marxschen Werk Teil 1,” in *AG Marx-Engels Forschung, Naturwissenschaften und Produktivkräfte bei Marx und Engels. MarxEngels-Forschung heute* 3 (Frankfurt am Main: IMSF, 1991), 11–23, at 22; Manfred Kliem, *Karl Marx: Dokumente seines Lebens 1818 bis 1883* (Leipzig: Reclam, 1970), 482.
- 85 Carl-Erich Vollgraf, “Marx auf Flucht vor dem Kapital?,” in *Beiträge zur Marx-Engels- Forschung, Neue Folge 1994: Quellen und Grenzen von Marx’ Wissenschaftsverständnis* (Hamburg: Argument, 1994), 89–93, 92.
- 86 İskoç kimyacı, maden ve tarım uzmanı (ç.n.)
- 87 Fransız ekonomist (ç.n.)
- 88 Karl Nikolas Frass. Alman botanikçi ve tarım uzmanı (ç.n.)
- 89 Paul Burkett, *Marxism and Ecological Economics: Toward a Red and Green Political Economy* (Chicago: Haymarket Books, 2009), 136.

I. KISIM

EKOLOJİ VE EKONOMİ

1

Modernizmin Doğuşu ile Birlikte Doğanın Yabancılaşması

Jenny von Westphalen¹ ile evlenip 1843 sonbaharında Paris'e taşındıktan sonra Karl Marks, politik ekonomi² alanında ilk kez yoğun bir şekilde çalışmaya başlamıştır. Bu araştırma süresi boyunca alıntıları ile notlarını içeren ve günümüzde genellikle "*Paris Defterleri (The Paris Notebooks)*" adıyla anılan defterlerden oluşan bir seri hazırlamıştır. Marks o dönemde İngilizce kaleme alınan yazıları okuyamadığı için Adam Smith³ ve David Ricardo⁴'nun politik ekonomi alanındaki önemli eserlerinin Fransızca çevirilerinden yararlanmıştır. Politik ekonomi disiplininde daima hep daha fazla çalışması gerektiğinin farkında olan Marks, yazmış olduğu bu defterlerin hiçbirini hayatta olduğu süre boyunca yayınlamamış, defterleri kişisel referansları için saklamıştır.⁵ 1844 yılının mayıs ve ağustos ayları arasında yazılan bu defterlerden en ünlüsü, el yazması olmadığı halde yanlış isimlendirme neticesinde 20. yüzyılda yayınlanan, "*Ekonomik ve Felsefi El Yazmaları*"⁶dır. Bu metne bazı Marksistler tutkuyla bağlandığından dolayı metin, birçok tartışmanın merkezi haline gelmiştir. Kendilerine has bir tarzı olan Marksist Hümanistler, Genç Marks'ın "*Kapital*"⁷ isimli eserinde yapmış olduğu ekonomik analizden tamamen farklı bir felsefe oluşturup bu yeni felsefik görüşü, partinin dogması haline gelmiş "*Sovyet diyalektik materyalizmi*"ne karşı kullanmışlardır.⁸ Genç Marks'ı Stali-

nizm teröründen kurtarma çabaları bir dereceye kadar başarılı olmuş ve Hümanizm, Marksist söylem içerisinde yükselen bir eğilim haline gelmiştir. Lakin bu hümanist yorum şüphesiz ki belirli bir tarihi ve siyasi durumla yakından bağlantılı olup Marks'ın niyetini kendi menfaatlerine tabii kılmıştır. Günümüzde “gerçekten var olan sosyalizm”in çöküşünden sonra, Paris Defterleri’ni yakın zamandaki filolojik bulgularla birlikte daha tarafsız bir perspektiften analiz etmek gerekmektedir. Böylece Marks'ın defterleri, siyasi çıkarların keyfi olarak dayatılması yerine; onun teorisinin kavramsallaştırılıp geliştirilmesi için kullanılabilir.

Kuşkusuz ki, Marks'ın 1844 yılında yazmış olduğu defterlerde muhafaza ettiği çevreye adapte edilmiş bir sürüm keşfedilmek istenirse bu çaba, Marks'ın niyetiyle de çelişen boş bir eylem haline gelecektir.

Ancak, bu defterler, Marks'ın komünist toplumun merkezi bir görevi olarak, insanlar ve doğa arasındaki bilinçli bir “birlik (unity)” kurmanın stratejik önemini erken fark ettiğini göstermektedir. Eğer Marks, daha sonra, çevresel yıkımı kapitalizm içindeki bir çelişki olarak kavramsallaştırmaya kalkarsa bu durum kısmen, “*Kapital*” adlı eserinde yer alan ekoloji eleştirisinde olduğu gibi, insan ile doğa arasındaki modern ilişkinin ayrımı konusunda daha önceki görüşlerinden kaynaklanmaktadır. Onun teorisinin kavramsallaştırılması uzun yılları kapsamış olsa da geliştirdiği teori ekonomi, tarih ve doğa bilimi alanlarındaki kitaplarda yerini almış ve Marks, kendi politik ekonomi sistemini 1844 yılındakinden daha sofistike bir biçimde geliştirmiştir.

Genç Marks, toplumun geleceğinde insanlık ve doğa arasındaki birliği, tamamıyla geliştirilmiş bir fikir olan “*hümanizm eşittir natüralizm*”⁹ fikriyle formüle etmiş ve bu formüle edilen anlayış, Marks'ın kendi teorisinin çeşitli değişikliklere uğramasına rağmen koruduğu bir anlayış olmuştur. “*Hümanizm eşittir natüralizm*” konusuna odaklandığımız bu bölümde; “*hümanist*” ve “*bilimsel*” Marksistler arasında felsefi bir kavram olan “*yabancılaşma*” kavramı ile ilgili daha önceki tartışmaların aksine, “*Paris Defterleri*”nin önemini Marks'ın “*ekonomi üzerine eleştirisi*”ni baz alarak yeniden

yapılandıracağım. Marks’a göre, kapitalist üretim altındaki yabancılaşmanın temel nedeni, üreticilerin amaçlarının üretim koşullarına özgü modern ilişkilerinde yatmaktadır. İnsanlarla dünya arasındaki özgün birliğin tarihsel bağlamda çözülmesinden sonra üreticiler, sadece yabancı bir mülk olarak üretim koşullarıyla bağlantılı kurabilmektedirler. Mevcut toplumsal ilişkiyi verili olarak kabul eden ekonomistler, Marks’ın öne sürdüğü özgün birliğin dağılmasının modern toplumun paradigmasını oluşturduğunu iddia eden bakış açısıyla da belirleyici bir farklılık getirmektedirler.

Bununla birlikte Karl Marks, Ludwig Feuerbach¹⁰’ın felsefesinden hala çok etkilenmekteydi. Sonuç olarak Marks, tarihsel analizini soyut ve tarih dışı bir “*insan özü*” ile birleştirmeye yönelmiştir. Ayrıca buna karşın, onun kapitalist üretim tarzına ilişkin eleştirel anlayışı çok derin değildir. Yine de Marks, kısa bir süre sonra Feuerbach’ın “*felsefenin özü*” görüşünde teorik sınırlamaları fark edip “*Feuerbach Tezleri (Theses on Feuerbach)*” ve “*Alman İdeolojisi (The German Ideology)*” adlı çalışmalarında yabancılaşmaya dair soyut eleştiriye tamamen reddetmeyi başarmıştır. Ve böylece doğa bilimleri alanında daha sonraki çalışmaları için 1845 yılında teorik bir temel oluşturmuştur.

FELSEFİ BİR KATEGORİ OLARAK YABANCILAŞMA MI?

“*Ekonomik ve Felsefi El Yazmaları*”nda bulunan popüler Marksist kavramlardan yabancılaşmayı anlatan “*alienation*” ve “*estrangement*” kavramları, kesinlikle, genç Marks’ın modern kapitalist üretiminin olumsuz özelliklerine dair dâhiyane görüşünü belgelemektedir. Lakin bu kavram 20. yüzyılda bitmek bilmeyen tartışmaların da bir öznesi haline gelmiştir. Bir taraftan, Marksist hümanistler Karl Marks’ın kapitalizmin ana çelişkisini eleştirmek ve post – kapitalizmde (*kapitalizm sonrası dönemde*) insanın kurtuluşunu öngörmek için her zaman “*yabancılaşmış emek teorisi*”ne bağlı kaldığını savunmuştur.¹¹ Diğer yandan, Louis Althusser¹², Marks’ın “*Alman İdeolojisi*”nden sonra daha önceki antropolojik ve Hegelci¹³ düzeni tamamen terk ettiğini iddia edip Marks’ın ünlü teorisinde radikal

bir “*epistemolojik kopuş*”a dikkat çekmiştir. Ve bu durumu tamamen farklı bir bilimsel sorun haline getirmiştir.¹⁴ Althusser, “*Ekonomik ve Felsefi El Yazmaları*”nı fetiş haline getiren hümanistlerin sanrılarını eleştirip Marks’ın benimsemiş olduğu ve Hegel tarafından ortaya konulan “*yabancılaşma*” kavramını, tarihsel materyalizm için yeterli bir temel olarak benimsemiştir. 1845’ten sonra yabancılaşmanın artık önemli bir teorik role sahip olmadığı gerçeği üzerinden “*epistemolojik kopuş*”u gözlemlemiştir. Birbirinden tamamen farklı iki yorum arasındaki bitmeyen tartışmalar, yabancılaşma kavramının çeşitli boyutlarını değiştirmeye yaramıştır. Fakat aynı zamanda, teorik açıdan belirli bir tek taraflılık, Marks’ın metinlerinin felsefi tartışmaları nedeniyle var olmuştur.¹⁵

Bu felsefi tartışmada bir varsayım öngörülmüştür. İster Marks’ın teorisinin sürekliliğini isterse teoride kırılma noktalarının olduğunu savunanlar olsun, her iki yorum da metni tamamlanmış bir “iş” olarak değerlendirmiştir. Buna rağmen, Jürgen Rojahn’ın önemli felsefi incelemesi, “*Ekonomik ve Felsefi El Yazmaları*” olarak adlandırılan metnin bağımsız bir çalışma oluşturmadığını ikna edici bir şekilde gösterdikten sonra bu görüşler bütünü, artık kabul edilemez. Çünkü bu, tutarlı ve sistematik bir tez değildir. Buna karşılık bu çalışma notlarının bir parçası, “*Paris Defterleri*”ndekilere benzer. Bu metinler, yayınlanma niyeti olmaksızın alıntılar içeren bir sürecin parçası olarak spontane bir şekilde yazılmıştır.

Rojahn’ın savunduğu derecede özetlemek gerekirse; Karl Marks’ın 1844 tarihli el yazmaları, o dönemde Marks tarafından yazılan diğer defterlerden yalıtılmış ayrı bir varlık olarak görülmelidir. El yazmalarının çeşitli bölümleri, önceki çalışmalara dayanarak doğru ve yerinde düşünülmüş bir çalışma oluşturmaz, aksine, Marks’ın hızlı bir şekilde ilerleyen fikirlerinin gelişiminin farklı aşamalarını yansıtır ve bu markajda okunmaya devam edilmelidir. Karl Marks alıntıda bulunurken ama aynı zamanda düşüncelerini de yazmıştır; bunu dönüşümlü olarak defterlerinde ve yazılarında gerçekleştirmiştir. Alıntılanan, yorumlanan, özetlenen, tefekkür eden farklı alıntılar dizisi olarak görülen bu notlar topluluğu, Marks’ın görüşlerinin nasıl geliştiğine dair yeterli bir fikir vermektedir.¹⁶

Bu nedenle, bugün “Ekonomik ve Felsefi El Yazmaları” olarak bilinen metin, Marks’ın yaptığı okumalardan elde ettiği alıntılarını kopyalama sürecinde kendiliğinden yazıldığından, Karl Marks’ın düşüncesinin hiçbir son formülasyonunu yani çözümlemesini içermez. Marks’ın kaleme aldığı notları, ölümünden sonra bu tür hararetli tartışmalara neden olacaktır çünkü Karl Marks, defterlerini sadece özel kullanım (*referanslar*) için yazmıştır. Bu anlamda, hümanistler bu çalışma notlarının teorik önemini abartmaktadır. Hümanistler, bu notların bağımsız çalışma için el yazması olduğu fikrine sarılarak, bu filolojik gerçeği kabul edemezler. Hümanistlerin Ekonomik ve Felsefi El Yazmaları’na verdikleri öncelik, Marks’ın yabancılaşma teorisinin merkezi rolünü kaybettiği ekonomik metinlerini ihmal etme eğilimindedir. Ve bu ekonomi üzerine yazılmış olan metinlere atıfta bulunsalar bile, hümanistler, genellikle Karl Marks’ın düşüncesinin devamlılığına dair iddialar olacak şekilde “yabancı” ve “yabancılaşma” gibi terimleri inceleyerek yüzeysel bir şekilde analizlerini yaparlar.¹⁷ Eğer “yabancılaşmış emek” kavramını normatif bir teori olarak abartılıyorsa, böyle bir yaklaşım, Karl Marks’ın yabancılaşmış realiteye karşı herhangi bir felsefi fikrin karışıklığını reddeden *The German Ideology*’den sonra felsefi olmayan bir tutumla çelişir.¹⁸

Buna karşılık, Althusser’in temsil ettiği bilimsel yorum, Karl Marks’ın 1844 yılında kaleme aldığı not defterlerinde yer alan teorisinin kendine has eleştirel özelliğini de, hiçbir değer tanımadan kırılmayı vurgulayarak ihmal etmektedir. Marks’ın, Genç Hegelci (*Young Hegelian*) yaklaşımının sorunlu olduğu doğrudur ve daha sonra süreçte Karl Marks bu yaklaşımdan vazgeçmiştir. Yine de bu bilimsel yorum, Marks’ın 1845’ten önceki ve sonraki süreçte gelişen teorisinde hiçbir süreklilik olmadığını belirtirken Paris Not Defterleri’ni görmezden gelerek otomatik olarak referans almamaktadır. Böyle bir yorum, Karl Marks’ın eleştirisinin zenginliğini Genç Hegelci (*Young Hegelian*) felsefesine indirgemekte ve Marks’ın düşüncesinin oluşum sürecini izleyememektedir; çünkü Karl Marks’ın politik ekonomi üzerine yapmış olduğu eleştirisinin gerçek başlangıç noktasını kaçırmaktadır. Marks’ın 1844 yılında yapmış olduğu

yabancılaşma analizinde, kapitalizm eleştirisinin, yani insanlık ile doğa arasındaki ayrılık ve birliğin merkezi bir teması zaten bulunmaktadır. Bu nedenle, önceki felsefi tartışmaların aksine, Karl Marks'ın doğa kavramının politik ekonomisi ile ilgili gelişiminin sistematik bir incelemesini yapmak gerekmektedir. Yalnızca Ekonomik Felsefe El Yazmaları'nı kullanmak yerine, 1844'te ne tür bir teorinin ortaya çıktığını bilmek için Paris Not Defterleri'ni bir bütün olarak dikkate almamız gerekir.

Her şeyden önce, Marks'ın Paris Not Defterleri'nde ele aldığı yabancılaşma teorisi hakkında genel bir anlayışa sahip olmak yararlı olacaktır. Standart bir yorumlamaya göre, Karl Marks'ın, özel mülk sistemi altındaki gerçeği göstermesiyle başlayarak, emeğin gerçekleştirmesinin bir "gerçekleşme kaybı" olarak görüldüğü ve emeğin nesnelleştirilmesinin, nesnenin kaybı olarak görüldüğü, dört tür yabancılaşma vardır.¹⁹ İşçilerin kendi faaliyetlerine itiraz ettikleri emek ürünü, kendi ürünü olarak görünmemektedir; çünkü burada bahsedilen emek ne onların ihtiyaçlarını karşılar ne de yaratıcı yeteneklerini doğrular.

Bu durumun aksine, bu "emek" türü, işçilere yabancı bir nesne ve üreticilerden bağımsız bir güç olarak görünmektedir:

Bir işçi ne kadar çok harcıyorsa, kendisinin üzerinde ve aleyhinde yarattığı nesnelerin yabancı dünyası o kadar güçlü olur. Kendisi de ne kadar zayıf olursa kendisine ait olan da o kadar azdır. Bu durum din konusunda da aynıdır. Bir insan ne kadar çok Tanrı'ya bağlanıp onun adına kendinden ödün verirse, o kadar az kendisine ait olan kalır. İşçi hayatını nesneye adamakta, ama şimdi yaşamı artık kendisine değil, kendini adadığı nesneye aittir. Bu nedenle, gerçekleştirilen eylem ne kadar büyük olursa, işçi o kadar fazla "nesne"den yoksun kalır.²⁰

Görünüşe göre Karl Marks, Feuerbach'ın din içindeki yabancılaşma eleştirisini, bir tahsisat eyleminin (*kendine mal etme hususunda*) nesnenin kaybı olarak görüldüğü kapitalizmdeki paradoksal durumu sorunsallaştırmak adına politik ekonomi alanına uygulamaktadır. Bir kişi teleolojik bir çalışma eylemiyle duyusal dünyayı özelleştiremez, şeylerin dış dünyası üreticilere egemen olup

onları yoksullaşır. Böylelikle, üretim eylemi sonucu tam manasıyla kaybolmaktadır. Duygusal dış dünyanın bu ilk yabancılaşmasından, Marks, emeğin ikinci yabancılaşması durumunu ortaya çıkarır. Eğer emekçilerin ürünü yabancılaşmış gibi görünüyorsa, Karl Marks'a göre, üreticilerin faaliyetleri kendilerine değil, başkalarının kendilerine ait kayıplarla sonuçlanacaklarına dair duruma aittir.

Başka bir deyişle, üretim eylemi, kendi özgür öznelliğinin nesnelleştirilmesi için gönüllü bir faaliyet değil, zorunlu bir çalışmadır:

Bu nedenle çalışmalarında kendisini onaylamaz, kendisini inkâr eder, içeriğin ne olduğunu hissetmez, mutsuz hisseder, serbestçe fiziksel ve zihinsel enerjisini geliştirmez, ancak bedenini zedeleyerek zihnini mahveder. Bu nedenle emeği gönüllü değildir, zorlanır, zorla çalıştırılmaktadır. Bundan dolayı bir ihtiyacın tatmini değil; sadece dışsal ihtiyaçları karşılamanın bir yoludur bu.²¹

Emeği sadece kendi geçim kaynaklarına indirgemenin bir sonucu olarak, üreticilerin emek yoluyla kendi özgür ifadelerini gerçekleştirmelerine yer yoktur. Özgür insan faaliyetinin içeriği yemek yeme, içme ve üreme gibi hayvan işlevleriyle sınırlıdır ve bu nedenle çalışanların temel amacı fiziksel geçimin sürdürülmesi haline gelir. Yine de bu umudun gerçekleşmesi bile, sürekli yoksulluk ve hastalıklara maruz kaldıklarında, yabancılaşmış emek altındakiler için garanti edilmemektedir. Karl Marks, emeğin özgür ve bilinçli insan aktivitesinin, insanlık dışı bırakma eylemine modern bir biçimde girmesini sorunsallaştırır.

Bu ilk iki yabancılaşma türünden Marks, daha sonraki süreçte, üçüncü bir yabancılaşma biçimini ele almıştır: “İnsan doğasından ve kendisinden uzaklaşırken; kendi aktif işlevleri, yaşam aktivitesi, yabancılaşmış emek de insandan uzaklaştırılabilir.”²² Burada Karl Marks, Feuerbach’ın konseptini benimsiyor ve bireyler sonlu varlıklar olsa bile, bu tür insanlığın bir tür-varlık olarak evrensel ve sınırsız olduğunu savunuyor.²³

Karl Marks, insan türünün evrenselliğinin kendine has özgür ve bilinçli üretim eyleminde temel tezahürünün bilincindedir. Emek konusunda, üreticiler belirli bir durumu yansıtabilir ve nesnel dün-

yada kendi öznel fikirlerini aktif bir şekilde değiştirebilirler. Bu anlamda insanlar evrensel bir varlıktır ve kendilerini diğer hayvanlardan farklılaştırmaktadırlar. Karl Marks’a göre, hayvanlar belirli bir durumda sıkışıp kalmaya devam edip yalnızca belirli bir düzende tüketim yapabilirken insanlar, teleolojik olarak doğa ile inorganik bedenleri arasında ilişki kurabiliyor ve mevcut formlarını kendi ihtiyaçları doğrultusunda değiştirebiliyorlar. Böylelikle yeni teknolojiler icat edilip tamamıyla yeni bir ortam yaratılmaktadır.²⁴ Ayrıca, Marks, insan emeğinin de özgür bir faaliyet olduğunu savunur, çünkü insan emeği daima sadece geçim uğruna acilen fiziksel ihtiyaçların karşılanmasına yönelik değildir. İnsanlar ayrıca fiziksel ihtiyaçlarından tamamen bağımsız bir şey üretebilirler. Örneğin, bir kişi güzellik yasalarına göre sanatsal bir obje üretebilir ve bu eylemde kendini onaylama ve haz alma hakkına sahiptir.²⁵ Karl Marks, yabancılaşmanın, insan türünün bir tezahürü olmaktan başka bir şey olmayan bu yaratıcı aktiviteyi reddettiği gerçeğini harekete geçirir, çünkü emek artık varlığını sürdürmenin bir aracı olarak bireysel amaçlara tabidir: *“Yabancılaşmış emek, bu ilişkiyi tersine çevirir. Çünkü insan bilinçli bir varlıktır; böylelikle yaşam aktivitesini ve temel varlığını ifade edebilmektedir.”*²⁶ İnsan emeğinin evrensel boyutu, işlevlerinin başkalarının zenginliğini artırmak için araçsallaştırılmasından dolayı kaybolmaktadır.

Son olarak, Karl Marks dördüncü yabancılaşma biçimini ekler: *“İnsanın emeğinin ürününden, yaşam aktivitesinden, türünden uzaklaşmasının nihai sonucu, insanın insana yabancılaşmasıdır.”*²⁷ Bireylerin fiziksel varoluşları için umutsuzca çabalamaları gerekiyorsa, hedefler arası sosyal işbirliği ve iletişim son derece sorunlu hale gelir. Sonuç olarak, insan türünün fiziksel ve zihinsel boyutlarını birlikte zenginleştirmek artık mümkün değildir. Karşılıklı bir ilişki içerisinde olmak ve işbirliği yapmak yerine hayatta kalmak için karşıt ve farklı elementlerine ayrılmış (*atomistic*) bir rekabet ortaya çıkmaktadır.

Özetle, Karl Marks’ın yabancılaşmış emek analizi, emeği kendi içinde bir amaç olarak yerine getiremeyeceğini değil, aksine emeğin, gerçeklik, yoksullaşma, insanlık dışı bırakma ve atomlaşma

(zerrelerine ayırma) kaybı süreci olarak işlev gördüğü modern özgür olmayan gerçeği tasvir etmektedir. Marks, bu yabancılaştırılmış gerçekliğin üstesinden gelmenin tek yolunun, özel mülkiyet sistemini aşmak olduğunu, böylece insanların doğa ile bilinçli, özgür ve evrensel bir işbirliği tarzında emekle ilişki kurabileceklerini ve dış dünyanın bütünüyle kendini doğrulayabileceklerini iddia edebileceklerini savunmaktadır. Bu, insan özünün bir tür olarak mutlak gerçekleşmesine yol açacaktır. Marks, komünizmi, insanın; öznenin yabancılaşan ikileminin üstesinden geldiği ve insan türleri ile doğa arasında mutlak birliği idrak eden bir devrim yoluyla nesnelleştirilen tarihsel sürecin bir hedefi olarak öngörmektedir.

Karl Marks'ın 1844'teki çalışmasının, gerçek materyalizm ve gerçek bilimin kurulmasını sağladığı varsayılan Feuerbach'tan büyük ölçüde etkilendiği açıktır.²⁸ Feuerbach, *Essence of Christianity* adlı eserinde, bir dinin eleştirisi olarak bir yabancılaşma teorisi ortaya koymuştur. Bireyler din konusunda yabancılaşmadan muzdariptir çünkü onlar sonlu varlıklardır ve kendilerini güçsüz bulduklarına karşı sonsuz bir varlık (*Tanrı*) yansıtırlar, tasvir ederler. Feuerbach, insanların aslında kendi özlerini Tanrı'ya bir tür olarak yansıttıklarının gizli gerçeğini fark edebildikleri takdirde bu dini yabancılaşmanın üstesinden gelinebileceğini savunuyor. Tanrı, daha sonra, daha güçlü ve bağımsız hale gelen, insanı yabancı bir varlık olarak hâkim kılan insanlığın hayal gücünün ürünüdür.

Bu tersine çevrilmiş gerçeğe karşı Feuerbach, gerçeğin eşsiz materyalist temeli olarak duyarlılığın ve özellikle sevginin önemine karşı çıkıyor:

*Sevgi vasat bir terim, temel bir bağ, kusursuz ile kusurlu arasındaki uzlaşma ilkesi, günahsız ve günahkâr manada evrensel ve bireysel yaklaşım, ilahi ve insandır. Sevgi Tanrı'nın kendisidir ve ondan başka hiçbir Tanrı yoktur. Aşk, insanı Tanrı ve Tanrı'nın adamı haline getirir. Aşk, zayıfları güçlendirir ve güçlüleri zayıflatır, yüksekleri alçaltır ve düşükleri yükseltir, maddeyi idealleştirir ve ruhu somutlaştırır. Tanrı'nın ve insanın, ruhun ve doğanın gerçek birliğini sevin. Aşkta ortak doğa ruhtur ve önde gelen ruh da doğadır.*²⁹

Feuerbach, aşkın gücüyle insanların dini öfkeyi aşabileceğini, çünkü insanların sevgiyi kullanarak yalıtılmış olma durumlarının üstesinden gelmek için birbirleriyle işbirliği yapabileceklerini ve bu çekişmeli birliktelik türlerini kendi özleriyle görmelerinin mümkün olabileceğini savunmaktadır.

Feuerbach'ın yabancılaşmayı, yabancılaşmanın üstünlüğü ile birlikte açıklaması, Genç Hegelciler (*Young Hegelians*) üzerinde büyük bir etki yaratmıştır. O dönemde Karl Marks, Feuerbach'ın din konusunda tam anlamıyla bir eleştiri yaptığına ve geleceğin devrimci bir felsefesinin gerçek ilkesini açıkladığına inanmaktaydı. Marks, modern burjuva toplumunun diğer alanlarını içerecek şekilde bu eleştirinin kapsamını genişletmenin gerekli olduğunu düşünmekteydi:

“Almanya için, din eleştirisi esas olarak tamamlanmıştır ve din eleştirisi tüm eleştirilerin öncülüdür.”³⁰

Marks'ın kaleme aldığı Paris Not Defterleri, bu tür yabancılaşma eleştirisini yerine getirme girişimini belgeleyerek onun politik ekonomi alanındaki son keşiflerini birleştirmektedir. Bununla birlikte, Karl Marks ne bu defterleri yayımladı ne de yabancılaşma kavramını tekrar kapsamlı bir şekilde ele aldı. Marks'ın yabancılaşma kavramını daha sonraki çalışmalarında politik ekonomiye entegre etmek için orijinal planına uygun olarak yapıp yapmadığı konusunda ısrarlı bir itirazlar hala mevcuttur. Marks'ın yabancılaşma kavramı, çalışmasının 1932 yılında *Ekonomik ve Felsefi El Yazmaları* olarak yayınlanmasından bu yana felsefi bir bakış açısıyla yorumlanmaktadır. Dahası, bu tartışmadaki katılımcılar bu eğilimi hiçbir zaman sorgulamadılar. O dönemde Karl Marks, politik ekonomi alanında yazılmış çeşitli eserleri okuyordu ve Marks'ın Paris Not Defterleri'nde yabancılaşmış ekonomi ile ilgili diğer alıntılarını yaparken, *yabancılaşma konusundaki tartışmasına kendiliğinden başlamışsa*, politik ekonominin yabancılaşma konusunda bile teorik ilgisini etkilemiş olması gerekir. Metni felsefize etmek ve politik ekonomiyi göz ardı etmek anlamında, Herbert Marcuse, Karl Marks için, özellikle önemli bir rol oynamıştır. Herbert Marcuse, 1932 yılında The

Foundation of Historical Materialism adıyla bir makale yayınladı ve bu makale yabancılaşmanın felsefi eleştirisinin yeni boyutuna ışık tuttu. Marcuse, ilk el yazması içinde önemli bir atılım olduğunu ve Marks'ın analizinin başlangıçta geleneksel politik ekonomi ve teoremleri temelinde tamamen ilerlemekte olduğunu savundu. Karl Marks, araştırmasını politik ekonominin üç geleneksel kavramına bölerek ele almaktadır: “Emek Ücretleri”, “Sermayenin Karı” ve “Arazi Kiraları”. Bununla birlikte, Marcuse’ye göre, Marks’ın yabancılaşmaya yönelttiği radikal eleştirisi tamamen yeni bir yöne yöneldi ve eleştirisi ancak bu üç parçaya ayrıldıktan sonra ortaya çıktı ve terk edildi (*vazgeçildi*). Marcuse daha da ileri giderek, emek kavramının gelişmesinin, sorunların üstesinden gelmek için geleneksel çerçeveyi bozduğunu iddia etti.³¹ Böylece, Karl Marks’ın modern burjuva toplumu ve politik ekonomisinin felsefesi, ideologu yani kuramcısı olarak sadece üç geleneksel ekonomi politik kavramının yerini almasıyla başlar. Ekonomik ve felsefi kısımlar arasında radikal bir kırılma bulunmaktadır.

Marcuse’nin de vurguladığı gibi, Karl Marks öncelikli olarak Jean Baptiste Say ve Adam Smith’in çalışmalarından not defterlerine dâhil olacak şekilde çalışmasıyla ilgili alıntılar yaptı ve daha sonra bu alıntılara detaylı yorumlar ekledi.³² Daha sonra, hararetli emek tartışmasına ancak ilk “El Yazması”nın XXII. sayfasından sonra başladı. Yine de, bu gerçek, Karl Marks’ın bu ekonomistler hakkında kendi düşüncesi çerçevesinde yaptığı yorumların, Marcuse’nin yorumunda da belirtildiği gibi, yabancılaşma kavramı için önemsiz olduğu anlamına gelmez. Marcuse’nin yapmış olduğu analiz, birinci el yazmasının ilk yarısında Marks’ın ekonomik eleştirisini neredeyse tamamen ihmal etmektedir.³³ Marcuse’nin Marks’ın birinci el yazmasının ekonomi üzerine olan bölümünü küçümseme eğilimi, Marcuse’nin yorumunun oldukça etkili olduğunu göstererek Marksistler tarafından yaygın olarak paylaşılmıştır. Örneğin, Erich Fromm da aynı görüşü paylaşmaktadır ve “Ekonomik ve Felsefi El Yazmaları”nın popüler baskısı, ilk el yazmasının, yabancılaşmanın felsefi yorumunu güçlendiren ekonomik bölümünü çıkarmaktadır.³⁴ Marcuse ile Fromm, Genç Marks’ın politik ekonomi üzerine

yaptığı eleştirisi ile ilgilenen yabancılaştırmış emeğin felsefi eleştirisi-ne yalnızca orijinal teorik katkısını tanımaktadır.

Karl Marks'ın atılımına dair izlenim, Marks'ın kendi defterlerinde bulunmayan ilk el yazmasının ikinci yarısının başında, “Yabancılaştırmış Emek” başlığı ile bir editör tarafından güçlendirilmiştir. Hâkim olan eğilimin aksine, Marks'ın yazmış olduğu defterinde teorinin ortaya çıkışının politik ekonomi üzerine olan analiziyle yakından ilişkili olarak anlaşılması gerektiğine inanıyorum çünkü esas olan yabancılaştırma teorisi onun eleştirisi sürecinde formüle edilmektedir. Bir kişi, birinci el yazmasının ilk bölümünün önemini farkındaysa, önceki yazında olduğu gibi, teorik bir zorluk ile karşılaşmaktan kaçınılamaz. Başka bir deyişle, genç Marks, modern yabancılaştırmış emeğin nedenini açıklayamadığı için haksız yere eleştirilmiştir.

1844 yılında Karl Marks, burjuva iktisatçıların varlığını basitçe yerine getirdiği özel mülkün gerçeklerini analiz etmeye çalışıyordu. Marks, özel mülkiyet sisteminin tarihsel koşullarını ortaya çıkarmayı hedefledi ve bu sistemin özünün kapitalist toplumda belirli bir emek biçiminde yattığını savundu. Bu anlamda Marks, özel mülkün yabancılaştıran emeğin ürünü ve gerekli sonucu olduğunu belirtti:

Bu nedenle özel mülkiyet, işçinin doğayla ve kendisiyle olan dış ilişkisinin ürünü, sonucu, yabancılaştıran emeğin gerekli bir neticesidir. Böylece özel mülkiyet, yabancılaştırmış emek, yabancılaştırmış insan, yabancılaştırmış yaşam, kavramıyla yapılan analiz sonucu ortaya çıkar. Özel mülkiyetin eyleminin bir sonucu olarak, politik ekonomideki yabancılaştırmış emek (yabancılaştırmış yaşam) kavramını elde etmekteyiz. Ancak bu kavramın analizi, özel mülkiyetin yabancılaştıran emeğin nedeni gibi görünse de, bunun yerine bu durumun bir sonucudur; tıpkı tanrıların aslen nedeni değil, insanın zihinsel karışıklığının etkisi olduğu gibi. Daha sonra bu ilişki karşılıklı hale gelir.³⁵

Marks, hem özel mülkiyetin hem de yabancılaştıran emeğin sebep ve sonuç olarak işlev gördüğü ve birbirini pekiştirdiğine göre karşılıklı ilişkiye işaret etmektedir. Ancak, bu durum daha sonra ortaya çıktı. Bu şekilde, Karl Marks, başlangıçta özel mülkün belirli bir gerçek olarak ele alınmaması gerektiğini açıkça belirtmeyi hedefle-

di; çünkü özel mülk, yabancılaşan emekten kaynaklanan belirli bir tarihsel ve mantıksal sonuçtur.

Daha sonraki süreçte Marks bu durumu sorgulamaya devam etmiştir: “*Emeğin yabancılaşmasını bir gerçek olarak kabul ettik ve bu gerçeği analiz ettik. Şimdi, insan emeğini yabancılaşması tahrip edilmiş emeğe mi denk gelmektedir? Bu yabancılaşma insan gelişiminin doğasına nasıl dayanıyor?*”³⁶ Buradaki sorusu, Karl Marks’ın kapitalist bir toplumda emeğin toplanmasının nihai nedenini açıklamak zorunda olduğunu gösteriyor gibi görünüyor, ancak aşağıdaki cümlelerde Marks bunu açıklamamaktadır. Metin, Marks’ın yabancılaşmanın nedenini ortaya çıkarmakta zorlandığı izlenimini veriyor, yani, özel mülkiyetin yabancılaşan emekten ortaya çıktığı fikrini kavramaya çalıştığında, emeğin özel mülkiyet sisteminden dolayı yabancılaştırıldığının döngüsel bir açıklamasına denk geldiğini söylemek mümkündür. Bunu üzerine Lars Tummers şunu sormaktadır: “*Özel mülkiyet yabancılaşmayı etkileyen nasıl bir etken olabilir?*” Bu soru yaygın bir sorudur ve Tummers, Genç Marks’ın teorik sınırlamasını da benzer bir şekilde işaret eden Ignace Feuerlicht’i izlemektedir: “*En göze çarpan çelişkilerden biri, genç Marks’ın özel mülkiyeti bazen neden, bazen de yabancılaşmanın etkisi veya belirtisi olarak görmesidir.*”³⁷

Feuerlicht, yabancılaştırılmış emeğin tarihsel ve mantıksal oluşumu hakkındaki bariz sorunun cevabını bulmak için sarf edilen çabanın boşuna bir eylem olduğunu belirtmektedir.

Bu durumun aksine Michael Quante, Karl Marks’ın döngüsel açıklamasını çözmeye çalışır, ancak Marcuse ile aynı varsayımı paylaşır: “*Marks’ın kendi felsefi temelli ulusal ekonomik olayların analizi, birinci el yazmasının ikinci bölümünde yabancılaşmış emek kavramı ile açıklanmaktadır.*” Quante, ilk defterin birinci bölümünde Karl Marks’ın ekonomik eleştirisini ihmal ettiği için, Hegelyan markajlı olumsuzlamanın mantıksal ve tarihsel hareketi olan yabancılaşmanın nedeni ile ilgili soruna doğal olarak başka bir felsefi cevaba ulaşmaktadır. Bu felsefi cevap, yabancılaşmanın ortaya çıkışının, türlerin bilinçli bir şekilde kullanılmasına (*tahsis edilmesine*) giden yolda kaçınılmaz bir adım olduğunu açıklıyor.³⁸ Kuşkusuz,

bu tür bir şematik anlatım soruna çekici ve inandırıcı bir çözüm getirmez, çünkü Hegel'in mantıksal ve tarihsel diyalektiğinin indirgemeci anlayışı, Quante'nin Marks'ı bu tür sonuçlardan korumakla ilgilenmese de, determinizm eleştirisini engelleyememektedir.

Bir sonraki bölümde gösterileceği gibi, hem Feuerlicht hem de Quante, Marks'ın orijinal niyetini kaçırmaktadır ve bu nedenle Marks'a karşı "hayali" bir eleştiriye savunmaktadır. Bu eleştiri "hayal ediliyor" konumdadır çünkü yabancılaşmanın "aporía"sı yani bir tartışmanın herhangi bir sorundan dolayı sonuca varamaması durumu bulunmamaktadır. Ancak, daha önceki çalışmalar keyfi olarak not defterlerinde yer alan metinleri iki bölüme ayırıp yalnızca ikinci bölüm olan felsefi bölüme odaklandığından ortaya çıkıyor. Japon Marksist akademisyen Masami Fukutomi, ilk ekonomik bölümün, özellikle de Marks'ın insan ve dünya ile ilgili olan yakın bağların tartışmasının önemine dikkat çekti.³⁹ Bu yaklaşım, Karl Marks'ın çalışmasının tamamını tutarlı bir şekilde anlamak için bize sağlam bir temel sağlayacaktır.

İNSANLIK İLE DOĞA ARASINDAKİ ÖZGÜN BİRLİĞİN SONA ERMESİ

Kaleme almış olduğu ilk defterdeki felsefi yazın açısından pek dikkat çekmeyen bir paragrafta Karl Marks, kapitalist mülkiyet biçimini feodalist mülkiyet biçimiyle karşılaştırır. Bu kısmın ihmal edilmiş olması şaşırtıcıdır, çünkü bu paragrafta Paris Defterleri'nde, Marks'ın ilk kez modern üretimin patolojik gerçekliği ile yabancılaşmış emek kavramı arasındaki ilişkiyi ele alması tartışılmaktadır. Toprak mülkiyetinin metalaşmasının tamamı kapitalist ilişkilerin tamamlanması olarak tanımlandıktan sonra, Karl Marks, toprak mülkünün bu dönüşümünün yabancılaşan emeğin ortaya çıkmasında böyle belirleyici bir etki yaratmasının bir nedeni olduğunu belirtmektedir.

Öncelikle Marks, tarihsel karşılaştırmalarının, prekapitalist yani kapitalizm öncesi toplumlarda yabancılaşmış bir emek yokmuşçasına, geçmiş feodal toplumun romantik bir idealleşmesiyle karıştı-

rılmaması gerektiğini açıkça ortaya koyuyor. Karl Marks, böyle bir idealleşmenin bilimsel bir araştırma yapılmamasından kaynaklandığını savunuyor:

Romantizm tarafından bununla örtülen duygusal gözyaşlarına katılmayacağız. Romantizm, her zaman toprağa adeta bir seyyar satıcı ile yaklaşılma utancını, özel mülk alanı içinde kaçınılmaz ve arzu edilen, rasyonel iç karartıcı özelliğin haksız sonucu ile karıştırır. Birincisi, feodal toprak mülkiyeti zaten doğası gereği kırılmış, adeta bir meta haline getirilmiş topraklardır; insana yabancılaşan ve bu yüzden de birkaç büyük lordlar aracılığıyla yüzleşilmektedir.⁴⁰

Romantik markajda sayılan uyarılar, feodal tahakkümün çöküşüne ve toprağın nihai olarak ortaya çıkan metalaşmasına ve lordların soylu değerlerinin tüccarların tamahkârlığına yani para hirsına kaybedilmesine neden olur. Karl Marks, böyle bir görüşü reddedererek toprağın meta haline getirilmesinin feodal toprak mülkiyeti içinde de bulunduğunu, emek ve toprağın insanlardan bir dereceye kadar büyük efendilerin egemenliği altına alındığını iddia eder.

Üstelik bu *alçaklık* için Marks modern para aristokrasisinin temel özelliği olmadığını, çünkü romantik ideallerin savunucularının kabul edilemez bulduğu sınırsız arzunun, aslında daha geniş bir tarihsel perspektiften bakıldığında kaçınılmaz ve hatta arzu edilen bir sonuç olduğunu söylemektedir. Bu durum, modern burjuva toplumunun rasyonelliğinin yapılanmasından başka bir şey değildir. Başka bir deyişle, modern toprak sahiplerinin utanç verici davranışı ahlaki bir kusur değildir, ancak toplumsal yapının radikal bir dönüşümünden sonra somut olarak yeni toplumsal rasyonellik yaratmaktadır. Pierre le Pesant de Boisguilbert gibi romantikler bunu kabul etmez; kapitalizmde bireylerin utanç verici davranışlarını ancak ahlaki açıdan kınayabilirler.⁴¹ Geçmişin idealleşmesine açıkça muhalefet etmekte olan Karl Marks, feodal toprak mülkiyete dayanan egemenlik ilişkilerinin var olduğu, insanların da topraktan tahrip edildiği ve onunla karşı karşıya olduğu sistemi isaret etmektedir.⁴²

Marks, toprağın feodal mülkiyeti konusundaki analizine devam etmektedir;

Toprağın erkekler üzerindeki yabancı bir güç olarak egemenliği, feodal toprak mülkiyeti ile zaten içsel bir konumdur. Serf toprağa bağlı bir "ek"tir. Aynı şekilde, mülk sahibi ilk doğan oğuldur ve toprağın da efensidir. Onu miras alır. Gerçekten de, özel mülkün egemenliği, en basit anlamıyla mülk ile başlamaktadır - bu onun temelidir. Ancak feodal topraklarda mülk = kral olarak belirir.⁴³

Benzer bir şekilde, mülk sahibi ile toprak arasında yalnızca maddi zenginlikten daha samimi bir bağlantı olduğu gibi bir belirsizlik de vardır. Mülkiyet efendisi ile bireyselleştirilmiştir: rütbesi vardır, barona layıktır (ya da tam tersidir), ayrıcalıkları, yetkisi, siyasi konumu vb. lordunun inorganik gövdesi olarak görülmektedir.

Öte yandan, Serfler, toprakla kendi mülkleri ile ilgili olamayacakları kadar, yalnızca lordlarının olduğu gibi bağımsız ve özgür bir faaliyette bulunma yeteneklerini yitirdiler. Onların varlığı, maddi zenginliklerin temeli olan dünyanın yalnızca bir ekine indirgenmiştir. Karl Marks, bu boyun eğme nedeniyle, feodal sosyal ilişkiler altında bile doğadan ve onların kendi faaliyetlerinden belirli bir yabancılaşma düzeyi olduğunu kabul eder. Doğa, yalnızca toprağın ürününü ve serflerin emeğini uygun kılan lordun inorganik bir organı olarak işlev görür. Bu şekilde, serfler üretim sürecinde inorganik vücudun bir parçası haline gelir. Arazi yani toprak, Marks'ın özel mülkün egemenliğinin başlangıcını düşündüğü lord tarafından özelleştirilip kişiselleştirilmiştir. Bununla birlikte, modern yabancılaşmış emeğin nedenini, feodal sosyal sistemdeki bu sınıf düşmanlığına doğrudan indirmeden, Marks, kapitalist toplumdaki toprak mülkiyeti üzerindeki önemli niteliksel farklılığa işaret eder. Marks'a göre, feodal sosyal ilişkiler kişisel ve politik tahakküm üzerine kuruludur; diğer bir deyişle, arazi ürünlerinin mülkiyeti, doğuştan gelen ayrıcalıklar ve şiddet tekeli sayesinde, efendilerin yani toprak sahiplerinin (lordların) kendi kişisel ve siyasal gücüne doğrudan hâkimiyeti ile gerçekleşiyor. Böylelikle, serfler, lord tarafından bu kişisel tahakkümün bilincindedir ve bu nedenle lordun

aile tarihi, evinin tarihi vb. egemenlik ilişkilerini meşrulaştırmak için bu kadar önemli hale gelir. Toprak ve aile tarihi, mülkiyeti kişiselleştirmekte ve bir toprak parçasını lordun inorganik bedenine dönüştüren tekelini meşrulaştırmaktadır.⁴⁴

Bu kapitalizm öncesi (pre-kapitalist) toplumda doğrudan kişisel ve politik tahakküm ile sömürü, emekçinin toprak ile eşsiz bir ilişkisiyle sonuçlanan geleneklere bağlıdır. Marks, serfler ve gündelik işçiler arasında göze çarpan farkları vurgular:

*Benzer şekilde, bir mülkte çalışanlar, günlük işçi konumuna sahip değildir; fakat onlar yani kısmen kendileri olan serfler ve saygı, sadakat ve görev bağları ile ona, toprak sahibine (lorda) bağlıdırlar. Bu nedenle onlarla ilişkisi doğrudan politiktir ve aynı şekilde insani ve samimi bir tarafı vardır. Bu durum, bir mülkten diğerine değişir.*⁴⁵

Toprağı feodal hâkimiyet altında çalıştıranlar, kişisel bağımsızlıklarının efendileri tarafından tanınmayacak şekilde yadsınmıştır. Serfler, lordun toprak mülkünün bir parçası olarak kabul edilir. Bu tahakküm ve bağımlılık ilişkisi, esasen modern burjuva toplumunda gündelik emekçilerin durumundan farklıdır, çünkü bu ilişki, herhangi bir doğrudan politik tahakkümden özgürdür ve serbest ile eşit yasal konular olarak kabul edilir.

Bununla birlikte, bu durum, günlük işçilerin, diğerlerinden daha özgür ve daha iyi bir hayatın tadını çıkarabileceği anlamına gelmez. Karl Marks bunun tam tersi olduğunu savunmaktadır. Keşin olarak, serfler haklarından mahrum bırakıldıkları için, mahsullerin fiziki varlığının güvence altına alınabilmesi için nesnel üretim ve üreme koşullarıyla birliği devam etmektedir. Masami Fukutomi'nin de belirttiği gibi, serflerin toprağa olan eşsiz ilişkisi, Marks'ın Paris Not Defterleri'ndeki yabancılaşmayı analiz etmesi noktasında belirleyicidir.⁴⁶ Karl Marks, özellikle, belirtilen feodal toplumda kişisel tahakkümün, toprağın üzerinde çalışanlara karşı çıkan muhalefetine rağmen insanca, samimi bir tarafa sahip olduğunu vurgulamaktadır. Somut durum, lordların farklı geleneklerine ve karakterlerine göre değişmekle birlikte, feodal üretimde ortak olan temel özellik,

üreticilerin toprak ile olan birlikteliğidir. Bağımsızlıklarının yasal konular olarak ihmal edilmesine rağmen, üretim sürecinde özgürlük ve bağımsızlığın yanı sıra kendi fiziksel varoluşu için bir garanti alabilirler. Sermayenin yeniden baskın hâkimiyetine yer yoktur, çünkü doğrudan kişisel tahakküm sermayenin özerk gücüne nüfuz etmesini önler. Bu durumda, üreticiler, artı-emeğin ve artı-ürünlerin sadece tehdit ve sıklıkla üretkenliğin artmasını engelleyen fiziksel zorlama gerçekliği ile sağlar. Feodal efendi olan lord aynı zamanda topraklarından azami avantaj elde etmek için çaba göstermez; orada olanı tüketir ve serfleri ile kiracılarına üretme endişesini bırakır.⁴⁷

Lord'un görünürde ılımlı davranışı, Romantikler tarafından asil karakterinin bir tezahürü olarak övülüyor, ancak bu durum açıkça nesnel üretim ilişkileri ile şartlanmaktadır. Bu bağlamda, feodal toplumdaki üretimin tamamı istikrarlı bir karakter kazanıyor çünkü amacı temel olarak somut sosyal ihtiyaçların karşılanmasına yöneliktir. Romantiklerin aksine, Karl Marks, efendinin yani toprak sahibinin ahlaki karakteri değil, soyluların toprak mülkiyeti ile ilişkisini gerçekleştiren ve efendisine "romantik manada sayılabilecek" bir zafer kazandıran insanlar ile toprak arasındaki ilişki olduğu sonucuna varır.⁴⁸

Bu noktadan hareketle Karl Marks, feodal kişisel tahakkümün ortadan kalkmasıyla birlikte, toprak mülkiyetinin tamamen sarsıcı bir nesneye dönüştürüldüğü modern burjuva toplumunu araştırılmaktadır. Bu değişim, belli bir yabancılaşmış emek biçimi ile birlikte, sermayenin kişisel olmayan ve şeyleşmiş (nesneleşmiş) hâkimiyeti olan tamamen farklı bir tahakküm türü yaratmaktadır:

Bu görünümün kaldırılması gerekmektedir - mülkiyeti, özel mülkün kökü olan mülkiyeti tamamen özel mülk hareketine sürüklemek ve bir meta haline getirmek; mal sahibinin üstünlüğünün, tüm siyasi vasıflardan arınmış, özel mülkiyetin, sermayenin beklenmedik bir kural olarak görüldüğünü; mal sahibi ile işçi arasındaki ilişkinin sömürücü ve sömürülen ekonomik ilişkiye indirgenmesi; mal sahibi ile mülkiyeti arasındaki tüm kişisel ilişkilerin sona ermesi, mülkün yalnızca nesnel hale gelmesi, maddi

*zenginlik; uygun birlikteliğin, toprakla serf birlikteliğinin yerini alması gerektiği ve toprağın aynı şekilde insan gibi ticari bir değer statüsünde olması gerektiği anlamına gelir.*⁴⁹

Toprak mülkiyeti bir meta haline geldiğinden ve böylece daha önceki kişisel egemenlik ve bağımlılık ilişkisinin dağılmasından sonra şahsi mülkün metalaştırma sistemine entegre edilmeye başlandığı için, bireyler, bir yandan, birbirleriyle resmi bir şekilde özgür ve eşit olarak yüzleşebilirler; hepsi sivil toplumda yasal olarak kabul edilir. Öte yandan, bireyler, aynı zamanda dünya ile doğrudan bağlantısını kaybetmektedirler, böylece işgücünü satmak için piyasada yer almaları gerekiyor. Politik iktisatçıların yaptığı tasvirlerde, bu yeni modern ilişki, egemenlik ilişkisinin görünüşte sona erdiği ideal ve uyumlu bir özgürlük ve eşitlik istencinin temelini oluşturur. Karl Marks bu görüşü reddeder ve “özgürlük” ve “eşitlik” için burjuva idealinin, tahakkümün sonu olmadığını iddia eder. Bu ideal, ortaya çıkan ve sömürülenler arasındaki kişisel tahakküm ilişkisi yerine, kişisel olmayan ve şeyleştirilmiş tahakküm ilişkisi ortaya çıktığı için meydana gelmektedir. Günlük işçiler niteliksel olarak farklı, modern bir yabancılaşma biçimine tabi tutulmalıdır; çünkü onların çalışma koşulları feodal topluma göre çeşitli yönlerden daha kötü ve daha yabancılaşmıştır.

Kapitalist toplumda tahakküm, feodal dünyanınkinden kesinlikle farklılaştırılmalıdır. Toprağın metalaşması nedeniyle, modern toplumdaki üreticiler, toprakla herhangi bir doğrudan bağlantıyı kaybederler ve orijinal (esas) üretim araçlarından ayrılırlar; oysa serfler hala toprağa sıkı bir şekilde bağlıdır.⁵⁰ Sonuç olarak, modern bireylerin sürekli olarak kendi emek güçlerini, sahip oldukları tek malları, başka bir insana satmak zorunda kalmaları ve böylece kendi faaliyetlerinden yabancılaşma nedeniyle acı çeken gündelik emekçiler olmaları gerekmektedir. Karl Marks’a göre, kapitalist üretim tarzının özgüllüğünü anlamak açısından insanlar ile dünya arasındaki ilişkinin bu dönüşümü belirleyicidir.⁵¹

Modern işçiler fiziksel varlığın garantisini kaybeder ve faaliyetleri yabancılaşan güçler tarafından yeniden değerlendirilir, kontrol edilir ve baskın hale gelir. Mülkiyetsizlik, güvencesizlik, yabancı-

laşma ve sömürü sıkıca birbirine bağlıdır. Serfler için sömürünün var olduğu doğrudur ve lordlarına artı emek ve artı ürünler sağlamak zorunda kalmışlardır. Bununla birlikte, bunu modern işçilerin durumuyla zıt tutan Karl Marks, serflerin emeğinin hala “samimi bir tarafa” sahip olduğunu iddia ediyor, çünkü serfler toprak sahipleriyle yani lordlarıyla olan bağlantı sayesinde üretim sürecinde özerkliklerini korudular ve maddi yaşamlarını böylelikle güvence altına aldılar. İronik olarak, bu onların kişiliğinin feodal toplumdaki olumsuzluğunun özel bir sonucudur ve bu da onları nesnel üretim araçlarının sadece bir parçasına dönüştürür. Bu bakımdan, Marks kuşkusuz, feodal üretim tarzının olumlu bir yönünü kabul eder.

Özerk sermaye gücünün düzenlenmesi zanaat, lonca, şirket vb. gibi çeşitli biçimlerde olabilir; emeğin hala görünüşte toplumsal bir önemi vardır.⁵² Bir zanaat, lonca ve kurum içinde insanlar arasında doğrudan bir birlik kalmamaktadır. Ancak, toprağın sermayenin gücüne tam anlamıyla nüfuz etmesini engelleyen, üretimin tamamının kesişimsel koordinasyonu sayesinde, üreticilerin üretim araçlarıyla istikrarlı bir bağlantısı vardır. İşçiler ve onların nesnel üretim araçları arasındaki bağın ilk kez tamamen çözülmesi, “serbest (özgür)” emeği iki anlamda hazırlar ve bu nedenle, kişisel olmayan, “kurtarılmış sermaye” tarafından egemenliği azaltılmıştır.

Modern emekçiler, tam tersine, toprakla doğrudan bağlantılarını yitirmektedirler. Bir yandan, modern emekçiler, kişisel hâkimlikten özgürlerdir. Öte yandan da, aynı zamanda üretim araçlarından da özgürler ve bu nedenle doğa ile kendi inorganik vücutları arasında ilişki kuramıyorlar. Toprakla olan özgün birlik, prekapitalist kişisel tahakkümün çöküşüyle ortadan kaybolmuştur. Bunun sonucu olarak, doğadan, faaliyetten, türlerden ve diğer insanlardan yabancılaşma ya da basitçe söylemek gerekirse, üretimin “samimi tarafının” tamamen ortadan kaldırılmasından kaynaklanan modern yabancılaşma meydana gelmektedir. Toprak bir meta haline geldiğinde, insanlar ile toprak arasındaki ilişki radikal bir biçimde değiştirilir ve kapitalist zenginlik üretmek adına yeniden düzenlenir. Meta üretiminin toplumun geneline yayılmasından sonra, üretimin tamamı

öncelikle somut kişisel ihtiyaçların karşılanmasına değil, yalnızca sermayenin değerlendirilmesine yöneliktir. Yeni üretim rasyonelliğinin ardından, kapitalizm, işçilerin işlerini istedikleri gibi yapmalarına izin vermez; aksine, “kirli kişisel ilgisine” uygun olarak, tüm üretim sürecini, insan faaliyetinin tamamen iş ve özerkliği gözetilmeksizin nesneleştirilmiş bir baskınlığa maruz kalacak şekilde dönüştürür.⁵³

Meta üretim mantığının baskın olduğu toplumlarda, modern yabancılaşma biçimi, prekapitalist yabancılaşmaya kıyasla tamamen farklı bir şekil alıyor. Sermayenin nesneleştirilmiş baskın egemenliği, kişisel tarih ve onurla meşrulaştırmaya bağlı olmadığından, “kurtarılmış sermaye” her türlü “saygı, sadakat ve görev bağı” ve hatta bireysel işçilerin somut maddi yaşamlarını göz ardı eder. Bu işçiler, emekçilerin türleri tükenmediği sürece ölüyor olsalar da, sermaye basitçe kayıtsız bir konumdadır.⁵⁴ Emegın somut içeriğı tamamen sermaye için soyutlanmıştır. Sermaye, emegın ücretlerini yalnızca diğer araçları sürdürme giderlerine ek olarak “maliyet” mahiyetinde sayar. Başka bir deyişle, işçilerin ücretleri ile tekerleklerin yağlarının ücretleri arasında önemli bir fark yoktur. Yeni toplumsal ilişkilere göre, kapitalizm, kişisel çıkar ve egemenlikle hareket eder. Ancak, bu sadece ahlaki bir yolsuzluk değil, daha fazla kar için rekabet halindeki yeni rasyonelliğın izlenmesinin bir sonucudur. Bunun nedeni, “bu yarışmada mülk sahibinin sermaye biçimindeki mülkiyetinin, hem işçi sınıfı hem de sermayenin hareketini düzenleyen yasalar tarafından tahrip edilmiş ya da yükseltilmiş mülk sahipleri üzerindeki egemenliğini ortaya koyması” gerektigidir.⁵⁵

Bu nedenle, Karl Marks tarafından modern emegın düzeneğinin altında yatan insan-doğa ilişkisinin büyük bir tarihsel dönüşümüne işaret edilir, bunun sonucu olarak işçilerin faaliyetleri, artık insanın doğada serbest ve bilinçli yeteneğinin öznel olarak gerçekleştirilmesi olarak işlev göremez. İnsanlar, fiziksel yaşamları uğruna sermayeye bağımlı olan “ücretli emekçilere” indirgenir ve buna bağılı olarak, bütün faaliyetleri “ücretli emek” olarak en aza indirgenmiştir. Ücretli emekçiler olarak insanlar ancak yabancı sermayeyle ilişkili olarak hayatta kalabilseler de, sermaye ve emek arasındaki bu ilişki birbirleriyle kayıtsız, dışsal ve kazara olan bir ilişkidir, çünkü

kurtarılmış sermaye işçilerle ve somut yaşamlarıyla ilgilenmez.⁵⁶

Bu nedenle, Tummers ile Feuerlicht'in Karl Marks'ın ilk el yazmasında modern yabancılaştırmış emeğin kendine özgü tarihsel durumu açısından bulduğu döngüsel argüman mevcut değildir. Zira aynı defterdeki toprak rantı bölümünde Marks, kapitalist üretim tarzının ve yabancılaştırmanın feodal düzene kıyasla daha spesifik olduğunu tartışıyor. Marks'a göre, modern yabancılaştırmanın sebebi oldukça açık ve bu konuda Marks'ın argümanı tutarlıdır.⁵⁷ Kaleme aldığı not defterinde Marks, *defterin asla yayınlanmaya yönelik olmamasına rağmen*, her bir noktayı okuyucu dostu bir şekilde tekrarlamadı. Lakin Engels'in "Outline"nında alıntılarına özel dikkat göstererek Marks'ın not defterinin dikkatli bir analizi yapılmıştır; *şeyleşmiş (nesneleşmiş) meta ile para ilişkileri, üreticiler ve nesnel üretim koşulları arasındaki orijinal birliğin kaybindan kaynaklanmaktadır.*

Eğer bir kişi toprak rantını hesaba katmazsa, o kişi daha büyük bir yanlış anlaşılma riskiyle karşı karşıya kalacaktır. Temel yabancılaştırmanın nedenini tam olarak anlamadan, Karl Marks'ın bu durumun üstesinden gelme bakış açısını tanımak mümkün değildir. Ancak kapitalist toplumdaki yabancılaştırmayı insanların dünya ile olan orijinal yani esas birliğinin çözülmesi olarak kavarsa, Marks'ın komünist çalışmasının sürekli olarak insanlar ile doğa arasındaki birliğin bilinçli bir rehabilitasyonunu (iyileştirilmesini) hedeflediğini açıkça ortaya koyar.

Bu düşünce, Karl Marks'ın birlik kavramını kullanarak gelecekteki toplumda özgür bireysellik gerçekleştirme görevinin farkında olduğunu bildiği için "*hümanizm = doğalcılık*" anlayışının çekirdeğini oluşturur:

Toprağa uygulanan işbirliği / birlik, büyük ölçekli toprak mülkünün ekonomik avantajını paylaşmaktadır ve öncelikle [toprak açısından] eşitlikten kaynaklanan özgün eğilimi ortaya koymaktadır. Aynı şekilde işbirliği (birlik) de, artık rasyonel bir temelde – serfliğe bağlı olmadan – aşırı kabiliyet ve mülkün aptalca sayılabilecek bir tasavvufuyla, insanın dünya ile olan samimi bağlarını, dünyanın bir meta olmayı bıraktığından ötürü yeniden

ortaya çıkarmaktadır. Böylelikle, özgür emek ve özgür zevk, bir kez daha, insanın gerçek bir kişisel mülkü olur.⁵⁸

Pratik işbirliğinin görevinden bahseden Karl Marks, daha önceki tartışmaya geri döner ve kapitalizmin yıkımından sonra daha yüksek düzeyde “dünyayla insanın samimi bağlarının” yeniden kurulmasını şiddetle ister. Feodal toplumun ve toprakların tekelinin aksine, insanlar ile doğa arasındaki birliğin bilinçli inşası, kişisel ve politik boyun eğme ve tahakkümden arınmış olmalı ve işbirliği (birlik), üretim araçlarının toplumsal olarak ödenmesiyle, özneliksiz ilişkiler kurabilmelidir. Sonuç olarak, bu yeni üretim tarzı, kapitalizmdeki acımasız “alçaklık”tan radikal bir şekilde farklı olan toplumsal ölçekte mümkün olan “rasyonel” bir ilişkiyi mümkün kılar. Bu nedenle, üretimin ve üretim sonucunda üretilen ürünlerin sosyal aktivitesinin tamamı, üreticilere yabancı nesneler olarak karşı gelmez, ancak insanla gerçek bir kişisel özellik olarak dünya ile olan yüksek birlikteliği sayesinde, “serbest emek ve özgür zevki”ni mümkün kılar. Karl Marks’ın gelecekteki toplumla ilgili bakış açısı, kuşkusuz modern yabancılaşmış emek eleştirisi ile tamamen tutarlıdır.

Ekonomik anlamda bu yaklaşım, Karl Marks’ın 1844 yılında, insanlığın ve doğanın mutlak birliğinin kurulmasının komünizmin temel görevi olduğu görüşünde ısrar etmektedir:

Özel mülkiyetin insanın özerkleşmesi olarak olumlu bir üstünlüğü ve dolayısıyla insan özünün insan tarafından ve insan için gerçek anlamda yerine getirilmesi açısından komünizm gereklidir. Bu nedenle komünizm, insanın kendine bir toplumsal (yani insan) olarak geri dönüşü olarak - bilinçli bir şekilde gerçekleştirilen ve önceki gelişimin tüm birikimini kucaklayan bir geri dönüş olarak karşımıza çıkmaktadır. Komünizm, natüralizm = hümanizm anlayışını da beraberinde getirmektedir ve insan ile doğa arasındaki ve insan ile insan arasındaki çatışmanın gerçek çözümü yani varlık ve öz arasındaki, nesnelleştirme ve kendini onaylama, özgürlük ve ihtiyaç arasındaki, birey ve türler arasındaki çekişmenin gerçek çözümü komünizm sayesinde gerçekleşebilir.⁵⁹

Karl Marks, hümanizmin ve doğanın gerçek mutabakatının bir süreci olarak kendini yabancılaştırmanın üstesinden gelmeye ve özel mülkiyet sistemi altındaki nesne kaybına karşı tarihsel bir eylemi tasvir etmektedir. Marks, bu eylemin gerçekleşmesinin bir koşulu olarak, mevcut üretim tarzının radikal bir dönüşümünün ve özel mülkiyetin kaldırılmasının gerekliliğine işaret ediyor. Gelecekteki toplum, kolektif ve bilinçli bir organizasyon ve insanlar ile doğa arasındaki ilişkinin düzenlenmesinden başka bir şey değildir: Dolayısıyla toplum, insanın doğayla olan bütünlüğü - doğanın gerçek dirilişi -, insanın doğuştan gelen doğallığı ve doğanın tamamlanmış hümanizmidir.⁶⁰

İnsanların organik ve inorganik bedenleri arasındaki birlik ancak doğa ile etkileşimlerinin tamamen bilinçli ve rasyonel bir düzenlenmesi ile gerçekleştirilebilir. Karl Marks'ın 1844 yılında yaptığı yabancılaşma üzerine olan eleştirisi, insanlar ile doğa arasındaki ilişkinin rasyonel bir şekilde yeniden düzenlenmesi konusunu temel olarak almaktadır ve bu nedenle komünizm fikrini tamamlanmış "hümanizm = doğalcılık" anlayışı olarak düşünmektedir. Bu, Karl Marks'ın kapitalizmin ekonomik ve ekolojik eleştirisinin yalnızca bir başlangıcı olsa da bir başlangıçtır.

TEORİNİN DEVAMLILIĞI

Karl Marks, 1844 yılında ele aldığı orijinal ve temel anlayışı, *Kapital*'e kadar, insan ile doğanın birliği anlamında önemli ölçüde değiştirmedir. Tutarlı bir şekilde, 1847'de yayımlanan *Poverty of Philosophy* adlı eserinde Marks, modern anlamda metalaştırılmayı ve toprağın insanı doğadan ayırması olarak aldatmacasını eleştirmiştir: "*Rant, insanları doğaya bağlamak yerine, toprağın sömürüsüne sömürülmesine bağlı kalmıştır.*"⁶¹

Daha dikkat çekici bir paragraf, aynı terminolojiyi kullanan Marks'ın, modern toplumun temel koşulu olarak insanlar ile doğa arasındaki birliğin dağılması anlamına geldiği düşüncesi, 1858 yılında yayımlanan *The Original Text of a Contribution to the Critique of Political Economy* adlı eserinde yer almaktadır:

Köylü, artık toprak sahibini kırsalda üretilen ürünü ve kırsal işçiliği ile birlikte bir köylü olarak değil, bir para sahibi olarak görmektedir. Öte yandan, toprak sahibi artık köylüyü kendine özgü yaşam koşullarında geçimsiz bir birey üreten geçim kaynağı olarak görmez. Ancak köylünün ürünü - değişim değeri bağımsız hale geldiğinde - başka birinin ürününden farklı değildir, toprak sahibi için. Böylelikle, görece, samimi bir görünüm elde edilir - örtülü görünümün ortadan kalkması ile.⁶²

Bu alıntıda, 1844'ten beri devam eden teorik süreklilik açıktır; çünkü Karl Marks, feodal kişisel egemenliğin piyasadaki meta ve para sahipleri arasındaki ilişkiye dağılmasıyla ilgilenir ve bu değişikliği üretim sürecinde “örtülü görünümün ortadan kalkması” olarak temellendirir. Benzer kelimelerle, Marks, egemenlik ilişkisinin “kişisel bağımlılık ilişkilerinin, burjuva toplumunun bir zaferi olarak ele alınması” sonucu saf bir ekonomik forma dönüştürülmesini anlatıyor.⁶³

Sosyal ilişkiler para ve meta aracılığıyla aracılık ettikleri gibi nesneleşmektedir. Bu durumdaki pre-kapitalist toplumdaki farklı olarak, bireyler, birbirlerinden eşit ve bağımsız olarak davranabiliyor gibi görünüyor. Piyasa işlemleri “serbest” ve “eşit” meta sahiplerinin arasında gerçekleşiyor gibi görünmektedir, ancak gerçekte, bu işlemler, diğer insanların servetini tahsis etme ve sosyal servetini birkaç kişinin elinde yoğunlaştırma süreci olarak ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle kapitalist toplumda samimi görünüm bile yok olur.

Dahası, 1860'larda, Karl Marks, üreticilerin topraktan ayrılmasını, kapitalist üretim tarzının ortaya çıkması için tarihsel ve mantıklı bir ön kabul olarak işaret eder:

İster üretimde ister tarımda olsun, ilk başta tüm üreticiler sadece öngörülenler gibi görünür; yetiştirici mal sahibinin ücretli emekçileri olarak görülür - emek işçilerinin bir sınıfının oluşumu, emek koşullarının emek kapasitesinden ayrılmasını ve bunun temelini gerektirir. Ayrılık (kopma), toprağın kendisinin toplumun bir kısmının özel mülkiyeti haline gelmesidir, böylece diğer kısmı, emeğinin değerlendirilmesi için bu amaç koşulundan ayrılır.⁶⁴

Benzer bir şekilde Karl Marks, Kapital adlı eserinde şunları savunmaktadır:

İlkel birikim bölümünde, bu üretim tarzının, bir yandan doğrudan üreticilerin toprağın sadece ekleri (bağlar, serfler, köleler, vb.) konumlarından serbest bırakılmasını öngördüğünün bilincindeyiz. Öte yandan, halk kitlelerinin topraktan kamulaştırılması da göz önünde bulundurulmalıdır. Bu ölçüde, toprak mülkiyetinin tekeli, kapitalist üretim tarzı için tarihsel bir önkoşuldur ve kitlelerin bir biçimde ya da diğerinden sömürülmesine dayanan önceki tüm üretim biçimlerinde olduğu gibi kalıcı temeli olarak kalır. Ancak, başlangıçta kapitalist üretim tarzını selamlayan toprak mülkiyeti bu modla uyuşmuyor. Buna karşılık gelen form, yalnızca kapitalist üretim tarzı tarafından, tarımın sermayeye tabi tutulması yoluyla yaratılır ve bu şekilde feodal toprak mülkiyeti, klan (topluluk) mülkü veya köylü mülkü, bu üretim biçimine karşılık gelen ekonomik forma dönüştürülür, ancak bunun yasal biçimleri farklı olabilir. Kapitalist üretim tarzının, tarımı toplumun en gelişmemiş kısmı tarafından mekanik olarak uygulanan, yalnızca ampirik bir prosedürler dizisinden, tarımsallığın bilinçli bir bilimsel uygulamasına dönüştürdüğü en iyi sonuçlardan biridir. Özel mülk koşulları adına mümkün olan her durumda; bir yandan, toprak mülkiyeti açısından mülk edinme ve kulluk ilişkisinden tamamen ayırırken, diğer yandan da emeğin bir koşulu olarak toprak mülkiyeti ve toprak sahiplerinden tamamen ayırır. Böylece toprak mülkiyeti, bütün eski siyasi ve sosyal süsleme ve katkılarından sıyrılarak tamamen ekonomik biçimini alır.⁶⁵

Bu paragrafta açıkça belirtildiği gibi, Marks, kapitalist üretim tarzının, toprak mülkiyeti tekelinin “tarihsel şartı” olarak tanımlandığını defalarca açıklar. Toprak mülkiyeti tekeli aynı zamanda, kitlelerin bir biçimde ya da diğerinden sömürülmesine dayanan tüm önceki üretim biçimlerinde kalıcı bir durum olsa da, kapitalist biçimi, tamamen bir kapitalist sömürü iken ekonomik bir biçim aldığı için belirgindir. Pre-kapitalist sömürü siyasal açıdan lord (toprak sahibi) ile serf ilişkileri aracılığıyla gerçekleştirilir. Karl Marks’a göre, insanlar ile yeryüzü arasındaki ilişkinin bu niteliksel dönüşü-

mü, “tarımın sermayeye tabii tutulmasından” kaynaklanmaktadır. Bu anlamda, Marks, 1844’te, insanların nesnel üretim koşullarından mutlak olarak ayrılmasının, sermaye ve ücretli emek ilişkisinin ortaya çıkması için temel anlamda bir ön kabul olduğunu belirtmektedir. Oysaki tarih öncesi toplumlarda “toprak”, mülklerin tekel anlamda, esir ve kölelerin sömürülmesi şartı olarak, üretim araçlarına erişimi için doğrudan üreticiler adına garantili bir konumda kalmaya devam etti. Toprak mülkiyeti biçiminin “orijinal birikim” sürecinde dönüştürülmesiyle, bir köylü kitlesi “sürüldü” ve kendi emeklerini meta anlamında satmaya zorlanmak için üretim ile geçim yolu olarak toprakla bağımsız ilişkilerini kaybetti. Doğadan modern yabancılaşmaya neden olan “toprağın meta haline gelmesi”, toprak mülkün “tamamen ekonomik biçiminin” ortaya çıkması, kapitalist tahsisat biçiminin temelini oluşturur.

Özellikle bu anlamda Marks’ın Grundrisse adlı eseri, “yabancılaşma” sorununu üreticilerin nesnel durumdan ayrıştırması açısından tartışıyor. Çalışan öznenin tabiat ile olan pre-kapitalist ilişkilerinde emeğinin ilk nesnel koşulu, inorganik bedeni olarak doğanın – *ki kendisi sadece organik bir vücut değildir aynı zamanda inorganik bir yapıdır* – bu yapıya tabii olmasıdır.⁶⁶ Marks, bu birliği, üretimin hem öznel hem de nesnel taraflarının, emeğin doğal birliği ile maddi öncelikleriyle sıkı bir şekilde birleştirdiği üretim süreci içinde yer almaktadır.⁶⁷ Burjuva toplumunda yabancılaşma ve yoksullaşma, tam tersine, bu mutlak ayrışmanın, yani emeğin canlı emek kapasitesinden nesnel koşullarından mülkün ayrılmasının ürünleridir.

Karl Marks, mülkiyet ile emek arasında, canlı emek kapasitesi ile gerçekleştirilme koşulları arasında, nesnel ve canlı emek arasında, değer ve değer yaratan faaliyet arasında mutlak ayrılık olduğunu ve dolayısıyla emeğin içeriğinin yabancılaşmış kalitesini – *işçinin kendisiyle birlikte* – savunmaya devam etmektedir. Bu mutlak ayrılık, aynı şekilde emeğin bir ürünü, kendi anlarının nesnelleşmesi olarak ortaya çıkıyor. İşçi zengin değil, bu döngüye girdiğinden daha fakir bir şekilde karşımıza çıkıyor. Çünkü işçi, yalnızca gerekli emeğin koşullarını, sermayeye ait koşullar olarak üretmedi; ama aynı zamanda değer yaratma olasılığı da, onun içinde bir olasılık olarak

yer alan değerkleme, şimdi de aynı şekilde, artı değer, artı ürün, sermaye olarak bir kelimeyle, canlı emek kapasitesi konusunda usta olarak, kendi özdeyişi ve iradesi ile sahip olunan değer, soyut, nesnesiz, tamamen öznel bir yoksulluk içinde karşımıza çıkmaktadır.⁶⁸

Marks bu geçiş sürecinde yabancılaşma terimini kullanmasa da, 1844'ten bu yana teorik devamlılık oldukça açıktır. Modern işçilerin nesnesiz ve tamamen öznel durumu, kendi emek kapasitelerini gerçekleştirmelerine izin veremez, çünkü bunun için gerekli nesnel koşullara sahip değillerdir. Emek kapasitesinin gerçekleşmesi ancak, bir emeğin gönüllü ve bağımsız sahipleri olarak - yani emek gücünün - yalnızca piyasadaki sermayenin yabancılaşmış egemenliğine tabi tutulması için satılmasıyla mümkündür. Özgür işçi, kendi yaşamının maddi temeli üzerinde kontrol sahibi olmadan, daima "sanal" bir yoksul konumunda kalır.⁶⁹ İşçi faaliyetinin, kaçınılmaz olarak, sermayenin düzenlediği üretim sürecinde öznel kapasitesinin yeniden düzenlenmesinden kaynaklanan yabancılaşmış karakterinden, nesnel dünyanın yabancılaşmış karakteri de üretilir, çünkü emek, yalnızca kendi yabancılaşmış gerçekliğini gerçekleştirme doğrultusunda ürünlerini üretebilir. Üreticiler emeğin ürününe uygun olamazlar; yeniden bir egemen hâkimiyet altında, kendi etkinlikleri ancak kendilerini boyun eğen yabancılaşmış bir güç olarak gerçekleştirir. Bu gerçekleşme ve yoksullaşma süreci, sermaye birikimi ile birlikte, insan kontrolünün ötesinde sürekli büyüyen bir dünya yaratmaktadır.

Grundrisse adlı eserinde Karl Marks, bu modern durumu yine burjuva öncesi toplumla karşılaştırır:

Kölelik ve serflik ilişkilerinde, bu ayrım gerçekleşmez, çünkü köle veya serf formundaki emek, diğer doğal varlıklar ile birlikte inorganik bir üretim koşulu olarak sınıflandırılır.⁷⁰

Ayrıca, Karl Marks, burjuva öncesi ve emeğin nesnel koşullarıyla olan ilişkisinde bir bireyin çalışma konusu olarak görünebileceğini savunur.⁷¹ Burjuva öncesi çalışma konusunun öznelliği biçiminde, tam da Fukutomi'nin belirttiği gibi, emekçi köylülerin bireyliğini doğrudan üretici olarak özgürce geliştirme potansiyeli olduğu orta-

ya çıkmıştır.⁷² Serfler kişisel baskınlığa mahkûm kalsalar ve varlıkları, üretimin nesnel durumuna indirgenmiş olsa dahi, yine de, toprakla olan birlik sayesinde, üretim sürecinde belli bir bağımsızlık ve faaliyet özgürlüğü sağladılar. Üreticiler feodalizmin çöküşünün ardından şahsi egemenlikten kurtuldukları zaman kapitalist anlamda toprak mülkiyetine geçiş sırasında geliştikçe bireyciliğin serbest gelişmesinin maddi temeli vardır. Karl Marks, feodal sistemin çöküşünün ardından bu dönemi, İngiltere'deki ondördüncü ve onbeşinci yüzyılın ilk yarısında örneklendiği gibi, (feodal sistemden) kurtulma sürecinde emek açısından altın bir çağ olarak nitelendiriyor.⁷³

Marks ayrıca bu konuya Kapital adlı eserinde de değinmektedir:

İşçinin üretim araçlarındaki özel mülkiyeti, küçük ölçekli sanayinin temelidir ve küçük ölçekli sanayi, sosyal üretimin ve işçinin serbest bireyliğinin gelişmesi için gerekli bir koşuldur. Bu [üretim tarzı] gelişir, enerjisinin tamamını serbest bırakır, yalnızca çalışanın emeğinin koşullarının serbest sahibi olduğu ve onları harekete geçirdiği yeterli ölçekte klasik formunu elde eder.⁷⁴

İşçinin serbest bireyciliğinin gelişimi, Karl Marks'ın genellikle ilişkili üreticiler arasında kurulan gelecekteki bir toplum bağlamında kullandığı, ancak istisna olarak, prekapitalist küçük ölçekli tarımı karakterize etmek için kullandığı bir ifadedir. Bu emek özgürlüğü mümkün olmuştur; çünkü kişisel bağımlılık ilişkisinin dağılmasından sonra, işçiler dünya ile kendi üretim araçları aracılığıyla özgürce ilişki kurabiliyorlardı. Sonuç olarak, insanların doğa ile olan ilişkisi, doğrudan üreticinin daha önceki üretimin mahremiyetini yaşayabileceği, ancak bir toprak sahibinin olmadığı özgür bir ortam olarak ortaya çıkmıştır. Bu nedenle, Karl Marks kendisinin iyimser sayılabilecek teknolojik gelişme bakış açısının küçük ölçekli tarımı olumsuz etkilediği yönündeki eleştiriye karşı, kapitalist üretim tarzının İngiltere'ye girişinden sonra bile, bu tür bir üretimin çiftlikte yaşayan ve tarım yapan ailelerin yeterince sürdürülebilir kılmaya neden daha fazla katlanabileceğini açıklıyor; tarım, işgücünü sosyal emek ve sosyal emeğin üretici gücü olarak geliştirmeye uygun olmadığı için azalmak zorunda kalmıştır.⁷⁵

Bir kişinin fiziksel varlığının nesnel koşulu feodal toplumda hala mevcut olduğu için - toprakla olan yakın bağ sayesinde - emek kapasitesinin evrensel anlamda metalaşması tüm topluma nüfuz edemez. Bu nedenle, sermayenin nesneleşmiş baskın egemenliğinin ilk önce insanlar ile dünya arasındaki orijinal birliğin ayrışmasını güvence altına alması ve onu sermaye ile ücret emeği ilişkisiyle değiştirmesi gerekir. Toprağın ayrılması, üretim araçları ve çevreleme geçmişinde ortaya çıkan geçim sonucu, kırsal kesimdeki küçük ölçekli operasyonların üreticileri şimdi sadece kişisel egemenlikten kurtulmuş değil; kişiler ücretsiz proleter olarak büyük şehirlere gönderiliyor ama aynı zamanda üretim ve üreme koşullarından da kurtuluyorlar. Üretime yönelik nesnel kapasite olmadan, modern ve özgür işçiler, kendi yaşam emek kapasitelerini tahmin etmek ve asgari miktarda geçim yolu elde etmek adına yabancılaştırmış sermaye emirleri altında çalışmak zorunda kalıyorlar.⁷⁶

Marks, modern işçilerin mutlak yoksulluklarını, nesnel üretim olasılığından yoksun bırakıyor:

Emek, tüm araçlarından ve nesnelerinden, bütün tarafsızlığından ayrılmıştır. Bu canlı emek, gerçekliğinin bu anlarından bir soyutlama olarak mevcuttur (aynı zamanda değer değil); bu durum tam bir tehdittir, yalnızca emeğin öznel varlığı, bütün nesnellikten kurtulmuştur. Mutlak yoksulluk olarak emek, nesnel servetin toplamı değildir.⁷⁷

Ne kadar maaşlı işçi olursa olsun, mutlak yoksulluktan kaçamazlar. Nesnel servetin tamamen dışında tutulması, kapitalist üretim tarzındaki işçi durumunun temel karakterizasyonu olmaya devam etmektedir ve doğanın yabancılaştırılması bu durumun temel nedenidir.

Karl Marks, politik ekonomi üzerine yaptığı eleştirisinin geliştirilmesi süreci boyunca, 1844'te dile getirdiği insan ile doğanın orijinal birliği ile ilgili görüşlerinden asla vazgeçmemiştir. Marks, en başından itibaren insanlar ile doğa arasındaki belli bir ilişkinin kapitalist üretim tarzının temel bir özelliği olarak tarihsel olumsuzluğunu ve orijinal (esas) birliğin daha yüksek düzeyde olumlu bir rehabilitasyonu yani iyileştirilmesinin olması gerektiğini vurgulamıştır.⁷⁸ Bu noktadan hareketle Karl Marks şu satırları kaleme almıştır:

Orijinal yani esas birlik, yalnızca sermayenin yarattığı maddi temel üzerine ve bu yaratım sürecinde işçi sınıfının ve tüm toplumun yaşadığı devrimlerle yeniden kurulabilir.⁷⁹

Yabancılaşma nedenine göre Karl Marks, insanlar ile doğa arasındaki orijinal yani esas birliğin bilinçli bir şekilde rehabilite edilmesi (iyileştirilmesi) için aynı zorunluluğu önerdi:

Kapitalistin bu emek içindeki yabancılaşmış mülkiyeti ancak mülkünü bireyin olmayan tekilliğine, dolayısıyla ilişkili, sosyal bireye, bağımsız tekilliğine dönüştürerek kaldırılabilir.⁸⁰

Althusser'in, Karl Marks'ın 1845 yılından önceki metinlerini basitçe reddeden yorumuna karşın, 1844'te kaleme aldığı Paris Defterleri'nde Marks'ın yaşamı boyu süren politik ekonomi üzerine olan eleştirisini kapsayan çalışmasını temel olarak niteleyen önemli görüşleri bulunmaktadır. Bununla birlikte, onun formülasyonu (kaleme aldığı defterlerdeki) kesinlikle sonuncusu değil, yayınlamaya niyetli olmayan kişisel bir taslaktır. Böylece, Ekonomik ve Felsefe El Yazmaları'nın hümanist yorumu tek taraflıdır; çünkü Karl Marks 1844'te belirli bir ekonomik anlayışı korumasına rağmen, aynı zamanda Feuerbach ve Moses Hess'ten ödünç aldığı felsefi yabancılaşma anlayışından da vazgeçmiştir. Karl Marks'ın Feuerbach'ın antropolojik felsefesini terk etmesi, ekoloji açısından da önemlidir; çünkü Marks'ın *Theses on Feuerbach* ve *The German Ideology* adlı eserlerinde yapmış olduğu felsefe eleştirisi, insanlık ile doğa arasındaki ilişkinin tarihsel olarak değiştirilmesinin yeterince anlaşılması açısından teorik temeli hazırladı. *Karl Marks neden ekonomik içgörüsünü korurken önceki Feuerbachian şemasını terk etmek zorunda kaldı? Marks, insanlar ile doğa arasındaki ilişkiyi nasıl kavramsallaştırdı?*

FELSEFEYİ BIRAKMAK

The German Ideology, *Theses on Feuerbach* ile birlikte, Karl Marks'ın kendisini felsefeden kararlı bir şekilde uzaklaştırdığı ve insanlık ile doğa arasındaki birliğin felsefi olmayan anlayışına doğru ilerlemeye başladığı anı belgelemektedir. Marks'ın Feuerbach

üzerine yaptığı değerlendirmesi bu süre zarfında hızla değişmiştir ve Karl Marks, Feuerbach'ın sosyalist hareketle pratik bir ilişkiye girmekten kaçınmasının, kitleleri türler hakkındaki gerçeklerle eğitmeyi amaçlayan soyut felsefesinin kaçınılmaz bir sonucu olduğunu fark etmiştir. Sonuç olarak, Marks yalnızca Hegel'in idealizmini değil, aynı zamanda Feuerbach'ın, yanlış bir gizemleme altında gizlenen gerçeği hassasiyetle açığa çıkardığını *iddia ettiği materyalizm anlayışını da reddetmiştir*. Feuerbach'ın felsefesine dair gerçekleşen kopma (ayrılık), Marks'ın teorisinin bütünü için çok önemli bir gelişme görülebilir. Her ne kadar Karl Marks, 1844 yılında yaptığı burjuva toplumu üzerine olan eleştirisi için *hâlâ aşk, duyarlılık, türler gibi Feuerbachian kavramlarına yer verse de tarihi açıdan ilerleme hususunda insanın özünü yeniden benimseme süreci olarak tanımlamak amacıyla Feuerbach'a karşı çıkmıştır*. Bu noktada The German Ideology adlı eser, somut sosyal ilişkilerin kendilerinin, ters çevrilmiş bilinci yapılandıran ilişkilerin ve kendi içinde hapsolmuş kişilerin davranışlarının analizini amaçlamaktadır. Bununla birlikte, Marks'ın felsefi sorgulamayı reddetmesinin eski bir paradigmadan gelen epistemolojik bir kırılma ile karıştırılmaması için dikkatli olunmalıdır. Yukarıda da belirtildiği gibi, Karl Marks'ın geliştirdiği merkezi ekonomik anlayış, 1844 yılının sonlarında da şüphesiz karışımıza çıkmaktadır. Bu noktada farklı sorular sormak gerekmektedir: *Karl Marks, bu teorik sürekliliğe rağmen, Feuerbach'ın materyalizmi konusundaki değerlendirmesini neden değiştirdi? Marks, Feuerbach'tan uzaklaşan bu doğrultuda, insanlık ile doğa arasındaki ilişkinin gerçekten materyalist bir analizi olarak daha önceki "hümanizm = doğalcılık" bakış açısını nasıl kavramlaştırdı?* Bu bağlamda, Marks'ın materyalist yönteminin oluşumu önemlidir.⁸¹

Karl Marks'ın The German Ideology adlı eserinde, Feuerbach ve diğer Genç Hegelcilere (Young Hegelians) yönelik eleştirisinin asıl amacı, onların bu görünüme nesnel bir gerçeklik kazandıran belirli bir toplumsal ilişkileri incelemekten, sadece yabancılaşmış bir görünüme gizli bir öze karşı çıkmalarında yatmaktadır. Örneğin, Feuerbach, Tanrı açısından meydana gelen dini yabancılaşmanın, insanların kendi türlerinin yanlış tanınması nedeniyle kendi

kafalarında ürettikleri bir yanılsama olduğunu, dolayısıyla tersine çevrilmiş bir özün bilinç ve faaliyetlerine hükmetmesine izin verdiğini iddia etmektedir. Paris Not Defterleri'nde Karl Marks, bu Genç Hegelci söylemini *oldukça desteklemiştir; çünkü* Feuerbach'ın burjuva toplumunda meydana gelen emek yabancılaşmasına şema uygulamasıyla, özel mülkün toplumsal olarak kaldırılmasını insan türlerini yeniden canlandırmanın ve gerçekleştirmenin bir yolu olarak düşünmenin mümkün olacağına inanıyordu.⁸² Bununla birlikte, Marks, daha sonra, Feuerbach'ın eleştirisinin yalnızca skolastik olduğunu ve radikal toplumsal değişime yol açmadığını savunuyor.⁸³ Bunun nedeni, Feuerbach'ın *yönteminin, fiili bir pratik* birliktelik olmadan filozofun gözlemleri aracılığıyla dini evrimi ile ilgili epistemolojik bir değişikliğin gerekliliğine izin vermesidir.⁸⁴ Başka bir deyişle, Karl Marks, Feuerbach'ı, kitlelerin, sorunun özünde yabancılaşmış sosyal ilişkilere değinmeden, Tanrı'nın özünün gerçekte insanların kendileri olduğu felsefesiyle basitçe eğitebileceğine inandığı için, saf (ve yanlış) olması noktasında eleştirmektedir.

Marks ve Feuerbach'ın 1845'ten sonraki bakış açıları arasındaki fark, Karl Marks'ın bu dönemdeki çeşitli uygulamaları izlenildiği vakit daha açık bir hale gelir. Marks'ın en başından itibaren, Hegel'in'nin sadece teorik düzeyde çelişkilerin üstesinden gelmeye çalışan idealist felsefesinin aksine, gerçekte felsefi dualizmi yani ikiliği aşma zorunluluğunu talep ettiği doğrudur.

Eylül 1843'te Karl Marks, Arnold Ruge'a yazdığı bir mektupta, aşağıdaki sözlerle varolan her şeyin acımasız bir şekilde eleştirilmesini talep etti:

*Bilincin reformu, yalnızca dünyayı kendi bilincinin farkında hale getirmekten, onu kendi rüyasından uyandırmaktan, kendi eylemlerinin anlamını açıklamaktan ibarettir. Bütün amacımız -Feuerbach'ın din eleştirisinde olduğu gibi- dini ve felsefi sorulara kendisinin bilincinde olan kişiye karşılık gelen formu vermek için olabilir.*⁸⁵

Feuerbach'ın din eleştirisini izleyen Karl Marks'ın öncelikle bilinç reformunu hedef aldığı açıktır. İllüzyondan acımasız eleştiri

yoluyla epistemolojik kurtuluş, Marks'a göre, radikal bir uygulamanın ortaya çıkması gereken en önemli görevdir. Bu felsefi yaklaşım, Marks'ın politik çözümüne de yansımıştır. Karl Marks, 1843 yılının Mart ile Ağustos ayları arasında yazdığı *Contribution to the Critique of Hegel's Philosophy of Right* adlı eserinde, modern dünyanın devlet ile sivil toplum arasında ikili bir muhalefet olarak yaptığı çelişkiyi ele aldı. Bu yabancılaşmanın üstesinden gelmek amacıyla Karl Marks, her bir özel bireyin kamusal alana katılabilmesi ve iki alan arasındaki dualist ayrımın üstesinden gelmesi gereken felsefi demokrasi fikrine karşı çıktı.⁸⁶

On the Jewish Question adlı eserinde Karl Marks, siyasi kurtuluşun sınırlandırıldığını kabul ettikten sonra bu tür bir demokratik fikri eleştirmeye hızla başlamıştır. Marks, demokrasi yoluyla siyasal özgürleşmenin sadece modern dünyanın tamamlanmasına katkıda bulunduğunu ve bu durumun aşılması adına katkıda bulunmadığını fark etti. Karl Marks, tek başına demokrasinin, burjuva toplumunun varlığı kabul edildiği sürece radikal bir siyasi faaliyet getiremeyeceğini savundu. Politik alan; egoist, bağımsız bir bireyin çıkarlarını korumak için depolitize olmaya devam ediyor.⁸⁷ Bu bağlamda Marks, soyut demokrasi fikrinin yalnızca modern toplumdaki politik devlet fikrini yansıttığının altını çizmektedir. Karl Marks "saf demokrasi" görüşünden vazgeçerek, burjuva toplumunu modern dünyadaki gerçek çelişki olarak sorunlaştırmaya başladı. Burada Marks, devlet ile burjuva toplumu arasındaki asıl düşmanlığın yalnızca felsefi bir demokrasi düşüncesiyle bir araya getirilemeyeceğini kabul ederek, Feuerbach'ın şemasının kısmi anlamda üstesinden gelmeyi zaten başarmıştı.

Bu teorik gelişmeye rağmen, Karl Marks, aynı zamanda, Feuerbach'ın felsefesinin bir başka özelliğini de desteklemiştir. Burjuva toplumun egoizmine karşı, para kazanma arzusunun sonsuz istenci sebebiyle Marks, insanın somut "duyarlılığı" noktasında insan özgürlüğünün asıl ilkesi açısından karşı çıkmıştır. Bu yüzden Karl Marks, *Deutsch Französische Jahrbücher* dergisinin giriş kısmında yayımlanan *Contribution to the Critique of Hegel's Philosophy of Right* adlı çalışmasında, burjuva toplumunun radikal bir dönüşümünün

siyasi bir ideal yoluyla değil, yalnızca “pasif bir unsur yani duyarlılık” yoluyla mümkün olduğunu savundu. Dolayısıyla yabancılaşmış işçilerin “evrensel ıstırabını” kavranmasının bir sonucu olarak, o zaman üzerine hareket etmenin temeli olabilir.⁸⁸ İşte bu yüzden Karl Marks, işçilerin somut duyumsal arzularına dayanan, modern çelişki için tek çözüm yolu olarak, uygulamanın gücünü vurgulamaktadır:

“Önceki Alman siyasal bilincinin biçiminin kesin rakibi olarak, spekülatif hukuk felsefesinin eleştirisi kendine değil, yalnızca bir yöntemle çözülebilecek sorunlara yönelir – bu yöntem de pratiğe dayanmaktadır.”⁸⁹

Karl Marks’ın öne sürmüş olduğu bu argümanda kesin bir belirsizlik bulunabilir. Bir yandan, Marks, soyutlaştırılmış nesnel gerçeğe karşı soyut bir felsefi düşüncenin basit bir muhalefetinin sınırlandırıldığını kabul etmiştir ve uygulamanın önceliğini Feuerbach’tan daha güçlü bir şekilde vurgulamıştır. Öte yandan da, Karl Marks’ın Feuerbach’ı takip ettiği noktalar hala mevcuttur ve Marks, Feuerbach’ın “duyarlılık” kavramını tam olarak devrimci uygulamanın somut materyalist temeli olarak takdir etmiştir.

Paris Not Defterleri’nde yer alan aşağıdaki paragraf aynı belirsizliği temsil etmektedir. İlk bakışta, Karl Marks’ın öne sürmüş olduğu iddiası Feuerbach’ın felsefi tutumuna karşı uygulama önceliğini daha önce belirlediği izlenimini verebilir:

Teorik antitezlerin çözülmesinin ancak pratik bir şekilde, insanın pratik enerjisi sayesinde nasıl mümkün olduğunu görüyoruz. Dolayısıyla onların çözümü hiçbir zaman yalnızca bir anlama sorunu değil, aynı zamanda felsefenin tam olarak çözemediği gerçek bir yaşam problemidir, çünkü bu sorun sadece teorik olarak düşünülmektedir.”⁹⁰

Kuşkusuz Karl Marks’ın, çelişkili gerçeği yansıtan “teorik antitezlerin” aşılması, yani üstesinden gelinmesi için pratiğin (uygulamanın) gerekliliğini kabul ettiği ve somut nesnel çelişki ile pratik bir ilişkide bulunamama konusundaki idealist felsefeyi eleştirdiği doğrudur. Bununla birlikte, Marks’ın iddiası, Feuerbach’ın “duyusal

algı” esnasındaki “öznellik ve nesnellik, maneviyat ve önemlilik, etkinlik ve ıstırap” gibi antitezlerin üstesinden gelmeyi talep ettiği zaman da Feuerbachian şemasını kabul etmektedir.⁹¹ İdealist felsefenin kendi duyusal algı bakış açısından soyut doğası, Feuerbach ile birlikte, bu felsefi antitezlerin somut duyusal praksislerle yani uygulamalar ile ve somut olarak insanın özgür ve evrensel öznelliğini gerçekleştirebilecek “emeğin” üstesinden gelinmesini önermektedir. Bu nedenle, Karl Marks’ın 1844 yılında yazdığı not defterlerinde sorunsallaştırdığı şey, esasen, radikal materyalizmin gerçek ilkesi olan emeğin somut “duyusal algısına” geri dönmesine bağlıdır. Bu bağlamda Marks, insanların önce kendi türlerini doğru bir şekilde tanımasını ve daha sonra kapitalizm altında yabancılaşmış realiteye karşı devrimci praksislerle yani uygulamalar ile meşgul olmalarını istemektedir.

Marks’ın Feuerbach’ın tür (*species-being*) kavramına neden değer verdiğini anlamak zor değil. Hegel’in “ruhu” ve Bruno Bauer’ın “öz-bilincinin” aksine, Feuerbach tarafından kavramsallaştırılan insanın tarihsel hareketin ilerleyişinde gerçek ve doğru bir temel olarak işlev görebileceği ve yabancılaşmayı aşmanın -yani yabancılaşmasının üstesinden gelmenin- yolunu gösterebileceğine inanıyordu. 1844 yılında yapmış olduğu felsefe üzerine olan eleştirisi, temel olarak, gerçek felsefe ilkesinin daha önce yanlış anlaşılmasının, Feuerbach’ın tür kavramının Hegel’in ruhuna tarihin asıl konusu olduğu hususunda karşı çıkmasına benzer şekilde düzeltilmesini amaçlamaktadır. Bu anlamda, Karl Marks’ın 1844’teki uygulamaya olan talebi Genç Hegelci felsefenin paradigması içinde açıkça harekete geçti.

Bu durumun aksine, *The German Ideology* adlı eserinde Marks, felsefe içerisinde yer alan antitezleri reddetmektedir:

Fantazilerine göre, erkeklerin ilişkileri, tüm yaptıkları, onların alıcıları ve onların kısıtlılıkları, bilinçlerinin bir ürünü olduğundan; Genç Hegelciler, mantıklı bir şekilde, şu anki bilinçlerini insan, eleştirel ya da egoist bilinç için değiş tokuş etmenin ve böylece sınırlamalarını ortadan kaldırmanın ahlaki önermesini ortaya koymaktadırlar. Bilinci değiştirme talebi, mevcut

dünyayı farklı bir şekilde yorumlama yoluyla tanıma talebi anlamına gelmektedir. Bu felsefi eleştirinin elde edebileceği tek sonuç, dini tarih bakış açısından Hristiyanlığın birkaç (ve tek taraflı) açıklamasıdır.⁹²

Önceden de olduğu gibi Karl Marks, mevcut toplumsal çelişkileri radikal bir biçimde dönüştürmek için uygulamanın önemini kesinlikle vurgulamaktadır. Bununla birlikte, Karl Marks'ın açıklamalar ve eğitim yoluyla “bilinci değiştirme talebinin” sadece asıl problemleri değiştirmeden olması gerekenlerin “ahlaki varsayımlarını” ürettiği sonucuna vardığı açıktır. Marks, Genç Hegelciler arasındaki daha önceki tartışmaların verimsiz olduğunu iddia etmektedir; çünkü sadece “öz-bilinç”, “türler” veya “ego” gibi kavramlar tarihsel konuyu hayal etmek için “gerçek” bir felsefi ilkeyi keşfetmeye çalışmaktadır.⁹³ Dolayısıyla Karl Marks, Genç Hegelciler arasındaki tartışmanın tamamını, yalnızca dünyanın başka bir yorumuna yönelik talebin radikal bir toplumsal dönüşüm yapamadığını fark ettikten sonra sorunlaştırır ve reddeder.

Marks'a göre, Feuerbach'ın din üzerine yaptığı eleştirisi, Tanrı'ya dair varsayımları, aslında insanlara türler olarak verilmesi gereken, yalnızca bir yanılsama olduğu konusunda eğitebilir. Sorun şu ki, Feuerbach'ın eleştirisi burada daha önemli bir soru sormadan bitmektedir: İnsanların bu yanılsamaları kafalarına *yerleştirmeleri nasıl olmuştur?*⁹⁴ Başka bir deyişle, Tanrı, yanlışlığı kabul edildikten sonra kaybolabilecek –*yalnızca*- bir yanılsama değildir. Aksine, illüzyon, sosyal ilişkilerin ürettiği nesnel bir görünüştür. Bu nedenle Karl Marks, Feuerbach'ın “gerçek maddi öncülleri” kavramanın en önemli şart olduğu konusunda iyimser olduğunu savunuyor. Toplumsal ilişkilerin radikal bir dönüşümü olmadan, dini “yanılsama” tekrar tekrar sosyal pratik yani uygulama yoluyla nesnel bir güç olarak çoğaltılacaktır. Nesnel dünyanın yabancılaşmış bir felsefesini, sadece felsefe açısından dışa dönük olarak işaret ederek yabancılaşmış gerçeği aşmak yani bu gerçeğin üstesinden gelmek mümkün değildir. Asıl sorun, dünya hakikatinin epistemik bir yanlış anlaşılması değil, nesnel sosyal ilişkilere ve sosyal uygulamaya dayalı olarak onun tersine çevrilmesidir.⁹⁵

Bireyler her zaman kendi isteklerinden bağımsız olarak sosyal ilişkiler tarafından şartlandırılmış olduklarından, Feuerbach'ın tek başına "bilinci değiştirme" talebi, dinin eleştirisi ne kadar doğru olursa olsun herhangi bir radikal uygulamayı ortaya çıkaramaz. Bu anlamda, Feuerbach'ın "duyusal algı" kavramı, soyut bir felsefi tartışmada hala Marks için geçerlidir; çünkü Feuerbach'ın soruları ortaya koyma biçimi, gizlenmiş bir insan "özünü" ifşa eden başka bir "gerçek" vakıf keşfetmeye çalışan salt bir epistemiktir.

Bununla birlikte, Feuerbach'ın varsayımına rağmen, Marks'ın not defterinde yazdığı gibi, filozofun "öze" doğrudan erişiminin garanti altına alınabileceği ayrıcalıklı bir bakış açısı yoktur:

Koşulların değişmesi ve yetiştirme konusundaki materyalist doktrin, koşulların insanlar tarafından değiştirildiğini ve eğitimcinin kendisinin eğitilmesi gerektiğini unutmaktadır. Bu nedenle bu doktrin, toplumu, biri toplumdaki üstün olacak şekilde iki bölüme ayırmalıdır.⁹⁶

Karl Marks, "eğitimcinin" varsayımını sorunsallaştırıyor - *açıkçası Feuerbach'ı* göstermektedir, bu noktada - çünkü varolan nesnel toplumsal ilişkilerden bağımsız olarak öze erişimi garanti eden saf duyusal algı gibi bir şey yoktur. Felsefenin sezgisi, dünyanın dışında değildir; daima tersine çevrilmiş dünyadadır ve onun tarafından şartlandırılır. Bu yüzden Feuerbach'ın "duyusal algı" ve "aşk" felsefesi fikri, tersine çevrilen dünyadaki sosyal koşulları ciddiye almadığı sürece kaçınılmaz olarak soyut kalmaktadır. Eğer filozof "özün" keşfi ile tatmin olmuşsa, felsefe yalnızca yabancılaşmış gerçeğe başka bir ifade vererek ve değişmeden bırakarak radikal uygulamaları engeller. Karl Marks, gerçekte ihtiyaç duyulan şeyin, toplumun kendisinin gerçekten varolan çelişkilerinden direniş olasılığını kavramak için nesnel toplumsal ilişkilerin eleştirel bir araştırması olduğunu söylemektedir.

Aksine, Feuerbach'ın fikri, belirli bir sosyal analiz olmadan bir dizi özetlenen teze işaret ediyor. Yabancılaşmış gerçeklik basit bir alternatif felsefi sezgiyle kolayca dönüştürülebilir gibi, ters çevrilmiş dünyanın nesnel gücünü yeterince ciddiye almaz. Sonuç

olarak, Feuerbach'ın felsefesi, dünyanın şu andaki hararetli durumunu ironik bir şekilde korumakta ve gerçeklerle teorik açıdan ciddi bir yüzleşmeden kaçınmaktadır. Karl Marks için, mevcut şeylerin düzeniyle pratik olarak (uygulama açısından) yüzleşmek ve onu kökten değiştirmek çok daha önemlidir. Marks, insan denetiminin ötesinde nesnel olarak ters çevrilmiş dünyanın sosyal pratikten yani uygulamadan nasıl ve niçin çıktığı ile ilgili sosyal ve tarihsel bir araştırmanın önemini vurgulamaktadır.

Karl Marks kendini bu felsefi yaklaşımdan uzaklaştırdığı için, 1844'ten önce ele aldığı Feuerbach'a ait şemaların sınırlarını kabul etmeye başlamıştır. Marks, insanların emeğin arabuluculuğu yoluyla doğa ile ilişkisinin var olduğunun ve modern yabancılaşmanın bu ilişkiyi deforme ettiğini her zaman farkındaydı; bu neden ötürü komünizmin bütün çalışmasını şekillendirdiğini açıkça kabul etmiştir. Bununla birlikte Karl Marks, 1844 yılında felsefi olarak kavramsallaştırılmış bir “hümanizm = doğalcılık” fikrine de bağlıydı. Yabancılaşma üzerine olan eleştirisi, “özel mülkiyet sistemi” ile “kapitalizm”i kabaca belirlemeye devam ettiğinden, Marks kaçınılmaz olarak belirsiz bir tarih anlayışı içine düşmüştür.

Bu durum, Karl Marks'ın 1844'te ele aldığı çalışmasının kaçınılmaz olarak “Romantik” bir tona sahip olmasının bir nedenidir; Marks, sadece insanların ve doğanın temel mutlak birliğini gerçekleştirmesi beklenen felsefi tür-varlık fikrinin yabancılaşmış gerçeğine karşı gelebilirdi.⁹⁷ Karl Marks, Feuerbach'ın “hümanizm = doğallık” kavramını gerçekleştirme iddiasını temellendirmek için “tür-varlık” kavramına ne kadar bağlıysa, Feuerbach'ın modern kapitalizm hakkındaki analizi de Marks'a o kadar soyut gelmiştir. Bu nedenle Karl Marks başlangıçta türlerin içeriğini ontolojik olarak “tutku”, “duygusalılık” ve “evrensellik” gibi soyut ve ahlaksal tahminlerle öngörmüştür.⁹⁸ Sonuç olarak, Marks'ın, modern toplumun özgüllüğünü ortaya çıkardığı varsayılan politik ekonomi üzerine olan eleştirisi görünmez hale geldi ve Genç Hegelci felsefenin tarihî söylemine gömüldü.

Bu arada, Karl Marks, Paris Not Defterleri'ndeki *Notes on James Mill* adlı notlarında meta ve para sorununu yoğun bir şekilde

inceledi, böylece insanlık tarihinin kaba bir şemasına takılmak yerine, kapitalist sistemin özgüllüğü konusundaki araştırmasına devam etti. The German Ideology isimli eserinde Marks, nihayet Feuerbach'ın soyutluğundaki içkin tehlikenin tam olarak farkındadır:

“Feuerbach, insanların birbirleriyle olan ilişkileri ile ilgili kesin-tiye ihtiyaç duyduğunu ve her zaman birbirlerine ihtiyaç duydu-ğunu kanıtlamayı amaçlamaktadır.”⁹⁹

Feuerbach'ın felsefesinde toplumun belirli bir tarihine dair ger-çek bir inceleme eksiktir. Karl Marks'a göre, Feuerbach'ın “gerçek” doğa ve “gerçek” insanlar gibi bir anlamda geliştirdiği “öz” kavramı yoktur; çünkü hem doğa hem de insanlar zaten tam olarak şartlan-dırılmış ve sosyal ilişkiler tarafından oluşturulmuştur. Tarihsel ola-rak spesifik arabuluculuk sürecinin eleştirel bir şekilde anlaşılması bilimsel analizinin çekirdeği olmuştur:

Çünkü hâlâ, kendi sosyal bağları içinde değil, mevcut yaşam ko-şullarında değil, kendi bildiklerini yapan, kendileri için var olan aktif insanlara ulaşmadığı gibi, insanların teorisi ve kavrayışları alanı havada kalıyor. Soyutlama esnasında “insan” ve “gerçek, bireysel, bedensel insan”ı duygusal olarak tanımaktan başka bir şey kazanamayız, yani “insandan insana” aşktan ve arkadaşlık-tan başka hiçbir şey geçemez - hatta idealize olur. Şuanki yaşam koşulları hakkında hiçbir eleştiride bulunmuyor. Böylece hiçbir zaman duyusal dünyayı, onu oluşturan bireylerin toplam ya-şamsal duyusal etkinliği olarak algılamıyor; bu nedenle “daha yüksek algı” ve ideal “türlerin tazminatına” sığınmaya ve böyle-ce komünist materyalistin gerekliliğini gördüğü noktada ve aynı zamanda idealizme geri dönmeye zorlanıyor.¹⁰⁰

Feuerbach'ın felsefesindeki uygulama önceliğini övmek yerine, Karl Marks teori ve pratik yani uygulama arasındaki ayırımdan do-layı Feuerbach'ı sert bir şekilde eleştirir. Feuerbach'a göre, “insan”; “insan-ilişkileri”, “aşk” ve “dostluk” gibi yalnızca tarihsel olmayan evrensel özelliklerin özdeşleştirilebileceği soyut bir varlıktan başka bir şey değildir. Feuerbach, gerçek toplumsal ilişkileri, fiili birey-sel etkinlik ve bilinç için bir varsayım olarak ihmal eder, böylece,

nesnel dünyanın modern toplumda ortaya çıkmasının neden ve nasıl yeniden üretildiğini açıklayamaz. Marks, bu noktadan, Feuerbach'ın sadece "uygulamadan yalıtılmış düşünme" biçimine sahip olduğunu vurgulamaktadır.¹⁰¹

Feuerbach'ın felsefesinin teorik olarak aynı biçimde sınırlandırılması "doğa"ya karşı davranış biçiminde de kendini gösterir. Marks, Feuerbach'ın aradığı "doğayı" eleştirir, çünkü bu "doğa" hiçbir yerde yoktur. Doğa, insanlardan tamamen ayrılmış olarak, "bugün artık hiçbir yerde bulunmayan (belki de yeni ortaya çıkmış birkaç Avusturalya mercan adası hariç) ve bu nedenle Feuerbach için mevcut olmayan" düşünsel anlamda saf bir yapıdır.¹⁰² Feuerbach, doğadan bahsettiği zaman, onu daima felsefi sezgisiyle "sonsuzluk" dünyasına kaçan mevcut sosyal ilişkilerden soyutlamaya zorlar. Sonuç olarak, Feuerbach, doğanın oluşum sürecinin tarihsel üretim sürecini, insanın üretim faaliyetleriyle ele almaktadır.

1844 yılında Karl Marks'ın, doğayı ve insanları birbirleriyle ilişkilerinde ele alma zorunluluğunu kabul ettiği doğrudur: *"Doğa da soyut bir şekilde ele alınmıştır - bir insandan ayrı tutulan doğa - ve bu durum insan için hiçbir şey ifade etmemektedir."*¹⁰³ Bununla birlikte, Marks'ın bu sözleri yalnızca tarihsel anlamda doğanın insanlaştırılması ve insanın doğallaştırılması için emek aracılı bir süreç olarak anlaşılması gereken bir soyut ontolojik ifadedir. Bu erken formülasyonun yani çözümlemenin aksine, The German Ideology isimli yapıtında Karl Marks, "doğa" olarak sayılan şeyin tarihsel oluşumunu vurgulamaktadır. Tabii ki, insan ve doğanın bu karşılıklı ilişki olmadan gerçekte var olmadığı ifadesi kulağa hala soyut ve banal gelmektedir. Bu soyutluktan kaçınmak için, Marks'ın "materyalist yöntem" ile kapitalizmde toplumsal ve doğal oluşum sürecini analiz etmesi, emek ve dolayısı ile doğanın aralarındaki kendine özgü tarihsel etkileşimine özel bir dikkat göstermesi esastır. Karl Marks bu noktayı The German Ideology'de açıkça görüp daha sonraki süreçte bu tarihsel karşılıklı işlemi "metabolizma" (Stoffwechsel) kavramıyla daha dikkatli bir şekilde analiz etmiştir.

The German Ideology adlı eserinde Karl Marks, henüz insanların ve doğanın karşılıklı bileşimlerini ayrıntılı olarak tartışmamaktadır.

Ancak Feuerbach'ın aksine, insanlar ile doğa arasındaki çelişki ilişkisini kapitalist sanayileşmeden kaynaklanan belirli bir modern ürün olarak kavrayan Marks, ayrıca kasıtlı olarak bu tarihsel gelişmeyi Feuerbach'a karşı bir eleştiri olarak formüle etmektedir:

Balığın “özü”, “su”dur ve önermeden öteye gitmemektedir. Tatlı su balıklarının “özü” bir nehrin suyudur. Ancak ele alınan bu ikinci durum balığın “özü” olmaktan çıkar ve nehir endüstriye sunulduğu, boyalar ile diğer atık ürünler tarafından kirletildiği ve vapurlar tarafından yönlendirildiği veya basit drenajın balığını varoluş ortamından mahrum bırakabileceği suyu kanallara yönlendirildiği anda artık uygun bir varlık ortamı değildir.¹⁰⁴

Karl Marks, Feuerbach'ın şu sözlerini, the Principles of the Philosophy of the Future adlı eserinde eleştirmektedir: “Benim özüm aynı zamanda benim varlığımdır.” Balıkların varlığı suda ‘var olur’ ve bu varlıktan özünü ayıramazsınız. Dil zaten varlığı ve özü tanımlar. Bu durum, sadece insan hayatında gerçekleşir, ancak burada bile, yalnızca anormal ve talihsiz durumlarda, bu özden ayrılır.¹⁰⁵ Marks, Feuerbach'ın sadece özüne geri dönüşünü isteyen ve bunun kaybına karşı bir önlem olarak geri dönmesini isteyen kullanmış olduğu ‘Romantik’ tonu reddetmektedir.¹⁰⁶

Feuerbach'ın, tarih-ötesi bir doğa varsayımına karşı Karl Marks, somut mütakabiliyetlerinde insanlar ve doğayla başa çıkmanın her zaman gerekli olduğunu savunmaktadır. Bu nedenle Marks, hangi tür sosyal ilişkilerin doğayı düşmanca ve yabancılaşmış bir biçimde çeşitli değişikliklere maruz bıraktığını soruyor ve toplumsal üretim ve yeniden üretimin belirli tarihsel sürecini tekrardan inşa etmeye çalışıyor. Bu konuyu açığa çıkarmak onun bilimsel tarih araştırması noktasından bir görevidir:

Tüm insanlık tarihinin ilk öncülü, elbette, yaşayan insan bireylerin varlığıdır. Dolayısıyla, kurulacak ilk gerçek, bu bireylerin fiziksel organizasyonu ve doğanın geri kalanı ile ilişkili ilişkidir. Tabii ki, burada insanın gerçek fiziksel doğasına ya da insanın kendisini bulduğu doğal koşullara giremeyiz. Tüm tarihi yazılar, bu doğal temellerden ve tarih boyunca yaşadıkları değişimlerden insanların eylemleriyle ortaya çıkmalıdır.¹⁰⁷

İnsanlar yaşamak için üretmek zorundadırlar. Bu üretimin bir eylemi olarak emek, kaçınılmaz olarak çeşitli doğal ve maddi faktörlerle koşullandırılır. Bu şartlar altında insanlar çevrelerini de değiştirir. Karl Marks’a göre, herhangi bir bilimsel araştırma, emeğin aracılık ettiği bu tarihsel dönüşüme dikkat etmelidir. Başka bir deyişle, Marks’ın, Genç Hegelci felsefeden ayrıldıktan sonra insanların ve doğanın yabancılaşması sorununa yaklaşımı temelden değişmiştir. Artık sermayenin yabancılaşmış hükmü adına “hümanizm = natüralizm” felsefesi fikrine karşı değildir; insanlar ile doğa arasındaki çelişkili bir ayrımın kapitalist üretim tarzında nasıl ortaya çıktığını ve derinleştiğini sorgulamaktadır. The German Ideology adlı eserde formüle edilen bu materyalist oryantasyon, Marks’ın yaşamı boyunca süren yeni bir araştırma döneminin yalnızca başlangıcıydı. Karl Marks’ın gerek politik ekonomi gerekse doğa bilimleri alanlarında ilerleyen yıllarda yaptığı yoğun araştırmalar, tarihin gerektirdiği uzlaşmacı arabuluculuk tarzı üretim eyleminin kapitalizm altında incelenen çalışmasını daha da geliştirmekten başka bir şey ifade etmiyor. Karl Marks’ın insanlar ile doğa arasındaki ilişkiyi incelemesinde, “metabolizma” kavramı merkezi bir rol oynamaktadır.

Son Notlar

- 1 Johanna “Jenny” von Westphalen (12 Şubat 1814 – 2 Aralık 1881), Karl Marks’ın eşi ve Yedi Yıl Savaşları’nda Brunswick Prensi’ne hizmet ettiği için asalet unvanı verilmiş, Berlindeki Friedrich – Wilhems – Universität’te profesör olan Baron Johann Ludwig von Westphalen’in kızıdır. (ç.n.)
- 2 Uluslararası Ekonomi Politigi yazınında “politik iktisat” veya “siyasal iktisat” terimleri de kullanılmaktadır. (ç.n.)
- 3 Adam Smith (5 Haziran 1723 – 17 Temmuz 1790), İskoç filozof ve ekonomisttir. Ahlak felsefesi profesörü olması nedeniyle ekonomik açıklamalarında bu felsefe dalının etkileri yoğun bir biçimde görülmektedir. Smith, ekonomide ve doğal olaylarda bir düzen olduğunu ve bunun gözlem ve ahlak hissi ile tespit edilebileceğini söylemektedir. (ç.n.)
- 4 David Ricardo (18 Nisan 1772 – 11 Eylül 1823), Hollanda kökenli İngiliz politik iktisatçıdır. Klasik iktisatçıların en etkili ve önemli isimlerinden birisidir. Adam Smith’in “Ulusların Zenginliği (The Wealth of Nations)” adlı eseriyle tanışması Ricardo’da iktisata karşı bir ilgi uyandırmıştır ve bunun sonucunda da borsayı bırakıp ekonomi ve siyasetle uğraşmaya başlamıştır. Dış ticarete geliştirdiği “Mukayeseli Üstünlük Teorisi” büyük ilgi uyandırmıştır. En önemli ve ünlü eseri “Siyasal İktisadın ve Vergilendirmenin İlkeleri (The Principles of Political Economy and Taxation)”dır. (ç.n.)
- 5 Jürgen Rojahn, “Die Marksschen Manuskripte aus dem Jahre 1844 in der neuen Marks-Engels Gesamtausgabe (MEGA),” Archiv für Sozialgeschichte 25 (1985), 647–63, at 658–59.
- 6 Marks, Karl. “The Economic and Philosophic Manuscripts”. Moscow, 1932.
- 7 Marks, Karl. “Das Kapital”. 1894
- 8 Iring Fetscher, Marx and Marxism (New York: Herder and Herder, 1971), 314.
- 9 Doğalcılık (ç.n.)
- 10 Ludwig Adreas Feuerbach (28 Temmuz 1804 – 13 Eylül 1872), Alman filozof ve ahlak felsefecisidir. Karl Marks üzerindeki etkisi ve hümanist ilahiyat görüşleri ile ünlenmiştir. 19. yüzyıl Alman materyalizminin ilk düşünürü olan Feuerbach’ın en temel ve bilinen eseri “Hristiyanlığın Özü”dür. (ç.n.)
- 11 Eric Fromm, Marks’s Concept of Man (New York: Frederick Ungar

Publishing, 1961).

- 12 Louis Althusser (16 Ekim 1918 – 22 Ekim 1990), Marksist düşünür ve felsefe profesörüdür. Fransız Komünist Partisi'nin önde gelen akademik sözcülerinden biridir. (ç.n.)
- 13 Georg Wilhelm Friedrich Hegel (27 Ağustos 1770 – 14 Kasım 1831), Alman filozof ve Alman idealizminin fikir babalarındandır. Felsefesinin temellendirmesinde rasyonel bir metafizik sistemi kurmuştur. Bu sistemde “diyalektik mantık” temellendirilmektedir. (ç.n.)
- 14 Louis Althusser, *For Marks* (London: The Penguin Press, 1969), 33.
- 15 Ernest Mandel, *The Formation of the Economic Thought of Karl Marx* (New York: Monthly Review Press, 1971), 163–75.
- 16 Jürgen Rojahn, “The Emergence of a Theory: The Importance of Marx’s Notebooks exemplified by Those from 1844,” *Rethinking Marxism* 14/4 (2002): 29–46, 45. Ayrıca Bakınız: Marcello Musto, “Marx in Paris. Manuscripts and Notebooks of 1844,” *Science & Society* 73/3 (July 2009), 386–402.
- 17 Hümanistler, Althusser’ı, Karl Marks’ın 1845 yılındaki epistemolojik kopmasının önemine aşırı bir biçimde vurgu yaptığı için eleştirmektedir. Ancak, genç Marks’ın mutlaklaştırılması başka bir atılımı da beraberinde gerektirmektedir. Bakınız: Maurice Merleau-Ponty, *Adventures of the Dialectic* (Evanston, IL: Northwestern University Press, 1973), 62–65. Ayrıca, Daniel Bell de bu konuyu aynı şekilde ele almıştır: *The End of Ideology: On the Exhaustion of Political Ideas in the Fifties* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 2001), 366–67. Bakınız: Ivan Mészáros, *Marx’s Theory of Alienation* (London: Merlin, 1970), 221–26.
- 18 Normatif bir kapitalizm eleştirisinin gerekliliğini vurgulayan Axel Honneth ile Daniel Brudney, Karl Marks’ın yapmış olduğu ana vurguyu kaçırmaktadır. Marks’ın 1845 yılından sonra geliştirdiği çalışması, kapitalizmi iyi veya kötü bir sistem olarak değerlendirmekle ilgilenmemektedir: İşgücünü ve doğayı tahrip ettiği için kapitalizmin sürdürülebilir olmadığı açıktır. Kapitalizmin yanlışlığını kanıtlamak teorinin görevi değildir. Aksine, Marks, yapısal anlamda işçilerin mutluluğunun ve doğal kaynakların tükenmesine neden olan kapitalizmin toplumsal ve maddi ilişkilerini kavramayı amaçlamaktadır. Bakınız: Axel Honneth, *Reification: A New Look at an Old Idea* (Oxford: Oxford University Press, 2012); Daniel Brudney, *Marx’s Attempt to Leave Philosophy* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 1998).

- 19 Marx and Engels, *Collected Works*, vol. 3 (Moscow: Progress Publishers, 1975), 272.
- 20 Ibid.
- 21 Ibid., 274.
Karl Marks, açıkça din alanında meydana gelen yabancılaşma ile olan benzerliği ifade etmektedir:
“Tıpkı dinde olduğu gibi, insanın hayal gücünün, insan beyninin ve insan kalbinin kendiliğinden faaliyet göstermesi, bireyden bağımsız, kendiliğinden olan bir aktivitedir.”
- 22 Ibid., 276.
- 23 Bakınız: Ludwig Feuerbach, *Gesammelte Werke*, vol. 5 (Berlin: Akademie Verlag, 1973), 29.
- 24 Bu “inorganik vücut/beden” kavramının antroposentrik (insan merkezci) ve anti-ekolojik olup olmadığı konusunda bir tartışma bulunmaktadır. Ekolojik bir savunma konsepti için bakınız: John Bellmay Foster and Paul Burkett, *Marx and the Earth: An Anti-Critique* (Leiden: Brill, 2016), chap. 1.
- 25 Marx and Engels, *Collected Works*, vol. 3, 277.
- 26 Ibid., 276.
- 27 Ibid., 277.
- 28 Ibid., 328.
- 29 Feuerbach, *Gesammelte Werke*, vol. 5, 99.
- 30 Marx and Engels, *Collected Works*, vol. 3, 175.
- 31 Herbert Marcuse, *Studies in Critical Philosophy* (Boston: Beacon Press, 1972), 7.
- 32 1845 senesinde Manchester’da kalmasından önce, Karl Marks, politik ekonomi üzerine Fransızcaya çevrilmiş kitapları okuyup okudukları kısımları yazdığı defterlerinde Almancaya çevirmiştir. Marks, aynı zamanda, Wilhelm Schulz, Constantin Pecqueur ve Eugene Buret’ten de doğrudan alıntılar yapmıştır.
- 33 Marcuse, ilk el yazmasının ilk yarısını sadece bir kez ifade etmektedir.
- 34 Erich Fromm, *Marx’s Concept of Man: Including “Economic and Philosophical Manuscripts”* (London: Bloomsbury, 2013).
- 35 Marx and Engels, *Collected Works*, vol. 3, 279–80.
- 36 Ibid., 281.
- 37 Bakınız: Lars Tummers, *Policy Alienation and the Power of Professionals* (Cheltenham: Edward Elgar, 2013), 26

Ignace Feuerlicht, *Alienation: From the Past to the Future* (Westport, CT: Greenwood Press, 1978), 130.

Almanya'da, son zamanlarda, Ingo Elbe, Karl Marks'ın ["Entfremdete und abstrakte Arbeit: Marks' Ökonomisch-philosophische Manuskripte im Vergleich zu seiner späteren *Kritik der politischen Ökonomie*," *Oldenburger Jahrbuch für Philosophie* 2012 (Oldenburg: BIS Verlag, 2014), 7–69, 45.] adlı eserinde hata yapmasını negatif bir biçimde yargılamıştır.

38 Michael Quante, "Kommentar," in Karl Marx, *Ökonomisch-philosophische Manuskripte* (Frankfurt am Main: Suhrkamp, 2009), 231, 258.

39 Marx, *Collected Works*, vol. 3, 268.

40 Ibid., 266.

41 Bakınız: MEGA2 II/2, 20.

42 Felsefi yorumlamanın yeterince açıklayamayacağı durum tam da bu özel kapitalist yabancılaşma biçimi içerisinde yer almaktadır. Herhangi bir eleştirel analiz, kapitalizmdeki yabancılaşan emeğin kendisini feodal biçimden nasıl farklılaştırdığına dair bir soruşturmayı gerektirmektedir. Margaret A. Fay, Karl Marks'ın kapitalist ve feodal toplum arasındaki yabancılaşmayı karşılaştırmasını dikkate alan az sayıdaki kişiden biridir, ancak modern toplumun ortaya çıkması sürecindeki önemli bir kırılmayı da göz ardı etmektedir. Fay, feodalizm altındaki özel mülkiyete bağlı olarak, serfın, günlük işçiler gibi üretim araçlarının sahibi tarafından sömürüldüğünü savunmaktadır. Sonuç olarak, bütün bu yabancılaşma sorunu, üretim araçlarının özel mülkiyeti sorununa indirgenmiştir. Bununla birlikte, Marks sadece yabancılaşma ve sömürü gerçeğini değil aynı zamanda belirli bir tarihi 'tahsisat' yollarını da sorgulamaktadır. Bakınız: Margaret A. Fay, *Der Einfluß von Adam Smith auf Karl Marx' Theorie der Entfremdung: Eine Rekonstruktion der Ökonomisch-philosophische Manuskripte aus dem Jahr 1844* [Marks's Theory of Alienation: A Reconstruction of the *Economic and Philosophic Manuscripts of 1844*] (Frankfurt am Main: Campus 1986), 166–72.

43 Marks, *Collected Works*, vol. 3, 266.

44 Ibid.

45 Ibid.

46 Masami Fukutomi, *Keizaigaku to Shizen Tetsugaku* [Political Economy and Philosophy of Nature] (Tokyo: Sekaishoin, 1989), 23.

- 47 Marx, *Collected Works*, vol. 3, 267.
- 48 Ibid.
- 49 Ibid.
- 50 Karl Marks, modern-yabancılaşmış yaşamın olumlu yönlerini vurgulasa dahi feodal hayatı idealleştirmemiştir. Çünkü Marks, geçmişteki tahakküm ilişkilerinin açıkça farkındadır ve özgür bireyin tam anlamıyla gelişmesinin ancak modern-yabancılaşma deneyimi ile birlikte gelecek toplumunun sahip olacağı bilinçli bir akış yoluyla gerçekleşebileceğini savunmuştur.
- 51 “İnsan emeği, iş gücüne ve sermayeye ayrılmıştır.” [*Karl Marx, Paris Notebooks*] Bakınız: MEGA2 IV/2, 486.
- 52 Marx and Engels, *Collected Works*, vol. 3, 286.
- 53 Ibid., 267.
- 54 Ibid., 284.
- 55 Ibid., 267.
- 56 Ibid., 283.
- 57 Aynı zamanda, Karl Marks’ın kendisini Feuerbach’tan ayırdığı da açıktır. Feuerbach’ın dinin yabancılaşması üzerine olan eleştirisi, sınırlı bireylerin Tanrı karşısında güçsüz hissettiği ontolojik bir argümana dayanmaktadır. Bu şekilde dinin yabancılaşması, modern toplumun belirli bir ürünü değildir. Feuerbach, Hegel’in aksine, olumsuzlamanın ihmali yoluyla tarihin dinamik hareketini açığa çıkarmaz. Bakınız: Ibid., 329.
- 58 Ibid., 268.
- 59 Ibid., 296.
- 60 Ibid., 298.
- 61 Ibid., vol. 6, 201.
- 62 Ibid., vol. 29, 430.
- 63 Ibid., 431.
- 64 Ibid., vol. 30, 364.
- 65 Karl Marx, *Marx’s Economic Manuscript of 1864–1865* (Leiden: Brill 2015), 715–17.
- 66 Karl Marx, *Grundrisse* (London: Penguin Books, 1973), 488.
- 67 Ibid., 471.
- 68 Ibid., 452–53.
- 69 Ibid., 604.

- 70 Ibid., 489.
- 71 Ibid., 488.
- 72 Masami Fukutomi, Keizaigaku to Shizen Tetsugaku, 72–74.
- 73 Marx, Grundrisse, 510.
- 74 Marx, Capital, vol. 1 (London: Penguin Books, 1976), 927.
- 75 Marx and Engels, Collected Works, vol. 33, 340.
Karl Marks, aile temelli küçük ölçekli tarımı idealleştirmeyip bu tarz tarımın sermaye ve bilimsel bilgi eksikliği nedeniyle gübre ile makineler gibi sürdürülebilir tarımı yapmak için gerekli araçlara sahip olmadığına dikkat çekmiştir.
- 76 Marx, Capital, vol. 1, 896.
- 77 Marx, Grundrisse, 295–96.
- 78 Marx and Engels, Collected Works, vol. 3, 343.
- 79 Ibid., vol. 33, 340.
- 80 Ibid., vol. 34, 109.
- 81 Ryuji Sasaki, Marx no Busshouka Ron (Tokyo: Shakai Hyoronsha, 2011), 39.
- 82 Auguste Cornu, Karl Marx und Friedrich Engels: Leben und Werk, vol. 1 (Berlin: Aufbau Verlag, 1954), 516.
- 83 Marx and Engels, Collected Works, vol. 5, 3.
- 84 Ibid., 39.
- 85 Ibid., vol. 3, 142, 144.
- 86 Ibid., 79.
- 87 Ibid., 168.
- 88 Ibid., 183, 186.
- 89 Ibid., 181.
- 90 Ibid., 302.
- 91 Ibid.
- 92 Marx and Engels, Collected Works, vol. 5, 30.
- 93 Max Stirner'in 1845 yılında yayınlanan Ego and Its Own adlı eseri; Feuerbach'ın "türlerin varlığı" ile Hegel'in "ruhu" gibi evrensel kategorilerin, filozofların kafasında sadece birer yanılsamadan ibaret olduğunu iddia etmektedir.
- 94 Ibid., 236.
- 95 Žižek de aynı noktaya parmak basmaktadır. Bakınız: Slavoj Žižek, *The Sublime Object of Ideology* (London: Verso, 1989), 32.

- 96 Marx and Engels, *Collected Works*, vol. 5, 4.
- 97 Andreas Arndt, *Unmittelbarkeit [Immediacy]* (Berlin: Eule der Minerva Verlag, 2013), 84.
- 98 Başka bir deyişle, çevrenin korunmasının önemini derin bir ekolojik yardım ile yaymak etkin bir yol değildir. Karl Marks, kapitalist sosyal ilişkiler altında çevresel tahribatın kaçınılmaz bir sonuç olduğunu belirtmektedir ve pek çok insan şüphesiz ki gelecek nesiller için çevrenin korunmasının önemini farkındadır. Bununla birlikte, kapitalist üretim tarzı ile mevcut çevresel yıkım arasındaki içkin ilişkiyi kavradıktan sonra, daha sürdürülebilir bir üretim kurmak için somut koşulları araştırmak mümkün hale gelmiştir. Marks teorisinin mutlak önceliğini savunmamaktadır: Teori öncelikle gerekli tüm şartları kavrayıp daha sonra da yalnızca teori pratiğe uygulanmalıdır.
- 99 Marx and Engels, *Collected Works*, vol. 5, 57.
- 100 Ibid., 41.
- 101 Ibid., 3.
- 102 Ibid., 40.
- 103 Ibid., vol. 3, 345.
- 104 Ibid., vol. 5, 58–59.
- 105 Ludwig Feuerbach, *Principles of the Philosophy of the Future* (Indianapolis: Hackett Publishing, 1966), § 27.
- 106 Marx and Engels, *Collected Works*, vol. 5, 58.
- 107 Ibid., 31.

2

Ekonomi Politiğin Metabolizması

Tüm canlılar, bu gezegende yaşamaya devam etmek adına çevreleriyle daima etkileşime girmek zorundadır. Buradan hareketle, aralıksız işleyen bu süreçlerin toplamı statik değil, açık uçlu dinamik bir doğa süreci yaratmaktadır. *Ernst Haeckel*¹, bu doğa tutumunu “*ekoloji*” adıyla tanımlamadan önce, bitkilerden, hayvanlardan ve insanlardan oluşan bu organik bütün; genellikle “*metabolizma*”² kavramıyla analiz edilmiştir.³ Bu fizyolojik kavramın popülerleşmesiyle birlikte on dokuzuncu yüzyılda, organik ve inorganik maddeler arasındaki dönüşümleri ve değişimleri hem bireylerin hem de türlerin üretim, tüketim ve sindirim sürecinde tanımlamak amacıyla kavramın orijinal anlamının ötesinde bir felsefe ve politik ekonomi prensibi uygulanmıştır.

Kimya ve fizyolojideki bu yeni kavram, 1850’lerde Karl Marks’ı da çalışmaya teşvik etmiştir. Hatta, Marks, bahsedilmiş olan bu yeni “*kavram*”ın politik ekonomide merkezi bir rol üstlenmesini istemiştir. Dolayısıyla “*metabolizma*” olarak adlandırılan bu kavram, Karl Marks tarafından, emeğin aracılık ettiği insanlar ile doğa arasındaki dinamik ve etkişimli ilişkiyi kavramak amacıyla kullanılmıştır. Diğer tüm canlılar gibi insanlar da doğa yasalarına bağlı olup nefes aldıkça, yedikçe ve vergi üretiminde bulundukça fizyolojik üretim, tüketim ve atılım döngülerine tabii tutulmaktadır. Bununla birlikte, Karl Marks, insanın kendine özgü üretken etkinlikleri, yani emekleri nedeniyle diğer hayvanlardan kesin olarak farklı olduğunu öne sürmektedir. Emek, dış duyuusal dünya ile “*bilinçli*” ve “*amaçlı*” bir

etkileşim sağlamaktadır. Bu noktadan hareketle emek, insanların üretim ve geçim yollarını “*durduk yere*”⁴ sunamadıkları zamanda dahi doğaya ve yasalara olan bağımlılığın devam etmesi ile birlikte insanlara doğayı “*özgürce*” dönüştürme hususunda imkân tanımaktadır.

İnsanlar ile doğa arasında aralıksız olarak devam eden “*metabolizma*”, insanlık tarihinin bütününe nüfuz eden bir konumda olup ortadan kaldırılamayacak, sonsuz bir gereksinimdir. Karl Marks, insan emeğinin somut performansının, toplumsal gelişimin her bir aşamasında çeşitli ekonomik “*formlar*”a yani “*biçimler*”e dönüştüğünü vurgulamaktadır. Bu hususta, insanlar ile doğa arasındaki tarih-ötesi metabolizmanın içeriği önemli ölçüde değişmektedir. Modern sanayi toplumunda emeği yabancılaştırmanın yolu, insanların çevreleriyle bu metabolik etkileşimine aracılık etmektedir. Bununla birlikte, *pre-kapitalist*⁵ toplumlarda bu durumun gerçekleşmesi ile de aynı konumda yer almamaktadır. Peki, bahsedilen bu fark nedir? Neden kapitalist üretim devrimi, makineleşmenin ve teknolojinin hızla gelişmesi ile birlikte metabolik etkileşimi her zamankinden daha fazla bozmaktadır? Bu husustan ötürü günümüz insan uygarlığının varlığı; tüm ekosistemin çölleşmesi, küresel ısınma, türlerin yok olması, ozon tabakalarının imhası ve nükleer felaketlerle birlikte neden tehdit edilmektedir?

Yaşanmakta olan sorunlar, Marks’ın da ele aldığı üzere, yirminci yüzyılda üretici güçlerin hızlı niceliksel gelişiminin kaçınılmaz sonuçlarına indirgenemez. Karl Marks’ın yapmış olduğu eleştiri, kapitalist üretim tarzı ile diğer tüm toplumların üretim tarzları arasındaki niteliksel farklılıklar hakkında bir fikir vermektedir. Marks, ekosistemin yüzleştiği modern krizin, kapitalizmin içkin çelişkilerinin bir tezahürü olduğunu söylemektedir. Marks’a göre bu durum, *bir zorunluluk çerçevesinde*, sosyal ve doğal metabolizmaları örgütlemenin kapitalist yolundan kaynaklanmaktadır. Bu anlamda, Karl Marks’ın kapitalizm üzerine yapmış olduğu ekolojik eleştiri, çağdaş teorik bir düzeye hala sahiptir. Çünkü Marks’ın “*Prometheanism*”i-nin aşırı klişeleşmiş eleştirilerine rağmen, kapitalizmdeki üretici güçlerin serbest bırakılmasının analizi, modern burjuva toplumu-

nun sürdürülemez bir üretim sistemi olarak temel yapısını ve dinamiklerini kavramaktadır. Dahası, Marks, doğaya mutlak suretle hakim olmak amacıyla modern çabaları idealleştirmemektedir. Bu nedenle, Karl Marks'ın analizi, günümüzün ekolojik sorunlarının özellikle kapitalist açıdan eleştirilmesi için metodolojik bir temel sunmaktadır.

Dolayısıyla, insanlar ile doğa arasındaki metabolik etkileşim kavramı, Karl Marks'ın kapitalizmin ekolojik keşfini anlamada hayati bir bağlantı sunmaktadır. Bununla birlikte, bu kavram genellikle tamamen ihmal edildi ya da Marks'ın kapitalist sosyal ilişkileri analiz etmesine tabii edildi ve kavram tartışılmış olsa bile, anlamı doğru anlaşılmadı. Bu durumda, Marks'ın politik ekonomi üzerine olan eleştirisinde meydana gelen çoklu anlamların neden olduğu karışıklığı önlemek adına on dokuzuncu yüzyıldaki doğa-bilimi söylemi içindeki metabolizma kavramını bağlamsallaştırmak faydalı olacaktır.

Özellikle *Alfred Schmidt*⁶ ve *Amy Wendling*⁷ tarafından temsil edilen baskın bir yanlış yorumlamanın aksine, bu bölümde ele alınan tartışmada Karl Marks'ın metabolizma kavramının sadece *Jacob Moleschott*⁸, *Karl Vogt*⁹ ve *Ludwig Büchner*¹⁰ gibi “doğa-bilimine bağlı materyalistler” ile ilgisi olmadığı, ancak aynı zamanda, bu fizyolojik konseptin gelişimine büyük katkı sağlayan Justus von Liebig'in çalışmalarından teorik bir bağımsızlığa sahip olduğu da belirtilmiştir. Bu bölümde, ayrıca, Karl Marks'ın “*form (biçim)*” ve “*materyal*” kavramlarıyla karakterize edilen benzersiz metodolojik yaklaşımını kavramanın da mümkün olduğu gösterilmiştir.

VARLIĞIN MATERYALİ OLAN “DOĞA”

Karl Marks'a yöneltilen ortak bir eleştiriye göre Marks, “*kapitalizm üzerine yapmış olduğu analizinde insan emeğini mutlaklaştırmaktadır*” ve “*sistematik olarak değer yaratan doğayı dışlamaktadır*.”¹¹ Bu kitabın birinci bölümünde ele alındığı üzere ve buna ek olarak diğer Marksistlerin de işaret etmesi hususunda Marks, 1844 yılında doğayı, emeğin elde edilmesi noktasında temel bir unsur olarak görmüştür.¹² Dış dünyada yer alan doğanın her bir üretim

sürecinde insanın “*inorganik vücudu*” olarak işlev gördüğünü iddia ettiği zamanlarda bile Karl Marks, teknolojinin sağladığı yardım ile birlikte insanlığın keyfi bir şekilde soyulması veya doğanın manipüle edilmesi gerekliliğini öne sürmemiştir. Bunun yerine Marks, her bir üretimin temel bileşeni olarak doğanın rolünü vurgulamıştır: “*İnsan, doğanın içinde yaşamaktadır; çünkü bir ‘işçi’, doğa ve duysal dış dünya olmadan hiçbir şey yaratamaz.*” Marks’ın da belirtmiş olduğu üzere “*doğa*”, emeğin gerçekleşip aktif olduğu yerdir. Bununla birlikte, emeğin kaynağını ve hangi yöntem ile üretildiğinin ana unsurunu “*doğa*” oluşturmaktadır.¹³ Dolayısıyla, doğanın bütünü insan üretiminden yalıtılmış bir nesne olarak görülmemelidir; çünkü insanlar da “*doğanın bir parçası*”dır. Karl Marks, fizyolojik açıdan karşılaştırma¹⁴ yöntemini kullanarak insanlar ile doğa arasında meydana gelen emek aracılığındaki ilişkinin, insanların yalnızca organik ve inorganik vücutları birleştirerek bir şeyler üretebileceği bir birlik içerdiğini savunmuştur: “*İnsanın inorganik bedeni (vücudu) ‘doğa’dır – doğanın kendisi insan vücudu olmadığı sürece... Doğa, kişinin ölmemesi halinde, daima değişime uğraması gereken bir beden konumundadır. Bu durum, insanın fiziksel ve ruhsal yaşamının doğaya bağlı olması ve bununla birlikte doğanın da kendisine bağlı olması anlamına gelmektedir; çünkü insan, doğanın bir parçasıdır.*”¹⁵ Böylelikle insanlar, doğaya karşı üstün gelemeyip doğa ile birlikte emeğin aracılık ettiği bir birlik olduğunun farkına varmaktadırlar.

Emeğin bahsedilmiş olan bu arabuluculuk faaliyeti, benzersiz bir insan faaliyetidir ve bu emek aracılığıyla insanlar, kendilerini diğer hayvanlardan farklılaştırmaktadır. Emeğin aracılığı sayesinde insanlar, doğada “*amaçlı*” ve “*özgür*” bir şekilde üretim yapıp bağlı oldukları çevreleri kendi istekleri doğrultusunda dönüştürebilmektedirler. Hayvanların belirli bir çevre ve düşünce ürünü olmayan fiziksel ihtiyaçları ile sınırlı olan içgüdüsel aktivitelerinin aksine, insanlar bu konumun ötesine geçip duysal dünyayı teleolojik olarak değiştirebilme vasfına sahiptirler. Genç Karl Marks, insan emeği yoluyla nesneleştirme eyleminin, yalnızca modern yabancılaşmış iş gücü sayesinde meydana gelen ve bir aracısı olmayan fiziksel

ihtiyaçları karşılama sürecine indirgenemeyeceğini savunmuştur. Marks, insanlara özgü evrensel özgürlüğün; doğanın insanlaştırılmasının ve insanlığın doğallaşmasının tarihsel bir süreci olarak ortaya çıktığını iddia etmiştir.

Bununla birlikte, insanlar ile doğa arasında meydana gelen ve etkileşimde olan ilişki, bu ikili arasındaki özgün birliğin dağılmasından dolayı önemli bir dönüşümden geçmektedir. Sonuç olarak bu “birlik”, özgürlük kaybı, insanlık dışı bırakma ve köleleştirme karşısında kendisini - *olması gerektiği gibi* - dönüştürmektedir. “*Doğayı insanlardan uzaklaştırmak*” hususunda, inorganik vücut olmadan üretimin olması artık mümkün olmayan bir konumdur. Dolayısıyla, modern toplumdaki ilk ve temel yabancılaşma, Marks tarafından keyfi olarak, “*doğanın yabancılaşması*” şeklinde tanımlanmaktadır. İnsanların dünya ile olan ilişkilerinde belirleyici değişimi getiren unsur, nesnel üretim koşullarından ayrılmadır. Karl Marks, doğanın yabancılaşmasının bir sonucu olarak işçilerin ciddi derecede fakirleşmeleri ve yaşamlarındaki anlam kaybı gibi yüzleşmek zorunda kaldıkları çeşitli olumsuz problemler ile de ilgilenmiştir. Bu özgün kavrayışa rağmen, Marks’ın “*Paris Not Defterleri*”nde ele alıp erken bir dönemde yapmış olduğu analiz, kapitalizmin kayda değer bir ekolojik eleştirisini içermemektedir. İlerleyen yıllarda Karl Marks, teorik açıdan bu “*kör nokta*”yı kapatmak üzere aşamalı olarak çalışmıştır.

Politik ekonomi ile diğer disiplinler üzerine yaptığı araştırmalar onu derinden etkileyip geliştirmesine rağmen, ekonomi alanında yapmış olduğu daha sonraki çalışmalarında Karl Marks, “*1844 El Yazmaları*”nda yukarıda belirtilmiş olan anlayışını sürdürmüştür. “*Grundrisse*” adlı eserinde Marks, modern burjuva toplumunun ortaya çıkması hususunda belirleyici bir adım olarak üreticilerin doğadan aynı şekilde ayrıldığına işaret etmektedir. Ancak aşağıda yer alan paragrafta Marks, aynı yaklaşımı, Feuerbach’ın terminolojisinin aksine fizyolojik bir kavramla göstermektedir. Bu noktadan hareketle Karl Marks, bu “*ayrılık*”, insanların “*doğa ile metabolik etkileşiminin*” doğal ve nesnel koşullarını kesmesi olarak tanımlamaktadır:

“Bu, canlı ve bir eylem ortaya koyan insanlığın, doğa ile metabolik etkileşimlerinin doğal, inorganik koşulları ile birliği değildir. Bu nedenden dolayı, doğayı kendilerine tahsis etme durumu, belirli bir açıklama gerektirmektedir veya bu durum, tarihi bir sürecin sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak, insan varlığının bu inorganik koşulları ile aktif yani eylemde bulunan varlık arasındaki ayrım, yalnızca emeğin ücreti ile sermaye ilişkisinde tamamen ortaya çıkan bir ayrılıktır.”¹⁶

Karl Marks’ın, kapitalist üretimin esas özelliklerini, emek sürecinin sermaye kapsamına girmesiyle birlikte insanlar ile doğa arasındaki sürekli etkileşimin bozulması olarak görmeye devam ettiği doğrudur. Yine de, Marks’ın, *“insanların bu inorganik şartlar ve bu ‘aktif’ varlık arasındaki ayrımı”, “doğa ile metabolik etkileşimlerinin doğal ve inorganik koşullarına erişiminin engellenmesi”* olarak nitelendirmesi dikkat çekicidir. *“Metabolik etkileşim”*, insanların yaşamlarını devam ettirmek amacıyla doğa ile hala etkileşime girmesi gerektiğinden dolayı tamamen kesintiye uğramamaktadır. Bununla birlikte, emek sürecinde insanlar ile doğa arasındaki etkileşimli madde (*materyal*) değişimi süreci, yalnızca *“emek ve sermaye ilişkisi”* olarak ifade edilen radikal bir ayrım temelinde gerçekleşebileceğinden ötürü pre-kapitalist toplumunkinden tamamen farklı bir şekil almaktadır. *“Özgün birliği”* tamamen yok eden ve özel bir anlam taşıyan bu modern *“ayrılık”* ile bu ayrılığın kapitalist toplumdaki tarihsel sonuçları, Karl Marks’ın politik ekonominin bilimsel disiplini için gerekli gördüğü unsurları tam anlamıyla yansıtmaktadır.

*“Kapital”*in hazırlık sürecinde Karl Marks, bu sorunun üzerinde yoğun olarak durmuştur. Bu noktadan hareketle Marks, artık *“hümanizm = natüralizm”* felsefi fikrinin gerçekleşmesini teşvik etmeyip bunun yerine gelecekteki toplumun esas görevini, ilgili üreticiler tarafından insanlar ile doğa arasındaki bu fizyolojik metabolik değişimin bilinçli bir düzenlemesi olarak tanımlamaya yönelmiştir. Bu kavramsal değişim dikkat çekicidir.

Bu bağlamda, Karl Marks’ın insanlar ile doğa arasındaki ilişkiye dair felsefi anlayışının sürekliliği hususunda *Michael Quante*¹⁷;

“Marks artık antropolojik ve felsefi kategorilerle değil de metabolizmanın doğal bilimsel kategorisi ile tanımlama yapsa dahi” savunmasını sürdürmektedir.¹⁸ Lakin daha sonra Quante, Marks’ın hem felsefe hem de doğa bilimi arasındaki “belirsizlikleri”ni ve “*Kapital*”de bu kavramsal değişimin bir sonucu olarak ortaya çıkan “felsefi açıdan karşıt bir özelliği” eleştirmektedir.¹⁹ Ancak Michael Quante, Karl Marks’ın doğa bilimleri üzerine olan çalışmalarının kapsadığı yeni boyutlara ayrıntılı olarak girmekten kaçınmaktadır. Açıkça görüldüğü üzere Quante’nin Marks üzerine yapmış olduğu eleştiri, ekonomi alanında daha sonra yapılan çalışmalarda temel felsefi motifleri yeniden keşfetmeyi ümit ettiği kendi yorumuna dayanmaktadır. “Felsefi” bir terminolojiden “doğal ve bilimsel” olana geçiş, Karl Marks’ın kişisel tercihinine bağlı olarak gelişmiş basit bir değişiklik değildir. Bu “değişiklik”, “*The German Ideoloji*” adlı eserde, “*materyalist yöntem*”in yardımıyla birlikte metabolizmanın insanlar ile doğa arasındaki tarih-ötesi dönüşümlerini anlamaya yönelik bir rehber olarak gelişimini yansıtmaktadır. Bu anlamda, “felsefi açıdan karşıt bir özellik” olsa bile, Marks’ın daha sonraki çalışmalarında bir “belirsizlik”ten söz etmek mümkün değildir.

Karl Marks, yabancılaşmış gerçeklik üzerine basitçe ütöpik bir ideal uygulayan önceki felsefi şemanın tersine, insanlar ile doğa arasındaki somut süreci, bir yandan “*ebedi bir gereklilik*” olarak tanımlayıp öte yandan da, *emeğin ekonomik işlevinin her bir üretim şeklinde büyük ölçüde farklılık gösterdiği göz önüne alındığında*, tamamen sosyal olarak aracılık etmesinin gerekliliğini analiz etmeyi öğrenmiştir. “*The German Ideology*” adlı eserinde Marks, metabolik etkileşimin hem tarihi hem de tarih-ötesi boyutlarının sıkı bir şekilde dolaştığı konusunun tam olarak farkındadır. Karl Marks, doğada yer alan bu dinamik sosyal süreci, insanlar ile doğa arasındaki metabolik etkileşimdeki “*ayrılmanın*” aşılması amacıyla maddi koşulları kavramak için, dikkatli bir şekilde analiz etmiştir.

Karl Marks’ın ilerleyen yıllarda yaptığı araştırmalar, bu eşsiz ikilem ile birlikte daha da belirginleşen bir konuma gelmiştir. Marks, politik ekonomiyi, ekonomik kategorilerin sosyal biçimlerinin bir analizi olarak çalışmıştır. Karl Marks, aynı zamanda, fiziksel

alandaki maddi nitelikler hususunda bilimsel bir temel elde etmek için doğa bilimleri konusunu da ele alıp çalışmıştır. Bu kitabın ilerleyen bölümlerinde de vurgulandığı üzere, Marks'ın ekolojisi, “doğanın evrensel metabolizması” ve “insanlar ile doğa arasındaki metabolizmanın” fiziksel ve maddi boyutlarının nasıl değiştirildiğini ve sermayenin geçerliliğinin nasıl bozulduğunu açıklamak amacıyla sosyal metabolizmanın tarihsel ve tarih-ötesi yönlerinin senteziyle ilgilenmektedir. Karl Marks'ın yapmış olduğu analiz, doğanın tahsis edilmesinin sınırlarını, sermaye tarafından kapsanması aracılığıyla ortaya çıkarmayı amaçlamaktadır.

Bu muazzam proje yine de Karl Marks'ın zamanına ve enerjisine mal olmuştur. Bu husustan dolayı Marks, “büyük eseri”²⁰ni bitirme şansına erişememiştir. Bununla birlikte, bu durum, projenin başarısız bir konumda olduğu anlamına gelmemektedir; çünkü Marks, “*Kapital*” adlı eserinde, metabolizma teorisini ve ekonomi alanında kaleme aldığı çeşitli el yazmalarını yazmayı başarmıştır. Dahası, ele alınan teorinin gelişmesi hususunda Marks'ın yazmış olduğu defterlerde çok daha önemli bazı ipuçları bulunmaktadır. Bu defterleri analiz etmeden önce, doğa bilimleri referansı ve politik ekonomide kullanımı bağlamında Marks'ın kendisinin ortaya koyduğu “metabolizma”nın tanımını takip etmekte fayda vardır.

METABOLİZMANIN SOYAĞACI

“Metabolizma” kavramı ilk olarak on dokuzuncu yüzyılın başlarında fizyoloji alanında kullanılmıştır. Bununla birlikte, Liebig'in kaleme aldığı “*Organic Chemistry in Its Application to Physiology and Pathology (1842)*” adlı eserin “metabolizma”²¹ kavramını tanıtmak amacıyla bu konuda yazılmış olan ilk resmi tez olduğu söylenmektedir.²² Günümüzde “organik kimyanın babası” olarak bilinen ünlü Alman kimyager Liebig, aynı moleküler formüle sahip iki molekülün farklı özelliklere sahip olabileceğini (bir izomer olarak) bulmak amacıyla kimyasal elementleri analiz etmek için Friedrich Wöhler ile birlikte bir dizi deney yapmıştır.²³

1837 yılından sonra Liebig, fizyolojik kimya alanında çalışmaya devam edip kitaplar kaleme almıştır. Bu kitaplar, “*Organic*

Chemistry in Its Application to Agriculture and Physiology ile “*Organic Chemistry in Its Application to Physiology and Pathology*”dir. Yazmış olduğu bu kitaplar ile birlikte Liebig, kimya alanında yapmış olduğu en yeni keşiflerini, bitki ve hayvanların organik süreçlerinin analizine uygulamıştır. Bitkilerin, hayvanların ve insanların karşılıklı ilişkilerini, organik ve inorganik maddelerin kimyasal etkileşimi olarak araştırmıştır. Hatta Liebig, “*hayvan organizmasının daha yüksek bir tür ‘sebze’ olduğunu*” iddia etmekteydi.²⁴ Liebig, yeni keşfedilen enerjinin korunumu yasası ile iyi uyum sağlayan yeni metabolizmaların kimyasal analiz alanını açmıştır.²⁵ Bu duruma ek olarak Liebig, “*Jean-Baptiste André Dumas*”²⁶ ile “*bitkilerin ve hayvanların oluşturduğu iki krallık*” arasındaki açık farkı ortaya koyan “*Jean Baptiste Boussingault*”²⁷un baskın vitalist²⁸ ikiciliğini²⁹ eleştirmiştir.³⁰

Metabolizma teriminin en eski kullanımlarından birinde Liebig, organik bir vücut içerisinde çeşitli bileşiklerin oluşumunun, dönüşümünün ve atılımının daima etkileşimde olan sürecini tasvir etmiştir:

*“Kandaki metabolizmanın, bileşenlerinin yağa ve kas lifine dönüştüğü mevcut organların maddelerinde meydana gelen değişimlerin ve besinin kanın içindeki dönüşümü; vücuttan boşaltım organları tarafından atıkların çıkarılması ile birlikte eş zamanlı olarak yeni bileşiklerin oluşumu olmadan meydana gelebilmektedir.”*³¹

Metabolizma; her bir organik işlemin devam edebilmesi hususunda, eski ile yeni bileşiklerin kombinasyonlar, özümsemeler ve atımlar yoluyla sahip olduğu ve sürekli olarak devam eden bir organik değişim sürecidir. Liebig ayrıca kombinasyon ve atılımdaki kimyasal reaksiyonun, sıcaklık ve kuvvetin yanı sıra en üst düzey elektrik akımı kaynağı olduğunu da belirtmiştir. Liebig’in metabolizma teorisi, canlı bir organizmanın saf bir kimyasal süreç olarak daha çok analiz edilmesi noktasında bilimsel bir temel hazırlamıştır.³²

Liebig’in etkisi altında olan metabolizma kavramı, *kısa bir süre içerisinde*, nevi şahsına münhasır bitkilerin, hayvanların ve

insanların beslenmesinin ötesine geçmiştir. Yani, metabolizma kavramı, bahsedilmiş olan bu unsurların etkileşimlerini belirli bir çevrede analiz etmek için kullanılabilir. Günümüzün metabolizma kavramı, yalnızca organik bedenlere değil, aynı zamanda küresel ölçekte dahi bir veya birden fazla ekosistemdeki çeşitli etkileşimlere - “endüstriyel metabolizma” ya da “sosyal metabolizma” olsa bile - uygulanabilmektedir.³³ Bu fizyolojik ve kimyasal kavram, doğada kapsamlı bir organik bütün olarak geniş bir açıdan kabul görmüştür. Ek olarak bu kavram, karşılaştırma yoluyla sosyal bir metabolizmayı tanımlamak adına doğa bilimlerinin ötesinde felsefe ve politik ekonomi alanlarında kullanılmıştır. Marks’ın yazılarında ele alınan durum buydu. Bununla birlikte, bu kapsamın dışında, metabolizma kavramının çoklu anlamlarından dolayı bir belirsizlik ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla bu belirsizlikleri yorumlar ile birlikte ayırt etmek gerekmektedir.

Karl Marks’ın yazılarında metabolizmanın dikkatli bir şekilde farklılaştırılması önemli bir konumdadır; çünkü daha önceki zamanlarda yer alan yazında Marks’ın bu kavramı politik ekonomisine nasıl entegre ettiği konusunda bazı tartışmalar mevcuttur.³⁴ Karl Marks’a ilham vermiş olan her bir kaynağı belirlemek zor olsa da, *metabolizma kavramını kendi analizi amacıyla aktif olarak değiştirdiği göz önüne alındığında*, bu durum Marks’ın yapmış olduğu belirli bir yorumu haklı çıkarmak uğruna keyfi bir şekilde bu kaynakların kullanabileceği anlamına gelmemektedir. Liebig şüphesiz ki, *John Bellamy Foster tarafından ikna edici bir şekilde kanıtlandığı gibi*, Marks için en önemli entelektüel referanslardan biridir.³⁵ Liebig’in entelektüel mirası karşımıza ilk olarak “*Kapital*”de çıkmaktadır. Yine de, Karl Marks, metabolizma kavramını yalnızca, bu kavramın sadece iki kez görüldüğü Liebig’in “*Agricultural Chemistry*” adlı kitabından almakla kalmayıp aynı zamanda kimya ve fizyoloji alanındaki çeşitli metinler üzerine yaptığı çalışmalar ile birlikte kavramı geliştirip değiştirmiştir. Karl Marks’ın ekolojik perspektifiyle ilgili tartışmalarında değinilmeyen metabolizma kavramını ilk kez kullanması tartışmaya değer bir konumdadır. Bu konu ile ilgili metin, ilerleyen zamanlarda MEGA’da “*Reflection*” olarak yayımlanan Mart

1851 tarihinde kaleme aldığı “Londra Not Defterleri”nin birinde yer almaktadır.³⁶ Bu tarih açıkça Marks’ın Temmuz 1851’de Liebig’in kitabını okumasından önce metabolizma kavramını bildiğini göstermektedir.

MEGA’nın yayımlanmış olan dördüncü bölümüne gösterilen ilgiden dolayı, “*Reflection*”da yer alan metabolizma ile ilgili kilit bölümler bu konu üzerine yapılan tartışmalarda dikkate alınmamıştır. Bununla birlikte bu metin, Karl Marks’ın fizyolojik kavramı kabul etmesi hususunda oldukça yararlı bir ipucu sağlamaktadır; çünkü Marks, o dönemde, doğa bilimleri üzerine oldukça yoğun bir şekilde çalışmamaktaydı. Bu yüzden Marks’ın, “*Reflection*”ı yazmadan hemen önce bu kavramı kullandığını varsaymak doğru olacaktır.

“*Reflection*” adlı eserde “*metabolik etkileşim*” kavramı üç defa geçmektedir:

“Ayrıcalıklıların değiş – tokuş yapabildiği eski toplumların aksine, [kapitalist toplumda] herkes tarafından her şey ele geçirilebilir. Her metabolik etkileşim, herkesin, herhangi bir şeye dönüştürülebilen gelirinin para miktarına bağlı olarak yapılabilir: fahişe, bilim, güvenlik, nişan, hizmetkâr... Her şey, tıpkı kahve, şeker ve ringa balığı gibi bir ürün konumuna gelebilmektedir. Toplumdaki bir sıralama (rütbe) durumunda, bir bireyin keyfi, onun metabolik etkileşimi altında yaşadığı belirli bir iş bölümüne bağlıdır. Sınıf söz konusu olduğunda ise birey, yalnızca uygun olarak görülebileceği evrensel değiş – tokuşa yani takas araçlarına bağlıdır. Gelir tipinin hala meslek tipine göre belirlendiği ve sadece bugünkü gibi evrensel değişim ortamının miktarına göre olmayıp kişinin mesleğinin niteliği doğrultusunda olduğu durumlardaki ilişkilerde, işçinin topluma girmeye uygun bir konumda olması ciddi şekilde kısıtlanmıştır. Bununla birlikte, toplumun maddi ve zihinsel üretimleriyle metabolik etkileşim içinde olan sosyal organ, baştan beri belirli bir içerikle sınırlandırılmıştır.”³⁷

“*Reflection*” adlı eserinde Karl Marks, para sistemi üzerine olan eleştirisini, çeşitli toplum biçimleri arasında yaptığı bir karşılaştırma yöntemiyle açıklamaktadır. Böylelikle Marks, burjuva

toplumunun özgür ve eşit ilişkisi altında “resmen” gizlenmekte olan sınıf düşmanlığını ortaya çıkarmaktadır. Para sistemi kapsamında ödenek şeklinin özgüllüğünü aydınlatmak adına Marks, ürünlerin kapitalist toplumda tahsis edilmesini, *pre-kapitalist toplumlarda olduğu gibi*, “metabolik etkileşim”i örgütlemenin farklı bir yolu olarak kavramaktadır. Bu bağlamda, “metabolik etkileşim” kavramı, toplumsal üretimi organize etme zorunluluğunun tarih-ötesi karakteriyle başa çıkmak için açıkça kullanılmaktadır.

Pre-kapitalist toplumlarda ürünlerin tahsis edilmesi, doğuştan gelen ayrıcalıklar ve şiddet ile meşrulaştırılan kişisel ve politik baskınlığın doğrudan geleneklere dayanmasıyla gerçekleşmekte olup emeğin değişkenliği, belirli bir “kademe” dâhilinde sınırlandırılmıştır. Bu bağlamda, “toplumun maddi ve zihinsel üretimleriyle metabolik etkileşim içinde olan sosyal organ”, kapitalist toplumdan çok daha dar bir konumda kalmıştır. Kapitalist bir toplumda, ürünlerin tahsis edilmesi ve devredilmesi, resmi açıdan serbest ve eşit olarak meta ile para sahipleri arasında daha geniş bir ölçekte gerçekleşmektedir. Metaların değiş-tokuşu sınıf çatışmalarından tamamen arındırılmış bir şekilde gözlemlenmekte olmakla birlikte “metabolik etkileşim” de paranın gittikçe artan miktarda olmasından ötürü genişliyor gibi görünmektedir. Bir sınıfın karakterine bağlı olmayan eşitlik ile özgürlük kavramlarının kısa bir sürede birer “ilüzyon”dan yani “aldatmaca”dan ibaret olduğu ortaya çıkmaktadır.³⁸

Aslında, niceliksel para hacmi, gerçek bir somut ihtiyaçtan tamamen bağımsız olarak “bireyin zevkini ve onun metabolik etkileşimini” belirlemektedir. Karl Marks, para sistemi kapsamında yer alan soyut-resmi seviyenin, özgürlük ve eşitlik sınırlaması doğrultusunda (*tersine*) çevrildiği acımasız bir gerçeğe işaret etmektedir. Özetlemek gerekirse “Reflection” adlı eserinde Karl Marks, kapitalist tahsisat biçimindeki bireysel ve sosyal “metabolik etkileşimin”, özellikle de paranın gizli sınıf niteliğinden ötürü, çok kısıtlı bir şekilde sona erdiğini ve böylelikle bireylerin, somut ve bağımsız olarak ihtiyaç duydukları paranın yabancı gücüne tabi tutulduğunu iddia etmektedir.

Karl Marks, metabolizma kavramını, “Londra Defterleri”nin ilk

kısımlarında değil “*Reflection*”³⁹da kullanmıştır. Bu gerçeğe rağmen, kavramın ilk kez nerede kullanıldığını bulmak mümkündür. Karl Marks’ın metabolizma kavramı üzerine olan analizinde “*Gerd Pawelzig*”⁴⁰, şubat 1851 tarihinde Marks’ın arkadaşı “*Roland Daniels*”tan⁴¹ “*Mikrokosmos: Entwurf einer physiologischen Anthropologie*” adlı kitap için bir el yazması aldığı bilgisini sunmaktadır.⁴² Marks ile Engels’e göre “*mükemmel ve bilimin ışığında eğitilmiş bir doktor*” olan Roland Daniels, “*The Communist League (Komünistler Birliği)*”in⁴³ de bir üyesiydi.⁴⁴ Daniels’ın Marks ile olan entelektüel ilişkisi, yakın bir dostluk üzerine kurulmuştu. Bu hususta Karl Marks, “*The Poverty of Philosophy*” adlı kitabını Daniels’a ithaf etmiştir.

Roland Daniels, 8 şubat 1851 tarihinde Karl Marks’a yazdığı mektubunda hazırlamış olduğu müsvedde için Marks’tan “*keskin ve samimi*” bir şekilde eleştiri yapmasını istemektedir.⁴⁵ Daniels’ın bir sonraki mektubunda da açıkladığı üzere, “*Mikrokosmos*”un temel amacı, *maneviyat teorisinin aksine*, “fiziyojik bir tanımlamaya dayanarak” insan toplumunu materyalist bir tarzda anlama “*olasılığı*”dır.⁴⁶ Daniels, Marks’a, insanların maddi ve zihinsel faaliyetlerini hem bireysel hem de sosyal seviyelerde (*materyalist anlamda*) bilimsel bir araştırmanın nesnesi olarak ele almak için en yeni fiziyojik bilgiyi uygulamaya çalıştığını belirtmiştir. Bu bağlamda “*metabolizma kavramı*” önemli bir role sahiptir. Karl Marks’a yazmış olduğu ilk mektupta Roland Daniels, “*metabolizma kavramı*”nı özellikle kullanmıştır: “*Sahip olduğum organik metabolizmayı, zihinsel bir metabolizmaya karşı riske atabilirim ve bu noktada, sıradan bir şeyi yeniden üretmek adına pek çok şeyi sindirip özümseyebileceğimden şüpheliyim.*”⁴⁷

Roland Daniels tarafından 20 Mart tarihinde yazılmış olan mektubu almasından sonraki bir ay boyunca Karl Marks, Daniels’ın kendisine yollamış olduğu el yazmasının (*müsveddenin*) üzerinde dikkatlice çalışıp önemli eleştirilerde bulunmuştur.⁴⁸ Metabolizma kavramının ilk kez “*Reflection*”da kullanımı, Marks’ın Daniels’ın “*Mikrokosmos*” adlı eseri üzerine yaptığı eleştiri ile –*iki metnin de aynı ay içerisinde kaleme alınmasından ötürü*– kesinlikle yakından

bağlantılıdır. Bununla birlikte, Pawelzig, “*Reflection*”da yer alan ilgili paragrafın farkında olmadığından dolayı Mark ile Engels’in 1851 yılında metabolizma kavramını, notlarında ve mektuplarında kullanmadıkları kararına varmıştır.⁴⁹ Lakin bu ifade yanlıştır.

Roland Daniels’in “*Mikrokosmos*” adlı eserinde, “*organik metabolizma*” kavramı birçok kez dile getirilmektedir. Bu noktadan hareketle Daniels; “*Organik vücutlarda meydana gelen eşzamanlı yıkım ve rejenerasyon, bu vücutların bireyselliklerini sürekli olarak sürdürüp yeni bireyselliklerin üretilmesini sağlamaktadır. Bu benzeşim, inorganik vücutlarda bulunamayan bir özgünlüktür.*” satırlarını kaleme almıştır.⁵⁰ “*Metabolizmanın değerlendirilmesi*” hususunda, Daniels ile Liebig arasında bir miktar yakınlık olsa da, Daniels’in yaklaşımı, “*organik metabolizma*”yı “*hayvan ve zihinsel metabolizma*” içinde sınıflandırmasından dolayı bir özgünlüğe sahiptir. Bu duruma ek olarak Roland Daniels, “*yaşama gücü*”nün temelsiz var sayımını da eleştirmektedir.⁵¹ Daniels’in bağlı olduğu “*zihinsel metabolizma*”nın materyalist anlayışı, hem “*beden*” ile “*ruh*”un felsefi dualizmine hem de “*mutlak ruh*”un Hegelci ve spekülatif felsefesine karşı durmaktadır.⁵² Bununla birlikte, Daniels’in materyalist yönelimi onu sade bir materyalizme yöneltmektedir; çünkü Daniels; insan düşüncesini, özgürlüğü ve tarihi kusursuz birer “*fizyolojik cesaret*” olarak yorumlamaktadır.⁵³

Marks’ın “*The German Ideology*” adlı eseri ile uyumluluk içinde “*yaşamın maddi ihtiyaçlarının her bir üretim türü*”nü analiz ederek tarihsel bir açıklama yapılmasını talep ediyor dahi olsa Daniels; insan faaliyetlerinin sahip olduğu bütün boyutları saf fizyolojik bir bileşiğe indirgeme eğilimindedir. Bu nedenle her bir üretim türü, tarihsel üretimden bağımsız olarak çalışan tamamıyla tarih-ötesi olan bir refleks hareketidir. Sonuç olarak, Daniels’in öne sürmüş olduğu bu teori, hem mekanik hem de “*deterministik*” yani “*rastgele olmayan*” özelliklere sahiptir. Friedrich Engels’e de belirtmiş olduğu üzere Karl Marks, Daniels’in kaleme aldığı “*Mikrokosmos*” adlı eserden hoşnut değildi: “*Daniels’in mektubu benim görüşlerimin onun için çok az bir kısmını içermektedir.*”⁵⁴

Roland Daniels üzerine yaptığı eleştiriler neticesinde Karl Marks'ın, Daniels'ın kaleme aldığı yazının önemini tamamen reddettiğini söyleyemeyiz. Marks'ın eleştirileri doğrultusunda vermiş olduğu cevaplar ile birlikte Daniels, kendisine yönelik eleştirel yorumlar ve sorular için sabırla açıklamalar yapmıştır. *Marks, Daniels'in materyalist yaklaşımının genel doğrultusunu kabul etmemiş olsa dahi* – Marks ile Daniels'ın arasında cereyan etmiş olan yoğun tartışmalar, Karl Marks'ın “*Reflection*” adlı eserinde “*metabolizma kavramı*”nı kullanmasını sağlamıştır. Aynı zamanda 1851 Temmuz'undan sonra yazılan ve Liebig'in çalışmalarından önemli kısımlar içeren “*Londra Defterleri*”nde de görüldüğü üzere Marks, fizyoloji alanı ile çok daha fazla ilgilenmeye başlamıştır. Bununla birlikte Karl Marks, yeni bir fizyolojik konseptin sosyal analize faydalı bir şekilde uygulanabileceğini fikrini Daniels ile paylaşmıştır. Bu noktadan hareketle Marks, bu konsepti, yalnızca tüketim ve sindirim hususundaki “*bireyin keyfi*” olarak değil aynı zamanda toplumsal ölçekte “*maddi ve zihinsel üretim*” bağlamında da kullanmıştır. “*Fizyolojik metabolizma*” konusunda “*analoji*” yani “*karşılaştırma*” yöntemi kullanarak Karl Marks, belli bir toplumsal iş bölümü biçimi içerisinde yer alan, “*maddi*” ve “*zihinsel*” üretime yönelik organlar olarak bireylerin tahrip edici bir şekilde yabancılaştırıldığı ve yoksullaştırıldığı modern üretim ile tüketimin toplumsal dinamiklerini kavramaya çalışmıştır.

“*Reflection*” adlı eserinde Karl Marks, bu yeni konsepti –Daniels'ın yaklaşımını takip ederek– ulusal ekonomiye uygulamıştır: “*İnsan organizması teorisi ve bu teorinin toplum ile doğaya karşı olan ilişkisi, aynı zamanda, toplumsal kurumun reformu, yani toplumun yeniden düzenlenmesi adına tek sağlam temeli oluşturmaktadır.*”⁵⁵

Ne yazık ki, Karl Marks ile Roland Daniels arasındaki entelektüel etkileşim, Daniels'ın Haziran 1851 tarihinde siyasi faaliyetleri sebebiyle Köln'de tutuklanması nedeniyle yarıda kesilmiştir. Roland Daniels, hapisshanede korkunç koşullara maruz kalmış olup serbest bırakılmasından sonra 29 Ağustos 1855'te hayata veda etmiştir. Bu kaybın üzerine Karl Marks, 6 Eylül 1855 tarihinde Roland'ın dul eşi Amalie Daniels'a bir mektup yazmıştır:

“Roland’ın öldüğünü duymanın verdiği üzüntüyü tarif etmek imkânsız... Onun erken ölümü, yalnızca ailesi ve arkadaşları için değil, aynı zamanda en iyi çalışmaları yapacağına dair söz verdiği bilim için de onarılamaz bir kayıptır. Bir gün koşulların, bu duruma neden olan suçluları engellememize izin vereceğini umut etmekteyim.”⁵⁶

Belirtilmiş olan bu konsepti detaylı bir şekilde “*Reflection*” adlı eserinde ele almamış olsa dahi Karl Marks, Daniels’ın “*Mikrokosmos*”unu okumuş olmanın vermiş olduğu avantaj ile birlikte – *Liebig*’in “*Agricultural Chemistry*” adlı eserinden alıntılar yapmasından evvel – doğa bilimlerinin politik ekonomiye ileri bir süreçteki entegrasyonu adına bir temel hazırlamıştır.

Bu durumun akabinde, Karl Marks’ın “*Grundrisse*” adlı eserini yazma sürecinde “*metabolizma*” terimini kullanması daha genel ve sistematik bir hale gelmiştir. Yukarıdaki bölümde “*Grundrisse*”ten alınan bir pasajda belirtilmiş olduğu üzere Marks, doğayı insanlığın bedeni olarak gören bu fizyolojik analoji (*karşılaştırma*) ile birlikte insanlar ve doğa arasındaki sürekli etkileşim ile ilgilenmektedir. Bu bağlamda Karl Marks, emek sürecini “*doğa ile metabolik etkileşim*” yani doğada meydana gelen üç üretim anının (*hammaddeler, üretim araçları ve insan emeği*) maddi etkileşimi olarak ele almaktadır. Marks’a göre genel olarak bu “*üretim süreci*”, insanların doğada üretim yaptığı sürece “*tüm sosyal koşullar için ortaktır*”.⁵⁷ İnsanlar çalışmak ve üretmek, doğadan sürekli hammadde almak, çeşitli üretim ve geçim kaynakları oluşturmak için doğayı değiştirmek ve atık malzemeleri geri vermek zorundadırlar. “*Emek*”, bu süreçte çok önemli bir noktada olup tarih-ötesi ve (*Marks’ın “doğal güç” olarak da adlandırdığı*) doğada bulunan maddi bir aktivitedir.⁵⁸ Bahsedilmiş olan bu üç üretim anını kavradıktan sonra Karl Marks, insanlar ile doğa arasında sürekli olarak meydana gelen bu madde değişiminin, “*sermayenin değerlendirilmesi süreci*” olarak belirli bir kapitalist işlevi aldığı anda kendisini nasıl dönüştürdüğünü analiz etmektedir.

“*Grundrisse*” adlı eserde, Karl Marks’ın “*Kapital*” isimli yapıtını yazma sürecine kadar kadar kullanmaya devam ettiği başka metabolizma anlamları da bulunmaktadır. “*Materiyal değişiklikleri*

(*Stoffwechsel* = *metabolizma*), “*form (biçim) değışiklikleri*”⁵⁹ ile bir tezatlık oluşturmaktadır. “*Form (biçim) değışikliği*”, sirkülasyon sürecinde para ile meta arasındaki ekonomik form değışikliğini⁶⁰ ifade etmektedir. “*Materiyal (maddi) değışiklik*”, kapitalist toplum içinde yer alan kullanım değeri arasındaki sürekli değışimler ile ilgilidir:

*“Basit bir dolaşım, çok sayıda eşzamanlı veya ardışık borsalardan meydana gelmektedir. ... Borsalar sistemi, materyali kullanım değeri açısından değıştirmektedir. Bu noktadan hareketle form değışiklikleri, değeri açısından var olduğu bir konumdadır.”*⁶¹

Bu anlamda “*Stoffwechsel*”, farklı metaların değışmesi olarak gerçekleşmekte olup aynı zamanda, para ile meta arasındaki “*Formwechsel*”de de meydana gelmektedir. Kanın her bir organa gerekli besinleri sağlmasına benzer bir şekilde gerekli kullanım değeri-lerinin özel üreticiler arasında dağıtılması neticesinde “*Stoffwechsel*”, belli bir sirkülasyon çerçevesinde ilerlemektedir. Karl Marks, bu kullanım biçimine genel olarak “*sosyal*” sıfatını da eklemektedir: “Değışim süreci; metaları, kullanım-değeri-olmayan ellerden, değeri-kullanılan-ellere aktarıldığı vakit meydana gelen sosyal bir metabolizma sürecidir... Bu nedenle, tüm süreci biçimsel anlamda, yani *form (biçim) değışikliği ya da meta değışimi* şeklinde, sosyal metabolizmanın aracılık ettiği bir süreç olarak ele almamız gerekmektedir.”⁶² “*Kapital*”deki “*Formwechsel*” ile “*Stoffwechsel*”in yanyana kullanımı, Marks’ın araştırmasının nesnelerini hem “*maddi (stofflich)*” hem de “*biçimsel (formell)*” açıdan ele almak adına geliştirmiş olduğu özgün yaklaşım yöntemini göstermektedir. Karl Marks’ın “*Stoffwechsel*” ve “*Formwechsel*” terimlerini kullanması, Marks’ın “*Grundrisse*” adlı eserinin yazılmasından önce aynı terimleri kullanan “*Wilhelm Roscher*”⁶³dan farklı bir konumda yer almaktadır. Bu karşılaştırma oldukça ilgi çekicidir; çünkü Marks, “*Grundrisse*”i kaleme almadan önce, Roscher’in 1854 yılında yayımlanan “*Principles of Political Economy*” isimli yapının birinci cildini okumuştur.⁶⁴ Aynı zamanda, Roscher, fizyoloji alanında yapmış olduğu yeni keşifleri birbirine entegre etmiştir. Bununla birlikte Roscher, ulusal

ekonomi üzerine kendisinin geliştirmiş olduğu “*tarihsel ve fizyolojik yöntem*”e “*idealist olan yöntem*”in var olması hususunda karşı çıkmıştır. Bundan dolayı Karl Marks, Roscher’ın kitabını okurken çeşitli fizyolojik benzetmeler ile karşılaşmıştır.⁶⁵ Buna ek olarak Roscher, açıkça ulusal bir ekonomideki “*metabolizma*”nın fizyolojik analojisini ifade etmektedir:

“Ulusal sermayenin büyük bir kısmı sürekli olarak bir dönüşüm halindedir: Sürekli olarak yok edilip yeniden üretilmektedir. Lakin, hem özel ekonomi hem de bir ulusun tamamı açısından bakıldığında, sermayenin değerinin korunduğunu, arttırıldığını veya azaldığını söyleyebiliriz.”

Dipnotta verilmiş olan son cümle ile birlikte Roschner’ın tartışmaya devam ettiği görülmektedir: “*Fizyolojide sadece ünlü metabolizma ilkesini (Stoffwechsel) düşünün!*”⁶⁶ (J. B. Say, *Traité d’Economie Politique* I, ch. 10.) Maalesef, Marks’ın elinde bulunan kişisel kopyasındaki ilgili sayfalar eksiktir. Bu yüzden Karl Marks’ın bu satırlara nasıl tepki verdiğini bilememekteyiz.

J. B. Say’ın⁶⁷ “*Traité*”sini referans olarak göstermesinin yanı sıra Roscher aynı zamanda, sermayenin kesintisiz olarak tüketildiği ve başka bir şekle dönüştürüldüğü üretim sürecinde “*Formwechsel*” sermayesi ile de ilgilenmektedir. “*Formwechsel*” terimini kullanmasıyla birlikte Roscher, *Karl Marks’ın da yapmış olduğu gibi*, para ile meta arasındaki ekonomik form değişiklikleri yerine maddi şekillerin değişmesi anlamına işaret etmektedir. J. B. Say, “*Traité*” adlı eserinin onuncu bölümünde bu konu ile ilgili paragraflar kaleme almıştır: “*Tarımda olduğu kadar imalatda da yıllarca sürmekte olan bazı sermaye dalları bulunmaktadır. ‘Binalar ve mefruşatlar’ ile ‘makine ve bazı alet çeşitleri’ bu sermaye dalları arasında yer almaktadır. Diğer dallar ise, tam tersine, formlarını (biçimlerini) tamamen kaybetmektedir. Örneğin, sabun yapan üreticiler tarafından kullanılan yağ ile potasyum oksit, sabun şeklini aldıkları andan itibaren yağ ile potasyum oksit olma özelliklerini bırakmaktadırlar.*”⁶⁸ Roscher, sürekli değişen üretim ve tüketim süreci hususunda “*Stoffwechsel*” toplumunda yer alan bu çeşitli maddelerin ebedi dönüşümünün

altını çizmektedir. Bu yaklaşım, Liebig'in, üretimin, tüketimin, özümsemenin ve atılımın (*boşaltımın*) sürekli değişmesine rağmen bu unsurlar arasında dengeyi sağlayan bir organın fizyolojik sürecini kavramasına benzetmektedir. Bununla birlikte bu benzeşim, Roscher'ın teorik sınırlamasına işaret etmektedir; çünkü "*biçim*" ve "*madde*" ile çelişmesine rağmen Roscher, meta ile para arasındaki katıksız ekonomik form değişimlerini soyutlayamamaktadır. Buna karşılık, Roscher, form yani biçim değişimlerinin rolünü maddenin dönüşümü ile karıştırmaktadır. Marks ile Roscher arasındaki bu belirleyici farka rağmen, Roscher'ın argümanı; Karl Marks'ın yolunda ilerleyen çağdaş ekonomistlerin yapmış oldukları modern ekonomi analizi adına fizyolojik kavramın kullanılması için istekli olduklarını açıkça göstermektedir. O zamanda, fizyoloji meselesi ile politik ekonomi arasındaki bağlantıya sıklıkla değinilmekteydi. Liebig bile, "*Familiar Letters on Chemistry*" adlı makalesinde organizmalar ile devlet ekonomisi arasındaki analogiye değinmiştir:

*"Bireyin bedeninde olduğu gibi -dolayısıyla da devleti oluşturan tüm bireylerin toplamında olduğu gibi- bireylerin ve sosyal yaşamın tüm koşullarının bir tüketimi olan maddenin değişmesi devam etmektedir. Devletin organizmasındaki gümüş ile altın, insan organizmasındaki kan hücreleri ile aynı işlevi görmelidir. Yuvarlak biçimde olan bu 'diskler'⁶⁹, 'kar'ın devinimlerini belirlemektedir. Böylelikle altın, devlet yaşamındaki tüm faaliyetlerin aracı haline gelmiştir."*⁷⁰

Liebig'in devletin organik teorisine dayanan analogisi (*karşılaştırması*), inceliksiz olup kapitalist toplumda para analizinin yapılamaması durumunu kapsamaktadır. Metabolizma kavramının taraftarlarının, *kavramın yakın zamanda Roscher ve Marks'ın üstlendiği bir çalışma olmasıyla birlikte*, fizyoloji ile politik ekonomiyi birbirine bağlamaya çalışması ilginçtir.

Bununla birlikte, Karl Marks'ın 1868 yılında üzerinde yoğun bir şekilde çalıştığı "*Ziraat Uzmanı*" olan "*Carl Fraas*"⁷¹, politik ekonomi için "*metabolizma*"nın önemini vurgulamıştır: "*Organizma ve metabolizma! Metabolizma, safi matematiksel ekonomiyi geliştirmek adına şimdiye kadar tamamen ihmal edilmiş olan ulusal ekonominin*

*doğa bilimleri referanslı temelini oluşturmaktadır. Bununla birlikte, bu tür ulusal ekonomi, nedenlerini kavramadan yalnızca verileri araştırır ve birleştirir!*⁷² Marks'ın Liebig'in "*Familiar Letters on Chemistry*" isimli makalesini okuduğuna dair kesin bir kanıt olmasa dahi, verilmiş olan bilimsel söylem neticesinde rahatlıkla belirtilebilir ki, Marks bu yeni fizyolojik kavramı kendisinin politik ekonomi sisteminde benimsemiştir.⁷³

"*Grundrisse*" adlı eserde, insan müdahalesinden bağımsız olarak ilerleyen farklı bir metabolizma kullanımı bulunmaktadır. Bu farklı kullanım, "*doğanın metabolizması*"na işaret etmektedir. Kullanım değerleri kullanılmadıkları takdirde "*doğanın basit metabolizması tarafından*" çözülmektedir.⁷⁴ Kimyasal çözünme veya maddi maddelerin modifikasyonu olarak bu "*doğal metabolizma*"⁷⁵, oksitlenme ve ayrışma yoluyla oluşmaktadır. Karl Marks, "*Kapital*" isimli yapıtında bu "*yaklaşım*"a tekrar dikkat çekmektedir: "*Emek sürecinde aktif olmayan bir makine işe yaramaz. Dolayısıyla bu 'makine', doğal metabolizmanın yıkıcı gücünün karşında adeta bir 'av' konumuna düşmektedir.*"⁷⁶ Emek, tek başına, doğal maddeler oluşturamaz; bu doğal maddelerin şekillerini ancak çeşitli amaçlara göre değiştirebilir. Emek, "*doğal madde*"ye "*dışsal bir form (biçim)*" sağlamaktadır.⁷⁷ Emek ürününü doğal metabolizmanın gücünden korumak amacıyla üretken tüketim yoluyla metabolizmanın amaca yönelik bir düzenlemesi gerekmektedir. Bir yandan Karl Marks, insanoğlunun emeğinin bilinçli ve amaçlı bir şekilde doğayı değiştirebilme yeteneğini vurgulamakta olup öte yandan da, insanın doğanın metabolizmasını kontrol etme becerisine getirdiği kaçınılmaz sınırlamaları ve kısıtlamaları kabul etmektedir. Marks, doğanın özünde var olan hukuk ile emek tarafından yapay olarak yaratılan harici (*dış*) doğa biçimi (*formu*) arasındaki belirli bir gerilimin farkındaydı. Bu maddi ihtiyacın ihmalı, ürünlerin doğal hukuk ile doğal güçler tarafından parçalanması ve imhası ile sonuçlanmaktadır.

Özetleyecek olursak "*Grundrisse*" adlı eserinde Karl Marks, politik ekonomi metabolizması kavramını üç farklı anlamda kullanmış olup bu kullanımı "*Kapital*" adlı eserini kaleme aldığı tarihe kadar sürdürmüştür: "*İnsanlar ile doğa arasındaki metabolik etki-*

leşim”, “toplumun metabolizması” ve “doğanın metabolizması”. Roland Daniels ile Wilhelm Roscher’ın eserlerini okuduktan sonra Karl Marks’ın ilham aldığı kaynakların ne olduğu çok açık bir konumda değildir; çünkü Marks, kendi politik ekonomisini yaratıp geliştirmeyi bir hedef haline getirmiştir. Ve bu husustan ötürü de bu kavram, Marks tarafından genelleştirilip değiştirilmiştir. Tam da bu genelleme nedeniyle, Karl Marks’ın metabolizma kavramı, aslında Marks’ın metabolizma teorisi ile fikirlerinin hiçbir ilgisi olmayan alakasız teorisyenlerle birlikte tartışılan keyfi bir yorum riskine maruz kalmaktadır.

Daha önceki tartışmalarda, Daniels ve Liebig’i tamamen ihmal edip sadece Jacob Moleschott, Karl Vogt ve Ludwig Büchner gibi “doğa bilimi referanslı materyalistler”in etkileri⁷⁸ üzerinde durulduğu gözlemlenebilmektedir.

Bu tür iddialar, Marks’ın bu yazarları yalnızca özel mektuplarda olumsuz ve aşağılayıcı⁷⁹ bir tonda refere ettiği düşünüldüğü vakit, oldukça çok şüpheli gelmektedir.⁸⁰ Bu yanlış yorumlama, Karl Marks’ın Feuerbach’ın antropolojik materyalizminden ayrılmasının ve Marks’ın metabolizma teorisinin orjinal olmasının, sadece felsefi olarak değil, politik ekonomi sistemi ile de yakın bir ilişki içinde olması gerektiğini doğru şekilde kavramanın önemini göstermektedir.

ANTROPOLOJİK MATERYALİZMİN SINIRLANDIRILMASI

Doğa bilimleri referanslı materyalizm için fazlaca değer biçenler, yalnızca Karl Marks’ın metabolizma teorisini değil aynı zamanda Marks’ın çalışmasının tamamını da yanlış yorumlamaktadırlar; çünkü Feuerbach ile bu doğa bilimi referanslı materyalistler arasındaki teorik yakınlık⁸¹, Marks’ın “*The German Ideology*” adlı eserinde felsefi olmayan, pratik bir bakış açısını sıklıkla gizlemektedir. “*Feuerbach vari materyalizm*” ile Alfred Schmidt’in “*The Concept of Nature in Marx*” isimli ünlü kitabından hareketle Karl Marks’ın çalışmasının, doğa bilimleri referanslı materyalizmin aracılığıyla

yansıtılması, tipik olarak bir yanlış anlaşılmaya sebebiyet vermektedir: “Marks’ın Moleschott’un metabolizma teorisini değiştirmeden kullandığı kesin olarak belirlenebilmektedir.”⁸²

Schmidt’in görüşü geniş çapta kabul görmesine rağmen, metinlerin dikkatli bir şekilde incelenmesi, onun iddialarının kabul edilmesini zorlaştırmaktadır. Schmidt’in iddiası noktasında filolojik bir kanıt yoktur; Schmidt ve onu takdir eden kişilerin, Moleschott’un “*The Cycle of Life*”⁸³ adlı eserinde öne sürdüğü görüşün ışığında Marks’ın Liebig ile olan iş birliği husunda pek de uyumlu olmadığını görmeleri lazımdır.⁸⁴ Bu yüzden, Schmidt, belki de kasıtlı olarak Liebig’in Karl Marks üzerindeki etkisini hafife almaktaydı. Lakin, Schmidt’in bu eylemi gerçekleştirmesi hususunda ikna edici bir neden bulunmamaktadır. Bu noktadan hareketle Alfred Schmidt, sadece bir dipnot ile birlikte Liebig’e kısaca atıfta bulunmaktadır: “Karl Marks’ı etkisi altına almayan görüşlere sahip olan”⁸⁵ Kimyacı J. Von Liebig, ‘*Chemische Briefe*’⁸⁶ isimli yapıtında, doğada bulunan metabolizma ile vücudun sahip olduğu metabolizmanın işleyişini karşılaştırmaktadır.⁸⁷ Schmidt’in kaleme aldığı kitap, Liebig’in yazmış olduğu “*Agricultural Chemistry*” adlı eserini kapsamamaktadır; çünkü Schmidt, Karl Marks’ın bilimsel bir ortam yaratmak adına spekülative özellikler taşıyan “*metabolizma*” terimini kullandığına inanmaktaydı.⁸⁸ Alfred Schmidt, Genç Karl Marks’ın doğa felsefesi kavramına – *gerçekler açısından ne pahasına olursa olsun* – sıkı sıkıya tutunmaktadır. Schmidt’e göre Liebig, Moleschott’a kıyasla “*doğa bilim*”ini çok daha fazla ele almaktadır. Bununla birlikte, metabolizma kavramını bu kadar “*spekülative*” bir şekilde yorumlamak gerekli değildir. Schmidt’in parmak bastığı nokta, Karl Marks’ın doğa felsefesinin belirli bir programa uygun olarak çeşitli doğa bilimleri disiplinlerini – *Hegel ile Schelling’in yaptığı gibi* – incelemeyeği gerçeğiyle de çelişmektedir.

Alfred Schmidt, kendi görüşünü temellendirmek amacıyla Moleschott’un “*The Cycle of Life*” adlı eserinde yer alan “*metabolizma teorisi*”nden alıntı yapmaktadır:

“İnsanlığın salgılamakta olduğu şeyler bitkileri beslemektedir. Bitkiler, havayı katı bir cisme dönüştürmektedir. Bununla birlik-

te bitkiler, hayvanların da besin kaynağı konumundadır. Döngüde etçil hayvanlar otçul hayvanların üstlerinde yer almaktadırlar. Dolayısıyla otçul hayvanlar, etçil hayvanların besin kaynağı olarak ölüm ile yüzleşmektedirler. Böylelikle, bitki dünyasında filizlenmekte olan yaşamın yayılması sağlanmaktadır. Bu madde değişimine “metabolizma” adı verilmektedir.”⁸⁹

Moleschott’un, maddi maddelerin tamamı içerisinde yer alan ve “*metempsychosis*” yani “ruh göçü” olarak da ifade edilen metabolizma konusunda yaptığı açıklama, Karl Marks’ın teorisi üzerindeki etkisini hemen anlayamayacak kadar genel ve soyut bir konumdadır.⁹⁰ Bu nedenle, Marks’ın teorisini elbette değiştirmeyip bu teoriyi kendi teorisine entegre etmeye istekli olup olmadığına karar vermek adına Moleschott’un metabolizma teorisine daha yakından bakmak gerekmektedir.

Moleschott, 1850’li yıllarda hararetle ele alınmış olan “*materyalizm tartışması*”nda Ludwig Büchner ve Karl Vogt ile birlikte yer almış Hollandalı bir doktor ve fizyolog idi. Moleschott, zihinsel her bir faaliyetin “*beyindeki maddelerin sadece bir işlevi*” olduğunu ve “*düşüncenin beyinde idrarın böbreklerde durması gibi aynı şekilde durduğunu*” öne süren radikal materyalist bir görüşü savunmuştur.⁹¹ Moleschott ayrıca beyindeki maddenin hareketinin bir ürünü olarak düşünceyi sadeleştirmektedir: “*Düşünce, bir maddenin hareketidir.*”⁹² “*Agricultural Chemistry*” adlı eserinde Liebig, fosforik asidin bitkilerin yetişmesi için önemini vurgulamıştır. Bu duruma ek olarak Moleschott, fosforun insanlar için önemini kışkırtıcı sayılabilecek bir şekilde dile getirmiştir: “*Fosfor olmadan düşünceler meydana gelemez.*”⁹³ Beynin işleyişi hakkında daha fazla araştırmanın gerekliliğini kabul eden Moleschott, maddenin özümсенip atılımı ölçülerek materyalist fizyolojinin gelişmesi hususunda hem fiziksel hem de zihinsel faaliyetler ile yeteneklerin belirlenebileceği görüşünü ortaya koymaktadır. Bu bağlamda Moleschott, beslenmenin bu etkinliklerin belirlenmesi noktasında önemli bir rol oynadığını söylemektedir. Bu noktadan hareketle Moleschott bir İngiliz işçi ile bir İtalyan *dilenci*yi⁹⁴ kıyaslamaktadır: “*Genel olarak sebze ağırlıklı beslenen İtalyan bir lazzaronunun bu beslenme şeklinden ötürü tem-*

bel olmasına kıyasla, kızartılmış sığır eti ile güç kazanan İngiliz bir işçinin üstünlüğünden kim haberdar değildir ki?”⁹⁵

Moleschott tarafından öne sürülmüş olan zihinsel ve fiziksel özellikler ile beslenme arasındaki ilişkinin mekanik anlayışı, “Gerardus Mulder”⁹⁶’in “humus (kara toprak) teorisi”ni⁹⁷ destekleyip Moleschott’un metabolizma teorisine de yansımıştır. Ek olarak Moleschott, Liebig’in “mineral teorisi”ni de eleştirmektedir. Liebig, çeşitli kimyasal deneyler neticesinde humusun – yani toprağın üst katmanındaki koyu renkli materyal olarak yer alan çürümüş bitkilerin - bitkinin büyümesi üzerindeki doğrudan etkisinin sadece su ve karbonik aside ayrışmasının bir sonucu olarak ortaya çıktığını ileri sürmüştür. Buna karşın, Moleschott ile Mulder, Albrecht Thae’r’in⁹⁸ görüşleri ile paralel olarak, bitkinin büyümesi hususunda humus içerisindeki “Dammsäure” adlı gübrenin doğrudan ve temel katkısı konusunda ısrar etmektedirler: “Buna karşılık [Liebig’e karşılık] Wiegmann ile Mulder, şüphelerinden kurtulup, ne karbonik asit ne de amonyakın “Dammsäure”nin sağladığı etkinin yerini alamayacağını deneyleriyle kanıtlamıştır.”⁹⁹

Moleschott, bir yandan “Dammsäure”nin sahip olduğu amonyum bileşiklerini “beslenmenin en önemli maddesi” olarak sayarken, diğer yandan da Liebig’in bitkilerin büyümesi adına geliştirdiği ve bugün hala geçerli olan inorganik madde teorisini küçümsemektedir. Bu duruma ek olarak Moleschott; atmosferde, toprakta ve bitkilerde bulunan çeşitli organik ve inorganik maddeler arasındaki bağlanma ile çözünmenin somut kimyasal reaksiyonlarını görmezden gelmiştir.¹⁰⁰ Liebig’in toprağın bileşimindeki kimyasal analizin önemini tartıştığı sırada Moleschott, bitkilerin büyümesinin kimyasal ve fizyolojik sürecini, somutlaşmış araştırmalar dâhilinde, soyut ve aşırı bir şekilde genelleştirilmiş “metempsychosis”e yani “ruh-göçü”ne indirgemıştır.

İnsanın kontrolü dâhilindeki her bir unsuru benimseyen bu “ruh-göçü”, emeğin aracılığında yer alan tarihselliğini ve sosyal ile doğal metabolizma içindeki işlevlerini yitirmektedir. Moleschott, geçici varlıklar olarak insanların ölümden sonra topraktaki “Dammsäure ve amonyak” içinde ayrıştığını, böylelikle bitkilerin - herhangi bir

şekilde tükenme sürecine tabii olmadan - toprakta yetişebildiklerini belirtmiştir:

“Bitkilerin karbonik asit, Dammsäure ve amonyaktan aldığı karbon ve azot¹⁰¹; çim, yonca ve buğday olmaktadır. Bu işlemin ardından hayvanlar ile insanlar, art arda, ‘karbonik asit ve su’ ile ‘Dammsäure ve amonyak’ halinde tekrar parçalanmaktadır. İşte döngünün doğal mucizesi budur.. Mucize, form yani biçim değişiklikleri¹⁰² boyunca maddenin sonsuzluğunda, maddenin bir formdan diğer bir forma olan değişiminde¹⁰³ ve dünyevi yaşamın nihai temeli olan metabolizmada yatmaktadır.”¹⁰⁴

Moleschott’ın kurgusal anlayışına göre, insanlar yalnızca maddenin sonsuz döngüsünde bir öge olarak işlev görmektedirler. Böylelikle, “insanlar ile doğa arasındaki metabolizma”, özel olarak bir teorik ve pratik ilgi çekmemektedir. Moleschott’ın yeryüzünde bulunan çeşitli organizmalar arasındaki etkileşimin maddi temelini sürdürme koşulları hakkındaki açıklaması; her bir hayvan ile insanın ölümlerinden sonra bitkileri beslemek “uğruna” toprağa geri dönmesi noktasında yıkılmaz bir konumda olan maddenin soyut ve tarih-dışı döngüsü ile ilgilidir.

Dolayısıyla Liebig, 1856 yılındaki çalışmasında Moleschott’u “doğal hukukun bilgisine sahip olan çocuklar” gibi davranan “doğal hukukun ucunda dolaşan bir amatör” şeklinde göstermesi konusunda haklıdır.¹⁰⁵ Aynı şekilde bir tepki, Karl Marks tarafından da beklenebilir. 1850’lerin başında Daniels ile yaptığı yoğun bir tartışmayı izleyen süreçte Marks, Liebig’in kaleme aldığı “Agricultural Chemistry” adlı eser ile Johnston’ın yazdığı “Lectures on Agricultural Chemistry” adlı çalışmanın “humus teorisi” konusunda oldukça fazla eleştirel olduğunu belirtmektedir. Bu noktadan hareketle Schmidt’in, Moleschott’un Karl Marks’ın metabolizma teorisi üzerindeki etkisi ile ilgili iddiası makul değildir. Ayrıca, Moleschott’un dünyayla ilgili materyalist görüşü ile Daniels’in “Mikrokosmos”¹⁰⁶unda ele alınan kısım belirli bir seviyeye kadar örtüşmektedir. Bu bağlamda, Marks’ın da parmak bastığı nokta, Daniels’in açıklamasının “biri mekanik, diğeri de anatomik” olmak üzere Moleschott’un materyalizmine uygulanabilir bir konumda olmasıdır.¹⁰⁷ Moleschott, üre-

tim sürecinde emeğin arabuluculuk rolünü ihmal edip dünyanın bütünlüğünü yalnızca maddenin ve gücün tarih-ötesi hareketi bağlamında açıklamıştır. Moleschott'un açıklamasında eksik olan olgu, Karl Marks'ın politik ekonomi üzerine yapmış olduğu eleştirisinin analizi hususunda ana unsur olarak kabul ettiği spesifik ve tarihsel olan *"ekonomik form (biçim) belirleme"*dir.¹⁰⁸

Vogt ile Büchner gibi Moleschott da Feuerbach'ın felsefesinin özüne yakın bir noktada yer almaktaydı. Dolayısıyla Moleschott, Feuerbach ile sıklıkla yazışmıştır. Bu bağlamda Moleschott, Feuerbach'ı fizyoloji ve tıp alanlarında ortaya çıkan yeni disiplinleri incelemeye sevk etmiştir. Sonraki dönemde Moleschott, Feuerbach'ın antropolojisinin *"hayatının tümünün vazifesi"* olduğunu belirtmiştir.¹⁰⁹ Feuerbach'ın materyalist bir girişim olan antropoloji üzerine yaptığı çalışma; beden ile zihin, madde ile ruh, Tanrı ile dünya arasındaki tüm düalist karşıtlıkların üstesinden gelmek amacıyla bu unsurların sahip oldukları eğilimlere değinmektedir:

*"Feuerbach, bütün sezgilerin temelini insanların oluşturduğunu ve tüm düşüncelerin başlangıç noktasının bilinç olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. Feuerbach, insan biliminin yani antropolojinin 'pankartını taşıyan kişi olmuştur'. Bu pankart, maddenin ve maddenin hareketi konusundaki araştırmalar neticesinde galip gelen bir konuma erişmektedir. Günümüz dünyasının bilgeliğinin etrafında dönen 'kutsal unsur', metabolizma teorisinin ta kendisidir."*¹¹⁰

Moleschott, kendisinin geliştirmiş olduğu fizyolojik metabolizma teorisini, Feuerbach'ın çalışması ile bir süreklilik içinde ele alarak dünyanın sahip olduğu bütün görünümleri, materyalist ilkenin gerçek *"özü"*ne yani *"madde"*ye indirgemıştır.

Doğa bilimleri alanında yapılan yeni keşiflerden etkilenen Feuerbach, aynı zamanda Moleschott'un çalışmasını da övmekte olup bu çalışmanın doğa biliminin evrensel ve devrimci önemine sahip olduğunu iddia etmiştir.¹¹¹ Moleschott'un *"Theory of Nutrition (Lehre der Nahrungsmittel)"* adlı eserine dair yaptığı *"Natural Science and Religion"* başlıklı incelemesinde Feuerbach, Moleschott'un *"hayatın*

metabolizmadan oluştuğu” söylemini tamamıyla olumlu bir tonda ele almıştır. Feuerbach, “*gıda doktrini*”nin büyük bir etik ve politik öneme sahip olduğunu savunarak Moleschott’un insanın işlevlerini doğrudan beslenmeye indirgediğini dahi düşünmekteydi. Çünkü besinlerin kana; kanın, kalp ile beyine dönüştüğü noktada düşünceler ve zihinsel unsurlar meydana gelmektedir: “*İnsan yediğidir*”¹¹² ¹¹³

Feuerbach, felsefesi olan tarihsel bilinç reformunun yeni bir bilimsel temel kazandığına inanmaktaydı ve 1848-49’da meydana gelen devrimin başarısızlığına rağmen, Genç Hegelci “*radikal*” felsefenin pratik sınırlamasını açıkça ortaya koyup bu felsefenin sahip olduğu çekiciliği önemli ölçüde zayıflatmıştır.¹¹⁴ Bu mesele, Moleschott’un radikal metabolizma teorisinden çıkan olası siyasi sonuçlara tekrar tekrar işaret ettiğinden ötürü yalnızca epistemolojik bir mesele değildir ve Hristiyan dünya görüşünü çürütebilecek bir konumdadır. Moleschott’un bütün fiziksel ve zihinsel faaliyetler ile bu faaliyetlerin varlığının temelinde “*beslenme*”nin yer aldığını ortaya koyan ve herhangi bir tanrısal üstünlüğün bulunmadığı yeni “*panteizm*”¹¹⁵ini savunmasından hareketle, devrim sonrası dönemde Feuerbach’ın “*The Essence of Christianity*” adlı eserinde teorik açıdan bir devamlılık sağladığını söylemek mümkündür.¹¹⁶

Feuerbach ile Moleschott arasındaki benzerlik doğrultusunda Karl Marks’ın, 1845 yılından sonra doğa bilimleri referanslı materyalizmi ne kabul ettiği ne de övgüyle karşıladığı söylenebilir. Feuerbach gibi Moleschott da savunduğu radikal materyalist dünya görüşünün, felsefi düalizme yani ikiliğe karşı koyması adına, bütün algılar ile görünümünün “*madde*” ve “*güç*” anlamına geldiği “*özlerine*” indirgenmesini desteklemiştir. Moleschott, *geliştirmiş olduğu ham materyalizmin bir sonucu olarak*, madde ve kuvvetle gerçekliğin tümünü tanımlayan saf bir realizmin içine çekilmiştir. Bu duruma ek olarak Moleschott, madde ile gücün işlevinin varlığını kanıtlamanın imkânsız olması sebebiyle de “*dogmatizm*”e mecburen sürüklenmiştir. Moleschott, insanlar ile doğa arasındaki ilişkinin somut tarihsel dönüşümüyle ilgilenmemektedir; çünkü başlangıcından itibaren maddenin biçimlerinin tarihsel süreçte ne kadar değiştirilirse değiştirilsin, sonsuzluk ve maddenin yok edilemezliği

nedeniyle aynı kalması gerektiği varsayılmaktaydı. Bu durumun aksine, Karl Marks'ın *"The German Ideology"*si, bir olgunun kendi "özüne" doğrudan indirgenmesini reddetmektedir; çünkü saklanan gerçek ile özün epistemik bir düzeyde basitçe vurgulanmasıyla birlikte nesnel açıdan tersine çevrilmiş dünyanın üstesinden gelmek mümkün değildir. Dolayısıyla Marks'ın amacı, tersine çevrilmiş nesnel "görünüm" dünyasını sürekli üreten ve yenileyen tarihsel sosyal ilişkileri araştırmaktır. Feuerbach'ın Moleschott'a sempati besleyip *"1848 Devrimi"*nin başarısızlığının ardından (*dahi*) radikal bir toplumsal değişimin temelini oluşturan *"felsefenin özü"*nün aynı tasarısına sıkı sıkıya tutunduğu sırada Karl Marks, kendisini politik ekonomi ve doğa bilimleri çalışmalarına adanarak kararlı bir şekilde felsefe alanından kopmuştur.

Alfred Schmidt, *Karl Marks ile Feuerbach arasındaki uyumsuzluğa rağmen*, Moleschott'un metabolizmasının Marks için önemini savunmaya devam ediyorsa bunun nedeni, Marks'ın teorisi ile hiçbir ilgisi olmayan kendi ontolojik doğa anlayışında yatmaktadır. Schmidt, Marks'ın öne sürmüş olduğu düşüncede doğanın *"negatif yani olumsuz bir ontoloji"*ye sahip olduğunu iddia etmektedir. Bu noktadan hareketle Schmidt, tabiatın hem doğayı hem de toplumu kapsayan ve hatta topluma nüfuz eden bir bütünlük olarak var olduğunu söylemektedir: *"Doğanın bütünü sosyal açıdan aracılık eden bir konumdadır ve bu durumun tersi olarak da toplum, gerçekliğin bir bileşeni olarak doğa yoluyla aracılık etmektedir."*¹¹⁷ Schmidt, doğanın bütünü'nün *"ikinci bir doğa"*ya tamamen indirgenemeyeceğine inanmaktaydı; çünkü bu süreçte keyfi olarak değiştirilemeyen bir *"maddi taraf"*¹¹⁸ bulunmaktadır: *"Doğrudan emek sürecinde, insan ile doğa arasındaki metabolizma yani maddi taraf tarihsel olarak belirlenmiş biçimlere göre başarı kazanmaktadır."*¹¹⁹

Schmidt, bu *"maddi tarafın"* tam anlamıyla tarihsel olarak belirlenmiş bir *"form"*una yani *"biçim"*ine neyin aykırı olduğunu açıklamayıp bu durumun gizemliliğini sürdürmektedir. Bu sonuç tesadüfi değildir; çünkü Feuerbach ve Moleschott, insan ile doğa arasındaki ilişkiyi tarih-ötesi bir ontolojiye indirgemektedir. Bu noktadan hareketle Alfred Schmidt, Feuerbach ile Moleschott'un

doğa anlayışına duyduğu felsefi ilgiden dolayı bu ikiliye karşı sempatisini dile getirmektedir. Schmidt, *sonuç olarak*, Moleschott'un "*doğaya dayatılan bir zorunluluğın*" tanınmasıyla ilişkili "*ontolojik*" bir itibar içeren yaklaşımı yerine, Karl Marks'ın metabolizma teorisini basitleştirmektedir.¹²⁰ Doğanın sahip olduğu böylesine soyut bir indirgenemezlik, "*negatif ontoloji*" gibi gizemli felsefi bir jargon gerektirecek kadar somut bir bağlamdan çıkarılmakta olup oldukça açık ve bayağıdır.

Alfred Schmidt'in danışmanı olan "*Theodor Adorno*,"¹²¹ Karl Marks'ı doğal hukukun yok olması ihtimaline karşı takındığı "*iyimser*" tutum nedeniyle eleştirmiştir; "Doğal hukuk üzerine yapılan varsayımların dikkate alınmaması – en azından bu varsayımların tasvirleri noktasında hangi türde olursa olsun "*varlıkbilimsel*" yani "*ontolojik*" olarak ifade edilmesi – Marksist teorinin bütünüünün ardındaki en güçlü unsur tarafından onaylanmaktadır. Dolayısıyla ele alınan *bu yasalar ortadan kaldırılabilir bir konumdadır*."¹²²

Schmidt'in öne sürmüş olduğu çalışmada doğanın sahip olduğu "*negatif ontoloji*"nin, Karl Marks'ın "*üstün gelineemez*" doğal hukuk konusunda Adorno'nun yaklaşımına karşı olan tutumunu göstermeyi amaçlaması akla yatkındır. Lakin bu amaç ile yapılan savunmanın, Marks'ın çalışmasıyla hiçbir ilgisi bulunmamaktadır. Theodor Adorno, Karl Marks'ın öne sürdüğü noktayı en başından beri kaçırmaktadır. Nitekim Marks, insanlar ile doğa arasındaki metabolizmanın "*biçimsel*" ve "*maddi*" yönleri arasındaki ilişkiyi tarihsel dinamiklerin ışığında, Schmidt'ten çok daha farklı bir şekilde ele almaktadır.

Schmidt'in metabolizma teorisinin, kapitalist üretim tarzının tarihsel dinamikleri altında somut değişikliklerini incelemeyen doğanın yalnızca ontolojik boyutuyla ilgilenmesi, Feuerbach'ın felsefesini "*antropolojik materyalizm*" olarak öven kendi felsefi bakış açısı ile yakından alakalıdır.¹²³ Schmidt'in teorik açıdan sınırlı oluşu, yine kendisinin "*ekolojik materyalizm*"i geliştirmeye çalıştığı "*The Concept of Nature in Marx*" adlı eserinin dördüncü baskısı için yazılmış olan yeni bir "*giriş*"te açıkça belli olmaktadır. Karl Marks'ın doğa kavramı konusundaki önceki çalışmalarının ekolojik yönleri-

ne yeterince dikkat etmediğini itiraf eden Schmidt, Marks'ın teorisindeki ekolojik eleştirinin olasılığını tekrar düşünmektedir. Lakin, sonuç olarak Schmidt, Marks üzerine yapmış olduğu önceki eleştirisinin üzerine tekrar basmaktadır: "Karl Marks'ın '*insan merkezliği*'¹²⁴ ekolojik değildir; çünkü Marks doğayı teknolojik sömürü ve manipülasyon nesnesine dönüştürmektedir."¹²⁵ Bu hususta Schmidt şu satırları kaleme almıştır: "Karl Marks'ın teorisinin, *aynı zamanda*, tarihsel süreçte doğanın yönetimini, tahakkümünü ve yaşadığı baskıları gösterdiği açıktır."¹²⁶ Doğanın araçsallaştırılmasından kaçınmak ve "*ekolojik materyalizm*"in gerçek materyalist bakış açısını temellendirmek için Schmidt, negatif ontoloji felsefesine paralel olarak Feuerbach'ın "*Essence of Christianity*"¹²⁷ adlı eserinde yer alan görüşüne geri dönmektedir. Bu noktadan hareketle Schmidt, Feuerbach'ın, insanlar ile "*güzel bir obje*"de hayat bulan çevreleri arasındaki uyumu bulmak isteyen Yunanlıların dünya görüşü hususundaki açıklamalarına bağlı bir konumdadır:

"Feuerbach'ın, Yunanlıların teknik olmayan¹²⁸ ve mitlere özgü dünya görüşüne başvurmasının nedeninin yalnızca, (kendisinin) 'romantik' istek ve özelemlerinin bir yansıması olmadığı açıktır. Feuerbach bizlere, birçok katmanın altına gömülmüş olan olasılığı ve doğayı sadece bir bilim ya da bir hammadde nesnesi olarak değil, aynı zamanda sanatta olduğu gibi duyusal ve alıcı bir anlamda "estetik olarak" deneyimleme imkânını hatırlatmaktadır."¹²⁹

Schmidt'in ele almış olduğu "*materyalist ekoloji*"de söz konusu olan durum, bilincin bir dönüşümüdür; böylelikle doğanın baskın ve modern bir şekilde araçsallaştırmasının ötesinde, insan ile doğanın birliği olarak yeni bir doğa imgesine ulaşılabilir. Bununla birlikte, Karl Marks'ın "*The German Ideology*" adlı eserinde Feuerbach üzerine yapmış olduğu eleştirisinin asıl amacı bize sosyal ve maddi koşulları değiştirmeden bilinci değiştirme girişiminin güçsüzlüğünü hatırlatmaktadır. Marks, soyut duyusal algı veya sezginin kendiliğinden "*gerçek*" dünyanın koşullarını dönüştürme yeteneğini elinde tutmadığını, yani Schmidt'in "*materyalist ekolojisi*"ne uygun olmayan bir bakış açısına sahip olmadığını öne sürmektedir.

“DOĞA BİLİMLERİ REFERANSLI MATERYALİZM”İN¹³⁰ ÖTESİNDE

Amy E. Wendling’in “*Karl Marx on Technology and Alienation*” adlı 2009 tarihli kitabı, Karl Marks’ın “doğa bilimleri referanslı materyalizm” yaklaşımını desteklemek ile birlikte aynı zamanda Marks’ın “*metabolizma teorisi*”ni de yorumlamaktadır. Ludwig Büchner’in 1855 yılında kaleme aldığı “*Matter and Force*” adlı eserinin Marks üzerinde etkisi olduğu konusunda ısrar eden Wendling’in sunmuş olduğu argüman, ilk bakışta ikna edici görünebilmektedir. Ancak özellikle Marks ile doğa bilimleri referanslı materyalistler arasındaki uyumsuzluk açısından, yorumun incelenmesi gerekmektedir.

Amy Wendling, doğa bilimleri ve doğa bilimleri referanslı materyalizm ile etkileşime girmesinin bir sonucu olarak Karl Marks’ın öne sürmüş olduğu “*emek*” kavramının büyük bir dönüşüme uğradığına işaret etmektedir. Marks’ın “*emek kavramı*” 1840’lı yıllarda, hala ontolojik olarak anlaşılrsa da Karl Marks, kendisi tarafından kaleme alınan “*Grundrisse*” adlı eserinden sonra Büchner ve Moleschott ile aynı görüşte olup Liebig’in aksine “*termodinamik değer teorisi*”nin önemini vurgulamaya başlamıştır. Bu noktadan hareketle Marks; Aristoteles, John Locke, Adam Smith, Hegel ve şahsının etkisi altında olan insanların çalışmalarının özünü kavramıştır. 1840’lı ve 1850’li yıllarda Karl Marks’ın termodinamik alanında ciddi bir şekilde çalıştığına dair doğrudan bir kanıt bulunmamasına rağmen Wendling, Marks’ın bu konu üzerine yapmış olduğu çalışmaların izlerinin yine Marks tarafından yazılan metinlerde yer aldığını savunmaktadır. Bu hususta Amy Wendling, Karl Marks’ın bireysel sermayenin dönüşümü ile organik gövdenin dönüşümünün benzerliğini tartıştığı “*Grundrisse*” adlı yapıtında yer alan bir bölümden alıntı yapmaktadır:

“*Sermayenin biçiminin ve konusunun¹³¹ değişimi organik vücuttaki değişim gibidir. Bir vücudun kendisini 24 saat içerisinde yenilemesi, yenilenmenin tek bir seferde tamamen gerçekleştiği anlamına gelmemektedir. Bu noktadan hareketle vücut, bir yandan belli bir şekilde ayrışırken diğer yandan da aynı anda*

yenilenmektedir. Bu hususta vücudun iskeleti sabit sermaye konumundadır; dolayısıyla bu 'iskelet', et ile kanın yenilenmesi ile aynı sürede kendini yenilemez.”¹³²

Alıntılanan bu pasajda Karl Marks, aynı metabolizma süreci boyunca üretilen ve yenilenen vücudun farklı organlarının, materyal yani maddi özelliklerine bağlı olarak hem değişimi hem de imhası için farklı zaman periyotları gerektiğini iddia etmektedir. Wendling'e göre bu iddia, politik ekonominin yeterli bir fizyolojik benzetmesidir; çünkü “*sabit sermaye*”, üretim süreci içinde “*dolaşımdaki sermayeden*” daha uzun kalmaktadır. Marks, kavramlarını politik ekonomiye uygularken doğa bilimlerine o kadar aşına idi ki kaynak belirtmeye ihtiyaç duymamaktaydı.

Amy Wendling, bu durumu belirtmek adına uygun bir kaynak bulduğunu öne sürmektedir. Bu hususta Wendling kendi tezi için, Büchner'in 1855 yılında yayımlanan “*Matter and Force*” adlı eserinden yararlanıp, “*Grundrisse*” isimli kitabında Karl Marks'ın da termodinamik örnekleme geçtiğini belgeleyen bir alıntı paylaşmaktadır¹³³:

“Yediğimiz yemeğin ve içtiğimiz suyun bir kısmını dudaklarımızdan geçen her bir nefeste soluruz. Bu durum öyle hızlı bir şekilde değişmektedir ki, dört ila altı haftalık bir süreçte, vücudumuzun iskeletinde yer alan organları dışında, daha sıkı ve dolayısıyla daha az değişebilir olan, maddi anlamda oldukça farklı ve yeni birer varlık olduğumuzu söylebiliriz.”¹³⁴

Ele alınan bu pasaj, organik vücut içerisinde yer alan kemikler ile diğer organlar arasında meydana gelen metabolik süreçte açıkça bir ayırım olduğunu belirtmektedir. “*Kemik*”, vücutta yer alan diğer parçalardan daha sert olup bu nedenden dolayı daha uzun süre dayanabilmektedir. Dolayısıyla “*kemik*”, dolaşımdaki sermayeden daha uzun süren sabit sermayenin bir analogisi olarak işlev görebilmektedir.¹³⁵

Eğer biri Amy Wendling'in kitabını gelişigüzel okursa, Büchner'in önemli bir rol oynaması makul gözükmemektedir; çünkü Marks, yukarıdaki pasajda “*sabit*” ve “*değişken*” sermayenin temel kategorilerini

oluşturma çabası içerisinde. Aynı zamanda, Wendling'in, Karl Marks'ın emek kavramının Büchner'in kitabını okuduktan sonra termodinamik bir örneklemeye doğru hareket ettiğini iddia etmesi de ikna edici bir konumda görünecektir.

Buna karşın, Wendling'in iddiası Büchner'in eserlerinin yazım dili olan Almanca olarak okuduğunda anında şüpheli bir hal almaktadır; çünkü Büchner'in ilgili alıntıda bambaşka bir noktayı tartıştığı ortaya çıkmaktadır: *“Dudaklarımızdan geçen her bir nefeste yediğimiz yemeğin ve içtiğimiz suyun bir kısmını soluyoruz. Öyle hızlı bir şekilde değişiyoruz ki, dört ila altı haftalık bir alanda maddi olarak oldukça farklı ve yeni varlıklar olduğumuzu söyleyebiliriz – Çünkü atomlar mübadele edebilir; ancak bu atomların kombinasyonlarının türü aynı kalmaktadır.”*¹³⁶

Açıkça belirtildiği üzere, Büchner aslında kemikler ile diğer organların karşılaştırılmasından bahsetmemektedir. Bununla birlikte Büchner, organik her kısımdaki elementlerin kombinasyonu ile ilgilenmektedir. Yani Büchner, organların genel fizyolojik karakteristiğini oluşturan elementlerin metabolik süreç boyunca sürekli bir değişime uğramasına rağmen, her bir organda yer alan *“kombinasyonların”* aynı kaldığına dikkat çekmektedir. Nefes alma ve yeme yoluyla, organik vücut sürekli olarak değiştirilip yenilenmektedir. Bu duruma rağmen *“kimyasal analiz”*; kan, kas veya kemik gibi vücudun her bir bölümündeki organik bileşiklerinin sahip oldukları bileşimin aynı kaldığını göstermektedir. Sabit bir biçimde yapılan özümseme¹³⁷ ve atılım arasındaki eşdeğerlik sayesinde, her organın kombinasyonunun sabit kalması mümkündür ve Büchner'in metabolizmayı *“maddenin küçük parçacıklarının sonsuz ve sürekli döngüsü”* olarak tanımlaması da bu yüzdendir.¹³⁸

“Matter and Force” adlı eserin, İngilizce çevirisinde orijinal metne nazaran bir takım değişiklikler yapılmıştır. Bu noktadan hareketle, Wendling'in hata yapma sebebi İngilizce çeviriye bağlı kalmasından dolayıdır. Bu sadece dikkatsiz bir hata değildir; çünkü bunun bir nedeni de bulunmaktadır. Amy Wendling, Karl Marks'ın genellikle doğa bilimleri referanslı materyalizminin sert bir eleştirmeni olan Liebig ile ilgili olarak tartışılan metabolizma kavramını kullandığı

“Grundrisse” adlı eserinden bir pasaj seçmiştir. Lakin Wendling’in amacı Marks’ın politik ekonomisinin çalışma yöntemi olan doğa bilimleri referanslı materyalizminin önemini vurgulamaktır. Dolayısıyla Wendling’in bu yaklaşımı, Karl Marks’ın 1850’lerde “*termodinamik*” dönüşüm konusundaki tezini kanıtlama noktasında gereklidir.¹³⁹

Amy Wendling, Liebig’in teorisinin önemine meydan okuyup onun teorisini Büchner ve Moleschott’ın yaptığı gibi yanlış bir “*gereklilik*”¹⁴⁰ olarak defalarca eleştirmektedir. Bu hususta Wendling, “*Liebigian Aydınlanma idealinden*”¹⁴¹ uzaklaşmanın Karl Marks’ın termodinamik örnekleme geçmesine izin verdiğini dahi iddia etmektedir.¹⁴² Liebig’in fizyolojisinin bazı zamanlarda “*yaşama gücü*” varsayımına geri döndüğü doğrudur. Ancak bu, onun kimyasal analizinin ve yönteminin tamamen canlılığa indirgenebileceği anlamına gelmemektedir.¹⁴³ Wendling, bir yandan, Liebig’in fizyolojisinin teorik gelişimini göz ardı ederken, diğer yandan da, Karl Marks’ın Liebig’in metabolizma teorisine duyduğu güçlü ilgiyi Büchner lehine marjinalleştirmektedir. Ne yazık ki bu ihmal, Wendling’i ciddi bir tek taraflılığa sürüklemektedir. Amy Wendling, Liebig’in teorisini reddedip doğa bilimleri referanslı materyalizme destek vermesi nedeniyle Karl Marks’ın doğa bilimleri alanındaki araştırmalarını yorumlaması hususunda Marks’ın ekoloji üzerine olan ilgisini açıklayamamaktadır. Tarih-dışı ve ebedi bir malzeme döngüsünü savunan teori, Liebig’in öne sürdüğü gibi, insanlar ile doğa arasındaki metabolik etkileşimin bozulmasının bir sonucu olarak doğal kaynakların tükenme sorununu yeterince inceleyememektedir. Liebig’in “Şaki tarım” üzerine yaptığı ekolojik eleştirinin, canlılıkla hiçbir ilgisi yoktur ve bu hususta Liebig’in tarım kimyasının bu yönü, Karl Marks’ın politik ekonomi alanındaki eleştirisinin gelişimine katkıda bulunmaktadır.

Farklı organların çeşitli üreme dönemlerini gerçek anlamda vurgulayan olası bir metin kaynağı olarak, Alman bir fizyolog ve doğa bilimci filozof olan “*Carl Gustav Carus*”¹⁴⁴’un eserine başvurulabilir. Karl Marks, Carus’un çalışmalarından haberdardı; çünkü Carl Gustav Carus’un ismi yalnızca Daniels’in Marks’a yazmış olduğu

mektupta değil aynı zamanda Daniels tarafından kaleme alınan “Mikrokosmos” adlı eserde de yer almaktadır.¹⁴⁵ “System of Physiology” adlı eserinde Carus, Marks’ın “Grundrisse” isimli yapıtında ele aldığı aynı noktaya parmak basmaktadır:

“Organizmanın temel parçalarının dönüşümü gerçekleştiği zaman bu dönüşümün oranına da değinmek gerekmektedir:

1) Herhangi bir durumda parankimatöz¹⁴⁶ sıvının bileşenleri hızlıca değişmektedir; çünkü tüm katı temel parçaların değişimini düzenleyen bu sıvıdır. Ayrıca, bu sıvının, herhangi bir canlıda olduğu gibi sürekli bir yok etme ve üretme işlemine dâhil edilmesi gerekmektedir.

2) Katı temel parçalar arasında, yumuşak parçalar, sahip oldukları maddeleri tamamıyla sert olan parçalara kıyasla daha hızlı değiştirmektedir. Yumuşak temel kısımlar, biçimlendirici akışkana katı olanlardan daha fazla nüfuz ettiğinden, daha kolay bir şekilde kanıtlanamasa bile, daha hızlı bir metabolizmayı meydana getirmektedir.”¹⁴⁷

Carus, metabolizma kavramıyla, farklı zaman dilimlerinde farklı organların nasıl yok edildiğini ve daha sonra bu organların nasıl yeniden değiştirildiklerini açıklamıştır. Sıvı, yani kan, belirtilen unsurlar arasında en hızlı olmakla birlikte bu “hız” sıralamasında kaslar ve deriler de kanın ardından gelmektedir. Bu unsurlar arasında en yavaş olanı ise kemiklerdir. Karl Marks’ın, Carus’un ele aldığı bu tartışmayı bilmesi olasıdır. Marks bu tartışma hakkında bilgi sahibi değilse bile diğer fizyologlar Carus ile birlikte aynı noktayı vurgulamışlardır. Marks’ın daha sonraki dönemlerde alıntı yaptığı eser olan “Nature of Agriculture”da Carl Fraas da bu konuya değinmiştir:

“Metabolizmanın her yerde gerçekleştiği doğrudur. Lakin vücutta bulunan sıvılar – özellikle kan, hücreler¹⁴⁸ ve plazma ile karşılaştırıldığında sıkı bir şekilde organize edilmiş dokuların değişimlerinin tamamını gösteren atılımlar konusunda metabolizmanın, çok daha zayıf olduğu görülmektedir.”¹⁴⁹

Bu nedenden ötürü, Amy Wendling’in argümanına rağmen, Büchner’in materyalizminin “Grundrisse” için çok önemli olduğuna

inanmak için ikna edici bir neden bulunmamaktadır. Büchner'in felsefi ve fizyolojik görüşleri diğer çağdaş doğa bilimcilere kıyasla daha az karmaşıktır.

Karl Marks'ın birbirinden farklı organları çoğaltmak amacıyla farklı dönemlere yönelik ele aldığı tartışma, Liebig'in metabolizma teorisine tamamıyla indirgenemeyecek bir konumda olarak teorik özgünlüğünü de belgelemektedir. Marks, Liebig'in çalışmalarını okumadan önce metabolizma kavramını sadece "Reflection" adlı eserinde kullanmakla kalmayıp aynı zamanda "Grundrisse"te yer alan fizyolojik söylemlerin çeşitli yönleriyle de bütünleştirmiştir. Elbette, Liebig, her bir organın özümsemesi ve atılımı arasındaki denkliğin gerekliliğini vurgulamıştır:

*"Bir parmağın en küçük hareketinin güç harcadığını yansıtırsak; kuvvetin harcanması sonucunda, kasın kendisine karşılık gelen bir kısmının hacim olarak azaldığı görülmektedir. Maddenin arz ve israfı (canlı dokularda) arasındaki dengenin ancak cansız bir biçimde ayrılan veya atılan kısmı, hayati önemini kaybettiği anda başka bir kısımda yenilendiği durumlarda ortaya çıkabilecek bir konumdadır."*¹⁵⁰

Liebig, "metabolizma süreci boyunca" arz ile madde israfı arasındaki dengenin devam etmesi gerektiğini kabul etmektedir. Aksi takdirde, çocuklarda ve yaşlılarda olduğu gibi her bir organ artmaya veya azalmaya devam edecektir. Carus ve Fraas gibi diğer fizyologların belirttikleri bu durum göz önüne alındığında, her bir organın bu değişim için farklı bir zaman periyoduna sahip olduğunu eklemek zor olmaz. Ancak Liebig, çeşitli organlar arasındaki maddi farklılığa girmeden dengenin gerekliliğine işaret ederek bu tartışmayı bitirmiştir.

Liebig'in Karl Marks'ın metabolizma teorisi gelişimine katkısı inkâr edilemezdir. Bu duruma ek olarak "Grundrisse", Marks'ın Liebig'in metabolizma kavramını basit bir şekilde takip etmediğini de doğrulamaktadır. Bu hususta Karl Marks, diğer yazarlardan da metabolizmanın farklı yönlerini almıştır. Marks, Liebig'e karşı olan çalışmaları okuyup aynı zamanda Liebig'in toprağın tükenmesi üzerine

olan teorisinden övgüyle bahsetmiştir. Dolayısıyla, Karl Marks'ın metabolizma konusundaki yaklaşımının bu göreceli bağımsızlığı daha sonra önem kazanmıştır. Bu noktadan hareketle Marks'ın yapmakta olduğu bu okuma süreci, onu 1868 yılından sonra ekolojik metabolizma teorisini genişletmeye götürecek olan süreçtir.

Karl Marks, doğa bilimleri referanslı materyalistlerin çeşitli organlar arasındaki farklı çoğalma dönemleriyle uğraşmadıklarını ve bu durumun teorik kusurları olduğunu açıkça kabul etmiştir. “*Grundrisse*” adlı eserini kaleme aldığı sırada Marks, bu konu hakkındaki fikirlerini Engels’e 5 Mart 1858 tarihinde yazdığı mektupta açıkça belirtmiştir: “Makinelerin yeniden üretim sürecine bakıldığında, *dolaşımdaki sermayeden farklı olarak*, kendilerini memnun etmek amacıyla “*iskelet*”i yeniden üretip adeta bir ekonomist gibi hareket eden ‘*The Moleschotts (Moleschottlar)*’ı hatırlatmaktadır.”¹⁵¹

Hiç şüphe yok ki, “*The Moleschotts (Moleschottlar)*” kavramı yalnızca Moleschott’un kendisini değil, aynı zamanda Büchner ile Vogt’u da içermektedir. Bu alıntıda Karl Marks, Büchner’in fizyolojik analizini Wendling’in övgülerine rağmen eleştirmiştir; çünkü Büchner, somut ve maddi özelliklerin metabolizma sürecinin bütünüyle olan ilişkisini hesaba katmamaktadır. Doğa bilimleri referanslı materyalistlerin sahip olduğu tipik özellik, kemiklerdeki fosfor miktarı veya organların atomlarının değişmeyen dengesi gibi materyalist bir “öz” kavramında saklıdır. Karl Marks’ın sabit ile dolaşımda olan sermaye ilişkisini analiz ettiği zaman yapmış olduğu fizyolojik karşılaştırma neticesinde, *Büchner’in aksine* Marks’ın ekonomik formlarla ilgili maddi farklılıklara gerçekten dikkat ettiğini görülmektedir.

“GRUNDRISSE”TEKİ FİZYOLOJİNİN ROLÜ

Yukarıdaki tartışma, Feuerbach’ın felsefesinin özüne daha yakın olan Moleschott ve Büchner’in analizinin aksine, Karl Marks’ın metabolizma teorisinin kendi politik ekonomisi ile birlikte neden incelemesi gerektiğini anlatmaktadır. Daha önce de değinildiği üzere, Moleschott ile Büchner, Feuerbach gibi tarihsel ve sosyal ilişkileri

tarih-dışı bir öze indirgemiştir. Hatta bu ikili, dünyanın tamamını ebedi ve değişmez maddenin çeşitli kombinasyonlarında çözümleyecek kadar da ileri gitmiştir. Schmidt, kapitalist toplumdaki tarihsel değişimlerle ilgili olarak doğanın “*maddi yönünü*” kavrayarak Moleschott’un yaklaşımını ötesine geçmeye çalışmıştır. Lakin Schmidt bu isteğini yerine getirememiştir; çünkü Feuerbach’ın felsefesinin özü hâlâ “*negatif ontoloji*” ile bir bütündür. 1845 yılından sonra Marks, kullanım değeri, doğa, insani ihtiyaçlar gibi politik ekonominin bu “*maddi yönünü*” çok farklı bir şekilde analiz etmeye başlamıştır.

“*Grundrisse*” adlı eserinde Karl Marks, “*madde*”¹⁵² ile “*ekonomik form yani biçim belirlemeleri*” arasındaki ilişkiyi ele alan politik ekonomi hususundaki yöntemini açıklamaktadır. Bu noktadan hareketle Marks öncelikle, formların yani biçimlerin, araştırmasının konusu olduğunu belirtmektedir. Bununla birlikte Karl Marks, maddenin de önemini vurgulamaktadır:

*“Her şeyden önce, birbirinden bağımsız kısımların her birinin tek tek geliştirilmesinde kullanım değeri, yalnızca öngörülen madde, dış ekonomi ve onun biçimleriyle değil aynı zamanda ne ölçüde girdiği ile de açıklığa kavuşacaktır.”*¹⁵³

Karl Marks’ın “*Grundrisse*”te yapmış olduğu analiz öncelikle, “*meta*”, “*ürün*”, “*değer*”, “*para*” ve “*sermaye*” gibi kuramsal ekonomik kategorileri sistematik olarak geliştirmek amacıyla sadece “*verilmiş bir şey*” gibi davranarak politik ekonominin nesnesinin kullanım değerini kapsam dışında bırakmaktadır. Örneğin, birbirinden farklı kullanım değerlerine sahip çeşitli nesnelerin tamamı “*meta*” olabilir ve farklı emek türleri “*değer*” üretebilir. Bu noktadan hareketle Marks, öncelikle “*Meta nedir?*” ve “*Değer nedir?*” gibi genel olarak sorulan soruları cevaplamayı amaçlayıp bu kategorilerin hangi sosyal ilişkiler altında objektif geçerliliği kazandığını netleştirmeye çalışmaktadır. Dolayısıyla bu konuda Karl Marks, belirli maddi özellikler veya kullanım değerleri hakkında konuşmamaktadır.

Bununla birlikte Karl Marks’ın çalışması burada sona ermemektedir. Marks tarafından yapılmış olan analiz, “*önceden varsayılmış*

olan maddenin” ne ölçüde ekonomik biçimlerle değiştirildiğini ve gerçekte kendi bağımsızlığını ne ölçüde koruduğunu sorgulamaya devam etmektedir. Marks’ın ekonomik kategorilerde yapmış olduğu sistematik analiz, sermaye ile ekonomik form yani biçim belirlemelerinin dünyanın maddi boyutunu aktif olarak değiştirmesiyle birlikte aynı zamanda art arda çeşitli sınırlamalarla karşı karşıya olduğu süreci de içermektedir.

Bu bağlamda, doğa bilimi, Karl Marks’ın bu çalışması için kullanışlı bir konumdadır; çünkü Marks’ın “*sabit*” ve “*değişken*” sermayenin ayrımını fizyolojik kavramların kullanımı hususunda yapması, *Engels’e yazmış olduğu mektupta da görüldüğü üzere*, onun ekonomik analizin maddi yönlerini kavramasına yardımcı olmaktadır. “*Grundrisse*”i yazdığı sırada, doğa bilimleri konusundaki araştırmasını tamamlayamasa da Karl Marks, bu araştırmasını politik ekonomi üzerine yapmış olduğu eleştirisine entegre etmeye çalışmıştır. Dolayısıyla, Marks tarafından “*Grundrisse*”te yine aynı fizyolojik karşılaştırma vurgulanmıştır:

“İnsan vücudunda, sermayede olduğu gibi, farklı unsurlar yeniden aynı çoğalma hızında mübadele edemez. Kan, kastan; kas da kemikten daha hızlı kendini yenilemektedir. Bu açıdan kemik, insan vücudunun sabit unsuru olarak kabul edilebilir.”¹⁵⁴

Sermayenin yıpranması ve yenilenmesi durumlarında yeniden üretim süresinin farkı, *insan vücudunun yenilenmesi gibi*, her bir maddenin doğal özellikleri tarafından şartlandırılmaktadır. Emek sürecinde, petrol, yağ, odun ve kömür gibi bir kereden fazla kullanılamayan ham ve yardımcı malzemeler yer almaktadır. Bu nedenle, her bir emek sürecinden sonra bu malzemelerin değiştirilmeleri gerekmektedir. Buna karşın bir yapı (*bina*) veya bir makine gibi diğer üretim araçları, uzun yıllar boyu dayanmakta olup emek sürecinde birçok defa kullanılabilir. Emek sürecindeki her bir unsurun baskınlığı açısından bu fark, ilk bakışta tamamen maddidir; dolayısıyla bir “*dış ekonomi*” de bulunmaktadır.

Karl Marks, “*sabit sermaye*” ile “*dolaşımdaki sermaye*” arasındaki ayrımın, ilk olarak “*yalnızca resmi bir ayrım*” olarak kabul edildiğini,

çünkü her iki sermaye biçiminin de farklı değer getirileri ile ayırt edildiğini belirtmektedir.¹⁵⁵ Böylelikle Marks, aynı malzemenin sabit sermayenin yanı sıra dolaşımdaki sermayede de işlev görebileceğini söylemektedir. Bir yapının (*binanın*) inşası veya üreticiler tarafından satın alınan bir makine bu üreticiler açısından döner sermaye anlamına gelmektedir; ancak aynı malzeme onları birden fazla üretim sürecinde kullananlar için sabit sermaye olarak da işlev görebilmektedir. Böylece aynı malzeme, sermayenin değerlenme sürecinde tamamen ekonomik işleve bağlı olarak farklı ekonomik form yani biçim belirlemelerine tabii tutulmaktadır. Bu anlamda Karl Marks, sermayenin bir “*değer olarak, her bir özel kullanım değerine kayıtsız*” olduğunu yazmaktadır.¹⁵⁶

Lakin Marks, hızlı bir şekilde, ekonomik form belirleme konusundaki bu kayıtsızlığın, maddi özelliklerin taşıyıcılarından tamamen kurtarılmadığını da eklemektedir. Bu taşıyıcılar, ekonomik formlar üzerinde “*belirleyici*” bir etkiye sahip olabilirler; çünkü bu taşıyıcıların sabit sermaye olarak gerçek anlamdaki varlıkları aslında daha az hassasiyet gerektiren bir konumdadır. Bu sayede bu taşıyıcılar, birden fazla üretim sürecine devam edebilmektedirler. Birbirinden farklı malzemelerin dayanıklılığı, üretim sürecinde ekonomik form belirlemelerini almaktadır.

“*Değişken*” ile “*değişmez*” sermayenin daha erken bir zamanda ayırt edilmesi, kullanım değerinin farkının “*sermayenin tamamıyla özel bir karakteri*”¹⁵⁷ biçimine girmesini sağlamaktadır. Dolayısıyla bu “*fark*”, sermayenin değerlendirilmesi perspektifinden “*yalnızca resmi*” bir ayırım olarak nitelendirilebilmektedir. Kapitalist üretimin analizinde, “dolaşımdaki sermaye” (*hammadde ve ürün*) ile “sabit sermaye” (*emek araçları*) arasındaki farkla birlikte, unsurların kullanım değeri noktasındaki farklılıkları, sermaye içinde resmi taraf¹⁵⁸ olarak aynı anda ifade edilmektedir”¹⁵⁹

Ayrıca Marks, daha önce ekonomik analizin dışında kalan üretim sürecindeki maddi farkın “*sermayenin kendi içinde niteliksel bir bölünme ve toplam hareketin belirleyicisi olarak görüldüğünü*” söylemektedir.¹⁶⁰ Sermayenin maddi taşıyıcısı, değişken ve sabit sermayenin kategorik açıdan farklılaşması adına fiziksel bir temel

olarak aktif ve belirleyici bir rol oynamaktadır. Sermaye, kaçınılmaz olarak, kullanım değerlerinin maddi niteliği ile koşullandırılmaktadır: “*Değerin var olduğu veya sermayenin gövdesi olarak görünen kullanım değerinin özel niteliği, formun ve sermaye eyleminin bir belirleyicisi olarak görünmektedir.*”¹⁶¹

Kullanım değerinin bu maddi niteliği, sermaye birikimi üzerinde büyük bir etkiye sahiptir. Daha dayanıklı sabit sermayenin sahip olduğu daha büyük bir oran nedeniyle, sermayenin devir hızı yavaşlamaktadır; çünkü her seferinde sadece daha küçük bir sabit sermaye değerlendirme sürecine girmektedir. Sermayenin daha yavaş bir süreçte gerçekleşmesi, makineleşmenin tanıtılıp daha da geliştirilmesine eşlik ederek kâr oranını etkileyen ve karlarda düşme eğilimi yaratan tarihsel kapitalizm yaklaşımından kaynaklanmaktadır. Karl Marks, kuramsal ekonomik form belirlemelerinin bazı maddi taşıyıcılar tarafından nasıl somutlaştırılması gerektiğini ve sermayenin birikimini nasıl şartlandırabileceğini analiz etmektedir. Marks, *daha sonraki süreçte*, sabit ile dolaşımdaki sermaye arasındaki farka ilişkin olarak, sermayenin yeniden üretim düzeyinde değerlendirilmesi hususunda uygulanan bu maddi sınırlamayı daha ayrıntılı bir biçimde çalışmıştır. Fizyolojik analogi (*karşılaştırma*) tarafından da belirtildiği üzere, üretim sürecine kesintisiz devam etmek için dolaşımdaki sermayenin sabit sermayeden daha hızlı bir şekilde ele anılıp değiştirilmesi gerekmektedir. Sermaye, kendisini yalnızca, emek gücü ve makinelere ek olarak gerekli tüm ham ve yardımcı malzemeler bulunduğunda değerlendirebilmektedir.

Sermaye kaçınılmaz olarak hem bol hem de ucuz ham ve yardımcı malzemelere erişimin sağlanması ile ilgilenmektedir; çünkü bu durum, kâr oranını artırabilecek bir konumda yer almaktadır. Tüketim dengesi ve dolaşımdaki sermayenin yenilenmesi, üretimi sıklıkla değişen ve doğal koşullara bağlı olan ham ve yardımcı malzemelerin eksikliği nedeniyle aniden zor bir duruma düşebilir, hatta kesintiye dahi uğrayabilir. Üretim güçleri büyüyüp hammadde (*ahşap ve demir*) ile yardımcı malzemeler (*petrol ve kömür*) gerekli miktarda hızla arttıkça, üretim bu artışa paralel olarak dengesiz ve -doğal olarak- daha fazla bağımlı bir hale gelmektedir. Mahsul

yetmezliği veya toprak ile madenlerin tükenmesi, sermaye birikimine zarar verebilir ve üretim sürecini tamamen kesebilir:

“Hammaddenin çoğaltılması, yalnızca ham madde üzerinde çalışan emeğe bağlı değildir. Lakin bu işlem, doğal koşullara (örneğin kötü hava koşullarının bir sonucu olarak) bağlı olan emeğin üretkenliğine tabii olduğundan, aynı orandaki emeğin ürününün miktarı ile hacminin değerlendirilmesi de mümkündür. Bu nedenden ötürü, hammaddenin değeri yükselmektedir. Hammadde tahsisine daha fazla harcanıp işçilik için pay daha az olduğu takdirde eskisi gibi aynı miktarda emeğin ortaya sürülmesi mümkün değildir. Öncelikle bu, hammaddedeki yetersizlik nedeniyle fiziksel olarak imkânsızdır. İkincisi, bu durum yine imkânsızdır; çünkü ürünün değerinin daha büyük bir kısmının ham maddeye dönüştürülmesi gerekmektedir. Böylece değişken sermayeye dönüşüm için daha az bir pay kalmaktadır. Bu noktadan hareketle yeniden üretim, aynı ölçekte tekrarlanamaz. Sabit sermayenin bir kısmı başıboş dururken işçilerin bir kısmı da sokaklara atılmaktadır.”¹⁶²

Karl Marks, kısmen olsa da üretim sürecinin doğal koşullarının dayattığı olumsuz faktörlerden ve sermaye birikiminin kontrolsüz arzusundan kaynaklanan ekonomik kriz olasılığına işaret etmektedir. Sermayenin iş hacmi tamamen biçimsel bir değer hareketi olsa da, fiili olarak gerçekte değerlendirmesi zorunlu olarak maddi yönü tarafından şartlandırılmaktadır. Böylece sabit ve dolaşımdaki sermayenin yeterli maddi dengesi olmadan değerlendirilmesi *“fiziksel olarak imkânsız hale gelmektedir.”* Marks, kuşkusuz, sermayenin doğaya karşı mutlak üstünlük kuramamasına bağlı bir kriz potansiyeli olduğunun bilincindedir. Kriz, sosyal ve doğal metabolizmadaki dengenin bozulmasından başka bir şey değildir.¹⁶³

Elbette, sermaye, bitmeyen bir birikim arzusuna uygulanan bu maddi engeli pasif bir şekilde kabul etmemektedir. Bu noktadan hareketle sermaye, ne zaman bir sınırlama ile karşılaşsa, bu sınırlamanın üstesinden hemen gelmeye çalışmaktadır. Bu anlamda, *“Rosa Luxemburg”¹⁶⁴*, Karl Marks’ın *“yeniden üretim şeması”*ndaki analizinde yanlıştır. Luxemburg’un yanlışı, şemadaki dengenin

bozulmasının doğrudan kapitalizmin getirdiği ölümcül bir krizi ile sonuçlanacağını savunmasından yatmaktadır.¹⁶⁵ Rosa Luxemburg, kapitalizmin *“inatçı bir yapıya sahip olan doğasını”* küçümsemektedir; çünkü Marks’ın da tekrar tekrar vurdulağı gibi, sosyal ve doğal metabolizmanın ideal dengesinden çıkarılmasına tepki gösterebileceği *“esnek bir sermaye gücü”* bulunmaktadır. Karl Marks, sermayenin sabit bir büyüklük olmadığını aksine esnek olduğunu ve artı-değerin gelir ile ek sermayeye bölünmesiyle sürekli dalgalanan bir sosyal servetin bir parçası konumunda bulunduğunu savunmaktadır. Ayrıca, işleyen bir sermayenin sahip olduğu belirli bir büyüklükte dahi işgücünün, bilimin ve toprağın (*ekonomik anlamda konuşursak, doğanın insan müdahalesi olmadan doğurduğu emeğin tüm nesneleri anlamına gelmektedir*) sermayeye belli sınırlar dâhilinde kendi büyüklüğünden bağımsız bir eylem alanı sağlayan esnekliği veren unsurlar olduğu gözlemlenmiştir.¹⁶⁶

Sermaye, ulaştırma ve takas sistemini geliştirmektedir. Bununla birlikte sermaye, her zaman yeni ya da ucuz doğal kaynakları ve iş gücünden yararlanmaya çalışmaktadır. Bu anlamda, *“sermayenin esnek gücü”* aslında maddi dünyanın gereksinimlerine göre sermayenin hem yoğun hem de geniş bir ölçüde kullanılabilecek çeşitli esnek özelliklerine dayanmaktadır.

Kapitalizm tarihinde görülebileceği üzere sermaye, (*sermaye*) birikiminde yer alan her bir sınırın üstesinden gelmek amacıyla *“doğal ve beşeri niteliklerin genel sömürü sistemi”* ile *“genel fayda sistemi”* dışında çeşitli karışıklıklar yaratmaktadır:

“Dolayısıyla, ‘şeyler’de yeni ve yararlı nitelikleri bulmak amacıyla doğanın tamamının keşfi; yabancı tüm iklimler ile topraktan alınan ürünlerin evrensel değişimi ve yeni kullanım değerlerinin yüklenildiği doğal nesnelerin yeni (yapay) bir şekilde hazırlanması amaçlanmaktadır. Dünyanın her bir yönünün keşfedilmesi; ‘şeyler’in yeni kullanım değerlerinin yanı sıra eskilerin yeni hammadde özelliklerinin keşfedilmesine de olanak sağlamaktadır.”¹⁶⁷

Sermaye; dünyaya fayda sağlayacak yeni ve ucuz hammaddeler,

yeni teknolojiler, yeni kullanım değerleri ve yeni pazarlar aramak amacıyla dünyanın tamamını sömürmektedir. Bunlar birlikte, sermaye, (*sermaye*) birikim(i) adına kötü hava koşullarının meydana geldiği mevsimler ve kaynak kıtlığı gibi zorluklar ile karşılaşılması için yeni doğa bilimlerini geliştirmektedir. Bu süreçte sermaye için esas amaç, doğada var olan tüm maddi sınırların teknolojik üstünlük ile aşılmasıdır. Sermayenin muazzam bir oranda sahip olduğu esneklik, dünyadaki tüm faydaların sömürüsüne dayanmaktadır. Kapitalizm tarihinde sermaye, üretim ve dolaşımdaki küçük ve büyük sorunlara daima katlanıp bu sayede daha da gelişmiştir. Dünyanın bu evrensel sömürüsü, doğayı ilk kez “*insanlığın bir nesnesine ve tamamen faydası meselesine*” dönüştürmektedir. Karl Marks bu duruma, “*doğanın yanı sıra eski yaşam tarzlarını da sürekli olarak yıkarak var olmaya devam eden sermayenin büyük medeniyet etkisi*” demektedir.¹⁶⁸

Bununla birlikte Marks, doğa üzerinde egemen olma yoluyla tüm sınırların aşılmasının ancak “*ideal*” bir şekilde elde edilebileceğini savunmaktadır:

*“Sermaye her türlü sınırı bir engel olarak gösterip ‘ideal’in ötesine geçmesinden dolayı, hiçbir şekilde, gerçek anlamda üstesinden geldiği konuları takip etmemektedir. Bununla birlikte, her bir sınırlama sermayenin karakteriyle çelişiyor olduğundan, sermaye üretimi sürekli olarak üstesinden gelinen ancak daima belirtilen çelişkiler ile birlikte hareket eden bir noktadadır.”*¹⁶⁹

Maddi anlamdaki esneklik sonsuz olmadığından ötürü, sermayenin, kaçınılmaz olarak gerçekte üstesinden gelemeyeceği belli bir takım maddi sınırlamalar bulunmaktadır. Bu “*sınırlama*”, önceden belirlenmiş bir konumda değildir. Ancak bu durum; doğal kaynakların tükenmesine karşı direnç gösterdiği ve tek kullanımlık doğal güçleri daha düşük maliyetle genişlettiği ve hatta ücretsiz yapmayı başardığı yeni teknolojiler, yeni rezervler veya başka değiştirmeler keşfedilerek için değiştirilebilir. Marks bu durumun, kapitalizmin “*yaşayan çelişkisinin*” bir parçası olan karşıt eğilimlerin birliği olduğunu söylemektedir.¹⁷⁰

Bu birliklerin dışavurumu, bu kitabın mevcut incelemesi kapsamında olmayan somut bir tarihsel analiz gerektirmektedir. Bununla birlikte, kapitalizmin genel tarihsel eğilimi formüle edebilir: Sermaye, üretici güçlerin, yeni teknolojilerin ve uluslararası ticaretin gelişmesi yoluyla sınırlamaların her zaman üstesinden gelmeye çalışmaktadır. Ölçeklerini genişletmeye yönelik bu sürekli çabanın bir sonucu olarak sermaye, küresel boyutta daha ucuz ham ile yardımcı malzemeler, yiyecekler ve enerjiler aramak amacıyla doğal güçlerden (*insan gücü dâhil*) yararlanma eğilimine yönelmektedir. Bu süreç, Amazon bölgesindeki ağaçların büyük oranda yok olması; Çin’de yapılan madencilik sanayi nedeniyle suyun, toprağın ve havanın kirlenmesi; Meksika Körfezi’ndeki petrol sızıntısı ve Fukuşima’daki nükleer felaket gibi kendi çelişkilerini de derinleştirmektedir.

Çeşitli yaratıcı yeniliklere ve hızlı teknolojik ilerlemeye rağmen, sermaye insanlar ile doğa arasındaki metabolik etkileşimde giderek daha fazla sorun yaratmakta ve kaçınılmaz olarak bireyselliğin serbest ve sürdürülebilir kalkınmasını engellemektedir. Lakin ekolojik kriz otomatik olarak kapitalizmin çöküşüne yol açmaz. Bu noktada, Paul Burkett haklı bir şekilde şunu ifade etmektedir: “Açıkça söylemek gerekirse, sermayenin varlığı, *prensip olarak herhangi bir doğal şart altında devam edebilir. Ancak, bu varlığın da bir sınırı bulunmaktadır. Böylelikle insanoğlunun nesli tükenmemektedir.*”¹⁷¹ “*Kapitalizmin ikilemleri*” olarak ifade edildiği üzere, dünyadaki ekolojik bozulma nedeniyle sermaye birikimi imkânsız hale gelmeden çok önce, insanoğlunun artık kıt kanaat geçineceği düşünülebilir.¹⁷² Bu nedenle kapitalist sistemin, sürdürülebilir insani gelişme perspektifi açısından irrasyonel olarak değerlendirilmesi gerekmektedir.¹⁷³

Bu bölümde yansıtmaya çalıştığım unsur, Karl Marks’ın ekoloji ve kriz teorisinin sistematik bir analizi değildir; çünkü değer ve şeyleşme teorisi hala eksik bir konumdadır. Yukarıdaki tartışma yine de, doğal üretim koşullarının sermaye birikimini engelleyebileceği konusunda temel bir fikir sağlayabilir. Doğa ile sermaye arasında bir gerginlik bulunmaktadır ve Marks, ekonomi üzerine yaptığı analizinde bütünüyle biçimsel ekonomik kategorilerin mantıksızlığını

fiziksel ve doğal dünya perspektifinden ele almaktadır.

Bu bağlamda Karl Marks, “*maddi tarafların*” özelliklerinden hangisinin etkili bir sermaye değerlemesi için kullanılabileceğini ve bunun için neyin işe yaradığını anlamak amacıyla doğa bilimlerini ciddiye alarak, “*negatif ontoloji*”nin soyut teorisine düşmekten kaçınmaktadır. Marks, sermayeye karşı olası bir direnci maddi dünya perspektifinden anlamaya çalışmaktadır.

Sonuç olarak, bir kez daha Karl Marks’ın metabolizma kavramının “*Paris Not Defterleri*”nde yer alan insan ile doğanın soyut diyalektiği düzeyinde kalmadığını vurgulamak önemlidir. “*Maddede*”, Marks’a göre Feuerbach’ın varsaydığı gibi insanın her bir müdahalesinden bağımsız olarak var olan romantik bir fikir değildir. “*The German Ideology*” adlı eserinde yaptığı eleştiriyi birlikte Karl Marks, insanlar ile doğa arasındaki ilişkinin her türlü tarih-ötesi iyileştirmesini reddetmektedir. Aksine, Marks, somut emek sürecinin, insanlar ile doğa arasında yer alan sürekli metabolizmanın, sermaye mantığı tarafından radikal biçimde nasıl değiştirildiğini analiz etmektedir.

Marks’ın sorgulama sanatının eşsiz oluşu şu şekildedir: “*Emek sürecinin karakteri ne ölçüde bulunmaktadır? Ve bu karakter, sermaye varsayımı ile birlikte değişmekte midir?*”¹⁷⁴ Emek sürecinde yer alan emeğin karakteri, sermayenin şeyleşmiş hâkimiyeti nedeniyle dönüştürülürse, insanlar ile doğa arasındaki bütün metabolizmanın kökten bozulduğu sonucuna varılmaktadır. Bu çelişkinin somut hale getirilmesi hususunda Karl Marks’ın “*Kapital*” adlı eseriyle analiz yapılması gerekmektedir.

Son Notlar

- 1 1834 – 1919 yılları arasında yaşamış olan Alman zoolog, fizikçi, deniz biyolojisi uzmanı ve filozof. Ernst Heinrich Philipp August Haeckel aynı zamanda birçok yeni türü keşfedip yazına kazandırmıştır. (ç.n.)
- 2 Stoffwechsel (ç.n.)
- 3 İlginç bir şekilde Haeckel, organizmanın her bir parçasının sadece işlevlerini ve ilişkilerini ele alan tek taraflı fizyoloji analizini eleştirip bu nedenden ötürü, organizmanın dış dünyayla etkileşimini de içeren “doğanın tamamını ele alan ekonomi”yi analiz etmenin önemini vurgulamıştır. Bakınız: Ernst Haeckel, *Generelle Morphologie der Organismen* [General Morphology of the Organisms], vol. 2, (Berlin: G. Reimer, 1866), 287. Karl Marks, Haeckel’in çalışmasından haberdardı. Ancak Marks, “metabolizma”nın fizyolojik tarafını, insanlar ile çevreleri arasında “bütün bir doğa ekonomisi” anlamıyla tanımlayabilecekleri şekilde kullanmıştır. Bu kullanım şekli “garip” değildir; çünkü ekolojinin bilimsel disiplin oluşu fizyolojik bir temele bağlıdır. “Ekoloji” terimi yirminci yüzyılda kullanılmaya başlanılan bir terim olmuştur. Buna karşılık, on dokuzuncu yüzyılda bu yeni bilimsel araştırma alanını belirlemek için kullanılan “biyonomik” ve “etoloji” gibi başka terimler de mevcuttur. Bakınız: Robert P. McIntosh, *The Background of Ecology: Concept and Theory* (Cambridge: Cambridge University Press, 1985), 29.
- 4 ex nihilo (ç.n.)
- 5 Kapitalizm öncesi (ç.n.)
- 6 1931 – 2012 yılları arasında yaşamış olan Alman filozof. Akademik danışmanı Max Horkheimer’dir. (ç.n.)
- 7 Creighton University, Felsefe Bölümü’nde dersler vermekte olan profesör. (ç.n.)
- 8 1822 – 1893 yılları arasında yaşamış olan Hollandalı fizyolojist. Çalışmalarını bilimsel materyalizme bağlı olarak ele almıştır. (ç.n.)
- 9 1817 – 1895 yılları arasında yaşamış olan Alman bilim insanı ve filozof. Zooloji, jeoloji ve fizyoloji alanlarında yapmış olduğu çalışmalar ile ünlüdür. (ç.n.)
- 10 1824 – 1899 yılları arasında yaşamış olan Alman filozof, fizikçi ve fizyolojist. Bilimsel materyalizmin on dokuzuncu yüzyıldaki en önemli temsilcilerinden biridir. (ç.n.)
- 11 Immler and Schmied-Kowarzik, *Marx und die Naturfrage*, 10. “Marks’ı Unut, Schelling’i Keşfet! (Forget Marx, Discover

Schelling!)” talebi doğrultusunda Immler, öncelikle Karl Marks’ın doğa üzerine yapmış olduğu felsefik analiz ile ilgilenmektedir. Immler’in bu talebinin yanlışlığını ispat etmek için, Marks’ın politik ekonomisindeki ekoloji konusu üzerine sistematik yaklaşımını araştırmak gerekmektedir. Bu kitabın üçüncü bölümünde Karl Marks’ın “şeyleşme teorisi”ne dayanarak, onun politik ekonomi düşüncesine dair eleştirel bir ekolojik bakış açısı ile bu konu ele alınmıştır.

- 12 Burkett, Marx and Nature, 26.
- 13 Marx and Engels, Collected Works, vol. 3, 276, 273.
- 14 Analoji (ç.n.)
- 15 Ibid., 276.
- 16 Marx, Grundrisse, 489
- 17 1962 doğumlu Alman filozof (ç.n.)
- 18 Quante, “Kommentar,” 312.
- 19 Ibid., 315; Michael Quante, “Karl Marx,” in Otfried Höffe, ed., *Klassiker der Philosophie: Von Immanuel Kant bis John Rawls* [Classics of Philosophy: From Immanuel Kant to John Rawls] (Munich: C. H. Beck, 2008), 129–42, at 137.
- 20 magnum opus (ç.n.)
- 21 Stoffwechsel (ç.n)
- 22 Fielding H. Garisson, *An Introduction to the History of Medicine, with Medical Chronology, Bibliographic Data and Test Questions* (Philadelphia: W. B. Saunders, 1914), 414–15.
- 23 William H. Brock, *Justus von Liebig: The Chemical Gatekeeper* (Cambridge: Cambridge University Press, 1997), vii, 80–82.
- 24 Justus von Liebig, *Animal Chemistry, or Organic Chemistry in Its Application to Physiology and Pathology* (Cambridge: John Owen, 1843), 48.
- 25 “Franklin C. Bing”, metabolizma kavramının tarihsel analizinde “G. C. Sigwarts”ın 1815 tarihli makalesinde geçen “metabolizma”nın en eski kullanım olduğunu belirtmektedir.
Bakınız: Franklin C. Bing, “The History of the Word ‘Metabolism,’” *Journal of the History of Medicine and Allied Sciences* 26/2 (1971): 158–80, 168.
Günümüzde kitapların dijitalleştirilmesi sayesinde daha eski örnekleri bulmak daha kolaydır. Bakınız: Friedrich L. Augustins, *Lehrbuch der Physiologie des Menschen*, vol. 1 (Berlin: Christian

Gottfried Schöne, 1809), 279.

Ancak, bu konuya dair en eski örnekleri bulmak önemli değildir. Karşılaşılan her bulguda, Bing'in de iddia ettiğı üzere "metabolizma" kavramı, 1840'larda popüler hale gelmiştir. Diğer yazarlar bu kullanımı neredeyse Liebig ile aynı zamanda ele almışlardır. "Reinhard Mocek" in de belirttiğı gibi Rudolf Wagner, 1838 yılında yazmayı bitirdiğı "Lehrbuch der speciellen Physiologie" adlı eserindeki bir bölümü tamamıyla "metabolizma"ya ayırmıştır. Bakınız: Reinhard Mocek, "Roland Daniels' physiologischer Materialismus," in Roland Daniels, Mikrokosmos (Frankfurt am Main: Peter Lang, 1988), 261-74.

Metabolizma kavramının kurucusu olarak Liebig'e tek taraflı bir odaklanma, o dönemde kavramın etrafındaki söylemin karmaşıklığını gizlediğı için yanıltıcı olabilmektedir. Yine de bu çalışmanın kapsamı dışında, kapsamlı bir tarihsel analiz yapmak önemlidir; çünkü buradaki odak noktası Karl Marks'ın politik ekonomisine ilişkin kavramdır.

- 26 1800 – 1884 yılları arasında yaşamış olan Fransız organik kimya uzmanı (ç.n.)
- 27 1801 – 1887 yılları arasında yaşamış olan Fransız kimyager ve tarım bilimci (ç.n.)
- 28 Dirimselci (ç.n.)
- 29 Düalizm (ç.n.)
- 30 David C. Goodman, "Chemistry and the Two Organic Kingdoms of Nature in the Nineteenth Century," *Medical History* 16/2 (1972): 113-30, 117-18.
Dumas ve Boussignault'un vitalist düalizmi hayvanların, vücutlarında şeker ve nişasta üretmeden bitkilerin kendilerine sağladıkları besinleri tükettiğini iddia etmektedir. Liebig, laboratuvarında hayvanların bu maddeleri üretebileceklerini göstermiştir. Bununla birlikte, vitalizmden tamamen vazgeçmediğı ve cansız şeylerde bulunamayan ve benzersiz bir fiziksel olmayan hayvan elementinin var olduğı görüşünü sürdürdüğü de doğrudur.
- 31 Justus von Liebig, *Die Organische Chemie in ihrer Anwendung auf Agriculture und Physiologie* (Braunschweig: Friedrich Vieweg und Sohn, 1840), 332.
- 32 Liebig'in, kimyasal bir işleme tamamen indirgenemeyen canlı organizmaların benzersiz "yaşama gücü"nü tanıdığını da unutmamak önemlidir. Bakınız: Timothy O. Lipman, "Vitalism and Reductionism in Liebig's Physiological Thought," *Isis* 58 (1967): 167-85, 175-77.

Robert Julius Mayer, “*Organic Movement in Connection with the Metabolism (Organische Bewegung im Zusammenhang mit Stoffwechsel, 1845)*”

Mayer, Liebig’in vitalist olma zorunluluğunu, gerçekte gerekli olmadığı için eleştirmiştir; çünkü mekanik ve kimyasal güçler birbirine çevrilebilir konumdadır. Mayer’in eleştirisi karşısında Liebig, daha sonraki zamanlarda kaleme aldığı “*Kimyasal Mektuplar (Chemical Letters)*, 4. basım, 1859”da bu konudaki önceki görüşünü kısmen düzeltmiştir. Ancak, kitabın diğer yerlerinde vitalizmin varlığını savunmuştur.

Bakınız: Brock, *Justus von Liebig*: 312–13.

- 33 Robert Ayres, “Industrial Metabolism: Theory and Policy,” in *Industrial Metabolism: Restructuring for Sustainable Development*, ed. Robert Ayres et al. (Tokyo: United Nations University Press, 1994), 3–20; Maria Fisher-Kowalski and Walter Hütter, “Society’s Metabolism: The Intellectual History of Materials Flow Analysis, Part I,” *Industrial Ecology* 2/1 (1998): 61–78; Fisher-Kowalski et al., “A Sociometabolic Reading of the Anthropocene: Modes of Subsistence, Population Size and Human Impact on Earth,” *The Anthropocene Review* 1/1 (April 2014): 8–33.
- 34 Alfred Schmidt, *The Concept of Nature in Marx* (London: NLB, 1971); Foster, *Marx’s Ecology*; Amy E. Wendling, *Karl Marx on Technology and Alienation* (New York: Palgrave, 2009).
- 35 Foster, *Marx’s Ecology*, 155–63.
- 36 MEGA2 IV/8, 227–34.
- 37 Ibid., 233–34.
- 38 Ibid., 233.
- 39 The London Notebooks (ç.n.)
- 40 “*Biologie in Übersichten*” kitabı ile ün kazanan biyolog (ç.n.)
- 41 1819 – 1855 yılları arasında yaşamış olan Alman fizikçi. Karl Marks ve Friedrich Engels ile birlikte “The Communist League (Komünistler Birliği)”in bir üyesidir. (ç.n.)
- 42 Gerd Pawelzig, “Zur Stellung des Stoffwechsels im Denken von Karl Marx,” in Annelise Griesse and Hans Jörg Sandkühler, eds., *Karl Marx: Zwischen Philosophie und Naturwissenschaften* (Frankfurt am Main: Peter Lang, 1997), 129–50, 133.
- 43 “The Communist League” yani “Komünistler Birliği”nin temeli, 1836 yılında Wilhem Weitling ve Theodore Schuster gibi Alman sürgünler tarafından “The League of the Just” adıyla Paris’te kurulan aşırı-sol örgüte dayanmaktadır. Komünistler Birliği, Haziran 1847

tarihinde İngiltere'nin başkenti Londra'da Karl Marks ile Friedrich Engels öncülüğünde kurulmuştur. Birliğin başkanı, Karl Schapper'dır. Aşırı-sol bir örgüt olan Komünistler Birliğı, en başta ütöpik sosyalizmin etkisinde kalmıştır. Uluslararası ilk komünist örgüt olan Birlik, örgütün bakış açıları ile misyonlarını açıklamaları hususunda Karl Marks'a "Komünist Manifesto"nun yazılması sorumluluğunu vermiştir. (ç.n.)

44 MEGA2 I/11, 480.

45 MEGA2 III/4, 308.

46 Ibid., 336.

47 Ibid., 308.

48 Ibid., 78.

Ne yazık ki, Karl Marx'ın Daniels'a yazdığı mektuplar günümüze ulaşamamıştır. Marks'ın eleştirileri hakkında Daniels'ın tepkilerinden yalnızca spekülasyonlar yaratmak mümkündür.

49 Pawelzig, "Zur Stellung des Stoffwechsels," 133.

"Pawelzig" tanımının ilk kez kullanımı, Karl Marks'ın karısı Jenny'ye yazdığı 21 Temmuz 1856 tarihli mektuplarda karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca bu mektuplarda "*Moleschott vari metabolizma*" kavramı da kullanılmıştır. (*Collected Works*, vol. 40, 56)

Çevirmen Notu:

"*Moleschott vari metabolizma*" kavramı ile 1822 – 1893 tarihleri arasında yaşamış olan Flaman fizyolojist Jacob Moleschott'a gönderme yapılmaktadır. Jacob Moleschott'un bilimsel materyalizm eköü üzerine birçok çalışması bulunmaktadır.

50 Roland Daniels, *Mikrokosmos: Entwurf einer physiologischen Anthropologie* (Frankfurt am Main: Peter Lang, 1988), 29.

51 Ibid., 20.

"*Zihinsel metabolizma*" açısından Liebig, "*vitalist*" bir çerçevede kalmıştır. Dolayısıyla Rudolf Wagner'in "*Handwörterbuch der Physiologie*" adlı eserinin, Daniels'ın metabolizma teorisinin kaynağı olduğu sonucuna varmak tutarlı görünmektedir. Bu durum, metabolizma konusundaki daha önceki tartışmaların Liebig ve Moleschott'un ötesine genişletilmesi gerektiğini doğrulamaktadır. Ayrıca bakınız: Daniels, *Mikrokosmos*, 158.

Karl Marks, daha sonraki zamanlarda, "*Grundrisse*"te "*zihinsel metabolizma*"dan bahsetmiştir.

Bakınız: Marx, *Grundrisse*, 161

52 Daniels, *Mikrokosmos*, 135.

53 Reinhard Mocek, "Roland Daniels' physiologischer Materialism: Der naturwissenschaftliche Materialismus am Scheideweg," in Daniels,

Mikrokosmos, 261 – 74, 269.

54 Marx and Engels, Collected Works, vol. 38, 326.

55 Daniels, Mikrokosmos, 119.

56 Marx and Engels, Collected Works, vol. 39, 548–49.

57 Marx, Grundrisse, 320.

58 Ibid., 339.

59 Formwechsel (ç.n.)

60 “C-M-C [Meta-Para-Meta]” ile “M-C-M [Para-Meta-Para]” dönüşümlerini ifade etmektedir.

61 Ibid., 637.

62 Marx, Capital, vol. 1, 198–99.

63 1817 – 1894 yılları arasında yaşamış olan Alman ekonomist (ç.n.)

64 MEGA IV/32, 1135.

65 Wilhelm Roscher, Principles of Political Economy, vol. 1 (Chicago: Callaghan and Company, 1878), 111.

Roscher kendi yöntemi hakkında şu satırları kaleme almıştır:

“Böyle bir ideal sistemin inşasına teorik olarak kendimizi ‘kiralamayı’ tamamen reddediyoruz. Amacımız, insanoğlunun ekonomik doğasını ve ekonomik isteklerini tanımlamak, bu isteklerin yerine getirilmesine uyum sağlayan kurumların yasalarını ve karakterlerini ve bunlara katıldığı az ya da çok başarıyı araştırmaktır. Dolayısıyla görevimiz, tabiri caizse, sosyal ve ulusal ekonominin anatomisi ve fizyolojisidir!”

66 Ibid., 154.

67 1767 – 1832 yılları arasında yaşamış olan Jean-Baptiste Say, klasik liberal görüşü doğrultusunda çalışmalar yapmış Fransız bir ekonomist ve iş insanıdır. “Say Yasası” ile bilinmektedir. (ç.n.)

68 Jean-Baptiste Say, A Treatise on Political Economy or the Production, Distribution and Consumption of Wealth (Philadelphia: Clement C. Biddle, 1880), 107.

69 Altın ile gümüş refere edilmektedir. (ç.n.)

70 Justus von Liebig, Familiar Letters on Chemistry, in Its Relation to Physiology, Dietetics, Agriculture, Commerce, and Political Economy (London: Walton and Maberly, 1859), 480.

71 1810 – 1875 yılları arasında yaşamış olan Alman botanikçi ve ziraat uzmanı. Tam adı; “Karl Nikolas Fraas”dır.

72 Carl Fraas, “Die Natur in der Wirthschaft: Erschöpfung und Ersatz,” Westermann’s Jahrbuch der illustirten Deutschen Monatshefte, vol. 3

(1858): 561–65, 562.

- 73 Karl Marks, hem “burjuva toplumunun iç fizyolojisine” sızmayı hem de “iç organik tutarlılığı ve yaşam sürecini” kavramayı hedeflediğinden, politik ekonomi ile fizyoloji arasındaki benzerliği görmüştür. Bakınız: *Collected Works*, vol. 31, 391.
- 74 Marx, *Grundrisse*, 271.
- 75 natürlicher Stoffwechsel (ç.n.)
- 76 Marx, *Capital*, vol. 1, 289.
- 77 Marx, *Grundrisse*, 360.
- 78 Bu kişiler için Marksistler tarafından “Ayaktakımı Materyalist”ler terimi kullanılmıştır. (ç.n.)
- 79 Pejoratif (ç.n.)
- 80 Bu bölümde “Herr Vogt” üzerinde durulmayacaktır; çünkü metin, belirli bir politik tartışmada yazılmıştır. Ayrıca Vogt’ın doğa bilimleri referanslı materyalizmi üzerine olan ilgisi çok azdı.
- 81 affinite (ç.n)
- 82 Alfred Schmidt, *The Concept of Nature in Marx* (London: NLB, 1971), 87.
- 83 Kreislauf des Lebens, 1852 (ç.n.)
- 84 Karl Marks’ın çalışmalarını incelemeyen pek çok yazarın Schmidt’in iddiasını kabul etmesi şaşırtıcıdır.
Bakınız: Gernot Böhme and Joachim Grebe, “Soziale Naturwissenschaft: Über die wissenschaftliche Bearbeitung der Stoffwechselbeziehung Mensch-Natur,” in *Soziale Naturwissenschaft. Weg zur Erweiterung der Ökologie*, ed. Gernot Böhme and Engelbert Schramm (Frankfurt am Main: fischer alternativ, 1985), 19–41, 30
Maria Fischer-Kowalski, “Society’s Metabolism: The Intellectual History of Materials Flow Analysis, Part I, 1860–1970,” *Industrial Ecology* 2/1 (1998): 61–78, 64
Joan Martinez-Alier, “Marxism, Social Metabolism, and International Trade,” in *Rethinking Environmental History: World-System History and Global Environmental Change*, ed. Alf Hornborg et al. (Lanham: AltaMira Press, 2007), 221–38, 223.
Foster, öne sürülen bu tarz görüşleri reddetmiştir.
Bakınız: Foster, *Marx’s Ecology*, 161.
- 85 cf. *Capital*, Vol. I, p. 506, n. 1 (ç.n.)
- 86 Chemische Briefe, Heidelberg, 1851, p. 622 et seq. (ç.n.)
- 87 Schmidt, *The Concept of Nature in Marx*, 218n129.
- 88 Ibid., 76.

- 89 Ibid., 87.
- 90 Jakob Moleschott, *Kreislauf des Lebens: Physiologische Antworten auf Liebig's Chemische Briefe* (Mainz: Verlag von Victor von Zabern, 1852), 83.
- 91 Karl Vogt, "Physiologische Briefe für Gebildete aller Stände: Zweifter Brief. Nervenkraft und Seelenthätigkeit," in *Der Materialismusstreit*, ed. Walter Jaeschke et al. (Hamburg: Meiner, 2012), 1–14, 6.
- 92 Moleschott, *Kreislauf des Lebens*, 401.
- 93 Ibid., 369.
- 94 Lazzarone (ç.n.)
- 95 Jakob Moleschott, *Physiologie der Nahrungsmittel. Ein Handbuch der Diätetik* (Giessen: Ferber'sche Universitätsbuchhandlung, 1850), 101.
- 96 1802 – 1880 yılları arasında yaşamış olan Hollandalı organik ve analitik kimyacı (ç.n.)
- 97 "Humus Theory" (ç.n)
- 98 1752 – 1828 yılları arasında yaşamış olan Alman tarım uzmanı. "Humus Teorisi"nin destekçileri arasında yer almaktadır. (ç.n.)
- 99 Moleschott, *Kreislauf des Lebens*, 3rd rev. ed., 1857, 80.
"Dammsäure" bugünün bilimsel bilgisine göre mevcut değildir. Liebig ve diğerlerinin zamanında gösterdiği gibi "humus", bitkilerin emiliminden önce çeşitli organik ve inorganik maddelere ayrılmaktadır. Dolayısıyla "Dammsäureammoniak"ın Liebig'in mineral teorisinin geçerliliğini reddetme umuduyla tasarlanan hayali bir keşif olduğu söylenebilir.
- 100 Ibid., 81.
- 101 Nitrojen (ç.n.)
- 102 Wechsel der Form (ç.n.)
- 103 Wechsel des Stoffs (ç.n.)
- 104 Ibid., 83.
- 105 Justus von Liebig, *Chemische Briefe*, 4th ed., vol. 1 (Leipzig: C. F. Winter'sche Verlagshandlung, 1859), 362.
- 106 Moleschott'un rosto eti ve sebzeler hakkında yaptığı açıklamadaki benzer bir iddia Daniels'ın "et yiyen Amerikan Yerlileri ve bitki yiyen Hintliler" hakkındaki vb. açıklamalarında bulunabilir. Lakin, Moleschott'un "mekanistik determinizm"i Karl Marks için daha az çekici bir konumdadır; çünkü Marks, bilgiyi genetik ve tarihsel bir

şekilde ele almaz. Daniels en azından insan üretimi açısından tarihsel bir açıklama üzerine talebini ortaya koymaktadır.

Bakınız: Daniels, *Mikrokosmos*, 112.

107 MEGA2 III/4, 336.

108 ökonomische Formbestimmung (ç.n.)

109 Jakob Moleschott, Für meine Freunde: Lebenserinnerungen von Jacob Moleschott (Giessen: Verlag von Emil Roth, 1894), 251.

110 Moleschott, Kreislauf des Lebens, 3rd rev. ed., 393–94.

111 Feuerbach, Gesammelte Werke, vol. 10, 356.

112 “Der Mensch ist, was er isst” (ç.n.)

113 Ibid., 358.

114 Ancak bu, Feuerbach’ın Moleschott’ın teorisini tamamen kabul ettiği anlamına gelmez. Kendisini 24 Haziran 1852 tarihli F. W. Heidenreich’e yazdığı bir mektupta endişesini dile getirdiği için Moleschott’ın radikal indirgemesinden uzaklaştırmıştır. Bakınız: Feuerbach, *Gesammelte Werke*, vol. 19, 393–94. Feuerbach’a göre insan özünün felsefi ve antropolojik bir perspektifinde kalmak hayati önem taşıyordu. Bu anlamda doğa markajlı bilimsel materyalistler, ebedi meselelerin hareketleriyle birlikte tüm olguların monistik açıklamalarında hadlerini aşmışlardır. Bakınız: Walter Jaeschke, “Ludwig Feuerbach über Spiritualismus und Materialismus,” in *Materialismus und Spiritualismus: Philosophie und Wissenschaften nach 1848*, ed. Andreas Arndt and Walter Jaeschke (Hamburg: Meiner, 2000), 23–34, 32.

115 “Hen kai pan” veya “One-and-All” (ç.n.)

116 Feuerbach, Gesammelte Werke, vol. 10, 358.

117 Schmidt, The Concept of Nature in Marx, 79.

118 stoffliche Seite (ç.n.)

119 Ibid., 92.

120 Ibid., 88.

121 1903 – 1969 yılları arasında yaşamış olan Yahudi asıllı Alman felsefeci, toplumbilimci, müzikolog ve bestekâr. “Frankfurt Okulu” ekolüne mensuptur. (ç.n.)

122 Theodor W. Adorno, Negative Dialectic (London: Routledge, 1973), 355.

123 Alfred Schmidt, Emanzipatorische Sinnlichkeit: Ludwig Feuerbachs anthropologischer Materialismus (Frankfurt am Main: Ullstein, 1977).

- 124 anthropocentrism (ç.n.)
- 125 Alfred Schmidt, "Vorwort zur Neuauflage 1993: Für einen ökologischen Materialismus," *Der Begriff der Natur in der Lehre von Marx*, 4th ed. (Hamburg: Europäische Verlagsanstalt, 1993), xi.
- 126 Schmidt, Emanzipatorische Sinnlichkeit, 34.
Schmidt ayrıca "Marks'ın romantik doğa spekülasyonu"nu metinsel bir kanıt vermeden işaret etmektedir.
Bakınız: Schmidt, *The Concept of Nature in Marx*, 220n18.
- 127 "Hristiyanlığın Özü" (ç.n.)
- 128 Pretechnical (ç.n.)
- 129 Schmidt, "Vorwort zur Neuauflage," xii.
- 130 Kitaptaki özgün kullanımı "natural-scientific materialism"dir.
Burada kastedilen doğa bilimlerine dayanarak materyalizm anlayışı gerçekleştirmektir. Bu husustan hareketle, bu alt metin başlığı için "Doğa Bilimleri Referanslı Materyalizm" kalıbı kullanılmıştır. (ç.n.)
- 131 Form ve Stoffwechsel (ç.n.)
- 132 Marx, Grundrisse, 661.
133. Wendling, "Matter and Force" adlı eserin İngilizce çevirisinden yararlanmıştır. (ç.n.)
- 134 Ludwig Büchner, *Force and Matter or Principles of the Natural Order of the Universe: With a System of Morality Based on Thereon* (New York: P. Eckler, 1920), 16.
Bakınız: Amy W. Wendling, *Karl Marx on Technology and Alienation* (New York: Palgrave, 2009), 64.
- 135 Ibid., 64.
- 136 Ludwig Büchner, *Stoff und Kraft: Empirisch-naturwissenschaftliche Studien* (Frankfurt am Main: Verlag von Meidinger Sohn, 1858), 11.
Ek olarak, eski bir İngilizce çeviri bu kısmı tamı tamına doğru çevirmiştir: Ludwig Büchner, Force and Matter: Empirico-Philosophical Studies, Intelligibly Rendered (London: Trüner & Co., 1864), 11.
- 137 Asimilasyon (ç.n.)
- 138 Ibid.
- 139 "Termodinamik" model tamamen reddedilmemelidir. Örneğin Kozo Mayumi, Karl Marks'ın ve Liebig'in metabolizma teorisi ile ilgili olarak bu modelin daha verimli bir yorumunu sunmaktadır.
Bakınız: Kozo Mayumi, "Temporary Emancipation from the Land: From the Industrial Revolution to the Present Time," *Ecological*

Economics 4 (1991): 35–56.

- 140 Vitalizm (ç.n.)
- 141 Liebigian Enlightenment ideal (ç.n.)
- 142 Wendling, Karl Marx on Technology and Alienation, 97.
- 143 Lipman, “Vitalism and Reductionism,” 170.
- 144 1789 – 1869 yılları arasında “Romantik Dönem”de yaşamış olan Alman fizyolojist, doğa bilimcisi, ressam ve doktor. (ç.n.)
- 145 MEGA III/4, 391; Daniels, Mikrokosmos, 88–89.
- 146 Latince “parenchyma” sözcüğünden türemiştir. İçi dolu yani parankimatöz iç organların esas fonksiyonel hücrelerinden oluşan bağ dokusu anlamına gelmektedir. (ç.n.)
- 147 Carl Gustav Carus, System der Physiologie umfassend das Allgemeine der Physiologie, die physiologische Geschichte der Menschheit, die des Menschen und die der einzelnen organischen Systeme im Menschen, für Naturforscher und Aerzte, vol. 2 (Dresden: Gerhard Fleischer, 1839), 32–33.
- 148 Granüller (ç.n.)
- 149 Carl Fraas, Natur der Landwirthschaft. Beitrag zu einer Theorie derselben, vol. 2 (Munich: Literarisch-artistische Anstalt, 1857), 106.
- 150 Justus von Liebig, Animal Chemistry, or Organic Chemistry in Its Application to Physiology and Pathology (London: Taylor and Walton, 1842), 227.
- 151 Marx and Engels, Collected Works, vol. 40, 282.
- 152 Stoff (ç.n.)
- 153 Marx, Grundrisse, 268.
- 154 Ibid., 670.
- 155 Ibid., 722.
- 156 Ibid., 694.
- 157 Formbestimmung (ç.n.)
- 158 Formbestimmung (ç.n.)
- 159 Ibid., 692.
O zamanlarda Karl Marks, “sermaye dolaşımı” ile “döner sermaye” kavramlarını birbirine karıştırmıştır. Ancak iki kavramı da içerik açısından açıkça ayırt etmekteydi.
- 160 Ibid.
- 161 Ibid., 646.

- 162 Marx and Engels, *Collected Works*, vol. 32, 145–46.
- 163 Şematik olarak, ekonomik kriz; sosyal metabolizmanın bozulmasıdır. Ekolojik kriz, kapitalist sosyal metabolizma biçimiyle doğal metabolizmanın bozulmasının tezahürüdür.
- 164 1871 – 1919 yılları arasında yaşamış olan Polonya doğumlu Alman Marksist teorisyen, filozof ve devrimci (ç.n.)
- 165 Rosa Luxemburg, Karl Marks'ın basit reproduksiyon diyagramının sosyalist planlı bir ekonomik düzende gerçekleştirilmesi gerektiğine inanmaktaydı.
Bakınız: Rosa Luxemburg, *The Accumulation of Capital* (London: Routledge and Kegan Paul Ltd, 1951), 75.
- 166 Marx, *Capital*, vol. 1, 758.
- 167 Marx, *Grundrisse*, 409.
- 168 Ibid.
- 169 Ibid., 410.
- 170 Ibid., 421.
- 171 Burkett, *Marx and Nature*, 196.
- 172 James O'Connor, *Natural Causes: Essays in Ecological Marxism* (New York: Guilford Press, 1998).
- 173 John Bellamy Foster, "The Great Capitalist Climacteric, Marxism and 'System Change Not Climate Change.'" *Monthly Review* 67/6 (November 2015): 1–18, 9.
- 174 Marx and Engels, *Collected Works*, vol. 30, 64.

3

“Metabolizma Teorisi” Anlamıyla “Kapital”

“Marks’ın ekolojisi” hakkındaki son tartışmalara rağmen, Karl Marks’ın ekolojisinin tam anlamıyla sistematik bir açıklamasının mümkün olmadığına eleştirisi hâlâ dile getirilmektedir. Eleştirmenler, Karl Marks’ın ekoloji üzerine olan ilgisinin - *ne yazık ki* - ciddi bir seviyede olmadığını ve bu nedenle de Marks’ın genel teorisinin kritik bir seviyede kusurlu olduğunu gösteren yazılı çalışmalarında sadece *düzensiz*¹ ekolojik referanslar bulunduğunu savunmaktadırlar.² Bu bağlamda Jason W. Moore, John Bellamy Foster’ın “*metabolik çatlak*” teorisinin kaçınılmaz olarak “*çıkmaza girdiğini*” öne sürmektedir.³ Her ne kadar *klasik* Marksist yaklaşımın potansiyeli önde gelen eko-sosyalistler tarafından yaygın bir biçimde değerlendirilememiş olsa da, onların yapmış oldukları değerlendirmeler - *en azından* - Marks’ın kendi yöntem ve sistemine yönelik ekolojik bir kapitalizm eleştirisinin daha da geliştirilmesi için önemli bir meydan okumayı beraberinde getirmektedir. Bununla birlikte, bu eko-sosyalistler Marks’ın metabolizma teorisinin, “*Kapital*”deki değer teorisi ile ilgili sistematik bir karaktere sahip olmadığını yanılgısına düşmektedirler. Bu nedenlerden ötürü eleştirmenler, Foster ve Burkett’in sadece Karl Marks’ın ekoloji hakkındaki yalıtılmış ve sporadik⁴ görüşlerini bir araya getirdiğini ve analizlerinin ekolojik felaketlerle ilgili bir “*kıyamet*” uyarısı olarak yanlış anlaşıldığını iddia etmektedirler.⁵

Karl Marks'ın politik ekonomi eleştirisinin ayrılmaz bir parçası olan metabolizma teorisinin sistematik bir analizi, *onun ekolojisinin üzerine yapılmış olan eleştirilere karşı*, kapitalist üretim tarzının, sermaye birikimi konusundaki doyumsuz arzusu nedeniyle çeşitli ekolojik sorunlara neden olduğuna dair ikna edici bir kanıt olarak sunulabilir. Bu duruma, insanlığın doğal ve sosyal metabolizmasının sürdürülebilir bir şekilde düzenlenmesini sağlamak için bilinçli olarak kooperatif, kapitalist olmayan bir ekonomik yapı inşa eden küresel ölçekte radikal bir toplumsal değişimin neden vazgeçilmez olduğu gerçeği de eklenmelidir.

Bu bölümde, Karl Marks'ın metabolik çatlak üzerine olan eleştirisinin tutarlı bir şekilde değer teorisinden geliştirilebileceği savunularak "*Kapital*"ın sistematik bir yorumu yapılmıştır. Marks'ın "*soyut emeğin analizi*", somutlaştırılmış (şeyleştirilmiş) mal üretimi ve doğa ile sürdürülebilir ilişki arasındaki temel gerginliği ortaya koymaktadır. Marks'ın "*Kapital*"i, bu gerginliği, sermayeyi değer in "öznelleştirme"si⁶ biçiminde, yalnızca tek taraflı olarak etkileşime girebileceğini ispat etmek amacıyla - *sermayenin mantığına göre* - soyut emeğe baskı yapılmasının öz yapısını oluşturduğunu göstermek için analiz etmektedir. Bu hususta "*Kapital*", kapitalizmdeki tarihsel olarak spesifik üretim dinamiklerini analiz etmek için teorik bir temel hazırlamaktadır: Buradaki sermaye mantığı, insanlar ile doğa arasındaki sürekli maddi etkileşimi kökten değiştirip yeniden düzenler - *hatta onu imha eder*. Tüm bunların ışığında Karl Marks'ın "*seleşme teorisi*" büyük bir önem taşımaktadır; çünkü bu teori, sermayenin üretim sürecinin ötesine geçerek, insanın arzularını - *hatta tüm doğasını* - kendi maksimum değerlendirmesi için nasıl dönüştürdüğünü açıklamaktadır.

"*Ekoloji*" ile "*seleşme*" arasındaki ilişkiyle uğraşarak, politik ekonomi eleştirisinin odağını sosyal ve ekonomik "*biçimlerden*" dünyanın "*maddi*"⁷ boyutlarına kaydırmak gerekmektedir. Maddi boyutlar, tam anlamıyla ekonomik form belirlemeleri neticesinde farklı tutarsızlıklar ve uyumsuzluklardan geçmektedir. Her ne kadar Karl Marks, "*Kapital*"deki yazılarında "*maddenin*"⁸ önemine işaret etmiş olsa da, Marks'ın yapmış olduğu eleştirinin maddi boyutu, "*Batı*

Marksizm’indeki son tartışmalarda büyük ölçüde küçümsenmiştir. Bu durum için *Hans-Georg Backhaus* ile *Helmuth Reichelt*’ın yazmış oldukları “*Kapitallogik*” ve *Chris Arthur*⁹ ile *Tony Smith*¹⁰ tarafından kaleme alınan “*New Dialectics*” adlı eserler ve *Michael Heinrich* ile *Ingo Elbe*’nin “*Mark’ın yeniden okunmasına dair yeni yaklaşımları*” iyi birer örnek olarak gösterilebilir.¹¹

Bu bölümde emek süreci, tarih-üstü bir metabolizma olarak tanımladıktan sonra, Marks’ın bir Japon’un bakış açısıyla yorumu Batı’da nadiren bilinen, “*Kuruma School*”¹²a dayandırılarak yapılacaktır. “*Kapital*”ın bu Japon sürümü ile yorumlanmasıyla birlikte, Karl Marks’ın emek gücünün ve toprağın tükenmesi hakkındaki düşüncelerini, yalnızca kapitalizmin çelişkilerinin bir tezahürü olarak değil, aynı zamanda sermayeye karşı bir direniş yeri olarak düşündüğü bağlamında da daha ileri boyuttaki bir analiz için sağlam bir teorik temel oluşturmak mümkündür.

“TARİH – ÖTESİ METABOLİZMA” KAPSAMINDA EMEK SÜRECİ

Kapitalizmin ekonomi mantığı ile insanlar ve doğa arasındaki metabolik etkileşimin tarihsel değişimlerini ortaya koymak için, öncelikle somut-toplumsal yönlerden soyutlanmış üretimin, tarihî ve evrensel yönüyle ilgilenmek gerekmektedir. Nitekim “*Kapital*”ın birinci cildinin beşinci bölümünde ele alınan “*Emek Süreci*”¹³nde de değinildiği üzere Karl Marks, insanlar ile doğa arasındaki metabolik etkileşimi; “*herhangi bir sosyal formdan bağımsız*”, kullanım değerlerinin üretimi olarak ele almaktadır. Bu bölümde Marks, emeği “*insan ile doğa arasında; insanın kendi eylemlerinden yola çıkarak kendisi ile doğa arasındaki metabolizmayı yönettiği ve kontrol ettiği bir süreç*” olarak tanımlamaktadır.¹⁴ Bunlara ek olarak emek (iş gücü), hayvanların içgüdüsel işlemlerinin aksine (örümcek ağlarını ören örümcekler veya bal peteği inşa eden arılar gibi) doğa üzerinde teleolojik¹⁵ olarak çalışabilen, kafalarında bir fikir olarak dış dünyadaki bir nesneyi gerçekleştiren spesifik bir insan aktivitesi olarak tanımlanmaktadır. Emek, insanlar ile doğa arasındaki metabolik etkileşimin aracı olup düzenleyici eylem veya üretim eylemidir.

Metabolik bir aracı olarak emek, temel olarak doğaya bağlıdır ve doğaya özgü şartlandırılmıştır. Beşeri üretim, doğanın özelliklerini ve güçlerini görmezden gelemmez. Bu noktada insanlar, “emek süreci”nde alınacak destekleri göz ardı etmemelidir. Böylece emek, keyfi bir şekilde doğa üzerinde çalışamaz; emeğin değişikliği bazı önemli kısıtlamalar ile karşılaşmaktadır:

“İnsan üretime geçtiğinde, yalnızca doğanın işleyişindeki gibi devam edebilir, yani yalnızca malzemelerin şeklini değiştirebilir. Ayrıca, bu değişiklik çalışmasında bile, doğal güçler tarafından sürekli olarak ona yardım edilmektedir. Dolayısıyla emek, maddi zenginlik, yani ürettiği kullanım değerlerinin kaynağı değildir. William Petty¹⁶’nın de dediği gibi emek, maddi zenginliklerin babasıdır, dünya da onun anasıdır.”¹⁷

Maddi zenginliklerin “anası” olarak doğa, yalnızca emeğin nesnelerini sağlamak ile görevli olmayıp bunun yanında emek süreci boyunca üreticilerle birlikte aktif olarak çalışmaktadır. “*Kapital*” adlı eserinde Karl Marks, herhangi bir maddi zenginliğin üretilmesi için doğanın temel işlevinin gerekliliğini kabul etmektedir. Bu özellik kuşkusuz post-kapitalist bir toplum için gerekli olacaktır. İnsanlar ile doğa arasındaki bu kalıcı metabolik etkileşimin düzenleyicisi olarak *somut emek*, yalnızca doğadan uzaklaşmakla kalmayıp aynı zamanda “*atık*” da dahil olmak üzere emek ürünlerini duymusal dünyaya geri vermektedir. Bu bağlamda, *döngüsel bir süreç*, insan yaşamının dönüştürülemez bir maddi koşulu olarak ilerlemektedir.

Karl Marks, emek sürecini maddi bir süreç olarak özetlemektedir:

“Emek süreci, kullanım değerlerinin üretilmesini amaçlayan bir faaliyet olup insanın gereksinimleri için doğada olanların bir ödeneğidir. İnsan ile doğa arasındaki metabolik etkileşimin¹⁸ evrensel koşulu, insanın varoluşunu ebedi doğanın üzerinden empoze etmektedir. Bu nedenle emek süreci, bu varoluşun her bir türünden bağımsızdır veya daha doğru bir tanımla, toplumun tüm biçimlerinde ortaktır.”¹⁹

Emek sürecinin bu tanımı, insanların üretim ile yeniden üretim konularında istisnasız bir şekilde yapılması gerekli olup çevreleriyle

sürekli etkileşime girmesi gerektiği noktasında temel fizyolojik ve tarih-ötesi gerçeği açıkça göstermektedir. Başka bir deyişle insanların üretebilecekleri, çoğaltabilecekleri ve kısacası dünyada yaşayabilecekleri bu doğa ile olan bu kesintisiz ilişki tanımlanmıştır.

Bu tanım, Karl Marks’ın metabolizma teorisinin yalnızca bir başlangıcıdır ve emek süreci bu kitapta sadece “*basit ve soyut unsurlar*” çerçevesinde sunulmaktadır.²⁰ Nitekim insan üretiminin kaçınılmaz olarak doğaya bağlı olduğu ifadesi, sadece “*banal*” görünmektedir. Marks, aşırı bir değerlendirmeye karşı uyarıda bulunmaktadır. Çünkü bu tür tarih-ötesi koşullar, “*üretimin temel anlarından başka bir şey değildir*” ve yalnızca, “*üretimin tüm aşamalarının ortak olduğu ve genel anlamda zihinsel olarak kurulan özelliklerdir*”. Ancak üretimin tamamının – *sözde* - genel koşulları, gerçek bir tarihsel üretim aşamasının kavranamayacağı soyut anlardan başka bir şey ifade etmemektedir. Açıkçası, Karl Marks’ın kapitalizm üzerine olan ekolojik eleştirisini “*tekdüze totolojilere gömülmüş çok basit birkaç özellik*” sıfatıyla tamamen geliştirmek mümkün değildir.²¹ Marks’ın emek süreciyle ilgili tartışmasında yalnızca ekolojik bir yön bulma denemesi soyut ve boşuna bir girişim olarak kalacaktır.

Doğanın daha fazla geliştirilmiş bir boyuttaki nitelendirmesi, doğaya saygı duymamız gerektiğini ve buna bağlı olarak da ahlaki bir eleştiriden kaçınmanın gerekliliğini savunmaktadır. Çünkü varoluşumuzu doğaya borçluyuzdur. Eğer Marks’ın ekolojisi, ekonomik sistemin bir parçası olarak geliştirilmek isteniyorsa, kapitalist üretim tarzı ile ilişkide olan çevrenin modern anlamda yıkımının, beşeri üretimin tarihsel açıdan spesifik bir aşaması olarak kavranılması gerekmektedir. Bu tam olarak Karl Marks’ın “*Kapital*”indeki “*değer*” ve “*şeyleşme*” teorilerinin üstlendiği görevdir. Marks, insanlar ile doğa arasındaki tarih-ötesi sürecin neden kapitalizmde belirli bir tarihsel emek biçimi tarafından tek taraflı bir şekilde aracılık edilebileceğini göstermektedir.

MARKS'IN TEORİSİNİN ÇEKİRDEĞİ OLARAK “ŞEYLEŞME”

“*Kapital*”, kapitalist üretim tarzının “temel biçimi” olarak “meta” analiziyle başlamaktadır. Bir ürünün “kullanım değeri” ve “değer” olmak üzere iki yönü vardır ve bu ürünü üreten emek aynı zamanda “somut faydalı emek” ve “soyut insan emeği” içeren özelliklere de sahip olup niteliksel olarak farklı işçilik tipleri önermektedir. Maddenin modifikasyonu (*değiştirilmesi*) yoluyla çeşitli kullanım değerleri üreten somut bir faaliyet olarak insan emeğinin bu yönü, insanların çevreleriyle metabolik etkileşiminin fizyolojik, maddi ve tarihsel özelliklerini ifade etmektedir. Karl Marks’ın “somut emek” tanımında yapmış olduğu nitelendirilme tartışmalı bir konumda bulunmamaktadır. Bu durumun aksine, soyut emeğin aynı zamanda “maddi” olduğu iddiası oldukça tartışmalıdır.

Malların üretimi ile toplum içindeki ürünlerin değerini yaratan soyut insan emeği, Karl Marks’ın tanımına göre, bütün somut özelliklerden soyutlanır. Bu nedenle görünmez ve dokunulmazdır. Bu duruma ek olarak Marks, bu markajda tanımlanan değerın saf bir toplumsal yapısı olduğunu belirtir. Lakin Karl Marks, soyut emeğin fizyolojik olup bir tarihçesi bulunduğunu da açıkça öne sürmektedir: “Tam anlamıyla emek, fizyolojik açıdan insan gücünün (emeğinin) bir harcamasıdır ve ürünler (mallar), eşit veya soyut, insan emeğinin değerini oluşturan niteliktedir.”²² Ayrıca Marks, şu satırları da kaleme almıştır: “Bununla birlikte, yararlı emek türleri ya da üretken faaliyetler çeşitlilik gösterse de, insan organizmasının işlevleri ve doğası ya da şekli ne olursa olsun, bu işlevlerin her birinin esasen insan beyninin ve sinirlerinin harcaması olduğu fizyolojik bir gerçektir.”²³ Bu “fizyolojik gerçek”, herhangi bir emek gücü harcaması için geçerlidir ve bu anlamda soyut emek, somut emek kadar maddi ve tarih-ötesidir.

“*Kapital*”deki bu iddiaya karşı *Isaak Rubin*²⁴’in öne sürmüş olduğu yorum, kendine geniş bir kitle elde etmiştir ve günümüzde *Michael Heinrich*, *Riccardo Bellofiore*²⁵ ve *Werner Bonefeld* gibi Marksistler soyut emeğin ne maddi ne de tarihsel olduğunu öne

sürmektedirler. Onlara göre emeğin toplumsal biçimi, yalnızca kapitalist üretim tarzının karakteristiğidir.²⁶ Aslında, Karl Marks’ın soyut emeğe dair bir açıklama yapmasının tutarlı bir şekilde yorumlanması mümkündür ve mevcut bağlamda çok daha önemlidir. Çünkü bu durum, Marks’ın ekolojisinin sistematik bir analizi için teorik bir temel oluşturmaktadır. Bu kitapta da tartışıldığı üzere ekoloji, soyut emeğin önceliğine odaklanmanın, Marks’ın değer teorisinin ilgi çekici ve üretken bir okumasını nasıl sağlayabileceğine dair belirgin bir örnek sunmaktadır. Bu bağlamda, Samezo Kuruma ve Teinosuke Otani gibi önemli Japon akademisyenler tarafından ele alınmış olan Marks’ın ekolojisi üzerine yorumlarına bakılması önem arz etmektedir.²⁷

Japonya’da da “Kapital”in birinci cildinin ilk üç bölümüne dair hararetli tartışmalar meydana gelmiştir. Bu bağlamda “*The Kuruma School*”, en tutarlı yorumlardan birini ortaya koymuştur. Samezo Kuruma²⁸’nın Marksist araştırmaya katkısı göreceli olarak bilinmemektedir. Bu durumun istisnasını, Almanya’da görmekteyiz: Kuruma’nın “*Marx Lexikon zur politischen Ökonomie*” adlı on beş ciltlik çalışması, öğrencisi Teinosuke Otani ve diğerlerinin ortaklaşa yürüttüğü bir derleme ile yeniden basılmıştır. Lakin Kuruma’nın ana çalışması olan “*Marx’s Theory of the Genesis of Money: How, Why and Through What Is a Commodity Money*”, büyük ölçüde göz ardı edilmiştir.²⁹ Tüm bunların ışığında bu bölüm, “*bilinmeyen bir efsane*” olan Samezo Kuruma’nın, Japonya dışındaki okuyucularla tanışmasına da vesile olmaktadır.

Karl Marks, “Kapital”de *meta* kategorisiyle analizine başlarken, öncelikle basit meta üretiminin özellikleriyle ilgilenmektedir.³⁰ Meta üretimi, tarihsel olarak spesifik bir iş bölümü üzerine kurulu bir toplumsal üretim şeklidir. “*History of Political Economy*”³¹ adlı eserinde Samezo Kuruma (eserin diğer yazarı Yoshiro Tamanoi³² ile birlikte), meta üretiminin özelliklerini açıklamaktadır ve “*üretimin modern işleyişini kavramanın anahtarı*” olarak da “*özel emek*”i göstermektedir.³³ Bununla birlikte Kuruma, Karl Marks’ın “Kapital”deki “*özel emeklere*” dayalı sosyal hizmet dağılımı hakkındaki açıklamalarını da izlemektedir. Bu hususta Marks şu satırları yazmıştır:

“Yararlı nesneler, yalnızca birbirlerinden bağımsız çalışan özel şahısların emeğinin ürünü oldukları için meta haline gelmektedirler. Tüm bu özel bireylerin emeğinin toplamı, toplumun toplam emeğini oluşturmaktadır. Üreticiler, emeklerinin sonucunda elde ettikleri ürünleri değiş-tokuş edinceye kadar sosyal bağlantıya girmediklerinden, özel emeklerin spesifik açıdan sosyal özellikleri yalnızca bu değişimin içinde ortaya çıkmaktadır. Başka bir deyişle, özel bireylerin emeği kendisini, toplumun toplam emeğinin bir unsuru olup, sadece değişime bağlı olarak ürünler arasında ve arabuluculuk ile birlikte, üreticilerle kurdukları ilişkiler yoluyla ortaya koymaktadır.”³⁴

Karl Marks, yalnızca “özel şahıslar”ın tekelinde olup “özel emekçiler” tarafından yapılan emek ürünlerinin meta haline geldiğini açıkça savunmaktadır. “Özel emek” kavramı, sadece özel zevk ve hobi adına, bireylerin sosyal üretimden yalıtıktıkları emeklerle karıştırılmamalıdır. Aksine bu kavram, toplumsal iş bölümünün bir parçası olan (insanların başkalarının ürünlerine bağımlı olduğu) ancak yine de herhangi bir toplumsal düzenleme olmaksızın “birbirinden bağımsız” olarak yürütülen işçileri karakterize etmektedir. Bu nedenle üreticilerin, diğerlerinin gerçekte ne istediklerini bilmeden üretmeleri gerekmektedir.

Kuruma, özel emek üzerine kurulan “sosyal işbölümü”nün nasıl başarılı bir şekilde düzenlenebileceğini açıklamaktadır. Bir toplumda mevcut tüm emekçilerin toplamı istisnasız olarak sınırlıdır, çünkü bu emekçiler yıl içerisinde yalnızca belirli bir süre aralığında çalışabilmektedirler. Bu, sadece fizyolojik bir gerçektir. Bireylerin kendi ihtiyaçlarını karşılayamayacağı ve başkalarına bağımlı olduğu herhangi bir toplumda, tüm emek arzının (istencinin) üretimin her bir dalına yeterli bir şekilde tahsis edilmesi düzenlenip gerçekleştirilmelidir. Bu sayede bir toplumun yeniden - üretimi³⁵ gerçek anlamda sağlanabilir. Gerekli ürünlerden bazılarının fazla olması ve diğerlerinin eksik olması durumunda, bireylerin ihtiyaçları karşılanmayacak ve daha fazla üretim de bu gerçeği değiştirmeyecektir. Dahası, toplumun başarılı bir şekilde yeniden üretilmesi aynı zamanda ürünlerin toplum üyelerine uygun bir “dağıtım” modunu da

gerektirmektedir. Toplam emeğin tahsisi ve ürünlerin toplamının dağılımı, toplumun var olabilmesi için önemli iki temeli ve tarih-ötesi koşulu oluşturmaktadır.³⁶

Modern toplumsal iş bölümünün özgüllüğünü anlamak için, onu kapitalist olmayan diğer toplumsal üretim biçimleriyle karşılaştırmak faydalı olacaktır. Özel işçiliğe dayanmayan toplumsal iş bölümü formlarında, tahsis ve dağıtım, emek faaliyetlerinin fiilen gerçekleştirilmeden önce, bu örgütlenme yönteminin despotik, geleneksel veya demokratik olup olmadığına bakarak belirli bir kişisel irade ile düzenlenmektedir. Sonuç olarak, toplumun emeğinin toplamı somut olan her emeğe tahsis edilebilir ve ürünler, toplumun üyeleri arasında da dağıtılabilir. Bu tür bir toplumsal üretim mümkündür, çünkü toplumsal ihtiyaçlar her zaman üretim eyleminden önce gelmektedir. Üretimin tamamı, toplumun ihtiyaçları hakkındaki bu veriye göre düzenlenmişse, her bir bireyin emeği, toplumun yeniden üretilmesine verilen katkısı nedeniyle doğrudan toplumsal bir niteliğe sahiptir.

Meta üretimi yapan bir toplumun, diğer toplum biçimleri gibi, bu tarih-ötesi maddi koşullara maruz kaldığından dolayı böyle bir sistemde emeği tahsis edip ürünlerin dağıtımını organize etmesi gerekmektedir. Meta üretiminde bireyler tarafından yürütülen emeğin (*emeğin uygulandığı andaki bütün sosyal emeğin bir parçası haline gelmeyen özel bir eylem olarak düzenlenmesi halinde*) sosyal bölümü diğer biçimlerinden önemli ölçüde farklılık göstermektedir. Bu nedenle, emeğin yerine getirilmesinin sonrasında yeterli “*tahsis*”i ve “*dağıtım*”ı gerçekleştirmek gereklidir. Bu noktadan hareketle, bu tür özel emekçiler herhangi bir – *acil* – sosyal özelliğe sahip değildir ve sosyal çalışmanın tamamının bir parçasını oluşturmazlar. Üretim anında, herhangi bir ihtiyaç arz etmeyen bazı ürünler için emeğin boşuna kullanılması olasılığı her zaman mevcuttur. Meta üretimi olan bir toplumda, *tüm üreticilerin karşılıklı olarak birbirlerine bağımlı olmasına rağmen*, bireylerin emeklerinin tamamen özel hesaplamalar ve kararlar konusu olarak yapılması gerektiği hususunda gerçek bir “*çelişki*” bulunmaktadır. Kuruma’ya göre bu gerçek çelişkinin, toplumsal emeğin ve yeniden üretimin

özel işçilik altında sürdürülüp gerçekleştirilebilmesi için bir “*sapma*” gerekmektedir.³⁷

Kuruma bu “*sapma*”nın, özel üreticilerin ürettikleri ürünler aracılığı ile birbirleriyle ilişki kurdukları zaman gerçekleştiğini savunmaktadır. Birbirleriyle doğrudan ilişki kuramadıkları için, ilk önce “*ürünler arasındaki değiş - tokuş*” ilişkisi ile başkalarıyla temasa geçmeleri gerekmektedir. Ürünler, *değiş - tokuş* yoluyla başkalarının ihtiyaçlarını gerçek anlamda karşıladığında ve sosyal özelliklerini kullanım değerleri olarak kanıtladığında, sosyal açıdan yararlı emek olarak kabul edilip harcanan özel emeğin sosyal niteliğini doğrulamak geriye dönük olarak mümkün olmaktadır. Bir yandan, ürün aslında insanların ihtiyaçlarını karşıladığı için başarılı meta değişimi sağlanmış olup bu emeğin tahsisinin verimli bir şekilde gerçekleştiği ve toplumun ihtiyaç duymadığı bir şeyin üretiminde boşa gitmediği anlamına geldiğini belirtmek gerekir. Öte yandan, ürünlerin toplumu oluşturan üyeler arasındaki dağılımı, aynı zamanda metalar arasındaki *değiş tokuşla* da gerçekleşmektedir. Bu durum, meta üretimi altında maddi üretim koşullarının yeniden örgütlenme yöntemidir.

Özel üreticiler arasındaki bu sosyal ilişki, emek ürünlerinin belirli maddi özellikleri sayesinde mümkün olmaktadır. Başka bir deyişle, bu tür ürünlerin aracılık etmiş olduğu sosyal temaslar mümkündür; çünkü maddi kullanım değeri, başkalarının arzularının nesnesi konumunda olabilmektedir. Özel üreticiler diğer üreticilerin ürünlerini karşılıklı olarak arzu ettikleri takdirde; kullanım değerinin sosyalliği, üreticilerin karşılıklı iletişim kurmasını sağlamaktadır. Kullanım değerinin bu sosyalliği, belli bir insan ihtiyacını (*tabii ki, sosyal olarak şartlandırılmış*) karşılayabiliyor olup olmamasına bağlı olmakla birlikte temel olarak her bir ürünün maddi karakteristiğine dayanmaktadır.

Lakin önümüze çıkmakta olan bir sıkıntı hala bulunmaktadır: Farklı ürün değişimlerinde bir kriter olarak neyin işe yaradığını anlamak hala önemli bir gerekliliktir. Her bir ürünün kullanım değeri o kadar farklıdır ki, değişim için ortak bir önlem bulunmadığı görülmektedir. Ancak Karl Marks'ın iddia ettiği üzere, böyle

bir önlem bulunmaktadır ve meta değişimini karakterize eden de bu ölçüdür. Metanın değiş-tokuşunda, *diğer değiş-tokuşların aksine*, değer ilişkisi karakteristik bir özellik taşımaktadır. Marks’ın da belirtmiş olduğu üzere; *“emek ürünleri, fayda sağlayan maddeler olup duyuşsal olarak çeşitlendirildiği nesnelliklerden farklı bir konumda değerlendirildiği takdirde sosyal açıdan tek biçimli bir nesnellik kazanarak değiştirilir.”*³⁸ Niteliksel olarak farklı kullanım değerlerine sahip olan metalar, meta değişimi sürecinde eşdeğer bir değer ilişkisine girmektedir. “Değer”, çeşitli ürünlerin karşılaştırılabilir hale getirilmesinde ortak bir kriter olarak işlev görmektedir. Çeşitli metalar arasındaki değer ilişkisinin aracılık ettiği “*özel emekçiler*”, birbirleriyle sosyalleşerek ilişki kurabilirler. Özel emeğin kendine has özelliği nedeniyle bir “*değer*” gerektiğinden, bu “*özel değer*”, maddenin doğal bir özelliği olarak bulunmayıp diğer toplumsal üretim biçimlerinde de yoktur. Değer, maddi özelliklerden bağımsız olup yalnızca meta üretiminin tarihsel açıdan spesifik sosyal ilişkileri altında var olan bir olgunun “*tamamen sosyal*” bir karakteridir.

Karl Marks, değerın “*maddesinin*” soyut emek olduğunu ileri sürmektedir.

Marks, özel işçilerin fizyolojik anlamda, *emeğin somut özelliklerinden soyutlanmasının bir sonucu olarak*, insan emeğinin bir harcaması olan ürünlerde nesneleştirildiğini söylemiştir. “Değer” ile “*soyut emek*” arasındaki ilişki açısından, değer kategorisinin her şeyden önce belirli bir modern toplumsal iş bölümü ile temel bir bağlantıya sahip olduğu açıktır. Soyut emeğin değer olarak nesneleştirilmesi, meta üretimi olan toplumlarda zorunlu olarak gerçekleşir; çünkü mevcut emek toplamının sosyal olarak tahsis edilmesi gerekmektedir. Soyut emeğin nesneleştirilmesi olarak değer, özel üreticilerin başkalarıyla sosyal bir ilişkiye girebileceği, tamamen “*sosyal*” bir özelliktir. Saf bir sosyal yapı olarak değer, bir kullanım değeri gibi dokunabileceğimiz veya koklayabileceğimiz duyuşsal bir şekle sahip değildir. Bu nedenle Marks bu durumu “*hayalet benzeri bir tarafsızlık*” olarak adlandırmaktadır, çünkü soyut emek tüm somut yönlerinden soyutlanmasından sonra maddi olarak nesneleştirilemez. Sadece “*hayalet benzeri*” bir biçimde görünür.³⁹ Bununla

birlikte, soyut emek, aynı zamanda “*tamamen sosyal*” bir konumda değildir. Bunun yerine, “*değer*” ile “*soyut emeğin*” birbirinden ayırt edilmesi kesinlikle zorunludur. Birçok kişi hem değer in hem de soyut emeğin tamamen sosyal olduğunu iddia etmektedir, çünkü onlara göre soyut emek de değer yaratmaktadır. Bu açıklama çok ikna edici değildir, çünkü bu durum “*değer-yaratan-emek, değerlidir*” argümanından öteye geçmemektedir. Bu sadece döngüsel bir argümandır.

Bu nedenle, değer ve soyut emeği farklılaştırıp içeriklerini daha verimli hale getirmek gerekmektedir. Daha önce de belirtildiği üzere değer, tamamen sosyaldır, çünkü özel üreticiler arasında sosyal temasın yalnızca ürünlerinin aracılığı nı yapabileceği meta üretimi olan belirli bir toplumda, insan emeğinin bir yönünün değer olarak nesneleştirilmesi gerekir. Başka bir deyişle, soyut emeğin nesneleşmesi, yalnızca özel üreticilerin bilinçsizce ama zorla meta üretimi altında ortaya çıkan bu özel sosyal davranışıyla gerçekleşmektedir.

Soyut emek, aksine, fizyolojiktir, çünkü herhangi bir toplumda tarih-ötesi bir konumda bulunup sosyal bir rol oynamaktadır. İnsan emeğinin bir harcaması olarak toplam emek miktarı ne kadar olursa olsun kaçınılmaz olarak herhangi bir zamanda belirli bir miktarla sınırlı olup toplumun yeniden üretim yapması hususunda yeterli tahsisi için her zaman büyük öneme sahiptir. Somut emek olarak işçilikler çeşitlidir ve birbirleriyle uyumlu değildir, ancak fizyolojik olarak aynı özelliklere sahiptirler ve karşılaştırılabilir konumdadırlar. Bu noktadan hareketle, *istisnasız olarak*, toplumdaki sınırlı emek toplamının bir kısmını tüketmektedirler. Soyut emeğin bu yönü, herhangi bir toplumsal işbölümünde esastır ve bu nedenle Marks’ın da belirttiği gibi, tarihî bir rol oynamaktadır: “*Her durumda, geçim araçlarını üretmek için harcanılan ‘emek’ ve ‘zaman’, gelişimin farklı aşamalarında aynı derecede olmasa da, mutlaka insanlığı ilgilendirmelidir.*”⁴⁰ Her toplum, emeğin toplamına dikkat etmelidir; çünkü her bir yılın her bir gününde gerekli ürünlere ulaşmak için bu “*toplam emek*”i dikkatli kullanmak zorundadır.

Özetlemek gerekirse, meta üretimi olan bir toplumda, emeğin özel niteliği nedeniyle, toplumsal bir sözleşme ancak maddenin

toplumsal niteliği ile gerçekleştirilebilir, yani başkalarının arzularının nesnesi haline gelen değerler kullanılır. Farklı kullanım kriterleri arasındaki değiş-tokuş sırasında değer, maddenin gerçek bir sosyal karakteri olarak sosyal deneyimlerle nesneleştirildiği ortak bir kriter olarak gereklidir. Bu şekilde, sosyal emeğin tahsisi bilinçsiz bir konumda olup değer üzerinden gerçekleştirilir ve ürünlerin dağılımı da borsalarda gerçekleşir. Bu durumda meta üretimi olan toplumlarda soyut emeğin özel bir toplumsal emek biçimi olarak işlev görmesi anlaşılabilir. Diğer toplum türlerinde somut emek, içeriklerinin çeşitliliğine rağmen, doğrudan toplumsal emek ile alakalıdır; çünkü emeğin tam anlamıyla tahsisi, somut emek elde edilmeden önce düzenlenmektedir. Daha önceden de belirtildiği üzere özel emek, aksine, kendi başına böyle bir sosyal niteliğe sahip değildir, böylece somut emeğin performansı, emeğin toplamının yeterli bir şekilde tahsis edilmesini sağlayamaz.

Meta üretimi olan bir toplumda, somut emek yerine soyut emek, değişim anında tarihsel olarak spesifik bir toplumsal emek biçimi maksadıyla işlev görmektedir. Böylelikle özel emekler sosyal olarak karşılaştırılabilir ve birbirleriyle ilişkili olabilir. Başka bir deyişle özel emek, toplumsal olarak anlamlı bir forma ancak “*emeğin genelliliği*”nin yardımıyla, çeşitliliklerinin kaybolduğu soyut emek olarak ulaşabilir. Karl Marks’ın amacı, insan faaliyetinin belli bir maddi yönünün - *bu durumda emeğin saf fizyolojik harcamasının* - kapitalist olarak oluşturulmuş sosyal ilişkiler altında ve belirli bir ekonomik biçim doğrultusunda yeni bir toplumsal işleve alınmasını sağlamaktır.

Bu bağlamda kapitalist sosyal ilişkiler, insanlar ile doğa arasındaki tarih-ötesi metabolik etkileşime sosyal alanda yeni özellikler getirmektedir. Emeğin tamamının tahsisi ve ürünün tamamının meta üretimi altında dağıtılması, “*emeğin*” aracılık ile yani soyut emeğin nesneleştirilmesi yoluyla düzenlenmektedir. Üreticiler arasında genel üretim konusunda bilinçli bir anlaşma yoktur, çünkü onlar piyasadaki fiyat değişikliklerini takip etmektedir. Değer, üreticilerin ne üretmeleri gerektiğine ilişkin temel işarettir. Toplumsal üretim, insanlar ile doğa arasındaki metabolik etkileşimin

düzenlenmesinden başka bir şeyi ifade etmediği için, değer artık arabulucudur, yani soyut emek harcamaları öncelikle metabolik süreçte göz önünde bulundurulur. Bunun aksine somut işçilik ve doğa gibi bu metabolik etkileşimin diğer unsurları, yalnızca ikincil bir rol oynamaktadır ve emek sürecinde temel maddi faktörler olarak işlev görmeye devam etseler bile, değere bağlı oldukları sürece dikkate alınmaktadırlar. Soyut emek, *emek sürecinin de maddi bir unsuru olduğu için*, onunla birlikte çalışan diğer maddi unsurları tamamen görmezden gelemeyiz. Bununla birlikte, bu unsurlar, maddi esneklikleri sayesinde soyut emeğe tabii tutulabilirler. Çelişkili bir ilişkinin temeli, doğa ile insanlar arasında yatmaktadır ve bu ilişki, kapitalist üretimin gelişmesiyle birlikte doğa ile toplum arasında büyük bir düşmanlığa dönüşmektedir. Bu nokta, Marks'ın ekolojisinin sistematik örneklendirmesi için belirleyici bir unsurdur. Buradan hareketle, Karl Marks'ın "*Kapital*"de bahsi geçen "şeyleşme teorisi" hakkındaki tartışmalarına devam edilecektir.

Özel üreticiler birbirleriyle ancak meta değişiminin aracılığıyla ilişki kurabildiklerinden, bu üreticilerin, emek ürünlerinin yalnızca tek bir ortak kriter altında farklı kullanım değerlerini değiş-tokuş edebilmeleri için benzersiz sosyal bir mülk edinecek şekilde davranmaları gerekmektedir. Bu benzersiz sosyal mülk, "*değer*"dir. Başka bir deyişle değer, özel üreticilerin, bilinçli bir şekilde, özel emek ürünleri için sosyal bağlar kurma uğruna verdikleri bir sosyal güçtür.

Karl Marks, bu sosyal uygulamanın bilinçli değil, bilinçsiz bir eylem olduğunu vurgulamaktadır:

"Üreticiler, emeklerinin ürünlerini birbirleriyle aynı değerde olduğunu düşünmezler; çünkü bu 'nesneler'⁴¹i sadece homojen insan emeğinin 'maddi'⁴² birleşimleri olarak görmektedirler. Bu durumun tam tersi doğrudur. Üreticiler, ürettikleri farklı ürünleri değer olarak birbirleriyle eşitleyerek farklı türde olan emeklerini, insan emeği açısından da eşitlemektedirler. Ve bunu farkında olmadan yapmaktadırlar."⁴³

Ürünleri piyasadaki değerler olarak eşitlemeden, toplumsal

üretim ve yeniden üretim için gerekli sosyal temaslar mümkün değildir. Bu, nesnel bir gerçekliktir. “Farklı ürünleri birbirlerine değer olarak değiştirmeyi” sağlayan bu toplumsal uygulama bir toplumu oluşturan üyelere, toplumun maddi varlığı için gerekli olan bilinçdışı bir eylem olarak zorunlu kılınmıştır.

Karl Marks’ın “şeyleşme teorisi”ne özel olarak odaklanan Samezo Kuruma’nın öğrencisi olan Teinosuke Otani, “Kapital”ın birinci cildinin ilk üç bölümünün teorik yapısını geliştirerek, meta üretime sahip toplumların temel özelliklerini ortaya koymuştur. Marks’ın kendi tanımına göre, meta üretimi altında şeyleşmenin temel özelliği bu satırlarda nitelendirilmiştir:

“Özel emekçiler arasındaki sosyal ilişkiler, onlara oldukları gibi görünmektedir. Yani, kendileriyle çalışanlar arasında doğrudan gözlemlenen sosyal ilişkiler olarak değil de bu kişiler ve onların sosyal ilişkileri arasındaki maddi ilişkiler olarak görünmektedirler.”⁴⁴

Otani, modern toplum içindeki bu dönüşümü “insanın nesneleşmesi” maksadıyla, yani insan bilincinden bağımsız olarak uygulanan şeylere yabancı bir hakimiyet açısından nitelendirmektedir. Dünyanın bu dönüşümü, üreticilerin sosyal ilişkilerinin doğrudan insanlar arasındaki ilişkiler olarak görünmediği, sadece şeyler arasındaki ilişkiler olarak nesnel bir sosyal yapıdan ortaya çıkmaktadır. Sonuç olarak “emeğin toplumsal niteliği”, “emek ürününün karakterinin değerine”, “zamanla emeğin sürekliliğine”, “emek ürününün miktarının değerine” ve “sosyal ilişki” gibi birçok alana dönüşmektedir.⁴⁵

Bu evrim, temel insan ilişkilerinin bir tür “özünü” gizlemek anlamında yalnızca bir epistemik yanılgıdan ibaret değildir, aynı zamanda pratik ve nesnel bir olgudur. Çünkü gerçek hayatta özel üreticiler, değer odaklı meta olmadan, birbirleriyle ilişki kuramayıp piyasada değişimi sağlayamazlar. İnsan pratiği, emek ürünlerinin hareketine ters düşüp onun egemenliği altına girebilir. Karl Marks’ın da yazdığı gibi: “Bireylerin toplum içindeki hareketleri, onlar için ‘bir şeyler’ tarafından yaptırılan bir hareket biçimine sahiptir ve bu ‘şeyler’, toplumu oluşturan üyelerin kontrolleri altında

olmaktan uzak olup aksine onları kontrol etmektedir.”⁴⁶ Üreticiler kendi ihtiyaçlarını etkin bir şekilde karşılamak için diğer metaların takas oranıyla ilgilenmektedirler, ancak bu oranı sürekli bir değişimden dolayı kontrol edemezler – bu değişim, üreticilerin hesaplamalarına ve beklentilerine karşı bir sirkülasyon içindedir. Bu durumun aksine üreticiler, ürünlerini gerçekten istedikleri diğer kullanım değerleriyle değiştirebileceklerini garanti etmemekle birlikte, değerlerin devinimleri tarafından kontrol edilmektedirler – hatta bu üreticiler, ürünlerini değiştirip değiştiremeyeceklerini bile bilmemektedirler. Meta ve para hareketleri, üreticilere “yabancı” bir konumdadır; çünkü bu hareketler, üretici davranışlarını belirleyici özelliktedir – tam tersini değil.

Özne ve nesne arasındaki ilişkide gerçek anlamda tersine çevrilmiş bir durum söz konusudur. Karl Marks, bu durumun bir benzerinin “din”in kendi içinde de bulunduğunu belirtmektedir: “*Ele alınan bu durum, tam olarak hem maddi üretim alanında hem de gerçek anlamda sosyal yaşam sürecinde var olan ideolojik alanda din tarafından temsil edilen ile aynı ilişkiyi sunmaktadır: Subjenin objeye çevrilmesi ya da objenin subjeye çevrilmesi.*”⁴⁷ Bu amaçla yapılmış olan “tersine çevrilmiş durum”⁴⁸, “para” ve “sermaye” olarak değerın kendi kendini geliştirmesiyle birlikte tüm topluma yayılmaktadır.

Üreticilerin isteğinden bağımsız olarak görünen somutlaştırılmış bir harekete rağmen, bir malın piyasaya bağımsız bir “özne” olarak girmesi açıkça mümkün değildir. Mallar, onları pazara getiren ve tüketim amacıyla takas eden “taşıyıcıları”⁴⁹ olarak insanlara ihtiyaç duyarlar. Bu mal değişimi – elbette - “değer” tarafından düzenlenmektedir. Bu bağlamda “şeyleşme”, değer mantığından bağımsız olarak insanlara nüfuz ederek, insan davranışını ve isteklerini değiştirir. Böylelikle şeyleşme, insanları, “malların taşıyıcısı” konumuna getirir ve daha pratik açıdan dünyanın değişime uğramasını sağlar.

Ürünlerin (malların) değişimini gerçekleştirmek için her bir ürün sahibinin, birbirlerini, ürünlerin “sahibi” olarak tanıyıp piyasada birbirleriyle ilişki içinde olmaları gerekmektedir. Değişim sürecinde, bu kişilerin işlevleri soyutlanmakta olup bu kişiler, kendi ürünleri açısından yalnızca bir meta olarak “taşıyıcı” konumuna

indirgenmektedirler. Bu hususta Otani, Marks’ın izinden giderek, bu süreci “şeylerin kişileştirilmesi” olarak tanımlamaktadır.⁵⁰ Ürünlerin (*malların*), paranın ve sermayenin sosyal gücü dünya üzerinde ne kadar genişlerse, o kadar çok insanın sağladığı işlev, değer mantığına uygun olarak nesneleşmiş bir şekilde bu ekonomik ilişkilere tabi tutulur ve nesneleştirilir. Bahsedilen değişikliklerin dışında, bu “tersine çevrilmiş” dünyanın “rasyonelliğini” içselleştiren modern bir öznellik modeli ortaya çıkmaktadır. Böylece Karl Marks’ın kapitalist piyasayı alaycı bir şekilde ele aldığı “Özgürlük, Eşitlik, Mülkiyet ve Bentham” Kuralı’nda bu toplumun ters çevrilmiş temel yapısı hesaba katılmadan evrensel normlar mutlaklaştırılmaktadır. Otani bu duruma “*homo economicus illusion*” yani “Rasyonel insanın yanılsaması” demektedir.⁵¹

Belirtildiği gibi bu “yanılsama”, kapital savunucuları tarafından yüceltilmiş yanlış bir görüş olup özel emeklere dayanarak toplumda oluşturulan objektif yapıdaki asıl “tersine çevrilmiş durumun” bir yansımasıdır. Sosyal alandaki değişim, bu yanılsama ile daha da güçlenmektedir. Çünkü bireyler, yalnızca dünyanın yüzeyini gözetmekle kalmaz, aynı zamanda “değer” ve “meta” gibi ekonomik kategorileri de kabul edip “özgürlük”, “eşitlik” ve “mülk” burjuvazisi faydacılarının ideallerine ulaşmak için bilinçli olarak geldikleri bir dizi davranış ve hükümle yeni bir öznelliği yavaş yavaş içselleştirirler. Dünyadaki birçok durumda bu yeni istekler ve görüşler, davranış şeklini nesnel bir güç olarak belirlemektedir, çünkü bireyler, tersine çevrilmiş dünyadaki belirli bir toplumsal rasyonaliteye uymadan bu sosyal ilişkiler altında yaşayamazlar. Bu kişilerin mevcut sosyal ve ekonomik sistem altında yaşamak istedikleri vakit genel olarak kuralları izlemekten başka makul alternatifleri yoktur. Tersine çevrilmiş bir dünyadaki sosyal ilişkiler, sosyal alandaki pratik sayesinde, sürekli olarak yeniden üretilmektedir ve bahsedilen bu ilişkilerin en sonunda da tabiiyeti değiştirilmektedir. Öznellik açısından ekonomik azalmaya uymakla birlikte, bireyler, gönüllü olarak metanın ve paranın taşıyıcısı olarak işlev görmektedirler. Sonuç olarak, insan “rasyonelliğinin” belirleyicisi olarak bir dizi norm, kural ve diğer değer standartları uygulanmaktadır.

Bir yandan, toplumsal yapının “şeyleşmesi” nedeniyle kapitalistler, işçilerin akıl sağlığı, fiziksel sağlığı ve güvenliği dâhil olmak üzere “gereksiz” maliyetleri azaltmak amacıyla sistemin mantığı ile işgücünü baskı altına almak zorunda kalmaktadırlar. Bundan hareketle sermayenin kıymetlendirilmesi için işçiler, mümkün olduğu kadar zorlanmaktadır ve kapitalistler, doğal kaynakların sürdürülebilir şekilde çoğaltılmasını ele almadan üretkenliği sürekli olarak arttırmaya çalışmaktadırlar. Öte yandan, işçiler, her zamankinden daha fazla çalışmakla birlikte kapitalistlerin emrinde sıkı bir disiplin altında tutulup kendi emeğini “başarılı” bir şekilde satmak için kötü çalışma koşullarına dayanmaya zorlanmaktadır. Özünde istedikleri ne olursa olsun, işini kaybetme olasılığının yaratmış olduğu tehdit, işçilerin yaşamlarını idam ettirebilmeleri amacıyla gerekli ücretleri alabilmeleri için kötü koşullara dayanmalarına yeterli bir sebeptir. Tüm bu davranışlar toplumun nesnel olarak tersine evrilmesine neden olmaktadır ve işçilerin metalar ile paraya bağımlılığını derinleştirmektedir.

“*Kapital*”ın birinci cildinin ilk üç bölümü, maddi dünyanın değiştirilmesinin “*değer kategorisi*” ile başladığını göstermektedir. Kişiler arasındaki ilişkilerin şeyler arasındaki ilişkilere evrilmesi, sadece yabancılaşmaya değil, bireylerin eylemlerinin yeniden baskın hale gelmesine (“*kişilerin şeyleşmesi*”) neden olmak ile birlikte aynı zamanda insani ihtiyaçların ve rasyonalitenin değiştirilmesine, yani “*şeylerin kişileştirilmesine*” de neden olmaktadır. Dünya’nın şeyleşmesi, değerın “*para*” gibi bağımsız bir hale gelip ardından da “*sermaye*” için çok daha güçlü ve kesin bir konu olmasıyla birlikte tüm dünyayı aktif olarak dönüştürmesiyle başlamaktadır. Bu sayede “*şeyleşme*”, ileri ekonomik kategorilerin ortaya konulması sürecinde daha da derinleşmektedir.

“BİÇİMLER” VE “İÇERİK”

Karl Marks, “*Kapital*” adlı eserinde yapmış olduğu meta analizinde evrilmiş ve yabancılaşmış ekonomik biçim (*form*) belirlemelerinin, yalnızca dünya hakkında olan sıradan kararları değil aynı zamanda insanların arzularının, isteklerinin ve davranışlarının

maddi boyutlarını nasıl etkilediğini de göstermiştir. Bununla birlikte, bu tür değişiklikler sadece insan tarafı ile sınırlı değildir. Çünkü Marks, maddi dünyanın kapitalist dönüşümlerini çeşitli alanlarda analiz etmiştir. Bu kitabın ilerleyen bölümlerinde de işlendiği üzere bu metodolojik yaklaşım, klasik politik ekonomideki “biçimsel” ve “maddi” anlamda yaşanan kafa karışıklığının ve dualizminin üstesinden gelmektedir. Bu bağlamda Marks’ın politik ekonomi üzerine olan eleştirisi, maddi alanların diyalektiğini kapsayan bir kavram olarak anlaşılabilir. Marksistler, genel olarak ekonomik biçimlerin tarihselliğini ve sosyalliğini, Karl Marks’ın çalışmasının çekirdeği olarak algılamaktadırlar. Lakin bu tartışma, Marks’ın politik ekonomi üzerine yapmış olduğu çalışmalarında “maddi” anlamda sıklıkla ihmal edilen bir konuya girmektedir.

Grundrisse adlı eserinde Karl Marks, toplumsal özelliklerin, “şeyler”in doğal özellikleriyle tanımlanmasından kaynaklanan “fetişistik” bir yanlış anlamının var olmasını eleştirmiştir:

“İnsanlar arasındaki üretimin sosyal ilişkileri olan şeyleri doğal mülkler olarak kabul eden iktisatçıların, bu ilişkiler altında yer aldıkları için elde ettikleri nitelikler aynı zamanda eksik bir idealizm, hatta bir fetişizm gibidir. Çünkü bu iktisatçılar; sosyal ilişkileri, doğuştan gelen özellikler olarak şeylere empoze edip onların anlaşılmasını güçlendirmektedirler.”⁵²

Örneğin David Ricardo, sermayeyi “yeni bir emek için bir araç vasfıyla hizmet eden” birikmiş (gerçekleşmiş) emek (mülk, nesnelleştirilmiş emek) olarak tanımlamıştır. Ricardo, Karl Marks’ın sermayenin ekonomik “biçimini” soyutladığını, bu yüzden yalnızca “içeriği” veya sermayeyi oluşturan saf unsuru “tüm insan üretimi için gerekli bir koşul” olarak vurguladığını söylemiştir.⁵³ Ricardo’nun ekonomik biçim (form) analizinde, sermayenin şeklinin tespiti, bir şeyin maddi özelliği haline getirilir ve dolayısıyla üretimin tarihî bir koşulu olarak doğallaştırılır. Karl Marks’ın bu yaklaşıma yönelik ilk eleştirisi, klasik politik iktisatçıların öne sürmüş oldukları “biçim” ve “içerik” arasındaki bu acemi ayrım üzerinedir. Bu iktisatçıların sahip oldukları fetişizm, ekonomik formların maddi taşıyıcılarının doğal bir özelliği olarak doğrudan tanımlanmasında yatmaktadır.

Bununla birlikte, Karl Marks klasik politik iktisatçılar arasında tam anlamıyla “biçim” ve “içeriğin” birbirinden ayrılmasının bir sonucu olarak ekonomik kategoriler oluşturmak amacıyla kademeli bir ilerleme olduğunu da kabul etmiştir. Bu noktada eleştirisinin ikinci yönü ele alınmaktadır. Marks, bu ayrımın kendi başına bilimin inşası için yeterli olmadığını savunmaktadır. Buna karşılık Marks, ekonomik kategoriler olarak sadece ekonomik “biçim” değil, aynı zamanda “maddi” olarak da analiz etme zorunluluğuna dikkat çekmiştir. Çünkü maddi özellikler kapitalist kategorilerin gelişmesinin bir sonucu olarak belirli sosyal ilişkiler altında belirli bir ekonomik rol oynamaktadır. Ve bu durum, “sabit” ve “değişken” sermaye örneğinde de görülmektedir.

Karl Marks, “Grundrisse” adlı eserinde maddi özelliklerin de, kapitalizmin özgülüğünü ortaya çıkarabilmesi için ekonomik kategoriler olarak teorik bir analiz gerektirdiğini açıkça belirtmiştir. Marks, metaların ekonomisi üzerine olan eleştirisinin ilk kategorisi olarak seçtiği *Grundrisse*’in son bölümünde şu satırları kaleme almıştır:

“Metanın kendisi iki yönün birliği olarak görünmektedir. Meta, kullanım değeridir, yani, insan ihtiyacı ne olursa olsun herhangisi bir sistemin memnuniyetinin hedefidir. Bu hedef, üretimin en farklı dönemlerinin dahi ortak bir noktası olabileceğini gösterir ve bu nedenle incelemesi politik ekonominin ötesinde olan ‘maddi bir yan’ belirtmektedir.”⁵⁴

Bu paragraf, Karl Marks’ın politik ekonomi üzerine olan eleştirisini geleneksel açıdan ekonomik biçimlerin bir analizi olarak okumasını onaylıyor gibi görünmektedir. Ancak Marks, yazmış olduğu daha sonra sonraki bir cümleyle bu tartışmaya devam etmektedir:

“Kullanım değeri, modern üretim ilişkileri tarafından değiştirildiği anda politik ekonomi alanına girer ya da sırayla bunları değiştirmeye müdahale eder. Genel anlamda belirtmeye alışkın olduğumuz şey, bilimin başlangıcından itibaren burjuva üretiminin sosyal biçimleri, iyi bir ‘biçim’ uğruna, hâlâ zahmet gerektiren bir şekilde metadan ayrılıp büyük bir çaba sarf etmeden bağımsız bir çalışma nesnesi olarak oluşturulduğu ortak yerlerde koşullanmıştır.”⁵⁵

Klasik politik ekonomi, “*biçim (form)*”ı, “*maddi*” olandan ayırıp “*bağımsız çalışma nesnesi*” olarak değerlendirebilen “*büyük çaba*” ile oluşmuştur. Bu ayırım, politik ekonominin büyük bir ilerleme kaydetmesine neden olmuştur. Ancak bu “*Klasik Ekol*”, kategorileri, yalnızca “*basmakalıp*” bir hızla dönüşen soyut formlarda kavrayabildiğinden, sadece “*bilimin başlangıç kısmında*” değerlidir. Politik ekonomiyi bu banallığe düşmekten kurtarmak için Karl Marks, “*biçim (form)*” ve “*maddi*” davranışların daha incelikli (*nüanslı*) bir ayırma tabii tutulduğu bir yöntem önermiştir. Bu yöntem ile birlikte Marks’ın orijinallliği, Smith ve Ricardo gibi öncüllerinin aksine görünür hale gelmiştir.

Karl Marks’ın yapmış olduğu analizde, refah üretimin tüm aşamalarında ortak olan maddi yönü, öncelikle politik ekonomi araştırmasının kapsamı dışında kalmaktadır. Çünkü politik ekonomi, kapitalist servetin ve üretiminin kendine has özelliklerini ortaya çıkaran “*sosyal biçimleri (formları)*” analiz etmektedir. Bununla birlikte, diğer üretim biçimleri gibi kapitalist meta üretimi; emek gücü, üretim araçları ve hammadde gibi maddi unsurlar olmadan var olmayacağından, Marks, üretim sürecinin maddi yönünü, “*belirli bir ön varsayımda maddi temel, kendini belirli bir ekonomik ilişki sıfatıyla gösterir.*” teması olarak ele almıştır.⁵⁶

Lakin bu ön varsayım, maddi tarafın ekonomik ilişkilerin analizinde asla dikkate alınmaması gerektiği anlamına gelmez. Karl Marks, alıntılanan bu pasajında tam tersi durumu öne sürmüştür: “*Kullanım değeri, modern ekonomik ilişkiler yoluyla değiştirilmiştir. Hatta onları değiştirmeye müdahale etmektedir ve bu sayede bilimsel gözlemin konusu haline gelmektedir.*” Marks, “*Grundrisse*”te yapmış olduğu ekonomik formların tanımına ek olarak, kullanım biçimlerinin ekonomik form belirlemesi yoluyla kapitalist anlamda değiştirilmesinin politik ekonominin önemli bir hedefi olduğunu vurgulamıştır.

Belirtilmiş olan bu durum, “*Grundrisse*”te izole edilmiş, küçük bir açıklama değildir. Karl Marks, bazı ekonomik ilişkilerde değer işlevlerini bir ekonomik kategori olarak kullanan diğer yerlerde bu durumu vurgulamıştır:

“Zaten birçok durumda da gördüğümüz gibi, hiçbir şey basit dolaşımdaki karakteristik ekonomik formun dışında kalan kullanım değeri ile değişim değeri arasındaki farkın genel olarak dışına çıktığını iddia etmekten daha hatalı değildir. Bunun yerine, ekonomik ilişkilerin gelişiminin farklı aşamalarında ve farklı ilişkilerinde değişim değeri ile kullanım değerinin belirlendiğini ve bu çıkarımın kendisinin de böyle bir değer belirlemesi olarak ortaya çıktığını tespit etmiş bulunmaktayız. Kullanım değeri, ekonomik bir kategori olarak rol oynamaktadır. Bu rolü oynadığı yer de gelişimin kendisi tarafından verilmektedir.”⁵⁷

Karl Marks, biçim ve maddenin mutlak muhalefetini tekrar eleştirmiştir. Çünkü bu iki unsurun sahip olduğu çeşitli ilişkiler, aynı zamanda ekonomik ilişkileri de temsil etmektedir. Gerçekte, ekonomik formlar, bir *“maddi temel”* olmadan var olamazlar. Bu hususta Marks, *“kullanım değerinin kendisi ekonomik bir kategori olarak rol oynar”* demiştir. Çoğu durumda bu değer, maddi özelliklere nüfuz eden bir *“mükemmellik”* konumundadır. *“Nesnelerin kişileştirilmesi”*nde olduğu gibi, ters-çevrilmiş (evrilmiş) dünyadaki ekonomik form belirlemelerinin nesnel olarak gerçekleşmesi epistemolojik bir terslik değildir. Ancak bu ekonomik ilişkilerin *“gerçekleşmesi”⁵⁸*, bir kullanım değerinin maddi özelliklerinin en derin tadilatı olarak sosyal ilişkilerin *“kemikleşmesi”⁵⁹* manasıyla anlaşılmalıdır.⁶⁰

Karl Marks, hayatının son aşamasında bile bu konuya olan ilgisi- ni özellikle kaybetmemiştir. Bu ilgiyi, Marks’ın, 1881 yılında *Adolph Wagner*⁶¹’in *“Lehrbuch der politischen Ökonomie”* eseri üzerine yazdığı notlarda da görmek mümkündür: *“Kullanım değeri, şimdiye dek ekonomideki rolünden oldukça farklı bir rol oynamaktadır. Ancak, yine de, böyle bir değerlendirme, ‘kullanım değeri’ ve ‘değer’ kavramları tartışıldığında değil; ekonomik oluşumlarla ilgili analizden kaynaklandığında ortaya çıkmaktadır.”⁶²* Yine görüldüğü gibi Marks, belirli koşullar altında kapitalist sistemin özgüllüğünü kavramaya katkıda bulunan kullanım değerinin maddi tarafının ekonomik rolünü açıkça vurgulamaktadır.

Karl Marks, maddi özelliklerin sahip olduğu kapitalist değişikliklerin, insanların arzuları ve davranışlarıyla sınırlı olmamakla

birlikte, şeylerin özelliklerine yayılmış olduğunu belirtmektedir. Bu değişiklikler, “ekonomik ilişkilerin gelişiminin farklı aşamalarında” artmaktadır ve yapılan analizlerde soyut kategorilerden somut olanlara doğru ilerlenirken analiz tanımlamalarında bu “değişiklikler” giderek daha fazla ele alınmaktadır. Marks’a göre, sosyal ilişkiler altındaki bir “şey”, doğrudan verilmiş olan doğal özellikler ile basitçe var olmaz; ancak tarihsel anlamda kapitalist olarak oluşturulmuş ekonomik ilişkiler tarafından değiştirilir. Böylelikle “ekonomik hüküm” bu sayede bir şeye dâhil edilir hale gelmektedir. Nihayetinde bu hüküm, “bir şey olarak ortaya çıkmaktadır” - *tıpkı değer bir şeyin niteliği olarak ortaya çıkması, bir şeyin meta olarak ekonomik açıdan belirlenip bir şeyin niteliği olarak ortaya çıkması ve tıpkı emeğin para olarak üstlenildiği sosyal biçimin kendini bir şeyin nitelikleri olarak ifade etmesi gibi*.⁶³ Kapitalist üretimin gelişmesiyle birlikte, bu “maddileşme”⁶⁴ süreciyle çeşitli maddi boyutlar kademe olarak - *maddi özelliklerin sermayenin değerinin altına alınabileceği şekilde* - sermaye mantığına göre daha uygun koşullarda değiştirilmektedir. Hem Karl Marks’ın yaklaşımındaki “madde”nin analizi hem de yine onun yapmış olduğu biçim (*form*) analizi, kapitalist ilişkilerin ve hatta çelişkilerin özelliği olan tarihsel özgüllüğe işaret etmektedir. Ek olarak, bu dönüşüm süreci, yalnızca sermaye perspektifinden değil, aynı zamanda maddi açıdan da - *özellikle insanlar ile doğa arasındaki tüm metabolik etkileşim açısından* - analiz edilmelidir. Marks’ın politik ekonomi üzerine olan eleştirisi, klasik iktisatçıların aksine bu çifte teorik görevi yerine getirmektedir.⁶⁵

Karl Marks’ın “maddi temel”in ekonomik rolü hakkındaki açık sözlerine rağmen, biçim analizine kıyasla Marks’ın bu yaklaşımının Marksistler arasındaki önemi daha azdır. Bu eğilim tesadüfi değildir; çünkü birçok Marksist soyut emeğin saf toplumsallığına dayanarak yorumlarını geliştirmiştir.⁶⁶

Alfred Sohn-Rethel⁶⁷’in yorumu, bu bağlamda tipik bir sorun yaratmaktadır: “Aslında bir madde atomu, metalaşmanın toplumsallaştırıcı etkisinin bağlı olduğu değerler olarak metaların nesnellğine girmez. Buradaki ‘sosyalleşme’, insanın doğası ile metabolizmasından ayrılmayan saf insan bileşimi meselesidir.”⁶⁸

Sohn-Rethel'in yapmış olduğu biçim analizi (*form analizi*), değerın nesnelliğinin saf toplumsal niteliğini kesinlikle tanımaktadır. Ancak bu analiz, “değer”i meta değişiminde var olan toplumsal bir ilişkiye ve soyut emeği saf bir toplumsal yapıya indirgemektedir. Sonuç olarak, Alfred Sohn-Rethel'in açıklamasındaki “değer”, insanlar ile doğa arasındaki metabolizmadan ayrılmaktadır.

Sohn-Rethel “değer” kategorisini maddi yönlerinden tamamen koparıp “değer”in tamamıyla yalnızca sosyal karakterine odaklandığından, “doğuştan gelen (birincil doğa)” ve “alışkanlık (ikincil doğa)” ikileminin içine düşmeye başlamıştır:

“Kendimizi hayvanlar ile aynı seviyede bulduğumuz birinci ya da birincil doğaya karşı, saf, sosyal, soyut ve işlevsel bir gerçeklik olarak anlaşılması gereken ikincil doğanın ifadesi altındaki tüm meta alışverişinin resmi tarafına da dâhil ediyorum. İkincil doğanın para biçimi olarak ifadesinde, özellikle insan olan taraf, tarihteki ilk, nesnel, farklı ve gerçek tezahürünü kazanmaktadır. Böylelikle, insanlar ile doğa arasındaki her türlü maddi metabolizma işlem modundan ayrılan bir sosyalleşmenin gerekliliği nedeniyle ortaya çıkmaktadır.”⁶⁹

Sohn-Rethel, ikincil (*spesifik* açıdan insan, sosyal) doğa ile kıyaslandığında birincil (*hayvani, doğal*) doğaya karşı çıkmaktadır. Değerin sosyal gücünün, metaların herhangi bir “maddi içeriğini” içermediği doğrudur; çünkü bu sosyal uygulamanın bir ürünüdür. Bununla birlikte, değerın nesnelliğinin, insan metabolizmasının doğa ile olan tarihî gerekliliği ile ilgisi olmadığı sonucuna da varılamaz. Karl Marks'ın ele aldığı nokta aslında bu durumun tam tersine dikkat çekmektedir. Yukarıda da görüldüğü üzere, “*Kapital*” adlı eserinde Marks, bu kadar saf bir sosyal değer kategorisinin ortaya çıkışının kapitalizmde neden gerekli olduğunu sormuştur. Bu duruma bir cevap olarak Karl Marks, insanlar ile doğa arasındaki tarih-ötesi metabolik etkileşimin, emeğin özel karakterine rağmen örgütlenmesi gerektiğini savunmuştur ve Marks, bu metabolizmaya ancak saf toplumsal değerın aracılık edebileceği iddiasındadır. Dolayısıyla, değerın varlığının en temel nedeni, insanlar ile doğa arasındaki metabolizmayı düzenlemek için maddi ve tarihsel gerekliliği

belirtmektedir. Bu açıklama Sohn-Rethel’in problem yaratan anlayışının zıttı olmalıdır; çünkü Sohn-Rethel, toplumda meta üretimi olan soyut emeğin değer olarak metalara itiraz edilmesi gerektiğine inandırıcı bir dayanak sunamamıştır. Aksine, soyut emeğin aynı zamanda tamamen sosyal bir yapı olduğunu varsaymıştır. Onun dualizmi, “değer”i, “doğanın sahip olduğu insan metabolizması”ndan ayırmaktadır; çünkü “ikincil doğa” olarak soyut emeğin, tarih - ötesi doğal metabolizma ile bir ilgisi yoktur.

Sohn-Rethel’in “*Intellectual and Manual Labour*” adlı eserinde teoremin tek taraflılığı, değerın tarih-ötesi üretim alanıyla bir ilgisi yokmuş gibi gösterilerek tehlikeye atılmaktadır.

Eğer Karl Marks’ın politik ekonomi eleştirisi öncelikle “*biçim analizi*” olarak algılanıyorsa, maddi boyutun bu ihmali o kadar da problemlı görünmemektedir; çünkü ilk bakışta “*politik ekonominin ötesinde*” bir inceleme konumunda yer almaktadır. Bununla birlikte, Marks’ın doğa bilimleri konusundaki ayrıntılı not defterleriyle yüzleşip “*Kapital*” adlı çalışması ile nasıl entegre edilebilecekleri sorulduğunda, “değer” ve “insanlar ile doğa arasındaki metabolizmanın” mutlak olarak ayrılması son derece sorunlu hale gelmektedir. Sohn-Rethel’in açıklaması, “*birincil doğa*” ile ilgili bilimsel bir araştırmanın, esas alanı “*ikincil doğa*” olduğu iddia edilen siyasal ekonomi eleştirisine nasıl katkıda bulunabileceğini anlamak için bir anahtar sağlamamaktadır. Soyut emeğin maddi karakteri üzerine olan tartışma, Karl Marks’ın ekoloji temasından alakasız bir sapma konumunda değildir. “*Salt sosyal*” bir kategori olarak soyut emek kavramının ciddi sonuçları bulunmaktadır. Hiçbir maddi özelliğın ait olmadığı kapitalist soyut emeğin hâkimiyetinin neden doğanın evrensel metabolizmasının çeşitli boyutlarını her zamankinden daha yıkıcı bir biçimde tahrip ettiğini açıklamak çok daha zordur. Toplumsal bir soyutun hâkimiyetinin doğayı tahrip ettiği belirsiz bir ifadeden kaçınmak için, soyut iş gücü ile sosyal ve doğal metabolizma arasındaki bağlantıyı, “*ebedi gereklilik*” ile olan ilişkisindeki değeri kavrayarak açıklamak gerekmektedir. “*Doğa*” ve “*toplum*”, ekonomik tespitlerin maddi boyutlar üzerindeki etkisini dışlamaktadır. Buna karşılık, Karl Marks, maddi doğal özelliklerin

nasıl sosyal değişimlere maruz kaldığını ve bunları kendi “şeyler”i-ne benzer özellikler olarak içselleştirdiğini ve özellikle de maddi ve sosyal özelliklerin bu karışıklığı nedeniyle, gerçek çelişkilerin ortaya çıktığını ortaya çıkarmayı amaçlamıştır. Başka bir deyişle, maddi doğal özellikler tamamen sermaye altına alınamaz. Sermaye için çizilmiş olan bu sınırın dışında, bu çelişkilerin tam olarak belirtileri “*sermayenin esnekliği*” sayesinde önceden belirlenmiş olmayıp teknolojilerin ve doğa bilimlerinin gelişmesine şiddetle bağlı olsa bile, çeşitli “*yaşayan çelişkiler*” ortaya çıkmaktadır. Marks’ın “*şeyleşme teorisi*”, maddi dünyanın kapitalizasyonunun çelişkili sürecini ve onun aşılması için şartları kavramaktadır. Bu nedenden ötürü, Karl Marks’ın ele aldığı çalışmanın analizinin daha önce yapılmış olan yorumlamanın ötesine geçip maddi dünyanın analizini çalışmanın merkezi bir nesnesi olarak içermesi gerekmektedir. Bu analiz, öncelikle kapitalist üretim tarzının sürdürülebilirliğin maddi koşulları nasıl zayıflattığı; yani “*şeyleşme*” mantığına göre üretimin, doğaya giderek daha fazla düşmanca davranıp beşeri bir gelişme kriziyle sonuçlanan bir sosyal pratiği nasıl organize ettiği ile ilgilidir.

Kapitalizmin sahip olduğu maddi çelişki, “*Kapital*”ın ilk üç bölümünde genelleştirilmiş meta üretiminin soyut bir seviyesinde yer almaktadır. Ancak bu yeterli değildir. “*Biçim (form)*” ve “*madde (materyal)*” arasındaki gerilim, “*sermaye*” kategorisinin gelişimi ile daha net bir şekilde belirginleşmektedir. Karl Marks, sermayenin, bu “*otomatik özne*”yi insanlar ile doğa arasındaki metabolik etkileşimi radikal bir şekilde yeniden düzenleyip nihayetinde onu yok ettiğini analiz etmektedir.

METABOLİZMANIN KAPİTALİST AÇIDAN DÖNÜŞÜMÜ

Karl Marks’ın “*Kapital*” adlı eserinde evrilmiş (*ters-çevrilmiş*) dünyayı açıklaması, kapitalizm altında varlığını sürdüren maddi dünyadaki rahatsızlığın gerekliliğinin anlaşılmasına katkıda bulunmaktadır. Kapitalist üretim tarzına ilişkin dinamikleri açıklamaksızın, Marks’ın ekolojisi, kapitalizmin ekolojik sistemi tahrip ettiği basit bir önermeye indirgenmektedir; çünkü kapitalistler, çevresel

sürdürülebilirlik konusunu hiçbir şekilde umursamadan yalnızca kar elde etmeye çalışmaktadırlar. Bu durum, Karl Marks’ın “*mater-yalist yöntemine*” aykırı bir konumda yer almaktadır. Bu nedenle, nesnel ve sosyal yapının da araştırılması gereklidir; çünkü Marks’ın yöntemi, çevre dostu olduğunu iddia eden yeni “*ahlaki*” veya “*doğru*” değerleri sunmayı amaçlayan yaklaşımlara karşı çıkmaktadır. Buna karşılık, Karl Marks, sermayenin geçerliliği mantığının ve insanlar ile doğa arasındaki sosyal ve doğal etkileşimin arabuluculuğunun; toplumsal üretimi ve dolaşımı, metabolik değişimlerinin zorunlu olarak bozulacağı şekilde nasıl organize ettiğini ayrıntılı bir şekilde incelemiştir. Kapitalist üretim tarzı, ulusal ve küresel ölçekte doğa ile belirli bir insan metabolizmasını yapılandırmasının yanında, *doğanın güçleri esnek olsa da*, çeşitli alanlarda eko-krizlere neden olan birçok yönden de sınırlandırılmıştır.

Emek toplamının tahsisi ve kapitalizmdeki ürünlerin toplamının dağılımı, değer aracılığıyla düzenlendiğinden dolayı, insanlar ile doğa arasındaki metabolik etkileşim kaçınılmaz olarak soyut emeğin önceliği altında gerçekleştirilmektedir. Daha önce de belirtildiği üzere, bu arabuluculuk modu kendi içinde belirli bir gerginliği içermektedir; çünkü insanlar ile doğa arasındaki etkileşimin sahip olduğu somut maddi boyutlar, değer ifadesi içinde ancak çok sınırlı ve eksik bir şekilde dikkate alınabilmektedir. Bu, çeşitli sosyal (ve hatta ekolojik) özelliklerin, sosyal emeğin “*tahsisi*” ve ürünlerin “*dağıtımı*” anında dahil edildiği diğer tüm sosyal üretim biçimleriyle ilgili olarak önemli bir farklılığı karakterize etmektedir.⁷⁰

İnsanların doğa adına değer önceliği altında çalışması, ekolojik olarak düşmanca görünmeyebilir. Bununla birlikte, bu “şeyleştirilen” arabuluculuk sorunu, tamamen gelişmiş bir “*sermaye*”nin ortaya çıkmasıyla birlikte daha belirgin bir şekilde görünmektedir; çünkü değer o zaman sadece toplumsal üretimin “*arabuluculuğu*” olarak işlev görmez; aynı zamanda üretimin “*hedef*”i haline gelir. Sermaye, insanlığın metabolizmasının doğayla iç içe geçmesini, soyut emeğin azami derecede sıkıştırılması perspektifinden radikal bir şekilde yeniden düzenleyerek tehdit etmektedir.

Bir kez daha, Karl Marks’a göre genelleştirilmiş bir meta üretimi

toplumdaki “değer” kategorisinin, insanlar ile doğa arasındaki metabolizmanın yeniden üretilmesi için maddi koşullarla temel bir bağlantı gösteren ekonomik bir kategori olduğu gerçeğinin unutulmaması mühimdir. Kapitalizmin özelliği, “özel emek” ve “şeyleşme” nedeniyle, bir toplumun üretim ve yeniden üretiminin ancak değer aracılığına devam edebilmesinde yatmaktadır. Özel üreticiler, toplumun varlığını güvence altına almak için (*az ya da çok!*), yalnızca değer yardımı ile sosyal olarak ilişki kurmaktadır.

“Para” ile birlikte “şeyleşme”nin de gücü artmaktadır. Karl Marks’ın açıklamış olduğu üzere, değer kendini bir meta, “altın” için belirli bir sosyal kullanım değeri veren bağımsız bir nesne yani “para” olarak çenkarne etmektedir. Altın, “diğer metalarla doğrudan değiş tokuş edilebilir” olup “genel eşdeğerlik”ten işlev görmektedir. Doğrudan değişebilirliğin bu sosyal gücü, sahip olunması istenen herhangi bir nesneyi edinmesine izin verir ve bu güç, “doğada sınırsız olarak var olan” para biriktirme dürtüsü için yeni bir arzu yaratmaktadır.⁷¹

Yine de, üretimin tek amacı soyut emeğin en fazla nesnelleşmesi olduğunda daha da radikal bir değişim meydana gelmektedir. Değerin “sermaye” olarak tanımlanmasıyla birlikte, dünyanın dönüşümü daha da şiddetli bir şekilde ilerlemektedir:

“Öte yandan, PMP dolaşımında [*Para-Meta-Para*] hem para hem de meta ve yalnızca değer kendisinin farklı varoluş biçimlerinde görülen genel bir varlık olarak para, özel olarak meta veya tabiri caizse gizli modda işlev görmektedir. Bu harekette kaybolmadan, bir formdan bir diğerine sürekli olarak değişmektedir. Böylece otomatik bir konuya dönüşmektedir. Varoluşu boyunca kendi kendine değer kıymet takdir eden “değer”e göre sıralanan belirli görünüm biçimlerini saptarsak, şu açıklığa ulaşırız: “*Sermaye paradır, sermaye metadır.*” Oysaki gerçekte “değer”; para ve meta formunu sürekli olarak üstlenirken, kendi büyüklüğünü değiştirdiği, artı-değeri orijinal değer olarak kabul ettiği değerden kendiliğinden çıkardığı ve böylece bağımsız olarak değer verdiği bir sürecin konusudur.”⁷²

M-P-M dolaşımında [*Meta-Para-Meta*], süreç, piyasada yalnızca meta değişimlerinde elde edilebilecek bir kullanım değerinin nihai

hedefine yöneliktir. Burada değer, esas olarak çeşitli özel emek ürünleri için genel bir önlem olarak işlemektedir. Ve, işlem sonunda “değer”, istenen kullanım değerinin tüketimi ile birlikte kaybolmaktadır. Başka bir deyişle, *değer* basitçe sosyal metabolizmanın bir aracı olarak işlev görmektedir. Altın ile birlikte *değer*, para olarak bağımsız bir nesne haline gelmektedir. Böylece bir kişi değere bir nesne gibi sahip olabilir ve bu değer sayesinde para biriktirebilir. Ancak, gelecekte de para olarak işlev görmesi gerekiyorsa, “*para*”nın başka bir kullanım değeri ile değiştirilmesi gerekmektedir.

Değerin “*sermaye*” olarak ekonomik açıdan belirlenmesi tamamen farklı bir durum ortaya çıkarmaktadır. Sermaye olarak “*değer*”, P-M-P’nin [*P artı-değerdedir*] sürecinden sürekli olarak geçen, sermaye olarak kararlılığını yitirmeyen ve hatta büyüdükçe daha da artan bir “*otomatik özne*” konumundadır. Değerin salt toplumsallığı sonsuz bir harekete dönüşmektedir; çünkü tek amaç “*saf nicel*” artıştır. Değerin kendisi, ya da daha doğrusunun değerlendirilmesi, üretimin nihai hedefi haline gelmiştir. Şüphesiz, bağımsız bir değer olarak “*para*”, her zaman “*P-M-P Süreci*”nin başlangıcı ve sonudur. Lakin bu para bile sermaye için geçici bir rakamdır; çünkü değerlendirilme ancak metalar ve para arasında yer alan biçimlerdeki⁷³ sürekli değişimlerle gerçekleşebilmektedir. Karl Marks’ın belirtmiş olduğu üzere “*değer*”, P-M-P Süreci’ni “*kapsayan bir konudur*”: “*Değer, para biçimini ve meta biçimini alternatif olarak üstlenip kaybetmektedir. Ancak tüm bu değişikliklerle kendisini koruyup genişletmektedir*”.⁷⁴ Üretimin bütün süreci hala sermayenin taşıyıcısı olarak kullanım değerlerine bağlıdır. Bununla birlikte, üretimin bu maddi bileşeni, sermayenin saf nicel hareketine tabiidir. Sermaye olarak değer bu yeni ekonomik özelliğine göre, tarih-ötesi “*emek süreci*”, esas olarak sermayenin “*kendi kendini değerleyen*” süreci olarak yeniden düzenlenmelidir.

Emek ile aracılık eden insanlar ve doğa arasındaki metabolik etkileşimin her toplumda “*sonsuz bir doğal zorunluluk*” teşkil ettiği ifadesi soyuttur. Sosyal üretimin tüm bu süreci, Karl Marks’ın değerlendirmesinin mantığı çerçevesinde sermaye dönüşümleri ile ilgili olarak analiz edilmesiyle birlikte artık daha somut bir şekil

almaktadır. Üretim sürecinin bu yeni hedefi sayesinde soyut emek, kapitalist zenginliği arttırmanın tek kaynağı olan ek ve spesifik bir ekonomik işlev konumuna gelmektedir.

Sermaye, *emeğe ancak*, somut emeğin soyut emek yerine öncelikli geldiği sonsuz bir öz değerlendirme için bir araç olarak davranmaktadır. Kapitalist üretimde önemli olan, *yalnızca kapitalist rekabetin anarşisi altında tatmin oldukları için*, toplumsal ihtiyaçların - *artık* - tatmin edilmesi değildir. Sermaye birikimi arzusu, belirli bir niteliksel kullanım değerinden asla tatmin edilemez; çünkü bu arzu, sürekli büyüyen bir miktarın “*sonsuz*” bir hareketidir.⁷⁵ Sonuç olarak, tüm kapitalist üretim, soyut emeği sıkıştırmaya yöneliktir ve insan emeğinin bu tek taraflı harcaması insanlığın doğa ile olan ilişkisine zarar vermeyebilir. Hem emek gücü hem de doğa, sermaye için yalnızca değer bir “*taşıyıcısı*” olarak önemli olduğundan, sermaye, bu iki temel üretim faktörünün çeşitli yönlerini ihmal edip çoğunlukla tükenmelerine yol açmaktadır. Gerçekten de, Karl Marks’ın “*Kapital*”i, emek sürecinde maddi boyutların bu şekilde ihmal edilmesinin insan yaşamı ile çevrenin tahrip olmasına ve erozyonuna neden olduğunu dikkatlice açıklamaktadır.

Değer, “*sermaye*” biçiminde bir konu haline geldiğinde, *bu yeni konu*, “*kör ve ölçülemez bir dürtü ile artı-emek için doyumsuz iştah*” izlenerek, soyut emeğin metalara mümkün olduğunca kapsamlı ve etkili bir şekilde nesnelleştirilmesini amaçlamaktadır.⁷⁶ Bu tutum, sosyal üretimin temel amacıdır. Buna karşılık, bu özgül yaklaşım, pre-kapitalist toplumlarda bulunmamaktaydı; çünkü fazla emek yalnızca dış faktörlerin zorlaması yoluyla üretilmekteydi. Temel ihtiyaçlar karşılandıktan sonra daha fazla çalışmak için hiçbir motivasyon yoktu ve kullanım değerleri buna göre nispeten küçüktü. Kişisel-politik sömürü ve tahakküm ilişkilerine rağmen, üreticinin dünya ile “*yakın bağı*” bulunmaktaydı.

Kapitalist toplumda durum tamamen farklıdır. Karl Marks, “*Kapital*”in birinci cildinde yer alan “*İş Günü*”⁷⁷ ve “*Makine ve Büyük Sanayi*”⁷⁸ bölümlerinde, kapitalist üretimin yıkıcı benzersizliğini dikkatle göstermektedir. Fabrika müfettişleri ve komisyoncuları tarafından yapılan parlamento raporlarına ve soruşturmalarına atıfta

bulunan Marks, emek sürecinin modern dönüşümlerini, “resmi” ve “sermayenin altındaki” gerçek varsayımlarının bir sonucu olarak göstermektedir. Birkaç yüz sayfa uzunluğundaki bu bölümler, kapitalizm altındaki ekonomik kategorilerin ana diyalektik gelişimlerinden sıkıcı, önemsiz ayrıntılar olarak görülüp teorisyenler tarafından sık sık ihmal edilmektedir. Sermayenin baskınlığı, gerçek bir süreçtir; çünkü sermayenin düzeninde öznelleştirilmiş olan tezahür bizim kafalarımızda değil, nesnel olarak toplumsal üretimde var olmaktadır. Marks’ın işçilerin somut yaşamları üzerine dikkatle davranması; işçilerin ahlaki, sosyal, fiziksel ve entelektüel yaşamlarıyla ilgili olarak köle benzeri bir duruma düşmelerine neden olan dönüşümlere olan yoğun ilgisini göstermektedir. Herhangi biri, Karl Marks’ın “*Kapital*”deki çalışmasının öncelikli olarak Hegel’in idealist felsefesini aşma hedefiyle motive edilmediğini, ancak temel olarak işçi sınıfının mevcut durumuna duyduğu sempatiyle karakterize olduğunu söyleyebilir.⁷⁹

“*Kapital*”, burjuva toplumunun ekonomik kategorilerini yalnızca diyalektik bir gelişime indirgemiş olsaydı, Karl Marks’ın çalışması esas olarak kapitalist bütünlüğün kavramsal bir yeniden inşası ile ilgili olurdu. Bu durumun aksine, Marks’ın kapitalist toplum araştırmasında ampirik malzemeleri ciddiye aldığını vurgulamak önemlidir. Bu bağlamda, “*Kapital*”de bu iki bölüm örnek niteliğindedir; çünkü bu örnekler, yalnızca maddi dünyanın yıkım sürecini sermaye mantığı ile değil, aynı zamanda sermayenin sınırlarının tezahürü ile de ilgilidir. Diğer bir deyişle, evrilmiş (*ters-çevrilmiş*) dünyadaki sosyal oluşumun bir dizi çelişkiye neden olduğunu ortaya koyulmaktadır. Sermaye, sürekli teknolojik gelişme ve bilimsel keşiflerle çelişkilerin üstesinden gelmeye çalışsa bile, maddi dünya üzerine olan hâkimiyetini tam olarak kuramaz ve sermaye rejimine karşı direnişe neden olan sosyal ve doğal metabolizmayı mahveder.

Karl Marks öncelikle insanlar ile doğa arasındaki metabolik etkileşimin uyumsuzluğunu belirtmekte olup insan tarafına özel bir dikkat göstermektedir. Sermaye, somut işçilik performansının soyut emek harcamalarının önceliğine tabi tutulduğu, kendisinin etkin bir şekilde değerlendirilmesi uğruna iş gününü hem genişletir hem

de yoğunlaştırır. Şüphesiz, bu “mutlak” ve “nispi artı-değer” üretimi, işçilerin yaşamlarında yabancılaşmaya ve ıstıraba neden olmaktadır. Emek gücüne karşı “fiziksel sınırlar” ve “ahlaki engeller” olsa bile, sermaye açısından her ikisi de kesinlikle “çok esnek bir yapıya” sahiptir.⁸⁰ Sermaye, “artı-değer üretimi için sınırsız bir arzu” ile insan emeği gücünün bu esnek özelliğinden yararlanmaya ve emeği günün yirmi dört saatinde bile belirli bir sınırın ötesinde uygun hale getirmeye çalışmaktadır.⁸¹ Emek süreci esas olarak artı-değer üretme yeri olduğundan dolayı sermaye, kendisinin biçimsel mantığını izleyerek, bireysel işçilerin hayatlarını önemsemeden emek gücünden yararlanmaktadır. Sonuç olarak, fakirleşmeye yönelme eğilimi kendisini güçlendirmektedir. Böylece işçiler, iş gününün uzaması nedeniyle serbest zamanlarını kaybederler - *mevcut zaman fiziksel olarak iyileşmek ve zihni geliştirmek için gerekli olsa da*.

İşgücünün yoğunlaşmasını ve genişlemesini sağlayan emek gücünün esnek doğası, bazı maddi sınırlamalara sahiptir.⁸² Sınırsız sermaye arzusu kaçınılmaz olarak emek-gücünün “tükenmesi” ile karşı karşıya kalmaktadır: Dolayısıyla iş gününü uzatıp ahlaki ve fiziki gelişme koşullarını yok saydığımızda, yalnızca artı-değerin üretimi olan esas kapitalist üretimin, artı-emeğin emiliminin ve insan emeğinin gücünde bir bozulma yaratmaz. Aynı zamanda bu emek gücünün kendisinin erken tükenmesini ve ölümünü de neden olur. İşçinin üretkenliğini, ömrünü kısaltarak, belirli bir süre içinde uzatır.⁸³ Kapitalist üretim, iş gününün “acımasız ve inanılmaz bir şekilde uzamasını” istemektedir. Bu durumu; yalnızca artı-emek ve artı-değerin mutlak artışının en doğrudan yolu olduğu için değil, aynı zamanda fabrikanın sürekli çalışması ile birlikte fiziksel ve ahlaki değer kaybının önlediği ve sermayenin sürekli daha verimli kullanılmasına izin verdiği için de istemektedir. Örneğin bu yaklaşımla, sabahları makineleri ısıtmak zorunda kalmadan zamandan tasarruf sağlanmış olunur. Sermaye, kendini refah ve işçi güvenliği alanlarında yaptığı “fedakârlık” ile değerlendirmektedir: “Kapitalistlerin temizlik ile sağlığı korumanın en basit araçlarını zorlamak için, *Parlamento Yasası gereği*, kapitalist üretim biçiminin daha karakteristik özelliği ne olabilir?”⁸⁴ Karl Marks’ın dikkatlice gösterdiği gibi,

işçi sınıfı, sağlığına zararlı tehlikeli bir çalışma nedeniyle çeşitli fiziksel deformasyonlardan, ahlaki bozulmadan ve erken ölümden muzdariptir. Aslında, fazla çalışma, gece çalışması ve pazar günü işlerinde bir “işkençe”den söz etmek mümkündür. Çocuk işçiliği, *Marks’ın okuduğu bir dizi parlamento raporunda açıkça belgelendiği gibi*, kanunla düzenlenmedikçe norm haline gelmektedir. Yedi ya da sekiz yaş arası çocuklar sabah altıdan geceye 10’a kadar çalışmaya zorlanırsa, zihinsel ve fiziksel hastalıklar hüküm sürecektir. Durumun ciddiyetine rağmen, bireysel kapitalistler, bir kanunun uygulanmasıyla zorlanmadıkça, bu duruma karşı herhangi bir önlem almazlar. Aksi takdirde, faydacı bir kapitalist, başka kapitalistler de aynı şeyi yapmazsa kârının azaldığını görecektir.

Bu “kör ve ölçülemez tahrik” veya “artı-değer üretimi için sınırsız bir arzu” fiilleri bireysel kapitalistlerin ahlaki bir açığı konumunda değildir. Kapitalistler olarak hayatta kalmak istiyorlarsa, diğer kapitalistler ile rekabet nedeniyle bu tür davranışları takip etmek zorundadırlar. Bu kör güce göre hareket etme kararı, kendilerine rasyonel görünmektedir. Emek gücünün giderek daha verimli bir şekilde sömürülmesinden sonra arayış içinde olan bir sosyal bilinç ve uygulama ortaya çıkmaktadır. Kapitalistler için işçilerin hayatı hakkında endişelenmek gereksiz bir şey gibi görünmektedir. Kapitalistlerin alamet-i farikası olan sözleri şudur: “*Benden sonrası tufan...*”⁸⁵ Dolayısıyla sermaye, toplum bunu yapmaya zorlamadıkça, işçinin sağlığını ve ömrünü dikkate almaz.⁸⁶

Bu tarz karar verme işlemleri rasyonel bir biçimde görüldüğünde, bireysel kapitalistler “*sermayenin kişileşmesi*” açısından hareket etmektedirler.⁸⁷ Ancak, bu davranış biçimini benimsemelerini zorunlu kılan sosyal sistem, işçi sınıfının uzun vadede sürdürülebilir bir şekilde çoğaltılmasını imkânsız kıldığından, başka bir bakış açısıyla tamamen irrasyoneldir. Sermaye mantığı, artık değerın sınırlandırılmasını bilmez; çünkü kendi kendisini değerlendirmesinin salt nicel hareketi, emek gücünün maddi yönünü tanımaz: “*Meta değişiminin doğasını, son derece esnek kısıtlamaları bir kenara bırakarak görmekteyiz. Bu hususta iş gününe de fazla emeğe de sınır koyulmamaktadır.*”⁸⁸ Bu nedenle, emek gününün limiti, yalnızca

biçimsel sermayenin mantığından elde edilemez ve bu yüzden şeyleşme gücünün kısıtlanmasına karşı dışarıdan zorlama yoluyla bir dayatma gerekir. İşçilerin “ölçülemez bir tahrik”e karşı bilinçli direnişi bu şekilde ortaya çıkmaktadır ve Karl Marks bu süreci “normal bir iş günü için mücadele” olarak göstermektedir.

İş gününün acımasız bir şekilde uzatılması bağlamında, işçiler normal bir iş gününün uygulanmasını ve çocukların varlığını korumak için çocuk işçiliğinin yasaklanmasını talep etmektedirler. Bireysel kapitalistler, *eğer diğer kapitalistler gibi aynı eski yöntemden faydalanmaya devam ederse*, böyle bir düzenlemeyi kabul etmeye hazır olmadıkları için, sekiz veya on saatlik normal bir iş gününün uygulanması yasa ile bu durum ele alınmalıdır. Karl Marks “*Kapital*” adlı eserinde, kapitalistler ile işçiler arasındaki yasama sürecinde yaşanan mücadeleleri dikkatlice yeniden üretmektedir. Normal bir iş gününün uzunluğu her toplumda değişse bile, iki sınıf arasındaki güç dengesine bağlı olarak, fabrika mevzuatı “*büyük ölçekli sanayinin gerekli ürünüdür*”; çünkü işçi sınıfının çoğaltılması imkânsız bir noktada olacaktır. Marks fabrika mevzuatına çok değer vermekle birlikte “*toplumun kendi üretim sürecinin kendiliğinden gelişen biçimine karşı ilk bilinçli ve planlı⁸⁹ tepkisi*” olduğunu söylemektedir.⁹⁰ Karl Marks için, “normal bir iş günü için mücadele”, stratejik olarak büyük önem taşımaktadır; çünkü bu mücadele, şeyleşmenin gücünü veren sosyal pratiği bilinçli bir şekilde değiştirmektedir. Bir bütün olarak üretimin, sermayenin kıymetlendirilmesine yönelik olarak bir konumda olduğu ve işçilerin sömürüldüğü doğrudur. Bununla birlikte, iş gününün kısıtlanması ve çalışma koşullarının sağlık, akıl sağlığı, ücretler ve eğitim konusundaki yasal hükümlerle ilgili iyileştirilmesi, ortaya çıkan emek hareketinin önemli kazanımlarıdır.

Bir kişi, Karl Marks’ın normal bir iş gününün mevzuatını sosyal demokratik ya da reformist bir politika olarak reddedeceğini varsaydığı vakit, ana noktayı gözden kaçırmaktadır: Marks tutkuyla, şeyleştirilmiş sermaye gücünün düzenlenmesi için toplumsal girişimleri desteklemiştir. Bunun nedeni, mevzuatın, şeyleştirilmiş bir sosyal uygulamanın bilinçli bir dönüşümünden kaynaklanmasıdır.

Bu nedenle, “Uluslararası İşçi Sendikası (IWA)”na⁹¹ aktif olarak dâhil olan Karl Marks, Cenevre’de yapılan ve doğrudan “Kapital” adlı eserinden alıntı yaptığı IWA Kongresi için bir metin yazmıştır: “İş günü sınırlamasının, iyileştirme ve serbest bırakma girişimlerinin tamamının abartılı olduğu görüşünün kanıtlanması gereken bir ön koşul olduğunu beyan etmekteyiz. Kongre, iş gününün yasal sınırı olarak sekiz saat önermektedir.”⁹² İş gününün kısıtlanması, işçileri sermayenin yabancı gücüne karşı daha fazla mücadele etmeye hazırlayan serbestçe adım atılabilir bir zaman yaratmaktadır. Bu mevzuat, sermayenin şeyleştirilmiş gücünün, emek gücünün maddi özellikleri açısından ilk bilinçli bir düzenlemesidir.

Sermayenin altındaki emeğin gerçek anlamda tüketilmesi açısından, Karl Marks “Makine ve Büyük Sanayi” adlı bölümünde, emek sürecinin maddi koşullarının göreceli artı-değerin üretimi uğruna radikal biçimde nasıl yeniden düzenlendiğini açıklamaktadır. Kapitalist üretim tarzı, bireyleri dar bir faaliyetle sınırlandırılmış “özelleşmiş özellikleri” olan işçilere indirgemektedir. Makinelerin gelişimi sermaye açısından vasıflı emeğin vasıfsız emeğin yerini almasına neden olmaktadır ve işçiler üretim sürecinde bağımsızlık ve özerklik açısından sömürülmektedirler. Harry Braverman⁹³’ın “Labor and Monopoly Capital” adlı eserinde açıkça gösterdiği gibi, sermayenin baskınlığı sadece üretim araçlarının tekeline değil, teknoloji ve bilgi tekeline de dayanmaktadır. Gerçek varsayımların bir sonucu olarak emek süreci, Braverman’ın iddia ettiği kapitalist üretim tarzının “ilk prensibi” olan, yani emek sürecinde “işçi ayrılığı”nın “ilk prensibi” olduğunu iddia ettiği işçi becerisi, gelenek ve kanattan bağımsız olarak örgütlenmektedir. Kapitalist üretim, işçilerin yeteneklerinden kurtulur ve bunun yerine onları yönetir. İşçiler artık kendi anlayışlarına göre emeklerini kontrol edememektedirler. Braverman’ın “modern anlayışı idameden ayırma” olarak adlandırdığı modern Taylorizm⁹⁴’in “ikinci prensibi” olarak adlandırılan şey sermayenin egemenliğini güçlendirmektedir.⁹⁵ Karl Marks, emeği, insanoğlunun iş gücünün icrası yoluyla ideal anlayışını nesnel ve bilinçli karakteri nedeniyle eşsiz bir insan etkinliği olarak tanımlamaktadır. Orijinal biçiminde, bir anlayışın ve

icra birliğinin varlığından söz etmek mümkündür. Bununla birlikte, gelişmiş kapitalist emek bölümü altında çalışan işçiler yalnızca makinelerin aksesuarları konumundadırlar. Emeklerini iradesine empoze edemezler; bunun yerine bir “yok oluş” hatta “ölüm” onlara dayatılabilir. Braverman, sermayenin baskınlığının genellikle varsayıldığından çok daha derin bir boyutta olduğunu göstermektedir. Gerçek varsayımların bir sonucu olarak, çalışanlar basitçe nesnel üretim araçlarından değil, aynı zamanda özerk üretim için maddi bir temeli olan teknolojinin ne de kendileri için erişilebilir olduğu durumlarda kendi öznel kapasitelerinden de mahrum değildir. Bu eksiklikler sadece nesne kaybında değil, aynı zamanda özne kaybında da belirgindir. İşte bu yüzden işçilerin bir şey üretebilmek için sermayenin emirlerine bu kadar özen göstermeleri gerekmektedir. Bu nedenle işçilerin ayrıştırılması ve ehlileştirilmesi son derece kolaylaşan bir sonuçtur.

Bununla birlikte, bu mantık altındaki üretim sürecinin sürekli devrimi, diyalektik olarak, bu tür işçilerin hareketlilik, çeşitlilik ve esneklik koşullarını yaratmaktadır. Bu nedenle, istenen farklı iş türlerine uyum sağlayabilmektedirler. Karl Marks uyum sağlayanlar için “*tamamen gelişmiş bireyler*” demektedir. Sermaye, tüm üretim sürecini mekanik ve kimyasal açıdan sürekli olarak kökten değiştirip yeni üretim alanları yarattığı için, değişen koşullara işçilerin hızlı bir şekilde yerleştirilmesi; kapitalizme “*yaşam ve ölüm sorunu*”nu getirmektedir:

“Ancak, şu anda emek çeşitliğinin, aşırı güç veren bir doğal yasa şeklinden sonra kendisini empoze etmesi ve büyük çaplı sanayi felaketleri nedeniyle her yerde engellerle karşılaşan doğal bir kanunun kör yıkıcı eylemi ile birlikte değişim kabul edilmektedir - işçinin ölüm ve yaşam arasındaki meselesinde olduğu gibi. Değişen emeğin bu olasılığı genel bir toplumsal üretim yasası haline getirilip mevcut ilişkilerin pratikte uygulanmasına izin verecek şekilde uyarlanmalıdır. Kapitalist sömürünün değişen gereklilikleri nedeniyle, mutsuzluk içinde saklı tutulan tek kullanımlık çalışma popülasyonunun yarattığı bu canavarlığın yerini, kendisinden istenen farklı tür emek için uygun olan bireysel kişiler kesinlikle almalıdır; Sadece uzman bir sosyal fonksiyonun taşı-

yıcısı olarak kısmen gelişmiş birey, bunun yerine, farklı sosyal fonksiyonların sırayla aldığı farklı faaliyet tarzları olduğu durumu tamamen değiştirilmelidir.”⁹⁶

Kapitalist üretim tarzının bu gelişiminden, kamu maliyesi ile finanse edilen kurumların, işçilerin bilgi ve becerilerini eğitmele-ri için sosyal bir gereklilik ortaya çıkmaktadır. “Ryuji Sasaki”⁹⁷’nin haklı olarak vurguladığı gibi, Karl Marks normal bir iş günü için verilen mücadeleye ek olarak, “teknik ve tarımsal okulların kurul-masının” ve işçilerin çocuklarının eğitim aldıkları “meslek okulla-rının” stratejik önemini vurgulamaktadır. Bu hususa, teknolojik açıdan ve emeğin uygulamalarında pratik anlamda belli bir eğitim istencinden söz etmek mümkündür.⁹⁸ Marks’ın kamu tarafından fi-nanse edilen okullarda sunulan teknolojik eğitime bu kadar değer vermesinin nedeni açıkça görülmektedir. Bu okullar, bir dereceye kadar olsa bile, bir emek sürecinde gerekli olan ancak kapitalist tek-noloji tarafından tekelleştirilen bilgi ve becerilerin bilinçli bir şekil-de toplanması için bir temel sağlamaktadır. Karl Marks bu yeniden yapılandırma olasılığını “devrimci mayalar” olarak adlandırmakta-dır.⁹⁹ Emek sürecinin, sermaye altındaki gerçek varsayımı altında tek taraflı dönüşümüne karşı Marks, bilginin ve becerilerin yeni-den kazanılmasında, üretim sürecindeki işçilerin özgürlüğünün ve özerkliğinin iyileştirilmesi için gerekli maddi koşulların oluşturul-masının önemini vurgulamaktadır.

Özetleyecek olursak Karl Marks, emek sürecinin salt bir ekono-mik tespitinin yıkıcı sonuçlarını analiz ettikten sonra, emek hare-ketinin özgürleştirici bir ilerlemesi olarak, sermayenin değerlendiri-mesinin biçimsel mantığını, emek gücünün maddi bir perspektiften düzenlemenin olasılığını ve gerekliliğini göstermektedir. Bu analiz iki adımda gerçekleştirilmektedir: Marks öncelikle salt ekonomik form belirlemelerini açıklar ve daha sonra üretim sürecini nasıl kapsadığını ve dönüştürdüğünü, çeşitli dirençlere neden olduğunu araştırır. Karl Marks’ın “Kapital”deki resmi ve gerçek varsayımla ilgili tartışması, onun sermayenin şöyleşmiş gücünün düzenlen-mesi yoluyla emek gücünün imhasına karşı bilinçli bir şekilde mü-cadele eden somut girişimlere verdiği açık desteği göstermektedir.

Marks'ın sahip olduğu bakış açısı, daha sürdürülebilir ve özerk sosyal üretimi kapsamaktadır. Açıkçası, iş gününün ve teknolojik eğitimin tek başına kısaltılması, yalnızca kapitalist üretim tarzının ötesine geçmez. Ancak, bu durum, işçilerin hayatlarını sermayenin kör ve ölçüsüz artı değerine karşı mücadelesinden koruyarak, sermayeye karşı daha fazla mücadele etmek için gerekli temelleri yaratmaktadır.

İş günleri hakkındaki bu tartışma, ilk bakışta, Karl Marks'ın ekolojisi ile bir ilgisi yokmuş gibi görünebilir. Bununla birlikte, Marks'a göre şeyleşme üzerine olan çelişkilerin doğayı belirginleştirdiği başka bir yer olduğu için, sermayenin fiziksel ve doğal alan üzerindeki etkisine dair bizlere bir içgörü sağlamaktadır.

SERMAYENİN DOĞADAKİ ÇELİŞKİSİ

Karl Marks'ın emek sürecini göstermesi, doğanın insanlar ile birlikte çalıştığı gerçeğini ihmal etmemektedir; zira Marks, hem emeği hem de toprağı, insanlar ile doğa arasındaki metabolik etkileşimin iki “*orijinal faktörü*” olarak açıkça belirtmiştir.¹⁰⁰ Hem emeğin hem de doğanın gücü, her türlü üretimde ortak, tarih-ötesi unsurlar olarak işlev görmektedir. Bütün üretim soyut emeğin önceliği altında tek taraflı bir şekilde düzenlenirse, önceki gözlemlerden elde edildiği üzere, emek gücünün tükenmesinin yanı sıra kapitalist üretimin de doğal gücün tükenmesine neden olduğu sonucuna varılabilir. Marks, doğal kaynakların acımasız sömürüsü kadar ayrıntılı bir şekilde ele alınmasa bile, doğal kaynakların boşa harcanmasını, çeşitli yerlerde iş gücünün kullanılmasını sorunlaştırırken iki orijinal faktör arasındaki yakın bağlantıya dikkat çekmiştir. Bu durum, Karl Marks'ın “*Kapital*”inin III. Cildindeki “*toprak kırası*” bölümündeki doğal güçler sorunuyla başa çıkmayı planladığı için anlaşılabilir bir durumdur, ancak makalesi yarım kalmıştır. Bununla birlikte, Marks'ın insanlar ile doğa arasındaki metabolik etkileşimin modifikasyon problemini, kapitalist üretimin olumsuz ve yıkıcı eğilimine odaklanarak ele almak istediğinden şüphe yoktur.¹⁰¹

Bu yorum ile birlikte, Karl Marks'ın işçilerin hayatlarının yıkımı

ile doğanın doğurganlığının (*verimliliğinin*) yıkımının nasıl paralel olduğu doğrulanmaktadır:

“Sermaye, emek gücünün ömrünün uzunluğu hakkında hiçbir soru sormaz. İlgilendiği şey yalnızca ve basitçe, bir iş günü içinde harekete geçirilebilecek maksimum emek-gücüdür. Bu hedefe, emek gücünün ömrünü kısaltarak, adeta açgözlü bir çiftçinin topraktan daha fazla ürün almasını toprağın veriminden arındırarak yakalamasında olduğu gibi ulaşır.”¹⁰²

Toprağın “*emek gücü*”nün ve “*doğurganlığı*”nın yan yana gelmesi keyfi değildir çünkü emek, insanların doğal gücünün gerçekleşmesinden başka bir şey değildir. Her iki durumda da, Karl Marks, kapitalist üretim tarzında doğal gücün tükenmesini ele almıştır. Marks, sübjektif üretim faktörüne odaklanmak yerine, diğer nesnel tarafın toplumsal dönüşümünü de analiz etmiştir. Yukarıda da görüldüğü gibi, özverili değer biçme mantığı ile sermaye yalnızca soyut emeğin en kısa sürede metalara mümkün olduğunca nesnelleştirilmesiyle ilgilenmektedir. Toprağa karşı aynı kayıtsız tutum da görülebilir; “*açgözlü bir çiftçi*” “*toprağın doğurganlığını*” yok etmektedir. Bu nedenle, toprağın veriminin “*katledilmesi*”ni, şeyleştirme teorisi ile birlikte kavramak gerekmektedir; insanlar ile doğa arasındaki metabolik etkileşimin tek taraflı arabuluculuğundaki çelişkilerin bir başka tezahürü olarak bu durum karşımıza çıkmaktadır.¹⁰³

Bu değerlendirme için tüm üretim örgütlenirse, doğa üzerindeki yıkıcı üretici güçlerin gelişmesiyle bu durum daha da güçlenecektir. 1861 – 63 tarihleri arasında yazdığı defterlerde de belirtmiş olduğu üzere Karl Marks, kapitalist üretimin kaçınılmaz ve sınırsız bir şekilde doğayı sömürdüğünü açıklamaktadır. Bu bağlamda, üretim sürecinin “*biçimsel*” ve “*maddi*” unsurları arasındaki farklılığın belirleyici olduğu açıktır. Marks, doğanın güçlerinin “*değerlendirme sürecine*” değil, “*emek sürecine*” dâhil olduğunu savunmaktadır:

“Ancak, sabit sermayeden başka bir maliyet gerektirmeyen tüm üretici güçler, yani emek, işbirliği, makine bölümünden türetilen güçler vb. (örneğin, su, rüzgâr, itici kuvvetlerde olduğu gibi, hiçbir maliyeti olmayan ve ayrıca çalıştayın sosyal düzenleme-

sinden kaynaklanan avantajlar) bir değerlendirmeme sürecine girmeden emek sürecine girmelidir.”¹⁰⁴

“İş bölümü, işbirliği, makine bölümü” yoluyla verimliliğin artması, üretimin biçimsel tarafına geçmeden (yani değer biçme süreci), yalnızca üretimin maddi tarafında (yani iş sürecinde) bir değişime neden olur; çünkü yeni artan üretim kuvveti ek maliyet gerektirmez. Artan verimlilik, üretim araçlarının tekelinde “*üretken bir sermaye kuvveti*” olarak ortaya çıkar ve bu durum, kapitalistlerin daha fazla miktarda ürün elde etmesine olanak sağlamaktadır. Böylece ürünlerin fiyatının düşürülmesi sadece “nispi artı-değeri artırmaz.” Ayrıca, sosyal ortalamanın altında bir miktar emekle üretilebiliyorlarsa “*ekstra artı-değer*” de sağlar. Bu “*ekstra artı-değer*”, kapitalistlerin üretim sürecini sürekli olarak kökten değiştirmeleri için onlara temel motivasyonu sunmaktadır.

Karl Marks, doğal güçlerin üretim sürecine uygulanmasıyla, serbest bir şekilde tahsis edilen veya toplam üretim maliyetlerini azaltan asgari maliyete sahip olan doğa bilimi ve teknolojisinin yardımıyla, toplumsal güçlerin aynı şekilde işlediğini savunmaktadır. “İşbölümü, İşbirliği, Makine Bölümü” ile elde edilen sermaye ile birlikte doğanın güçleri emek sürecine girmekte ve insan emeği gücü ile birlikte çalışmaktadır. Bunların tahsil edilmesi sermayenin üretici gücü olarak görünmektedir; çünkü bilgi ve uygulama araçları sermaye ile tekelleşmiştir: “Genel olarak bilim, kapitalist hiçbir şeye mal olmaz. Lakin hiçbir şekilde onun tarafından sömürülmeyi engellemediği de bir gerçektir. “*Yabancı*” bilim, tıpkı “*yabancılaşmış*” emek gibi sermaye ile birleştirilir.”¹⁰⁵

Özgür olmasalar bile, bazı makine montajları veya ekstra emek gerektiren yeni hammaddelemler ile yardımcı malzemeler, dolaşımdaki sermayenin sabit kısmını azaltıp verimliliği artırabilir. Böylelikle aynı miktarda kullanım değeri daha düşük maliyetlerle üretilebilir. “*Sermayenin serbest doğal gücü*” (toprak, rüzgâr ve su) ile ucuz hammaddelemlerin ve enerjinin (odun, kömür ve petrol) mevcudiyeti, artı-değerin maksimize edilmesi üzerinde büyük bir etkiye sahiptir.¹⁰⁶ Dolayısıyla bu durum, “*başlangıçta bize yalnızca ekonomik ilişkile-*

*rin maddi temeli olarak görünen kullanım değerinin, ekonomik kategoriyi belirlemeye nasıl müdahale ettiğinin” başka bir örneğidir.*¹⁰⁷

Bu durumun olumsuz etkileri bulunmaktadır. Doğaya yönelik bu davranış, bilimler sermaye için fayda açısından geliştirildiği nedeniyle baskın hale gelmektedir. Sermayenin, doğanın özgür güçlerinin acımasız sömürüsüne ve küresel bir rekabet yarışına doğru daha ucuz doğal kaynaklara olan eğilimi ortaya çıkmaktadır. Sermaye, doğal kaynaklara güvenli ve ucuz erişim için çaba gösterirken, hava ve suyun kirlenmesi, çölleşme ve doğal kaynakların tükenmesi gibi sorunlar ihmal edilir veya bu sorunlar, dışsallıklar olarak görülür. Teknolojik gelişimin temel prensibi işgücü ve doğal kaynakların asgari maliyetle daha verimli kullanılmasıdır. Modern büyük ölçekli endüstrinin ve tarımda teknolojinin uygulanmasının amacı, doğa ile sürdürülebilir bir ilişki için değil, karlı istihdam nedeniyledir. Emek gücü, artı-değerin yüksek olması için üretimin yoğunlaştırılması ve genişletilmesinden dolayı tükenmiş ve tahrip olduğundan, doğal güçler de aynı kaderden muzdariptir.

Kuşkusuz ki sermaye, dünyanın maddi boyutları hakkında endişe duymaktadır. Doğal kaynaklar, değerlendirme sürecine girdikleri sürece, dikkatlice ve ekonomik bir şekilde muamele görmektedirler; çünkü değerleri, herhangi bir kayıp olmadan yeni ürünlere aktarılmalıdır.¹⁰⁸ Sürekli sermayenin “*ekonomisi*”, bu anlamda, atık ve geri dönüşümün azaltılmasına dayanan günümüzün popüler yeşil kapitalizm fikrini içeren kapitalist üretim tarzının içkin bir eğilimidir. Kapitalist ekonomiler “*atık oluşumundaki, yani, çöpün asgariye indirilmesi ve üretim sürecine giren tüm ham ve yardımcı malzemelerin doğrudan doğrudan kullanılması*” gibi ekonomilerdir.¹⁰⁹ Bununla birlikte, Marks’a göre “*bu güçlü gücün sonunda atık yan ürün üretiminin sıfıra indirilmesine neden olacağı*” sonucuna varmak yanlıştır.¹¹⁰

Marx ne naiftir, ne de böyle bir eğilimin gerçekten ekolojik olduğuna inanmaktadır. Geri dönüşüm, yalnızca üretim maliyetlerini düşürdüğü ölçüde meydana gelmektedir. Sürdürülebilir üretim, bu ekonomilerin sermaye istihdamındaki bir amacı değildir. Kitlesele meta üretimi ve serbest doğa güçlerinin savurgan bir biçimde kapi-

talist sistem altında kullanıldığından, kapitalist üretimin bir gün sabit sermaye ekonomileri yoluyla sürdürülebilir olacağına inanmak için ikna edici bir neden yoktur. Aksine, kapitalizm altındaki üretici güçlerin gelişmesiyle birlikte, doğa güçlerinin evrensel anlamda abartılı kullanımı, sermayenin daha düşük maliyetlerle “*genel fayda sistemi*” yaratmaya devam etmesiyle genişlemektedir.

Karl Marks’ın ekolojik eleştirisi, doğanın belirli bir kullanım değerinin, kapitalizm altında değer biçme lehine derinden değiştirildiğini ve doğanın bu esnekliğinin, sermaye tarafından yoğun bir şekilde sömürülmesinin sebebi olduğunu göstermektedir. Bir dizi anti-Marksist, Marks’ın, ekolojik krizlerin, üretim güçlerinin gelecekteki gelişimi ile üstesinden gelinecek olan, doğa üzerine yeterince ustalıkla çalışmadığından ortaya çıktığına inandığını iddia etmektedir. Böylece, Marks’ın doğaya karşı mutlak ustalık için ölümcül olarak ekolojik olmayan bir şey olarak kabul ettiği antroposentrik ve Prometheanvari talepleri olduğunu reddetmişlerdir.¹¹¹ Bununla birlikte, bu tür bir eleştiri Karl Marks’ın söyleşme teorisini atlamaktadır. Modern ekolojik krizlerin sebebi teknolojik gelişme düzeyinin yetersizliği değil, insanlar ile doğa arasındaki tarih-ötesi değişim sürecinin ekonomik form belirlemesidir.

Kapitalizmin doğal metabolizmayı bozma sorunu, üretici güçlerin artmasıyla çözülemez. Aksine, durum daha da kötüye gider; çünkü daha fazla kar elde etmek için kapitalist teknolojik ve bilimsel gelişme biçimi, doğanın evrensel metabolizmasını ihmal etmeye devam etmektedir. Sermayenin doğal güçleri sömürme isteği “*sınırsız*” bir konumdadır. Çünkü bu güçler, üretimde özgür ya da maliyet düşürücü faktörler olarak işlev görmektedir. Bununla birlikte, doğal güçler ve kaynaklar “*sınırlıdır*”. Bu yüzden ekosistemin rahatsızlığı doğa ile sermaye arasındaki çelişkidен kaynaklanır. Bu bağlamda Karl Marks, insanlığın çevreyi tahrip ettiğini iddia etmez. Aksine, Marks’ın “*materyalist metodu*”, sermayenin şeyleşmiş hareketinin insanlar ile doğa arasındaki tarih-ötesi metabolizmayı nasıl yeniden düzenlediğini ve sürdürülebilir insani gelişme için temel maddi durumu nasıl olumsuzlaştırdığını araştırmaktadır. Buna göre, Marks’ın sosyalist projesi, insan-doğa ilişkisinin kısıtlanması

ve nihayet şeyleşmenin yabancı gücünün aşılmasıyla iyileştirilmesini talep etmektedir.

Kapitalist doğayı parçalama eğilimi, meta değişimi yasasından türetilmektedir. Sermaye, değer biçme sürecine girmeyen sosyal ve doğal güçler için değil, soyut emeğin nesnelleştirilmesi açısından bir “değer” ödemektedir – *üretilmiş olan artı-değere tam olarak uyuyor olsa da*. Dahası, sermaye her kullanımdan sonra doğal gücün geri kazanılması için gerekli maliyetleri görmezden gelmektedir. Doğal gücün maddi özellikleri nedeniyle ihtiyaç duyduğu bu maliyetler, meta değerine yansıtılmaz çünkü değer yalnızca soyut insan emeğinin harcamasını ifade etmektedir. Sermaye, eşdeğer meta değişiminin mantığını izleyip kendi davranışını haklı çıkarmaktadır. “Meta değeri” ile “doğal özellikler” arasındaki bu tutarsızlık, toplumsal üretimin değere bağlı olmayan karakterini açıkça ortaya koymaktadır.¹¹² Zorunlu olmayan sermaye, işçilerin hayatlarının tahrip edilmesine karşı herhangi bir eylemde bulunmadığından, doğanın yüzleşmek zorunda kaldığı çeşitli tahrip edici sonuçlara da kayıtsız kalmaktadır; çünkü eşdeğer meta değişimi mantığına göre, prosedür açısından her bir kişinin değeri ödemesine bağlı olduğuna göre haklı çıkmaktadır. Bu gerçek, değerın sürdürülebilir üretim için etkili bir kriter olamayacağını açıkça göstermektedir.

Sermayenin doğal kaynakları, abartılı bir biçimde kullanılmasının ardından asıl durumun geri kazanılması gelecekte çok daha pahalıya mal olsa bile, “*sermaye esnekliği*” doğanın esnekliğine bağlı olduğu için, “*asalaklık*” sürecinden vazgeçemez. Sermaye, doğal kaynakları koruma maliyetini ödemesi bile, bu kaynaklar derhal tükenmeyecektir. Ne su kirliliği ne de büyük karbondioksit emisyonları doğrudan kapitalizm için bir krize neden olmaz. Aksine, sermaye bundan yararlanır: *doğanın kapsamlı ve yoğun bir şekilde tahsis edilmesiyle, sermaye yalnızca üretici güçleri arttırmaz, aynı zamanda kâr oranının düşme eğilimini de önler*. Bu eğilimi daha ucuz malların seri üretimi ve daha ucuz doğal kaynakların kullanımı ile telafi etmeye çalışır. Bununla birlikte, bu karşı önlemler yalnızca doğaya daha fazla yük getirmektedir ve bu karşı önlemlerin sonsuza dek sürmeyeceği açıktır. Kapitalistin doğanın güçlerine

baskı yapması için maddi bir sınırlama vardır - *işçilerin çalışma gününün aşırı bir uzantısı altında hızlı fiziksel ve zihinsel bozulmadan kaçınmadıkları gibi.*

Dikkate değer bir şekilde Karl Marks, daha sonraki zamanlarda kaleme aldığı ekonomik yazılarında, doğal güçlerin artık tükenme nedeniyle “serbestçe” değer biçme sürecine hizmet edemediği durumlara işaret etmiştir:

“Aynı veya hatta azalan ürünü elde etmek için emeğin üretici gücü miktarı artabilir. Böylelikle emeğin üretici gücünün bu artışı, yalnızca doğal verim koşullarının azaltılmasının yerini doldurmaktadır - hatta bu ‘yerini doldurma’ eylemi bazı tarım ve ekstraksiyon¹¹³ endüstrisi alanlarında görüldüğü gibi yetersiz olabilir.”¹¹⁴

Böylece Karl Marks, sabit sermayenin değişken kısmının artan maliyetlerinin bir sonucu olarak kâr oranının battığı durumların farkındaydı. Sonuç olarak, kapitalist üretim, düşen kâr oranına karşı koyabilmek için küresel ölçekte yeni kaynaklar ve teknolojik yöntemler keşfetmeye umutsuzca çaba göstermektedir. Ya da düşen kar oranını daha büyük karla telafi etmek için daha büyük bir meta kütlesi üretmeye çalışmaktadır. Sonuç olarak, sermaye kendi maddi temelini daha da zayıflatır, çünkü bireysel kapitalistler kârın büyüklüğündeki böyle bir artışı güvence altına almak için hızlandırıcı bir oranda birikim yapmaya zorlanmaktadırlar.¹¹⁵

Ekonomik rekabet yapmaya zorlanan sermaye, ekosistemin ilave yüklerini hesaplamadan doğayı daha da yoğun bir şekilde kullanmaktan çekinmemektedir. Bu kar odaklı toplumdaki bireysel kapitalistler doğanın tahribatını durduramaz. Bu hususta “Après moi le déluge!” popüler sloganıyla hareket etmelidirler. Bu duruma karşı, Karl Marks’ın sosyalizmi sermayeye karşı ekolojik bir mücadele öngörmektedir. Ekososyalist stratejinin, “şeyleşme”nin kısıtlanması yoluyla sürdürülebilir bir insan doğası ilişkisinin kurulmasını amaçlaması gerekmektedir. Aksi takdirde, üretici güçlerin kapitalist gelişimi, yalnızca temel çelişkiyi artan ölçekte derinleştirir:

“İşgücü verimliliği ne kadar artarsa, çalışma günü o kadar kısalır ve iş günü o kadar kısalırsa, emek yoğunluğu o kadar artar. Toplum açısından bakıldığında, ekonominin kullanımında emeğin üretkenliği de artmaktadır. Bu durum, yalnızca üretim araçlarını ekonomikleştirmek değil, aynı zamanda işe yaramaz emeklerden kaçınmak anlamına da gelmektedir. Kapitalist üretim tarzı, her bir işletmede ekonomiyi zorlarken, aynı zamanda, anarşik rekabet sistemiyle birlikte, emek gücünün ve toplumsal üretim araçlarının gereksiz israfı hususunda çok büyük bir sayının yaratılmasından bahsetmemektedir.”¹¹⁶

Karl Marks’ın kapitalizmin ilerici karakteriyle ilgili aşırı iyimser olduğu yönündeki iddianın aksine, onun kapitalist üretim altındaki emek araçları üzerinde ekonomileştirmeyi övmediği fark edilmektedir. Bunun nedeni, bu tür ekonomizasyonun yalnızca daha fazla kar elde etmek uğruna gerçekleşmesidir. Marks, kapitalist üretimin gelişiminin kaçınılmaz olarak emek ve doğa güçlerini “anarşik rekabet sistemi” altında ele geçirdiğini vurgulamaktadır.¹¹⁷ Verimliliğin artması nedeniyle birlikte emek için gerekli zamanın azalmasına rağmen, emek zamanının tamamı kapitalizmde azalmayacak bir konumda olup daha fazla değer üretmek için yoğunlaştırılacak ve hatta genişletilecektir. Ek olarak, örgütlenmemiş üretim sistemi, fazladan iş gücü ve doğal kaynak tüketimini talep eden arabulucu konumundaki muhasebecilere ve yatırımcılara tahsis edilenler gibi “gereksiz” harcamaları gerektirmektedir. Kapitalist üretim, genellikle etkili bir talep bulamayan ürünlerin seri üretimine yani anarşist rekabetin kaçınılmaz sonucuna doğru yönlendirilir, böylelikle büyük miktarda meta derhal çöp olarak atılmalıdır. Toplumsal düzeyde, bu anarşik üretkenlik gelişimi, bireysel kapitalistlerin giriştiği önemsiz bir şekilde tasarruf etmenin önüne geçmektedir.

Kapitalist üretim tarzı, hiç durmadan artan üretkenliği ile birlikte artı-değerlerin gerçekleşmesi için karşılık gelen ölçülemez arzuları öngören muazzam miktarda kullanım değeri üretmelidir. Toplu üretim altında, sosyal kullanım değerleri çeşitli alanlarda çoğalmakta olup insanların ihtiyaçlarının karşılanması, meta değişimlerine girerek daha fazla bağımlı hale gelmektedir. Bununla birlikte, ser-

maye birikimi için başka bir maddi sınırlama ortaya çıkmaktadır. İnsanların arzusu her ne kadar artarsa artsın, asla sonsuz olmazlar. Bu maddi sınırlamada, “doğal metabolizmanın” bozulmasına ek olarak, “sosyal metabolizmanın” bozulma ihtimalinin bir başka olasılığı da bulunmaktadır: *Aşırı üretimden kaynaklanan ekonomik kriz*. Ekonomik kriz, toplumdaki maddi akışın, ekonomik biçim belirlenmesiyle bozulmasından başka bir şey değildir.

Karl Marks’ın değer teorisi, sürdürülebilir kapitalist gelişme konusunda iyimser olmaktan uzak bir konumdadır. Marks, soyut emek ve insan ile doğa arasındaki metabolik etkileşimin tek taraflı arabuluculuğunun emek ve doğanın güçlerini tüketip yıkıma uğratmasını eleştirmektedir. Kapitalizm markajlı eko-krizlerin temel problemi, yalnızca israf dolu seri üretimin bir sonucu olarak kapitalizmin gelecekte artan fiyat ve hammadde eksikliğinden (ve buna bağlı olarak düşen kar oranından) muzdarip olacaktır. Bu hususta insanların ihtiyaçları, verimli bir şekilde karşılanamayacaktır. Sorun, kapitalist üretim tarzının metabolik çatlaktan dolayı sürdürülebilir insani gelişim için maddi temeli zedelemesine neden olarak öznel yabancılaşma deneyiminde yatmaktadır. Artan üretici güçlerde kapitalizmin tarihsel misyonu gerçekleştikten sonra, insanın özgürlüğünün ve yeteneklerinin daha da gelişmesi, insanlık tarihinin başka bir aşamasına geçişi talep etmektedir. Ancak, Karl Marks’ın iddia ettiği gibi, bu geçiş otomatik değildir; Sosyalist teori ve uygulama gerektirir.

Bu noktada, “Marksizm”in geriye kalan bir sorusunu ele alan bir hipotez ile ifade etmek mümkündür: “*Marks neden doğa bilimlerini bu denli yoğun bir şekilde araştırdı?*” Karl Marks, doğa bilimleri alanında basılmış olan birçok kitabın ciddi bir şekilde araştırmalarına katılarak, maddi dünyanın çelişkilerini sermaye ile yapılan değişikliklerin bir sonucu olarak analiz etmeye çalışmıştır. Bu hipotezi temellendirmek için bu kitabın ikinci kısmı, Marks’ın tarıma, zirai kimyaya, jeolojiye ve botanik konularına odaklanmasını araştırmaktadır. Bu bağlamda, Alman tarım kimyageri Justus von Liebig kritik bir rol üstlenmektedir.

Son Notlar

- 1 Sporadik (ç.n.)
- 2 Bakınız: Salvatore Engel-Di Mauro, *Ecology, Soil, and the Left: An Eco-Social Approach* (New York: Palgrave 2014), 137
Michael Löwy, *Ecosocialism. A Radical Alternative to Capitalist Catastrophe* (Chicago: Haymarket Books, 2015), 3.
- 3 Moore, “Toward a Singular Metabolism,” 10.
- 4 Tek tük (ç.n.)
- 5 Larry Lohmann, “Fetishisms of Apocalypse,” *Occupied Times*, October 30, 2014.
- 6 Versubjektivierung (ç.n.)
- 7 Stofflich (ç.n.)
- 8 Stoff (ç.n.)
- 9 1940 doğumlu İngiliz filozof (ç.n.)
- 10 Iowa State University’de dersler veren profesör (ç.n.)
- 11 Bakınız: Helmut Reichelt, *Zur logischen Struktur des Kapitalbegriffs bei Karl Marx* (Freiburg im Breisgau: ça-ira Verlag, 2001)
Hans-Georg Backhaus, *Dialektik der Wertform: Untersuchungen zur marxschen Ökonomiekritik* (Freiburg im Breisgau: ça-ira- Verlag, 2011)
Michael Heinrich, *Wissenschaft vom Wert: Die Marxsche Kritik der politischen Ökonomie zwischen wissenschaftlicher Revolution und klassischer Tradition* (Münster: Westfälisches Dampfboot, 2011)
Ingo Elbe, *Marx im Westen: Die neue Marx-Lektüre in der Bundesrepublik seit 1965* (Berlin: Akademie Verlag, 2010)
Christopher Arthur, *The New Dialectic and Marx’s Capital* (Leiden: Brill, 2002)
Tony Smith, *The Logic of Marx’s Capital: Replies to Hegelian Criticisms* (Albany: State University of New York Press, 1990).
- 12 Kuruma Ekolü / Okulu (ç.n.)
- 13 Labor Process (ç.n.)
- 14 Marx, *Capital*, vol. 1, 283.
- 15 Teleoloji, yaşamı ve evreni ereklele temellendiren ve açıklayan düşünce biçimidir. Nedensellikten farklı ve ona karşıt olarak teleoloji, her şeyin temelinde bir ereksellik/amaç bulunduğunu, bir erekle belirlenmiş ya da bir ereğe yönelmiş olduğu fikrinden hareket eder. (ç.n.)

- 16 On yedinci yüzyılda yaşamış olan İngiliz ekonomist, fizikçi, filozof ve bilim insanı (ç.n.)
- 17 Ibid., 133–34.
- 18 Stoffwechsel (ç.n.)
- 19 Ibid., 290.
- 20 Ibid.
- 21 Marx, Grundrisse, 86, 88.
- 22 Marx, Capital, vol. 1, 137.
- 23 Ibid., 164.
- 24 Sovyet – Marksist Ekonomist (ç.n.)
- 25 University of Bergamo’da dersler veren ekonomist (ç.n.)
- 26 Bakınız: Isaak Rubin, *Essays on Marx’s Theory of Value* (Detroit: Black and Red, 1972)
Riccardo Bellofiore, “A Ghost Turning into a Vampire: The Concept of Capital and Living Labour,” in *Re-Reading Marx: New Perspectives after the Critical Edition*, ed. Riccardo Bellofiore and Roberto Fineschi (New York: Palgrave, 2009), 183
Werner Bonefeld, “Abstract Labor: Against Its Nature and Its Time,” *Capital & Class* 34/2 (June 2010): 257–76, 266.
- 27 Almanca yayınlanan bir makalede Ryuji Sasaki ile bu kitabın yazarı, Rubin’in ve Heinrich’in yorumuna karşı, Karl Marks’ın soyut emek konusunu neden belirsizlikler nedeniyle değil de kasıtlı olarak maddi anlamda değerlendirdiğini açıklamıştır.
Bakınız: Ryuji Sasaki ve Kohei Saito, “Abstrakte Arbeit ve Stoffwechsel zwischen Mensch ve Natur,” *Beiträge zur Marx Engels-Forschung* 2013 (Hamburg: Argüman, 2015), 150–68.
Soyut emeğin karakterine ilişkin benzer bir yorum Alex Kicillof ve Guido Starosta’nın kaleme aldığı “On Materiality and Social Form: A Political Critique of Rubin’s Value-Form Theory,” *Historical Materialism* 15/1 (2007): 9–43.” adlı eserde bulunabilir.
Esasen, sadece bu konuya odaklanmak tartışmanın tümünü boşa çıkarmaktadır. Bundan dolayı bu bölümde kitabın yazarı, soyut bir emeğin tarihçi bir anlayış ile birlikte Karl Marks’ın “ekoloji”sini içeren çalışmaların daha verimli bir okumasının nasıl sağlayacağını göstererek farklı bir yaklaşım ele almıştır.
- 28 1893 – 1982 yılları arasında yaşamış olan Okayama doğumlu Japon ekonomist. (ç.n.)
- 29 Umarım bu durum, Kuruma’nın Michael E. Schauerte tarafından çevrilmiş kitabının yeni baskısı olan “Tarihsel Materyalizm

(Historical Materialism)” serisiyle birlikte değişecektir.

30 Basit meta üretiminin gerçek bir tarihsel aşaması yoktur, ancak basit meta üretimine dayanan toplum, kapitalist üretim tarzının bilimsel soyutlamasının bir ürünüdür. Marks, bu konuda Engels’ten kesinlikle farklı bir konumda bulunmaktadır.

31 “Politik Ekonomi Tarihi” (ç.n.)

32 1918 – 1985 yılları arasında yaşamış olan Yanai doğumlu Japon ekonomist (ç.n.)

33 Kuruma Samezo and Yoshiro Tamanoi, Keizaigakushi (History of Political Economy) (Tokyo: Iwanami Shoten, 1954), 83–90.

34 Marx, Capital, vol. 1, 165.

35 Reprodüksiyon (ç.n.)

36 Marks, “tahsis” ve “dağıtım” terimlerini kullanmamaktadır. Bu noktada, Teinosuke Otani’nin kategorisi takip edilmiştir. Paul Sweezy bu sorunu açıkça fark edip Karl Marks’ın değer teorisini tutarlı bir şekilde geliştirmiştir.

Bakınız: Sweezy, *The Theory of Capitalist Development: Principles of Marxian Political Economy* (London: Dobson Books, 1946), 25.

37 Kuruma and Tamanoi, Keizaigakushi, 85.

38 Marx, Capital, vol. 1, 166.

39 Ibid., 128.

Bu görünmez teknik benzeri özelliği ifade etmek için, bir malın onu başka bir kullanım değerinde ifade eden bir “yoldan” geçmesi gerekir. Bu hususta, “değer formuna” girmektedir.

40 Ibid., 164.

41 Sachen (ç.n.)

42 Sachliche (ç.n.)

43 Ibid., vol. 1, 166–67.

44 Ibid., 165–66.

45 Teinosuke Otani, “Shohin oyobi Shohinseisan” (Commodity and Commodity Production), Keizai Shirin 61/2 (1993): 49–148, 96.

46 Marx, Capital, vol. 1, 167–68.

Bu durum, epistemik evrimi dışlamaz. Karl Marks, bir şeyin sosyal özelliklerinin sanki o şeyin doğal bir maddi özelliği gibi doğal bir biçimde nasıl ortaya çıktığını tartışmaktadır. Marks, bu epistemik yanılsamaya “fetişizm” demektedir. Örneğin, altının doğası gereği değerli olduğu inancı vardır. Paranın evrensel bir eşdeğer olarak işlev görmesi, aksine, epistemik bir yanlış anlama değildir. Çünkü

ürünlerin üretimi altında diğer ürünlerle değiştirilebilir sosyal bir güç almaktadır.

- 47 Marx and Engels, *Collected Works*, vol. 34, 398.
Karl Marks'ın ekonomi üzerine olan el yazmaları içindeki din eleştirisi – “*Doğrudan Üretim Sürecinin Sonuçları*”, Paris El Yazması'ndan önemli bir farklılık göstermektedir. 1844 yılında Marks, Feuerbach'ın yabancılaşma teorisi bağlamında kapitalizm ile din arasındaki bir benzetmeye değinmiştir: “*Dinde de aynı. İnsan ne kadar çok Tanrı'ya verirse, o kadar az kendine kalır. İşçi, hayatını nesneye koyar; bu noktada onun hayatı artık ona değil, nesneye aittir. Bu nedenle, bu aktivite ne kadar büyükse, işçi o kadar fazla nesneden yoksun olur.*” (*Ibid.*, Cilt 3, 272). Karl Marks, basitçe, Tanrı'nın özünün bir tür olarak insan doğası olduğunu ve nesnel maddi zenginliklerin özü doğrultusunda emeğin, insan etkinliği olduğunu belirtmiştir. Feuerbach'ın felsefesinden ayrılmasından sonra Marks, dini “*yanlış bir bilinç*” olarak değil, zorunlu olarak yabancılaşmış ve tersine çevrilmiş gerçeklikten ortaya çıkan kaçınılmaz bir “*görünüm*” (*Schein*) olarak ele almıştır. Marks ayrıca, kapitalist üretim ilişkileri altında, böyle bir konunun ve nesnenin tersine çevrilmesinin gerçekte nasıl gerçekleştiğini ve neden gizli özü açığa vurmayı amaçlamadığını da açıklamıştır.
- 48 İnversiyon (ç.n.)
- 49 Träger (Alm.)
- 50 Otani, “Shohin oyobi Shohinseisan,” 101; Marx, *Capital*, vol. 1, 209.
- 51 *Ibid.*, 280.
Ayrıca Bakınız: Teinosuke Otani, *A Guide to Marxian Political Economy: What Kind of Social System Is Capitalism?* (Berlin: Springer, forthcoming).
- 52 Marx, *Grundrisse*, 687.
Roman Rosdolsky, kullanım değerlerinin ekonomik rolünü araştırmak için bu paragrafı da tartışmaktadır.
Bakınız: Rosdolsky, “Der Gebrauchswert bei Karl Marx: Eine Kritik der bisherigen Marx-Interpretation,” *Kyklos* 12 (1959): 27-56.
- 53 Marx, *Grundrisse*, 258.
- 54 *Ibid.*, 881.
- 55 *Ibid.*
- 56 *Ibid.*
- 57 *Ibid.*, 646.
- 58 Verdinglichung (ç.n.)

- 59 Ossifikasyon (ç.n.)
- 60 Marx, Economic Manuscript of 1864–1865, 897.
- 61 1835 – 1917 yılları arasında yaşamış olan Alman ekonomist ve siyasetçi. “Wagner’s Law” adlı ekonomik yasası ile bilinmektedir. (ç.n.)
- 62 Marx and Engels, Collected Works, vol. 24, 546.
- 63 Marx and Engels, Collected Works, vol. 34, 397–98.
- 64 Verdinglichung (ç.n)
- 65 “Kullanım değeri” ile “değer” veya “somut emek” ile “soyut emek” arasındaki kapitalist ekonomik belirimlere karşı maddi boyutu savunan bir “muhalafet” hala Feuerbachian noktasında takılıp kalmaktadır. “Kullanım değerine” ve “somut işlere” geri dönme görüşü Marks için oldukça idealdir çünkü bu görüş, maddi taraflar aslında her zaman şöyleşme yoluyla değiştirilebilme özelliğine sahiptir. Bu anlamda “gerçek ihtiyaçlara” karşı çıkan “yanlış ihtiyaçların” reddedilmesi yorumculara sadece elitist gelmektedir. Karl Marks, “gerçek” insan yaşamını keşfetmek için bir yanılısamanın “açığa çıkarılmasını” hedeflememektedir, bu durumun aksine kapitalizme çevrilmiş dünyanın dinamiklerini anlatmaktadır.
- 66 Bu konuda, önemli bir istisna Paul Burkett idir. Burkett, sürekli olarak “sosyal formların karşılıklı oluşumunu ve insan-doğa etkileşiminin maddi içeriğini” analiz etmeyi hedeflemektedir. Bakınız: Burkett, *Marx and Nature*, 18.
- 67 1899 – 1990 yılları arasında yaşamış olan Fransa doğumlu Alman Marksist Ekonomist ve Epistemoloji üzerine çalışmaları ile ünlü filozof (ç.n.)
- 68 Alfred Sohn-Rethel, Geistige und körperliche Arbeit: Zur Epistemologie der abendländischen Geschichte, rev. ed. (Weinheim: VCH, 1989), 22.
Sohn-Rethel’in “gerçek soyutlaması” günümüzde Karl Marks’ın yeni bir okumlanması açısından takipçileri arasında etkisini hala korumaktadır.
Michael Heinrich, soyut emeğin hiçbir zaman harcanamayacağını, çünkü bunun karşılığında yapılan bir sosyal doğrulama ilişkisi olduğunu savunmaktadır.
Bakınız: Michael Heinrich, *An Introduction to the Three Volumes of Karl Marx’s Capital* (New York: Monthly Review Press, 2004), 50.
Buna göre, Heinrich, insanlar ve doğa arasındaki metabolizma ile “değer” kategorisi arasındaki ilişkiyi görmez. Özellikle, “emeğin

toplami” kategorisine ilişkin “*Kapital*” yorumunda, “*Emek, Marks tarafından tarih-ötesi bir anlamda kullanılmaz*” kavramı, meta üretimi altındaki belirli bir toplumu tanımlamaktadır.

Bakınız: Michael Heinrich, *Wie das Marxsche Kapital lessen? Leseanleitung und Kommentar zum Anfang des Kapital*, Teil 2 (Stuttgart: Schmetterling Verlag, 2009), 172.

İlk olarak, bu kategorinin doğası gereği, tarihsel ve maddi olduğu belirtilmelidir. Çünkü sosyal emeğin toplumunun tahsis edilmesinin gerekliliği, *her zaman nihai ve sınırlı bir miktarda olduğu sürece*, her toplumda mevcuttur.

- 69 Sohn-Rethel, *Geistige und körperliche Arbeit*, 58
- 70 Açıkçası, pre-kapitalist üretim biçimleri mutlak olarak sürdürülebilir bir konumda değildi. Karl Marks’ın 1868 yılında Carl Fraas’ın kitaplarını okuması, bilinçsiz doğaya karşı davranışları nedeniyle medeniyetin varlığını tehdit eden çevresel tahribatın bazı yönlerini göstermektedir. Karl Marks’a göre, gerçekten sürdürülebilir bir üretim, ancak insan-doğa etkileşimlerinin tamamen bilinçli bir şekilde organize edildiği gelecekteki toplumda mümkündür.
- 71 Marx, *Capital*, vol. 1, 147, 230.
- 72 Ibid., 255.
- 73 Formwechsel (ç.n.)
- 74 Ibid.
- 75 Ibid., 252.
- 76 Ibid., 375.
- 77 *The Working Day – Kapital*, I. Cilt, Onuncu Bölüm (ç.n.)
- 78 *Machinery and Large Scale Industry – Kapital*, I. Cilt, On Beşinci Bölüm (ç.n.)
- 79 Tony Smith, Marks’ın çalışmasının “Hegel’in dünyayı sistematik bir kategoriler teorisi kurarak düşünce ile yeniden inşa etme hedefinden başka bir şey olmadığı” hususu üzerinde durmaktadır.
Bakınız: Smith, *The Logic of Marx’s Capital*, 35.
Marks’ın bu konuya olan ilgisi, kapitalist bütünlüğün düşüncede “şeyleşmesi” üzerine değildir. Bu kitabın birinci bölümünde de görüldüğü gibi, Hegel’in diyalektiğinin felsefi aşkınlığı, 1845’ten sonra Karl Marks için çok önemli bir konumda değildir.
Bakınız: Andreas Arndt, “... unbeding das letzte Wort aller Philosophie’: Marx und die hegelsche Dialektik,” in *Karl Marx: Perspektiven der Gesellschaftskritik*, ed. Rahel Jaeggi and Daniel Loick (Berlin: Akademie Verlag, 2013), 27–37.

- 80 Marx, Capital, vol. 1, 341.
- 81 Ibid., 345.
Emek sömürsünün toplumsal anlamı, tarih-ötesi toplumlarda tamamen farklı bir konuma gelmiştir. Köleler, yalnızca üretim aracı olarak görülmüştür ve şiddet yoluyla artı-değer üretmeye zorlanmışlardır. Ancak kapitalist ürünlerin üretimi, kullanım değerleri için belirli somut arzuların alanı dâhilinde az ya da çok olmak üzere sınırlı kalmıştır. Artı-değerin ardından arz, ancak sermayeye değer biçilip kantitatif hareketinin bir sonsuzlukta kurulmasından sonra sınırsız hale gelmektedir ve bu anlamda iş gününün sınırsız uzatılması ile emeğin acımasız bir şekilde yoğunlaştırılması özel bir konumda olup modern dünyanın sonuçları arasında yer almaktadır.
- 82 Bu doğal esneklik, sermayenin kendisinin maddi bir özelliği olarak işlev görmektedir. İşgücünün esnekliği, örneğin, ekonomik kriz sırasında daha az sayıda işçinin, kar oranını arttırmak için aynı krediyle daha uzun saatler çalışmaya zorlanacak şekilde kullanılabilir.
- 83 Marx, Capital, vol. 1, 376–77.
- 84 Ibid., 611.
- 85 Après moi le déluge! (Fr)
XV. Louis’nin Fransız Monarşisi’nin sonunun yakın olduğunu öngörerek söylediği sözdür. (ç.n.)
- 86 Ibid., 381.
- 87 Ibid., 739.
- 88 Ibid., 344.
- 89 Planmäßigkeit (ç.n.)
- 90 Ibid., 610.
- 91 International Workingmen’s Association (ç.n.)
- 92 Ibid., 415
- 93 1920 – 1976 yılları arasında yaşamış olan Amerikalı Marksist, politik ekonomi uzmanı, işçi ve devrimci (ç.n.)
- 94 ABD’li mühendis ve iktisatçı Frederick Winslow Taylor tarafından geliştirilmiş bir iş yönetim modeli (ç.n.)
- 95 Harry Braverman, Labor and Monopoly Capital: The Degradation of Work in the Twentieth Century, 25th anniversary ed. (1974; repr. New York: Monthly Review Press, 1998), 78–79.
- 96 Marx, Capital, vol. 1, 618.
- 97 Rikkyo Üniversitesi’nin Ekonomi Bölümü’nde dersler veren Japon

akademisyen (ç.n.)

- 98 Ibid., 618–19; Sasaki, Marx No Busshouka Ron, 390–91.
- 99 Marx, *Capital*, vol. 1, 619.
- 100 Marx and Engels, *Collected Works*, vol. 30, 98.
- 101 Karl Marks, 1864-1865 tarihli El Yazması'nda, planından açıkça söz etmektedir: "Emek verimliliğinin gelişimi, endüstrinin çeşitli dallarında tekdüze olmaktan uzaktır. Ve, emek derecesinin doğal koşullara bağlı olduğu belirli bir seviyede olduğundan, düzensiz olmasının yanı sıra, ters yönlerde sık sık meydana gelmektedir. Bu hususta emeğin toplumsal üretkenliği artmaktadır. " Marks, doğal koşulların, üretimin toplumsal güçlerinin gelişmesinden bağımsız olarak ve çoğu zaman bunlara muhalif olarak, emeğin verimliliğini ne ölçüde etkilediğinin araştırılmasının önemli olduğunu da eklemektedir.
- 102 Marx, *Capital*, vol. 1, 376.
Bakınız: Marx, *Economic Manuscript of 1864–1865*, 368
- 103 Karl Marks, 1861-1863 tarihli Ekonomik El Yazmaları'nda emek gücü ile toprağın birbirleriyle olan yakın ilişkisini tekrarlamıştır: "Geleceğe dair beklenti - gerçek beklenti - yalnızca işçi ve toprağa ilişkin zenginlik üretiminde ortaya çıkmaktadır. Gelecekte, her iki durumda da erken tükenme ve harcama ile gelir arasındaki dengenin bozulmasıyla birlikte tahrip edilebilecek bir konum meydana gelecektir. Kapitalist üretimde bu tahrip, hem işçinin hem de toprağın başına gelir. (Marx ve Engels, *Collected Works*, cilt 32, 442)" Marks, "harcama ve gelir arasındaki dengenin bozulmasından" dolayı, aynı kapitalist eğilimin işçilerin ve toprağın tükenmesindeki nüfuzunun farkına varmıştır. "Kapital"de Karl Marks, Liebig'in "soygun" tarım sistemini eleştirmesiyle bu temayı tartışmıştır. Burada Marks'ın, sermayenin keyfi bir şekilde değiştirilemeyeceğini ve toprak verimliliği üzerine belirli bir malzeme sınırlamasını kabul etmesi yeterlidir. Çünkü doğal özelliklerine uygun olarak yeterli işlem görmemiş olan toprak verimliliğini hızla kaybetmektedir. (Marx, *Capital*, vol. 1, 376.)
- 104 Marx and Engels, *Collected Works*, vol. 33, 146.
- 105 Marx, *Capital*, vol. 1, 508.
- 106 Marx, *Economic Manuscript of 1864–1865*, 883.
- 107 Marx and Engels, *Collected Works*, vol. 33, 146,
- 108 Emek nesnesi ile emek araçları, emek güçlerinden daha dikkatli bir şekilde muamele edilir. Ya da, sabit sermaye, fiziksel ve ahlaki kaybı

önlemek için emek üzerinde yoğunlaşır ve bu durumu uzatır. Bu, insan emeğinin değer mantığına tabi tutulduğu başka bir durumdur.

- 109 Marx, Economic Manuscript of 1864–1865, 185
- 110 Stefan Baumgärtner, Ambivalent Joint Production and the Natural Environment (Heidelberg: Physica-Verlag, 2000), 107.
- 111 Jess Shantz, Green Syndicalism: An Alternative Red/Green Vision (Syracuse: Syracuse University Press, 2012), xlv.
- 112 Marks, bu sorunu kapitalist (sermaye sahibi) ile işçi arasındaki sistemde göstermektedir. Marx, Capital, vol. 1, 344.
- 113 Çıkarma ile ilgili (ç.n.)
- 114 MEGA II / 4.3, 80. MEGA Cilt II / 4.3, 1868 yılından sonra, “Kapital”ın 2. ve 3. ciltleri için yazılmış olan çeşitli ekonomik makaleleri içermektedir. Bu makaleler hala eskiz niteliğindedir, lakin Karl Marks hakkında önemli belgeler konumundadırlar.
- 115 Marx, Economic Manuscript of 1864–1865, 329.
- 116 Marx, Capital, vol. 1, 667.
- 117 Karl Marks’ın iyimserliği bir yana, atık sorununu hafiflettiği yönündeki eleştiriyeye rağmen, metabolizma teorisi, bunun aksini doğrulamaktadır.
- Bakınız: Baumgärtner, Ambivalent Joint Production, 107.
- İnsanlar ve doğa arasındaki metabolizma, insanların yalnızca doğadan aldıkları değil aynı zamanda geri verdikleri etkileşimli ve döngüsel bir süreçtir. Marks’ın eleştirisi, metabolizmanın aracılığındaki “*değerin*” bu dikkate almayı yeterince göze alamayacağını göstermeyi amaçlamaktadır.

II. KISIM

**KARL MARX'IN EKOLOJİSİ
VE MARX-ENGELS KÜLLİYATI**

4

Liebig ve “Kapital”

“İnsanlığın emrindeki üretken güç ölçülemez. Toprağın üretkenliği; sermaye, emek ve bilimin uygulanmasıyla arttırılabilir.”¹

Günümüzde -neredeyse- hiç geçerli olmayan bu ifade, Karl Marks’ın yazmış olduğu bir metinden değil, genç Friedrich Engels’in *Outline of a Critique of Political Economy* adlı yapıtından alınmıştır. Bununla birlikte Engels’in bu görüşü, sanayi ve tarımda sağlanacak olan verimi doğal sınırların ötesinde çarpıcı bir şekilde arttırması beklenen teknolojik ve bilimsel gelişmeler ile ilgili yaygın bir on dokuzuncu yüzyıl düşüncesini de yansıtmaktadır.²

Bu yüzden eleştirmenler, böylesine ölümcül derecede -hatta kusurlu sayılabilecek- iyimser bir ideolojiyi Karl Marks’a atfetmek hususunda kendilerini haklı saymışlardır. Bilinen ilk eko-sosyalistlerden olan *Ted Benton*³, Marks’ın yaklaşımını doğal sınırları tanınamaması nedeniyle eleştirmektedir:

“Endüstriyel ideolojide zaten mevcut olan doğal sınırlara olan körlük, ham madde, işçilik veya ürünün somut karakterine olan kayıtsızlığı nedeniyle, öncelikle kasıtlı olan yapı tarafından birleştirilir ve yoğunlaştırılır.”⁴

Okumakta olduğunuz bu bölüm Ted Benton’ın öne sürmüş olduğu iddiasını sorgulamaktadır. Benton’ın doğa ile toprağın doğrudan etkileşimde olmasını kabul edip şaşırtıcı bir şekilde görmezden geldiği Karl Marks’ın “*toprak rantı*” teorisi analiz edilerek, Marks’ın doğal sınırlar sorununu ve kapitalizmin politik çelişkilerini teorisi-

ni geliştirdikçe açıkça kavradığı gösterilecektir. Sonuç olarak, Karl Marks insanların çevreleriyle sürdürülebilir etkileşimini gelecekteki sosyalist bir toplumun merkezi bir pratik görevi olarak görmüştür. Teorik gelişimi boyunca Marks, aslında hammadde, işçilik veya ürünün somut karakterine özel anlamda bir önem vermiştir.

Kuşkusuz ki, Karl Marks'ın doğal sınırlara ilişkin yaklaşımını yeniden yapılandırma noktasında bir takım güçlükler mevcuttur; çünkü Marks yaşamı boyunca Kapital'in üçüncü cildini ne yazık ki tamamlayamamıştır. Bu nedenle Marks'ın günümüzde ulaşmış el yazmaları ışığında tarım analizinin son sürümünü bulmak mümkün değildir. Bu bağlamda, MEGA'nin ikinci bölümünde şu anda tamamen mevcut olan ekonomik el yazmalarını dikkatle incelemek gerekmektedir. Bununla birlikte, MEGA'nın dördüncü bölümünde yayınlanan Marks'a ait olan alıntı defterleri, ekonomik el yazmaları kadar önemlidir; çünkü bu alıntı defterleri ekonomik el yazmalarıyla tam olarak tartışılmayan çeşitli yönleri de belgelemektedir. Kapital'in üçüncü cildindeki birçok paragraf ve dipnotta, Karl Marks ayrıntıya girmeden yalnızca isimler veya yorumlar yazmıştır ve Marks'ın bunu yapmasındaki niyet de her zaman net değildir. Karl Marks'ın not defterleri, Kapital ile ilgili önceki yazında marjinalleştirilmiş olsa dahi eğer Kapital'in son taslağını tamamlanabilseydi Marks'ın ne söyleyeceğini anlamada yardımcı olmaktadırlar.⁵ Toprak rantı teorisi, alıntı defterlerini dikkate alırken, özellikle de kapitalizmin ekolojik bir eleştirisinin genetik bir biçimde ortaya çıkması bağlamında, yeni bir bağlam kazanmaktadır.

Mevcut araştırmamızın ana figürü, *Chemistry and Its Application to Agriculture and Physiology* (7. basım, 1862) adlı kitabıyla Karl Marks'ın teorisi üzerinde büyük etkisi olan Justus von Liebig'tir. Marks ile Liebig arasındaki entelektüel ilişki üzerine daha önce yapılan araştırmalar, onun ekolojik modern tarım üzerine eleştirilerini açıkça ortaya koymaktadır. Bununla birlikte, Marks'ın Liebig'i okumasının asıl nedeninin “ekonomi” üzerine olması da dikkat çekicidir.⁶ Karl Marks'ın en baştan beri ekolojik biri olduğunu söylemek abartı bir iade olur; çünkü Marks'ın daha önce kaleme almış olduğu metinlerinde Engels'in alıntılarındakilerine benzer saf *Promethea-*

nist belirtileri bulunmaktadır. Bu nedenle, Karl Marks’ın kapitalist üretim tarzının çevresel sürdürülebilirliğini kapitalizmin çelişkileri olarak nasıl algıladığını ve gelecekteki toplumda sürdürülebilir üretimi gerçekleştirme çağrısı yapması sorgulamaya değerdir.

Bu mevcut araştırma için, Karl Marks’ın farklı dönemlerde yapmış olduğu “*azalan verimler yasası*” analizleri, doğaya bakış açısını geliştirmede faydalıdır. Doğa bilimleri üzerine olan bilgisinin derinleşmesinin bir sonucu olarak Karl Marks, bilinçli bir şekilde Genç Engels’in, tarımsal verimliliğin sonsuz gelişimi hakkındaki ‘mitinden’ bilinçli olarak ayrılmıştır ve kapitalizm sonrası herhangi bir ülkede saygı duyulması gereken doğal tarım koşullarının toplum içerisinde aşılmaz bir şekilde sınırlandırıldığını kabul etmiştir. ⁷Bununla birlikte, bu doğal sınırların tanınması, Marks’ın büyük bir karamsarlığa düşmesine neden olmamıştır. Aksine, somutlaştırılmış sermayenin gücünün aşılmasıyla birlikte Karl Marks, doğa ile rasyonel bir etkileşim hususunda daha da tutkuyla tartışmalara başlamıştır.

1865 YILINDAN ÖNCE KARL MARKS’IN TOPRAK RANTI⁸ TEORİSİ

Karl Marks’ın toprak rantı teorisi Kapital’de hemen karşımıza çıkmamaktadır: David Ricardo’nun rant teorisi, *The Poverty of Philosophy* adlı eserin yazarı olan Pierre-Joseph Proudhon’a karşı yaptığı polemik ile karşımıza çıkmakta olup kabul edilmeye birlikte de başlayan uzunca bir tarihi vardır. Bu bölümde öncelikle, Ricardo’nun, azalan verimler yasasına odaklanan belirli bir argüman ortaya koyulup böylelikle Marks’ın Ricardo’ya katıldığı noktaların önemi ortaya çıkacaktır.

Ricardo, rant teorisini içeren *On the Principles of Political Economy, and Taxation* adlı kitabını, 1815’te yayınlamıştır. David Ricardo yapmış olduğu analizini ilk olarak somut gerçeklikten soyutlamıştır ve medeniyet ile birlikte doğrusal bir toprak ıslahı süreci öngörmüştür. Nüfusun artmasıyla birlikte gıda talebinin aynı anda artması, çiftçilerin sürekli olarak daha fazla infertil¹⁰ toprağı tarım yönünde geliştirmeye zorlandıkları anlamına gelmektedir. Ricardo,

eğer yeterli miktarda toprak varsa, emek ve sermayeden tasarruf etmek için öncelik olarak en iyi toprakların ekildiğini varsaymaktır. Uygarlığın gelişimi altındaki nüfusun sürekli olarak artmasıyla, en iyi topraklar, mevcudiyetleri sınırlı olduğundan çabucak ekilmektedir. Tüm ürünlerin değerinin en olumsuz koşullar altında üretim tarafından belirlendiği varsayımı göz önüne alındığında Ricardo, tarım ürünlerinin fiyatlarının toplumun gelişmesi sırasında mutlaka artması gerektiğini, daha iyi bir toprak sahibinin daha düşük emek ve sermaye ile üretmek maksadıyla rantı, diferansiyel¹¹ rant olarak alabilmesi noktasında devam ettiğini iddia etmektedir.¹²

Ricardo'ya göre, aynı topraklara ek sermaye yatırımı, çeşitli farklı doğal verimlilikleri telafi edemez; çünkü verim artık bir yatırım ile orantılı bir şekilde artmaz.¹³ Aynı şekilde, Karl Marks'ın diferansiyel rant konusunda teori üreten ilk iktisatçılardan biri olarak gördüğü Edward West, 1815'te yayınlanan *Essay on the Application of Capital to Land* adlı eserinde şu satırları kaleme almıştır:

*"Varsayalım ki, 100'lüye tekabül eden (100 poundluk) sermaye, %20 kâr oranıyla 120'lük yeniden üretim gerçekleştirecektir. Burada bence, sermayenin ikiye katlanması, yani 200'lü olması yeniden üretimi %20 kârla 240'lüye çıkarmayacak; 230'lü ya da 240'lden biraz daha az üretim meydana gelecektir. Kârın miktarı şüphesiz artacaktır, ancak sermayedeki oran azaltılacaktır."*¹⁴

Hem Ricardo hem de West'in azalan verimler yasası olarak anladığı; toprağın üretiminin ardışık sermaye yatırımları ile orantılı olarak artamayacağıdır. Yatırımların iki katına çıkarılması ürünün ikiye katlanmasına neden olmaz.¹⁵

Azalan verimler yasası, bir yandan daha az verimli olmaları için sürekli olarak 'geri çekilmeyi' tanımlamayı amaçlamaktadır. Her iki faktör de, aynı maliyetlerle üretime ulaşmaya devam eden, ancak daha yüksek bir fiyatla satan daha iyi toprak sahibi için diferansiyel rantı arttırmaktadır. Ricardo ve West tarafından savunulan bu görüş, o dönemde geniş bir kabul görmüştür ve burjuva iktisatçılarının sınai kalkınmanın üstesinden gelemediği doğal sınırlar fikrini ele alma şekli de bu görüştür.¹⁶ Doğal sınırların ve soyut düzeydeki ya-

sanın bu varsayımının kapitalist toplumda toprak rantının açıklanması için yeterli olup olmadığı ve ne kadar süreyle olduğu hâlâ ucu açık bir noktadadır. Marks bu sorunla uzun süre mücadele etmiştir.

Karl Marks, 1847 yılında yayınlanan *The Poverty of Philosophy*’de, temelde, verimli topraklar üreten mal sahiplerinin elverişsiz koşullar altında üretimle karşılaştığında fiyat farkına bağlı olarak artı değer kazanabileceğini savunarak, Ricardo’nun diferansiyel rant teorisinin mekanizmasını kabul etmiştir. Aynı zamanda, Marks, Ricardo’nun ortaya koymuş olduğu yasalardan da ayrılmaya çalışmıştır. Marks, Ricardo’nun görüşünü (*savını*) şöyle özetlemektedir:

“Bir kişi daima başka birinin emrinde aynı üretkenlik derecesinde bir arsaya sahip olabilseydi - bir imalat sanayinde olduğu gibi ya da daha ucuz ve daha verimli makineler için sürekli olarak ricada bulunabilseydi müteakip sermaye miktarını izleyen ilk harcamalar ve tarımsal ürünlerin fiyatı, üretilen malların maliyet fiyatı tarafından belirlenirdi. Fakat bu andan itibaren rant da ortadan kalkacaktır.”

Karl Marks, Ricardo’nun, hem iyi toprakların mevcudiyetinin hem de ardışık sermaye yatırımları yoluyla tarımsal verimliliğin artmasının sınırlı olduğu ve toprak verimliliğindeki yenilmez farklılıkların toprak rantı kategorisinde temellendirilmeye devam edeceği varsayımını doğru bir şekilde özetlemektedir. Marks, Ricardo ile yalnızca toprak rantı mekanizması konusunda hemfikirdi; azalan verimleri varsaymıyordu. Marks’ın burjuva ekonomisi üzerine olan eleştirisi, *toprak rantı da dâhil olmak üzere*, ekonomik kategorilerin fetişistik, tarih-dışı muamelesini reddetmektedir. Toprak rantı bölümünün sonunda Marks, Ricardo’nun varsayımından ayrılıp farklı bir yol çizerek toprak verimliliğinde büyük bir gelişme olabileceğini işaret etmiştir:

“Genel olarak tarımda veya üretimde herhangi bir iyileşme nerede meydana gelir? Aynı emekle daha çok üretmek; daha az emekle daha fazla, hatta daha fazla üretmek için... Bu gelişmeler sayesinde, çiftçi nispeten daha küçük bir ürün için daha fazla emek kullanmaktan kaçınıyor. Bu nedenle, düşük verimli top-

raklara başvurma ihtiyacı duymuyor ve aynı toprağa ardı ardına uygulanan sermaye taksitleri eşit derecede verimli kalıyor.”¹⁷

Toprak rantı, tarımdaki ilerleme nedeniyle Ricardo'nun varsayımının aksine, medeniyetin gelişimi sırasında azalmalıdır. Rantın maddi temeli, gelecekte özel mülkler kaldırılırsa ve kimya ile jeoloji gibi modern doğa bilimlerini ve tarımsal üretkenliği orantılı olarak artırabilen teknoloji ücretsiz olarak uygulanırsa ortaya çıkan iyileştirmeler ile ortadan kalkabilir. Ayrıca, tarımsal verimlilik, çeşitli topraklardaki üretkenlik farkının eşitlenebileceği şekilde artabilir; böylece toprak rantı sürekli olarak azalır. Karl Marks, aynı toprağa ardı ardına uygulanan sermaye taksitlerinin eşit derecede verimli kalmaya devam etmesi hususunda Genç Engels'in tarımsal üretkenlikte sonsuz iyileşme olasılığı konusundaki iyimser görüşünü eşit ölçüde paylaşmaya devam ettiğini belirtmektedir. Düşük verimli topraklara başvurma gereği duymadan, toprak verimliliğinin oransal iyileştirmelerine bağlı olarak toprak rantı almak mümkündür.¹⁸ Marks, Engels'e yazdığı 7 Ocak 1851 tarihli mektubunda Ricardo'nun toprak rantı teorisini bir kez daha eleştirip aynı noktaya geri dönmektedir. Karl Marks, Ricardo'nun anlayışının tamamen reddedilmemesi gerektiğini, ancak bazı değişikliklerin gerekli olduğunu, böylece Ricardo'nun diferansiyel rant yasasının eleştirisine rağmen hala iyi olacağını savunmaktadır.

Marks'ın eleştirisi, tarihsel gerçeklerle çelişen azalan verimler yasasının reddedilmesini hala desteklemektedir:

“Bütün bunların asıl amacı, genel olarak tarımda meydana gelen kırsırlığı (infertiliteyi) ilerletmek için rant yasasını ayarlamaktır. Öncelik olarak tarihi gerçekleri açıklamamanın tek yolu budur.”¹⁹

David Ricardo'nun ahlaksal soyutlamasının aksine Karl Marks'ın analizi, tarımın ilerleyişiyle karakterize olmuş *ampirik* yani *deneysel* bir zemin bulmaya çalışmaktadır. Marks, Ricardo'nun planının, son elli yılda artan rantın ve tarımsal ürün taleplerinin çoğalması nedeniyle daha az verimli toprakların ekilmesiyle açıklayacağını savunmaktadır. Bununla birlikte, Karl Marks'a göre, Ricardo'nun azalan verimler yasası gerekli bir konumda değildir. Rant artışı, tarımsal

üretim ucuz olsa bile gerçekleşebilir. Bunun nedeni, teknolojinin gelişimi sayesinde daha fazla ürün üretilmesi ve toplam rant tutarının öncekinden daha büyük olmasında yatmaktadır.²⁰ Toprağın genel olarak iyileştirilmesiyle, Karl Marks, toprak rantının elde edilmesi amacıyla daha fazla toprağın ekildiğini, dolayısıyla rantın toplamının arttığını, buna karşın, *Ricardo’nun aksine*, ürünün teknolojik açıdan sürekli olarak azaldığını iddia etmektedir.

Engels’e yazdığı mektubun sonunda Marks, şu satırları kaleme almıştır:

“Bildiğiniz gibi, rantın endişe ettiği asıl ‘şaka’, değişen üretim maliyetlerinin sonuçlarının fiyatlarının çıkarılıp üretilmesidir, ancak bu piyasa fiyatı yasasının burjuva rekabet yasasından başka bir şey olmadığı bir gerçektir. Bununla birlikte, burjuva üretiminin ortadan kaldırılmasından sonra bile, toprağın görece daha infertil (kısır) olacağı, aynı emek miktarıyla burjuva yönetiminde olduğu gibi en iyi toprakların artık artmamasına rağmen, art arda daha az elde edilebileceği kanısı vardır. Yukarıda belirtilenler bu itirazı ortadan kaldıracaktır.”²¹

Karl Marks, Engels’e Ricardo’nun azalan verim yasasının neden reddedilmesi gerektiğini söylemektedir: Marks, eğer *Ricardo’nun varsayımı doğru ise*, gelecekteki sosyalist toplumun sonsuza dek yetersiz geçim yolu sorunuyla karşı karşıya kalacağından ve Malthus’un mutlak aşırı nüfus teorisinin doğrulanacağından endişe duymaktadır. Karl Marks, ardışık sermaye yatırımı yoluyla toprağın genel olarak iyileştirilme konusundaki tarihsel eğiliminden kesin olarak elde edilen toprak rantının arttığını kanıtladıktan sonra bu endişeyi gidermeyi başardığına inanmaktadır. Bu yaklaşım, azalan verimler yasasını doğrudan çürütmemekle birlikte toprağın görece daha kısır hale geleceği yönündeki itirazı reddettiğini iddia edip aynı miktarda emekle, art arda daha az başarılacağını savunmaktadır. Tarımsal üretkenlikte yatırım ile oransal bir artış gerçekleştirebilmelidir. Engels bu mektuba olumlu bir tepki vermektedir; dolayısıyla Engels’in vermiş olduğu bu olumlu tepki Marks’ı da rahatlatmaktadır.

Görüldüğü üzere, Karl Marks’ın farklı olarak ele aldığı toprak

rantı teorisinin ana yönlerinden bazıları 1850'lerde karşımıza çıkmaktadır. Yine bir başka teorik gelişme, Marks'ın 1860'ların başında David Ricardo'nun toprak rantı teorisi ile yoğun bir şekilde meşgul olduğu zamanlarda; 1861 ila 1863 yılları arasında kaleme aldığı Ekonomi üzerine olan El Yazmaları'nda bir kez daha ortaya çıkmıştır.

Öncelikle, Ricardo'nun teorisinin aksine, Karl Marks, rant teorisini tarihteki tarımsal gelişme eğilimlerinin azaltılmasının yanı sıra azalmasının tek bir yasa ile analiz edilebileceği şekilde formüle etmiştir. Karl Marks, Ricardian²² konseptinin, rantın, birbirinden farklı verimli maden veya topraktan daha az üretkenliğe doğru bir harekete bağlı olduğuna dair bir kanıt sunmaya çalışmıştır. Bu durum, belirtilmiş olan bu tersine işlemle ve *dolayısıyla da* emeğin artan verimliliğiyle uyumludur.²³ Böylece Karl Marks, daha az verimli topraklarla başlayan ve artan emek verimliliği ile daha verimli olanlara ilerleyen vakaları kapsayacak şekilde *-ve esneklikle-* geliştirilebilmesi için, diferansiyel rant ile ilgili somut hesaplamalar yapmıştır. Ayrıca, Marks, Ricardo'nun hiç ilgilenmediği mutlak toprak rantı olasılığını da ele almıştır. Marks, Ricardo'yu toprak verimliliğindeki farkı toprak rantının kaynağı olarak değerlendirdiği için eleştirmektedir; Karl Marks'ın başka bir kaynağın mevcut olduğunu savunmuştur. Geri kalmışlığı ve onu çevreleyen doğal koşulları nedeniyle, sermayenin organik bileşimi, *yani sermayenin teknolojik bileşimi tarafından belirlenen sabit ve değişken sermaye dalları arasındaki değer oranı*, tarım alanında ele alındığında sanayiden daha düşüktür. Dolayısıyla, tarım ürünlerini satarak, sosyal ortalamanın üzerinde bir kar elde etmek mümkündür. Harcanabilir toprak miktarındaki doğal kısıtlamalar nedeniyle, sermaye, daha fazla kar isteyen, diğer üretim dallarından tarıma serbestçe geçememektedir. Toprak sahibinin, artı-değerin bir kısmını, üretim fiyatındaki tipik ayarlamalar konusunda endişelenmeden, artı-değer olarak tahsis etmeye devam etmesine izin veren sınırlı bir rekabet vardır. Karl Marks, değer ve üretim fiyatlarındaki farklılıktan kaynaklanan kârın mutlak rantın kaynağı olduğunu savunmuştur.²⁴

İki tür toprak rantını ele alan Karl Marks, Kapital'in üçüncü

cildinde yer alan “Sermaye ve Kâr” adlı üçüncü bölümde bu konu ile ilgili önemli başlıkları kaleme almıştır:

- 1) *Artı-değerin kâra dönüştürülmesi. /Artı-değer oranından ayırt edilen kâr oranı.*
- 2) *Kârın ortalama bir kâra dönüştürülmesi. /Genel kar oranının oluşumu. Değerlerin üretim fiyatlarına dönüşümü.*
- 3) *Adam Smith ile David Ricardo’nun kâr ve üretim fiyatları hakkındaki teorileri.*
- 4) *Rant (Üretim fiyatı ve değeri arasındaki farkın gösterimi).*
- 5) *Ricardian rant kanununun sözde tarihi.*
- 6) *Kar oranının azalma yasası.²⁵*

Karl Marks’ın yazmış olduğu bu notta, toprak rantı teorisinin görevini açıkça görmek mümkündür: “Üretim fiyatı ve değeri arasındaki farkın gösterimi.” Toprak rantı teorisi, bu kategorideki kâr oranına benzer bağımsız bir karaktere sahip değildir; ancak bunun yerine ikincil bir rol oynamaktadır. Çünkü bu teori, yalnızca Ricardo’nun göz ardı ettiği üretim fiyatı ile değeri arasındaki farkı göstermek için bir örnek olarak işlev görmektedir. Buna göre, Marks’ın birincil kategorisi olarak kullandığı mutlak rant kategorisidir. Marks’ın Kapital’in üçüncü cildi için 1863 yılında kaleme aldığı bölümler, mutlak rant teorisinin teorik önceliği anlaşılabilirliğini öne koymaktadır. Çünkü, Karl Marks’ın, *artı değer kârdan ve üretim fiyatı ile değerinden ayrılmasına dayanan David Ricardo’nun aksine, orijinal görüşünü gösteren bu kategoridir.*

Fakat bu kategori, Karl Marks’ın 1864 ila 1865 yılları arasında yazdığı kitapla aynı paralellikte değildir. Günümüzde, toprak rantındaki bölümün yapısı farklı bir görünüme sahiptir:

- A1. *Bu markajda türevsel rant kavramı. /Su gücü örneği. / O zaman tarım rantına geçiş uygundur.*
- A2. *Farklı toprak/arazi izlerinin değişken üretkenliğinden kaynaklanan birinci diferansiyel rant.*
- A3. *Aynı topraktaki/arazideki ardışık sermaye yatırımlarından kaynaklanan ikinci diferansiyel rant:*
 - (a) *üretim fiyatının yükselmesi ile birlikte diferansiyel rant,*
 - (b) *üretim fiyatının düşmesi ile birlikte diferansiyel rant,*

(c) üretim fiyatının yükselmesiyle birlikte farklı bir rantın ortaya çıkması ve

(d) Artı-kârın ranta dönüşümü.

A4. Bu rant kâr oranına etkisi.

B. Mutlak rant

C. Arazi/toprak bedeli.

D. Toprak ile ilgili son hususlar²⁶

Özellikle, rant teorisi kâr bölümü gibi bağımsız bir bölüm haline gelmektedir.

Bu nedenden ötürü Marks, artık kâr teorisinin örnek bir gösterimini hedeflememektedir. Marks öncelikle mutlak rantla ilgili bölümü yazmaya başlamıştır; daha sonra da diferansiyel rant ile ilgili bölümü kaleme almıştır. Yeni bir incelemeden sonra, diferansiyel rant teorisinin, Kapital'in üçüncü cildinde yer alan el yazmasında mutlak ranttan daha önemli bir pozisyona sahip olduğunu söylemek mümkündür. Toprak rantı teorisi için bu plan kesin olmadığından, Marks'ın bu planı Kapital'in üçüncü cildinde takip edip etmeyeceği kesin değildir. Yine de, *en azından*, Engels'in editoryal çalışmaları sırasında Karl Marks'ın bu konuyu az çok takip ettiği ortaya çıkmaktadır. Bu yeni plan, Marks'ın o zamanlar diferansiyel rant teorisini çok daha detaylı olarak geliştirmeye yöneldiğini göstermektedir. Böylelikle mutlak rant artık ikincil öneme sahip gibi görünmektedir. Bu değişikliğin sebebi yazının kendisinde aranmalıdır ve 1861 ila 1863 yıllarında yazılan notlar ile karşılaştırıldığında, Karl Marks'ın ayırt edici rant konusunda yeni bir alt bölüm eklediği göze çarpmaktadır: "*Ardışık olarak ortaya çıkan diferansiyel rant ve aynı arazide sermaye yatırımları.*" Aslında Karl Marks'ın kaleme aldığı bu yazıda, azalan verimler yasası ve doğal üretkenlik hakkında yeni bir tartışma vardır. Bu, Marks'ın Liebig'in teorisini kabul etmesinin bir sonucudur. Yukarıda görüldüğü gibi, aynı topraklardaki ardışık sermaye yatırımları açısından, Marks, 1840'larda ve 1850'lerde Engels ile olan mektuplarında, tarımsal verimliliğin orantılı bir şekilde artmasına neden olmuştur. 1860'lı yıllara ait ekonomi üzerine olan yazılarında Marks, bu iki varsayımı bulmak için çift sermaye yatırımlarının orantılı olarak artan mahsul miktarını ürettiklerini ortaya koymaktadır.²⁷ Rant, ardışık sermaye yatı-

rımları ile orantılı olarak üretilmektedir. Dahası Marks, 1861 - 1863 tarihli Ekonomi üzerine olan El Yazmaları’nda çeşitli hesaplamalar yapmıştır, ancak ele aldığı olayları ardışık sermaye yatırımları altında azalan verimler ile birlikte işlememiştir. Dolayısıyla 1864 ile 1865 yıllarına ait Ekonomi üzerine olan El Yazmalarına bu teorik kör nokta yansımıştır.

Tüm bunlara ek olarak Karl Marks, 1861 ile 1863 yıllarına ait Ekonomi üzerine olan El Yazmaları’nda, gelecekte tarımda sosyalizme geçişle ilişkili sermaye yoğunlaşması sebebiyle, tarımsal üretimin çok daha hızlı artacağını ve sanayi ile tarım arasındaki gelişimin orantısızlığının sona ereceğini öngörmüştü:

*Yalnızca burjuva temelinde yapılan tarım, sanayinin üretkenlik güçlerini geliştirmek için nispeten daha az verimli ya da daha yavaş üretkendir.*²⁸

Marks daha sonra tartışmasına devam etmektedir:

Ancak sanayi belli bir seviyeye ulaştığında orantısızlık azalmalıdır. Başka bir deyişle, tarımda verimlilik, sanayide olduğundan daha hızlı artmalıdır.

1) [Kolay] Çalışan çiftçinin, kapital sahibi (burjuva) tarafından değiştirilmesi; erkeğin ücretli bir emekçiye dönüşmesi / büyük ölçekli tarım, yani konsantre sermayeli tarım.

2) Geniş çaplı endüstrinin gerçekten bilimsel temeli olan mekanik, on sekizinci yüzyıl boyunca belirli bir mükemmellik derecesine ulaşmıştı. Kimyadan, jeolojiden ve fizyolojiden, sanayiden ziyade doğrudan tarımın temelini oluşturan bilimler, ondokuzuncu yüzyıla kadar tam anlamıyla geliştirilmemiştir.²⁹

Ardışık sermaye yatırımı ve doğa bilimlerinin uygulanması ve yoğunlaşma yoluyla tarımsal verimliliğin hızlı artması, tarımda sermayenin organik dizgisinin sanayi seviyesine yükselmesi nedeniyle gelecekte mutlak rantın ortadan kalkmasının nedenidir.³⁰ Karl Marks’ın argümanı, tarımsal üretimin, modern doğa bilimleri ve teknolojilerin uygulanmasıyla, endüstriyel üretimde olduğu gibi, çok fazla bir fark yaratmadan üretkenliğini artırabileceğini öne sürmektedir. Marks’ın ardışık sermaye yatırımları ile verimliliğin orantılı olarak artması ihtimaline ne kadar inandığı hala net bir şe-

kilde fark edilemez, ancak - yine de - Marks, gelecekteki toplumda tarımsal verimliliğin genel olarak hızlı bir şekilde iyileştirilebilme ihtimalini uyumsuz bir şekilde açıkça ortaya koymuştur. Bu bağlamda, Karl Marks'ın eleştirisi, tarımda ve endüstrideki toprakların tükenmesi ile doğal kaynakların azlığı sorununu henüz ciddiye almamaktadır, çünkü Marks, böyle bir sorunun yalnızca kapitalizmde ortaya çıktığını düşünmektedir. Marks, bu sorunun gelecekte sosyalizmin üretkenliğinin serbest gelişimi ile çözüleceğine inanmaktaydı.³¹

Tablo 1.				
A	Sermaye	Ton Miktarı	Toplam Değer	Ton Başına Piyasa Değeri
I	100	60	120	2
II	100	65	130	2
III	100	75	150	
Toplam	300	200	400	
B	Sermaye	Ton Miktarı	Toplam Değer	Ton Başına Piyasa Değeri
II	50	32 ½	60	1=1/ 16 12/13s
III	100	75	138 2/3	1=1/ 16 12/13s
IV	100	95 ½	170 10/13	1=1/ 16 12/13s
Toplam	250	200	369	

Karl Marks'ın teorisindeki doğal sınırlar sorunuyla ilgili olarak *Michael Perelman*³², 1863'te yaşanan 'pamuk krizi'nin bir sonucu olarak, Marks'ın artan sermaye ile birlikte artan sermaye talepleri altında doğal kaynak kıtlığının önemini, sabit sermaye ile birlikte fark ettiğini öne sürmektedir. Marks, bu teoriyi açıkça vurgulamamıştı çünkü temel teorik düşmanlarından biri olan Malthusyanizm³³ ile özdeşleşmekten korkuyordu.³⁴ Bu ilginç bir hipotezdir, ancak Marks'ın bu sorundan kaçtığını ve bu ekonomi çıkmazı politik ekonomi eleştirisinde bastırdığını iddia etmek yanıltıcıdır. Aslında, Marks 1865 ve 1866 yıllarında Liebig'in tarımsal kimya çalışmasını inceleyerek azalan verimler yasası hakkındaki anlayışını değiştirmiştir. Marks, kendi toprak rantı teorisinin genel teorik geçerliliği konusunda ikna olmuştur. *Ancak daha yeni doğa bilimleri*

üzerine çalışmasının bir sonucu olarak Karl Marks, klasik politik ekonominin asılsız varsayımını yeni bir perspektiften çürütmüş ve sorunun daha ince ayrıntılı bir şekilde ele alınması hususunda çalışmaya başlamıştır.

LIEBIG’İN DOĞAL SINIRLARI TANIMASI

1865 yılında Karl Marks, kendisinin toprak rantı araştırması için daha güncel bir bilimsel temel sağlamak amacıyla doğa bilimleri incelemesine geri dönmüştür. Marks, çeşitli kitapları okuduktan ve Kapital’in üçüncü cildine ilişkin el yazmalarını kaleme aldıktan sonra, Engels’e 13 Şubat 1866 tarihli bir mektupta kimyanın hızlı bir şekilde gelişmesine olan tutkusundan bahsetmiştir:

Bu kahrolasıcı kitap [Kapital] söz konusu olduğunda, şu an ki durumum şudur: Kitap, aralık sonunda hazır olacak. Tek başına toprak rantı, son bölüm olan tez, şimdiki haliyle, kendi içinde bir kitap olacak kadar uzun. Müzeye gündüz gidip geceleri yazı yazıyordum. Almanya’daki ‘yeni’ tarımsal kimyayı, özellikle de Liebig ve Schönbein³⁵’i araştırmak zorunda kaldım. Bu ikili bütün ekonomistlerin bir araya getirdiği bulgulardan çok daha önemli konuları ele almakta...³⁶

Liebig’in Schönbein ile birlikte, bütün ekonomistlerin bir araya getirdiğinden daha önemli çalışmaları olduğuna dair şaşırtıcı derecede olumlu bir değerlendirme (Marks tarafından) yapıldığı hemen farkedilmektedir. Marks, toprak rantının teorik incelemesinin 1861 - 1863 yıllarına ait Ekonomi üzerine olan El Yazmaları’nda iki yılın sonunda sonuçlandığını, ancak son iki yılda çok fazla şey başarıldığını itiraf etti. Karl Marks’ın teorisini doğrulayan olumlu gelişmeler olmuştur. Bu noktada, Marks’ın defterlerini incelemekte fayda vardır; çünkü defterler, zirai kimyadaki bu yeni ilerlemenin toprak rantı teorisini nasıl doğruladığını ve derinleştirdiğini göstereceklerdir. Marks’ın Liebig’i onaylaması bakımından, kendi teorisinin kimyadaki son gelişmelerle doğrulanması hususunda konuşmasına rağmen, söz konusu tarihte Kapital’in 3. cildi için ekonomik el

yazmasında önceki tezini düzelttiğini belirtmek önemlidir. Marks, Liebig'e bir paragrafta atıfta bulunma zorunluluğunu ve ardışık sermaye yatırımı ile sorunlar ile geçmişte olduğundan daha farklı bir şekilde başa çıkmanın önemini hatırlatmaktadır:

*Ardışık sermaye yatırımları yapılırken toprağın azalan verimi üzerine olan sorunlarda Liebig'e danışılmalıdır. Artan üretkenlikteki ardışık düşüşlerin, üretim fiyatı sabitken dönüm başına rantı her zaman arttırdığını ve rantın fiyat düşerken bile artabileceğini gördük.*³⁷

Bu açıklamada Karl Marks, tarımsal üretimin, sanayinin yaptığı gibi artmaya devam edemeyeceğini, dolayısıyla ardışık sermaye yatırımlarıyla üretimin azaldığı yönündeki tersine fikri aniden kabul ediyor gibi görünmektedir. *Marks azalan verimler yasasını kabul ediyor mu?* Bu yaklaşım (söz) daha da ilginçtir (*kafa karıştırıcı olsa da*) çünkü Kapital'in 1. Cildinin başka bir bölümünde Marks, Liebig'i azalan verimler yasası açısından kesin olarak eleştirmektedir.³⁸ Karl Marks, zirai kimya alanında yapmış olduğu katkıları övdükten sonra Liebig'e dair olan tereddütünü ifade etmektedir; çünkü bir kimyager olarak Liebig, politik ekonominin tarihine pek aşina değildir. Marks'ın yorumuna göre, Liebig'in John Stuart Mill'i azalan verimler yasasının kaşifi olarak tanınması gerçekten de bir sorun teşkil etmektedir. ³⁹Marks için bu kadar pişmanlık duyulan şey, Liebig'in rastgele olan bu ifadesinin, emek ile toprağın verimi arasındaki orantısız ilişki hakkındaki yasasını doğrulamış gibi yanlış bir izlenim uyandırdığı tehlikesidir. Bu pasajda, Marks, azalan verimler yasasını reddedip Liebig'in Ricarian görüşünü kabul etmesini kınıyor gibi görünmektedir. Bununla birlikte, Kapital'in birinci ve üçüncü ciltleri ele alındığında birbiriyle çelişen iki pasajla karşı karşıya kalındığı söylemek mümkündür; Karl Marks'ın fikrini değiştirdiğini ve Kapital'in üçüncü cildinde azalan verimler yasasını *Joseph Esslen*⁴⁰'in de belirttiği gibi doğru bir şekilde kabul ettiğini görmek mümkündür: *"Ancak, Karl Marks daha sonra görüşünü değiştirmiş gibi görünüyor."*⁴¹

Eğer Kapital'in yazılış tarihine daha dikkatli bakılırsa, bu spekü-

lasyonun olması oldukça mantıklıdır; çünkü Karl Marks, Kapital’in üçüncü cildi için el yazmalarını kaleme aldıktan sonra basım aşaması için Kapital’in ilk cildinin üzerine tekrar çalışmıştır ve “Büyük Ölçekli Endüstri ve Modern Tarım” başlıklı bölümü eklemiştir. Marks, en yeni bulgularını yayınlanan eserle bütünleştirmek için Liebig’e atıfta bulunmuştur. Bu yüzden Kapital’in içindeki teorik bir değişikliğe işaret etmek yanıltıcıdır. Marks aynı tema üzerinde iki kez Liebig’i ifade ettiğinde, teorik tutarlılığını korumaktadır.

Bu bağlamda, Liebig’in *ikmal (yenileme) kanunu*⁴² önemli bir rol oynamaktadır. *Agricultural Chemistry*’nin temel katkısı, organik ve inorganik toprak oluşturan bileşenlerin bitkilerin sağlıklı büyümesi noktasındaki rolünün sistematik olarak ilk kez gösterimi oluşudur. Liebig, ikna edici bir şekilde, tek başına bir organik madde veya azot girişinin, toprağın diğer temel besin maddeleri eksik olduğunda, azami bir ürün miktarını garanti edemediğini göstermektedir. Bu nedenle Liebig, inorganik maddeler de dâhil olmak üzere tüm temel besin maddelerinin toprakta minimum miktardan daha fazla olması gerektiğini - “*asgari kanunu*” - iddia etmektedir.

Liebig’in “*mineral beslenme teorisi*” burada inorganik maddelere, özellikle bitkilerin atmosferde ve yağmurda doğrudan ve sürekli olarak özümseyebilecekleri organik materyallerin aksine, topraktaki inorganik maddelerin sadece sınırlı bir oranda sağlanabileceği için özel bir önem taşır. Ekinleri başarılı ve sürdürülebilir bir şekilde yetiştirmek için, bitki kaybını en aza indirmek amacıyla, bitkilerin dallarına aldıkları mineral içeren maddelerin sürekli olarak toprağa geri verilmesi kesinlikle gereklidir. İkmal kanunu açısından Liebig, besinleri geri verme gerekliliğini formüle eder ve rasyonel tarımının ana ögesi olarak toplanan mahsuller tarafından topraktan alınan tüm bitki bileşiklerinin tam anlamıyla bir yenilenmesini öngörmektedir. Bu şekilde Liebig, sürdürülebilir üretimin temel prensibi olarak kesintisiz organik ve inorganik malzeme döngüsünün önemini vurgulamaktadır.⁴³

Bununla birlikte, azalan verimler yasası açısından, Liebig, ilginç bir şekilde, Marks’ın defterinde yansıtılmayan, ancak Marks’ın kasıtlı olarak bir yönüne odaklanıp ihmal ettiği bir belirsizliğin üzerinde

durmaktadır. Karl Marks'ın Liebig'in *Agricultural Chemistry* adlı eserinden yapmış olduğu alıntılar, Marks'ın Liebig'e karşı olan teorik ilgisini ortaya koymaktadır.

Liebig'in 'ün'ü yakın zamanda iyileştirilmiş olsa da Liebig, temel olarak, ikmal yasasını ihmal eden 'soygun' tarım sistemi üzerine olan eleştirisi nedeniyle, en azından 1850'lere kadar, tarımın hızlı ve sınırsız ilerlemesiyle ilgili popüler bir iyimser fikrini paylaşmıştır. Liebig'den bile önce, Karl Marks'ı tarımsal gelişme idealinin savunucusu ve toprak rantı teorisinin kurucusu olarak etkileyen *James Anderson*⁴⁴, tarımsal verimliliğin orantılı artışı hakkında iyimser bir görüşü savunmuştur:

*"Toprağın ıslahı, üretkenliği artırmak için kullanılan araçlarla orantılı olmalıdır. Yetenekli bir yönetim altında, ıslah derecesi, toprağa verilen emek ile orantılı olacaktır. Başka bir deyişle, toprağın üretkenliği, toprakta aktif bir emekle çalışan kişi sayısı ve onların faaliyetlerini sürdürdüğü ekonomi ile orantılı olacaktır."*⁴⁵

Anderson, Malthus'un tarımsal verimliliğin aritmetik olarak artmasına ilişkin meşhur varsayımının aksine, tabiri caizse, geometrik bir model önermiştir. Tarımsal devrimin bu kadar iyimser bir değerlendirmesinin baskın bir hale gelmesi, sadece çiftçiler arasında değil aynı zamanda teorisyenler arasında da yayılmıştır. Bununla birlikte gerçek gelişme oranı ortaya çıktığında, Genç Marks ve Engels'in azalan verimler yasasını çürütmeye çalıştıkları tamamen anlaşılabilir bir durumdur. Liebig, aynı modernist Anderson ruhu ile toprağın içerdiği mineral maddeler ile orantılı olarak artma potansiyelinin altını çizmiştir. Örneğin, *Agricultural Chemistry* (1846)'nin altıncı baskısında:

*"Bu nedenle, tarlalarımızda, mahsullerdeki azot miktarının, gübre içerisinde verilen miktar ile orantılı olmadığı kesin olarak söylenebilir. Tarladaki ürünler, gübre içerisinde kendisine verilen mineral maddelerin azalması veya artması ile tam orantılı olarak azalır veya artar."*⁴⁶

Ayrıca, Liebig'in mineral beslenme teorisinin ve nitrojen teorisinin aksine azot teorisinin önemini vurgulayan *John Bennet Lawes*,⁴⁷

toprağa eklenen azot miktarı ile tam anlamıyla orantılı olarak tarımsal üretkenlik artışı olacağını belirtmekteydi:

“Buğday ekiminde mineral gübrelerin uygulanmasıyla elde edilen çeşitli çelişkili sonuçlar, yalnızca toprakta bulunan mevcut azotlanmış maddelere oranla verimi arttırdıkları biliniyorsa, tamamen muhasebeleştirilebilir.”⁴⁸

Liebig’in mineral teorisi ile Lawes’in azot teorisi arasındaki ünlü tartışmalarda, hangi toprak bileşenlerinin orantılı olarak ürün artışı getirebileceği ve bu artışın mümkün olup olmayacağı konusunda kaygılar mevcuttur. Ancak, 1862’de yayınlanan *Agricultural Chemistry* ‘nin yedinci baskısında, Liebig başka bir görüş öne sürmüştür. Liebig, özellikle toprakta sınırlı miktarda bulunan mevcut mineral besin miktarı ve kökler ile yaprakların sonlu emme (absorbe etme) kabiliyetlerinden dolayı, tarımsal iyileştirmeler için doğal sınırların olduğunu kabul etmiştir. Bu durum, *alıntı defterlerinde* gözlemlendiği gibi, Karl Marks’ı ilgilendiren en önemli temalardan biridir.

Liebig’in kitabı, tarımın yoğunlaştırılması ve azalan mahsuller arasındaki ilişkiyi açıklamaktadır. Marks’ın *Kapital* adlı eserinin dipnotunda Liebig’e atıfta bulunduğu bir paragrafta şu satırlar yazmaktadır:

“Çifte emek, normal toprak işlemenin belirli bir sürede sağladığı maddi besin öğelerinin iki katının bulunmasını garanti edemez. Toprağın bileşenlerinin miktarı, tüm alanlarda eşit değildir ve onların derhal etkili bir forma dönüşmelerinin yeterli temini olduğu alanlarda bile, doğrudan işgücüne bağlı değildir, dış kuruşlara (etmenlere) bağlıdır. Oksijen ile karbonik asit içerikleri, eğer orantılı olarak yararlı bir sonuç ortaya çıkarmak isteniyorsa, emek artışıyla aynı oranda arttırılmalıdır.”⁴⁹

Marks not defterinde yer alan Liebig’in iddiasını belgelemektedir: Liebig, tarımsal üretimin ardışık sermaye yatırımlarıyla yoğunlaşmasının, mahsullerin orantılı bir şekilde artmasını sağlamadığını, çünkü kimyasal reaksiyonun hızını ve topraktaki mevcut besinlerin toplamını her zaman doğayla sınırlandırdığını göstermektedir.

Liebig, çifte emeğin iki katı mahsulle sonuçlanamayacağını altını çizmektedir. Bu durum, azalan geri dönüşlerin soyut evrensel bir yasası nedeniyle değil, kimyasal gübre veya toprak sulama yoluyla üstesinden gelinemeyen fizyolojik bir sınırlama nedeniyledir. Toprağın iyileştirilmesine yönelik çeşitli girişimlere rağmen, tarımsal üretkenliği artırma sınırlaması somutlaşmaktadır; zira tarımsal üretimde sadece insan emeği değil, toprağı ve bitkileri etkileyen hava, ışık ve sıcaklık gibi atmosfer de bulunmaktadır. Doğanın bu etkileri, topraktaki inorganik maddeler kadar önemlidir. Sulama, drenaj ve diğer fiziksel iyileştirmeler, toprak katmanlarında hava dolaşımını kolaylaştırarak mahsulleri arttırır, böylece karbondioksit ve oksijen toprak bileşenleri ile daha etkili bir şekilde reaksiyona girebilir. Ekinler kimyasal mineral veya azotlanmış gübre miktarıyla orantılı olarak arttırılırsa, hem kimyasal hem de fiziksel elementler bitkinin büyümesinin temel koşullarını teşkil ettiği için fiziksel yönlerin de orantılı olarak arttırılması gerekir. Bununla birlikte, bunların toprağın yıpranması ve kökler ile yaprakların emme kabiliyetinin fizyolojik olarak sınırlandırılmış olması nedeniyle emek ve sermayeyle tam olarak gerekli besinleri sağlayamayacağı açıktır. Marks, bu durumu *Agricultural Chemistry* adlı kitabından aldığı atıflar ile kaleme aldığı not defterinde belgelemiştir ve, *elbette tesadüfen değil*, Kapital'e de entegre etmiştir. Aslında, Marks'ın 1865 ile 1866'da Liebig'in eserlerini okuması esnasında yoğunlaştığı yön tam olarak budur. Bu hususta, Marks'ın not defterlerinde önemli bölümleri vurgulayan marjinal eklemeleri çok faydalı olmuştur. Liebig'in *Agricultural Chemistry* adlı eserinden binlerce sayfa dikkatlice alıntılar yaptıktan sonra Karl Marks, sınıflandırma ve gelecekteki kullanım için vurgulama amacıyla defterlerin kenarlarına bir dizi satır ekledi. Bu yazıların tematik bir ortaklığı çarpıcı bir gerçeğe işaret etmektedir: *Marks, toprak verimliliğinde orantısız bir artış bildiren deneylerin sonuçlarıyla ilgilenmiştir.*

Agricultural Chemistry'nin ikinci edisyonundaki bir pasajda, Liebig, Münih'teki bir botanik bahçesinde Nägeli ve Zoeller tarafından çözüldürülen malzemenin bitki kökleri tarafından emiliminin etkilerini göstermek için yapılan bir deneyi özetlemiştir: İkili, saksı-

ları, çeşitli miktarlarda besin tuzları ile karıştırdıkları çeşitli ‘turba’ tozu karışımlarıyla doldurmuştur. Deney, bu suni toprağın, turba tozunda emilip suda çözünen ve böylece bitkilere besin maddesi olarak özüksenebilen mineral tuzlarının eklenmesinden sonra verimli olduğunu göstermiştir.⁵⁰ Bu deney ile ilgili olarak Karl Marks, Liebig’in sözlerini belgelemiştir ve deneyin önemini vurgulamak için önemli bir yer ayırmıştır:

“Nispeten daha fakir olan toprakta bulunan daha fazla mahsul miktarı, sadece besin maddesi içeren toprak yüzeyinin etkili olduğunu ve toprağın üretken gücünün, kimyasal analiz tarafından tespit edilen besin maddesi miktarıyla orantılı olmadığını göstermektedir.”

Zengin besinlere sahip toprağın daha fazla tohum sağladığı doğrudur, ancak Liebig, ekinlerin topraktaki mineral maddeler ile birlikte tam olarak artmadığını ve daha az mineral besin içeren toprağın kimyasal analizin beklediğinden daha fazla ekin sağladığını kabul etmiştir. Bu hususta Karl Marks başka bir alıntıya dikkat edip bu alıntıyı vurgulamaktadır:

“Topraktaki bol miktarda veya besin maddesi eksikliği, üretilen tohumların miktarını ve ağırlığını etkiler, ancak toprakta bulunan elementlerle orantılı değildir. Potas, kireç ve magnezya yüzdesindeki sapmalar genellikle her tür bitkide görülür. Bu durumda, örneğin, potasyumun azalması, kireç miktarında tersi yönde seyir eder.”⁵¹

Burada Marks yine, toprak verimliliğinin orantısız artışını öğrenmekle ilgilendiğini tekrar ortaya koymaktadır.⁵² Dolayısıyla, azalan verimler yasası bağlamında, Liebig’in *Agricultural Chemistry*’sinin Marks’ın çalışması için çok önemli olmasının nedeni açıktır. Bitkilerin hem inorganik besinlerin (kemik, guano ve kimyasal gübre gibi) yapay bir şekilde eklenmesi hem de toprakta hava ve sıcaklık yoluyla ayrışma sürecini teşvik eden mekanik işlemlerle artması mümkündür. Bununla birlikte, Liebig’in iddia ettiği gibi, aynı topraklarda sonsuz miktarda ürün yetiştirmeyi hedeflemek mümkün değildir. Bir noktada, diğer arazilerde orantılı artışlar için

hala olanaklar olsa bile, toprak daha fazla üretim yapamayacaktır. Doğanın bu limiti toprağın özelliklerine göre değişmektedir ve Liebig, toprağın kimyasal analiz teorisinin tarım uygulamaları için son derece önemli olduğunu savunmuştur. Bu bağlamda, Karl Marks'ın bu noktaya odaklanması daha da çarpıcı hale gelmektedir; çünkü Liebig'in *Agricultural Chemistry*'sinin bu yeni edisyonunda mahsullerin orantısız bir şekilde artmasıyla ilgili açıklamaları, önceki baskılara kıyasla belli bir belirsizlik ve hatta tutarsızlık göstermektedir.⁵³ Liebig bu nedenle daha önceki görüşünü değiştirdiğini vurgulamamıştır. Ancak Marks, bu gizli değişikliği göz ardı etmeyip belgelemiştir; böylelikle bu konuya olan ilgisini de doğrulamıştır. Liebig sorunu marjinal olarak tartışsa bile, Marks, Ricardian okulunun asılsız varsayımını bilimsel bir açıklama ile birlikte itiraz etmek amacıyla bu konuyu politik ekonomi üzerine olan çalışmasına dikkatlice entegre etmiştir. Karl Marks'ın *Kapital*'in birinci cildinde sorunsallaştırdığı şey, Liebig'in kendi teorisi ile Mill'inki arasında bir yakınlık bulduğuna inandığı için üzülmесidir.

Liebig ve Mill arasındaki fark belirgin olmalıdır. *Principles of Political Economy* adlı eser, azalan verimler yasasının kurucu babası John Stuart Mill tarafından zorlaştırıldıktan sonra, Ricardian okulunun ünlü dogmasını tekrarlamaktadır:

*Liebig'in emek kelimesini yanlış yorumlaması dışında, politik ekonomi tarafından benimsenenden tamamen farklı bir anlamda kullandığı bir kelime, her halükarda, John Stuart Mill'i James'in teorisinin ilk savunucusu yapması gerektiği konusunda dikkat çekicidir. Anderson, ilk defa on dokuzuncu yüzyılın başlarında çeşitli eserlerde tekrarlanan görüşünü ilk olarak yayınlamıştır. İntihal konusunda adeta bir usta olan Malthus'un (onun tüm nüfus teorisi utanmaz bir intihaldir), 1815'te West ile aynı anda ve Anderson'dan bağımsız olarak geliştirdiği bir teori; 1817 yılında Ricardo'nun genel değer teorisi ile bağlandığı, daha sonra dünyayı Ricardo'nun teorisi olarak attığı ve 1820'de John Stuart Mill'in babası James Mill'in savunucusu olduğu ve sonunda John Stuart Mill ve diğerleri tarafından zaten oldukça yaygın olan ve her okul çocuğu tarafından bilinen bir dogma olarak çoğaltılmıştır.*⁵⁴

Marks, Mill’in iddiasının yalnızca eski yasayı yani tarımla uğraşan bir nüfusun sanayileşme altında artacağı gibi yanlış bir ifadeye çarpıttığını öne sürmektedir. Mill’in yanıltıcı tezi bilimsel olarak azalan verimler yasasının üstünü kapatamamıştır; fakat Ricardo’nun dogmasını da olduğu gibi ele almıştır. Liebig’in politik ekonomi alanındaki savunduğu yanlış anlayış nedeniyle pişmanlık duymaktadır; çünkü onun yapmış olduğu bilimsel analiz tamamen Ricardian teorisinden bağımsız bir temele sahiptir ve tarımsal üretkenliği azaltmanın maddi mekanizmasını göstermektedir. Diğer modern politik ekonomistlere kıyasla Liebig’in eşsiz bir yarar sağladığını söylemek yanlış olmayacaktır.⁵⁵

Liebig’in *Agricultural Chemistry* adlı eseri sayesinde, azalan verimler yasası etrafındaki söylemsel adeta bir takımyıldızı gibi yeni bir şekil almıştır. Liebig, zamanın tarımsal kimyasının geriye dönük durumu nedeniyle, tesadüfi rant üzerine yazan ekonomistlerin hiçbirinin bilmediği, toprağın tükenmesine ilişkin gerçek doğal sebeplerin bilimsel bir açıklamasını yapmıştır.⁵⁶ Bu nedenle, önceki tartışmalarda, yalnızca azalan verimler yasasının savunucuları değil, aynı zamanda eleştirmenleri de tarımsal gelişmenin tarihsel bir eğilimini öngörme eğilimindeydi. Ne Ricardo, ne West, ne de Malthus, ekinlerin ardışık sermaye yatırımları ile batması üzerine kimyasal ve fizyolojik bir kanıt sunmamıştır. James Anderson ve Arthur Young⁵⁷ ile birlikte Genç Karl Marks ve Henry Charles Carey⁵⁸ de dâhil olmak üzere bu yasanın eleştirmenleri, teknolojik ilerleme yeterince hızlı bir şekilde devam ettiğinde aynı toprakta daha fazla “orantılı” bir gelişmenin mümkün olacağı konusunda ısrar etmektedirler. Liebig, her iki argümanın da sadece varsayımsal olduğunu ve bilimsel dayanağı olmadığını kanıtlamıştır.⁵⁹

1865 yılında Karl Marks, tartışmanın tarımsal üretkenlik sınırlamaları konusundaki eksikliklerini açıkça kabul etmiştir. Bir bilim insanı olarak mahsulün geri dönüşünü, sermayenin ardışık olarak artmasına neden olduğunu azaltmak amacıyla ikna edici bir açıklama bulduktan sonra Marks, *Perelman’in bahsettiği Malthusianizm korkusuna düşmeden*, toprak rantı teorisindeki verimi azaltma sorununu ayrıntılı olarak ele alması mümkün olmuştur. Yeni bilimsel

keşiflerle desteklenen bu teorik gelişme Marks için belirleyici olmuştur; çünkü bu sayede Karl Marks, tarımda azalan verimin farklı nedenlerini araştırmanın ve kapitalist tarım biçiminin ana sorununu tespit etmenin önemini açıkça anlamıştır.

Bu konunun genel anlamda teorik olarak politik ekonomi içerisinde yapılan eleştirisine dikkat etmek önemlidir. 1865 yılında Marks, doğanın keyfi olarak teknolojik gelişmeyle yönetilemeyeceği ve manipüle edilemeyeceği konusundaki görüşünü derinleştirmiştir: Aşılmaz doğal sınırlar vardır. Bu gerçeği, bu tür sınırları tamamen ihmal ettiği yönündeki eleştiriye karşı koymak gerekir. Örneğin, Leszek Kołakowski⁶⁰, Marks'ın bu ütöpik fikrini kınamıştır:

“Marks, insanın ya bedeniyle ya da coğrafi koşullarıyla sınırlı olduğunu kabul etmez. Malthus ile yaptığı tartışmanın da gösterdiği gibi, dünyanın alanına ve doğal kaynaklar tarafından belirlenen mutlak aşırı nüfus olasılığına inanmayı reddetti. Marks'ın bu yaklaşımı Ütopya'nın en karakteristik ama en ihmal edilen özelliklerinden biri.”⁶¹

Marks, Ricardo ve Malthus eleştirisi bağlamında tarımda teknolojik gelişme ve doğal üretkenlikte değişiklik yapma olasılığını vurgulamıştır. Bununla birlikte, coğrafi ve diğer doğal koşulları da ihmal etmemiştir. Liebig'in kitabını okuduğu sırada doğal toprak verimliliği koşullarına odaklanmıştır. Toprağın maddi özellikleri, Marks'ın politik ekonomisinde ekonomik bir kategori olarak rol oynamaktadır; çünkü bu özellik toprak rantı kategorisi için maddi bir temel oluşturmaktadır. Bu nedenle, Marks'ın tarımsal kimya, fizyoloji ve jeolojiyi dikkatlice incelemesi gerekmektedir. 1865 yılında azalan verimler sorunuyla ilgili araştırması, maddi dünyanın çeşitli, aşılmaz sınırlamalarını açıkça tanıdığını ve Kołakowski'nin önerdiği teknokratik iyimserlikten kesin olarak ayrıldığını açıkça gösteriyor. Kołakowski'nin eleştirisinin hem indirgemeci hem de yanlış olduğunu göstererek gelecekteki üretimin bu sınırları aşmayacağını anlamıştı. Marks, kaçınılmaz olarak hem işçileri hem de dünyayı tüketen tek taraflı teknolojinin kapitalizm tarafından ortaya çıktığı görüşünü reddetti. Daha önemlisi, Marks'ın teknolojinin sosyalist kullanımının otomatik olarak olumlu etkiler yaratacağına

ve tamamen doğal sınırları aşabileceğine inanmamaktadır. Marks, daha ziyade, kapitalist üretim tarzının, kapitalizmin çelişkilerinin bir tezahürü ve doğal sınırların ihmal edilmesinin bir sonucu olarak olumsuz sonuçlarından daha fazla endişe duyuyordu. Buna göre, Marks’ın insanlar ile doğa arasındaki metabolik etkileşimin bilinçli bir şekilde düzenlenmesine yönelik talebi, doğal üretim sınırlarının tam olarak netleşmesi, insanların çevreleriyle olan etkileşimlerine özellikle dikkat edilmek suretiyle, radikal bir şekilde yeniden düzenlenmesi gerektiği anlayışına dayanıyor. Marks, modern doğa bilimlerindeki ve teknolojilerindeki gelişimin yararlarını, gelecek toplumu oluşturmak için temel maddi koşullar olarak açıkça kabul etti, ancak üretim sürecine, kapitalist toplumdakinden temelde farklı bir biçimde uygulanması gerektiğinin de altını çizdi. Bununla birlikte, doğa ile olan bu rasyonel ilişki kapitalizmde mümkün değildir, çünkü toplumsal üretimin tamamı özel emek tarafından düzenlenir ve buna bağlı olarak sosyal-metabolik etkileşime değer verilir. Marks, insanlar ile doğa arasındaki metabolik etkileşimin demokratik ve sürdürülebilir yönetimi için, sermayeyi baştan çıkaran sosyal uygulamanın, insan kontrolünün ötesinde bağımsız bir güçle dönüştürülmesi gerektiğini savundu. Marks’ın yaklaşımının benzersizliği, Wilhelm Roscher’in Liebig’in görüşlerini onaylaması ile karşılaştırılarak daha belirgin hale geliyor.

ROSCHER’İN LIEBIG ÜZERİNE OLAN TEPKİSİ

Mevcut bir kafa karışıklığına rağmen, Liebig’in teorisi, Ricardian Ekolü’nün kendisinden sonra ele alınması gereken konu üzerine ortaya koyduğu bilimsel eleştirilere katkıda bulunmaktadır. Liebig’in toprağın bilimsel olarak arıtılması görüşü, azalan toprak verimliliğinin çeşitli nedenlerinin kesin analizini mümkün kılmaktadır. Bu bağlamda, Marks’ın teorisinde, modern toplumun tarımsal yoğunlaşma sorunu olan ve belirli bir azalan verim problemi ön plana çıkmaktadır. Bu noktadan hareketle, Marks’ın Almanya’da, tarımın yoğunlaşmasına tanıklık eden ve Marks’tan önce Liebig’in *Agricultural Chemistry* adlı yapıtına atıfta bulunan önemli bir çağdaş

politik ekonomisti Wilhelm Roscher⁶² dir. Carl Erich Vollgraf⁶³, bu Alman teorisyeninin 1865 ile 1866 yılları arasında Karl Marks'ın tarım konusundaki araştırması üzerindeki etkisine dikkat çekmiştir.⁶⁴ Bu tarz bir iddia, ilk başta 1861 ile 1863 yıllarına ait Ekonomi üzerine olan El Yazmaları'ndaki Marks'ın Roscher'in fikirlerine dair yalnızca bir tek haklı yaklaşım olduğunu kabul etmediği şeklinde görülebilir. Karl Marks, toprak rantı teorisi konusunda Roscher ile yaptığı görüşmede Roscher'in kurduğu cümlelerin seçtiği kelimeler kadar yanlışlık içerdiğini dahi söylemiştir.⁶⁵

Marks'ın, özellikle, Roscher hakkındaki olumsuz yorumları, diğer bağlamlarda Roscher'la alay etmeye devam etmesine rağmen, Kapital'in 3. Cildinde yer alan el yazmasında toprak rantı tartışmasında görünmemektedir.⁶⁶ *System of National Economy* adlı yapıtın ikinci edisyonunu da bünyesinde barındıran Roscher'in dördüncü ve yenilenmiş basımıyla *National Economy of Agriculture and Relevant Basic Productions*⁶⁷ isimli kitabında, Liebig'in tarımsal kimya konusundaki son araştırmalarını sonuçları ile birleştirmeye çalıştığı yeni önsözünde Roscher, Liebig'in yeni bulgularının önemini tekrar tekrar vurgulamaktadır:

“Liebig'in tarihsel iddialarının birçoğu, ülke ekonomisinin bazı önemli gerçeklerini ortaya çıkarmasına rağmen tartışmaya açık olsa da, bu büyük doğa bilimcisinin adı, ulusal ekonomi tarihindeki Alexander Humboldt adına benzer bir onur yeri tutacaktır.”⁶⁸

Roscher ile Marks arasında net bir benzerlik bulunabilmektedir; çünkü Kapital'in ilk cildinde olumlu bir şekilde Liebig'ten bahsedilmektedir:

“Doğa bilimi bakış açısıyla geliştiği için olumsuz, yani modern tarımın yıkıcı tarafı, Liebig'in ölümsüz niteliklerinden biridir. Tarım tarihine tarihsel bakış, kaba hatalardan uzak olmasa da, modern politik iktisatçıların bir araya getirdiği bütün çalışmalarından daha fazla içgörü içermektedir.”⁶⁹

Ayrıca, Karl Marks'ın okuduğu ve sahip olduğu kitaplar, Johann Heinrich von Thünen, Hermann Maron, Franz Xavier von Hlu-

bek ve Carl Fraas gibi tartışılan bir takım yazarların kitaplarını da içermektedir. Carl-Erich Vollgraf bile, Marks’ın, Roscher’in kitabını okuduktan sonra, 1865’te Liebig’in kaleme aldığı *Agricultural Chemistry* adlı eserini okumasını istediğini savunmaktadır. Aslında, Roscher’in kitabı 1865’te yayımlanmıştır ve Marks’ın yukarıda belirtilen 11 Şubat 1866 tarihli mektubundaki sözüne uymaktadır:

“İki yıl önce ele aldığım teorik incelememi sonlandırdım. Ve özellikle o zamandan bu yana, teorimi tam olarak doğrulayan çok şey başarıldı.”

Ne yazık ki, Marks’ın not defterlerinde Roscher’in kitabından alıntı yoktur. Marks’ın, Roscher’in *National Economy of Agriculture* adlı eserinin dördüncü baskısının kişisel kopyasını açıkça ortadan kaldırmıştır.⁷⁰ Yine de, Marks’ın tarımsal yoğunlaştırmanın doğal bir tarım yasası olarak ele alınması, Roscher ile bir ortaklığa sahip gibi görünmektedir. Marks, Kapital’in 3. Cildinde yer alan el yazmalarında şöyle yazmaktadır:

“Tarımın doğal yasalarından, belirli bir tarım seviyesi ve toprağın buna bağlı olarak tükenmesi durumunda, hâlihazırda üretilen üretim araçları ile eş zamanlı olarak iş gören sermaye, toprağın yetiştirilmesinde belirleyici unsur haline gelir.”⁷¹

Tarımın tarihsel gelişimindeki doğal yasalarına atıfta bulunmak, yoğun tarıma geçiş süreci olarak dikkat çekicidir. Roscher ayrıca en önemli üç doğal yasadaki biri olarak yoğun tarıma geçişi anlatıyor. Bu nedenle, Roscher’in argümanından sonra bu geçişi izlemek ilginçtir.⁷²

Marks’a benzer şekilde, Roscher bu geçişin gerçekleştiğini iddia ediyor, çünkü geniş tarım toprağı tüketmektedir. Bu hususta Roscher şu satırları kaleme almıştır:

“Barbar halklar arasında ve çok geniş tarım alanlarında, esas olarak tehlikede olan şey, toprak tarafından doğal olarak sunulan bitki besinlerine erişimin sağlanmamasıdır. Tabii yakında tükenecek olan hafif toprakların büyük kısmı ve doğal otlaklar da bulunmaktadır.”⁷³

Roscher, toprağın tükenmesi ve artan nüfus nedeniyle, insanların üç alanlı sistemde ve mahsul rotasyonunda gösterildiği gibi yonca, drenaj ve gübre ekiminin getirilmesiyle daha yoğun bir tarıma geçiş zorunluluğu ile karşı karşıya olduğunu savunuyor. Bu noktadan hareketle, ülkeye daha fazla sermaye ve emek yatırılmalıdır. Roscher, büyüyen bir nüfustan artan gıda talebini karşılamak için, mera alanlarının ekilebilir alanlara dönüştürülmesinin gerekli olduğunu belirtiyor. Tarlalar, toprağın sınırlı mevcudiyeti dâhilinde daha fazla gıda üretebilir; Roscher'ın ardından Wilhelm Abel, bu tarihsel geçişi *yeniden stoklama*⁷⁴ olarak adlandırmaktadır.⁷⁵

Roscher, yoğunlaşma sürecinde herhangi bir çelişki görmüyor. Liebig'in toprağın tükenme teorisini yüksek değerlendirmesinden dolayı tarihsel gelişmeyi doğallaştırma eğilimi daha çarpıcı hale gelmektedir. Roscher'ın yoğun olmayan ve yoğun tarım arasındaki farkı tanıttığı kitabının dördüncü baskısının bir paragrafında, Liebig'in *Agricultural Chemistry* adlı eserinden alınan yeni noktaları ekleyip tarım statüğü önemini vurgulamıştır. Böylelikle, toprak gücünü tüketen ve sürdürülebilir tarımın temel şartı olarak kendisini yenileyen işlemler arasındaki dengeyi talep etmektedir.⁷⁶ Liebig'in mineral teorisine atıfta bulunan Roscher, bitkiler tarafından emilen mineral toprak besinlerinin değiştirilmemesi durumunda toprağın er ya da geç tükeneceğini vurguluyor.

Roscher daha sonra, tarımın yoğunlaştırılmasının bir sonucu olarak, tarımsal ürünlerin artan maliyet problemini de ele almaktadır:

*“Doğal fon arzı ne kadar az olursa, ihtiyaç açısından da o kadar fazla tedbir almaya ihtiyaç duyulur ve bu amaç için kullanılabileceği ve/veya kullanması gereken maliyetler artar.”*⁷⁷

Roscher, toprak besin maddelerinin yerine koyulmasının maliyetlerinin artacağı ve daha fazla emek ile sermayenin yatırılması gerektiğine dikkat çekiyor. Bu bağlamda, Roscher diyor ki:

*“Doğa bilimleri perspektifinden Liebig, soygun tarımının ancak toprağı idare edip alt toprağı toplayarak gizlenebileceğini noktasını kanıtlamak konusunda da tamamen haklıdır.”*⁷⁸

Sermayenin yoğunlaştırılması (gübreleme) ve emek (çiftçilik) ekinleri sadece kısa bir süre için artırabilir. Toprağın bileşenlerinin yoğun bir şekilde özümsemesi medeniyetin gelişmesinin gerekli bir sonucudur, ancak topraktan gelen soygun yoğunlaştıkça toprağın tükenmesi daha hızlı olur ve karşı önlemler için maliyetler de artar. Liebig, soygun tarımı analizinde bu modern yoğun tarım zorluğunu ele alıyor. Soygun tarımsal uygulamanın tehlikesinin farkında olmasına rağmen, sonunda Roscher, Liebig’in analizinden kesin olarak ayrılıyor. Soygun tarım sisteminin haklı çıkarılabileceğini bile iddia ediyor:

“Sadece doğa bilimleri açısından Liebig, tam bir soygun tarımı yerine getirmeyen tarımı aramak noktasında tamamen haklıdır. Bununla birlikte, ekonomi açısından, bu soygun tarımı uzun sürer doğru seçim olabilir.”⁷⁹

Bu nedenle Liebig’in ikmal yasasına ayak uydurmak gerekli değildir çünkü pahalı ikmal yani yenileme maliyetleri çoğu zaman üretimi kârlı kılar. Roscher, birçok durumda tam olarak tazminat vermeden doğal güçlerin sıkıştırılmasının, doğal bir bilimsel olandan olmasa da, ekonomik açıdan mükemmel bir anlam ifade ettiğine inanmaktadır. Daha sonra, doğal güçlerin soygununun devam etmesi piyasa fiyatı tarafından da engellenecektir: üretim düştüğünde piyasa fiyatı artar. Roscher, piyasa fiyatındaki artışla birlikte daha fazla sermaye yatırımı yapılmasını öngörmektedir ve bununlar birlikte daha sonraki teknik yeniliklerin üretim maliyetlerini tekrar azaltacağını tahmin etmektedir. Bu anlamda, Roscher’in argümanı, her şeye gücü çeken piyasa fiyatının düzenleyici yeteneğinin kabul görmüş mitini paylaşıyor. Üretim maliyetlerinde iniş ve çıkışlar otomatik olarak toprağın tükenmesi sorununa bir çözüm getirecektir, aksi takdirde tarımsal üretim artık kârlı olmaz ya da gıda fiyatlarındaki artış nedeniyle sektördeki kar oranı düşer. Roscher’e göre, daha kapsamlı tarımda toprağın tükenmesi sorunu, doğal yasalara uygun olacak ve otomatik olarak yalnızca sanayiden artan talepler nedeniyle değil aynı zamanda daha karlı olduğu için de toprağı tüketen eski sistem yerine daha yoğun ve etkili bir sistemle yer değiştirecektir. Bu bağlamda Roscher, Liebig’in

teorisinde, toprağın besin maddelerinin toplum açısından sürekli olarak yenilenmesinin önemini arttırdığı için yoğun tarıma geçiş için faydalı olan reformist bir ruhun altını çizmektedir. Toprak yorunluğuna daha pratik bir çözüm, gelecek nesillere bırakılacaktır.⁸⁰ Sonuç olarak, Liebig'in modern tarımın mantıksızlığı konusundaki uyarısına açıkça atıfta bulunmasına rağmen Roscher'in tartışmasında modern tarımın ciddi bir eleştirisi yoktur.

Marks'ın Liebig'in teorisine dair kabulü, Roscher'in tarımsal yoğunlaşmaya olan tarihsel eğiliminin eleştirel övgüsünden temel olarak farklıdır. Roscher'in aksine, Marks, sürdürülebilir tarımın gerçekleşmesinin önündeki engelin, doğanın daimi koşulları ile kapitalist üretim tarzı yasası arasındaki merkezi çelişkiyi gördüğü için piyasa fiyatına bağımlı olmasından başka bir şey olmadığını iddia ediyor:

*Ancak, belirli mahsullerin ekiminin piyasa fiyatlarındaki dalgalanmalara ve bu fiyat dalgalanmalarına bağlı ekimdeki sürekli değişimlere ve kapitalist üretim tarzının en acil parasal kâra yönelik tüm ruhuna bağlı olarak değişmesi, birbirine bağlı insan kuşaklarının gerektirdiği tüm kalıcı yaşam koşullarıyla ilgilenmesi gereken tarıma aykırıdır.*⁸¹

Marks'ın metni Roscher'in iyimserliğini paylaşmıyor; daha ziyade, sadece piyasa fiyatına göre düzenlemeye göre tarımın sürdürülebilir olmaktan uzak kalacağı konusunda uyarıyor. Onun amacı kolayca anlaşılabilir çünkü fiyat insanlar ile doğa arasındaki metabolik etkileşimi değerden çok daha fazla alabilir, toprağın sürdürülebilir bakımı, korunması ve iyileştirilmesi maddi dünyanın mekanizmaları ile bilinçli ve dikkatli muamele gerektirir. Kapitalizmin toprağı iyileştirmesi, uzun vadede sürdürülebilir üretime değil, yalnızca en acil para kârı sebebiyledir. Sadece kârlı topraklara sermaye ve emek yatırımı yapma, bu toprakların çabuk tükenmesine yol açar. Ayrıca, kârlı olmadıklarında ortaya çıkan drenaj ve sulama yoluyla uzun vadeli iyileştirmeler yapılmaz. Sürdürülebilir tarıma aykırı olan ve acil olarak kârına yönelik kapitalist üretim tarzının aksine, Marks açıkça değere aracılık etmeyen ancak bunun yerine birbirine bağlı insan neslinin perspektifinden yürütülen tarımı talep eder.

Marks’ın, tarımın sürdürülemez yoğunlaşmasını reddetmesi, İngiliz tarımı ve çiftçiliğinin coşkulu bir destekçisi olan Léonce de Lavergne⁸²’nin Kapital’in üçüncü cildinde yaptığı eleştirel yorumunda belgelenmiştir. Lavergne, ilk olarak on yedinci yüzyılın sonlarına doğru İngiltere’nin Doğusundaki Norfolk’ta tanıtılan ürün rotasyonu sayesinde tarımdaki ilerlemeye övgüde bulundu. Norfolk rotasyonu, buğday, şalgam, arpa ve yoncaların nadas yılını ortadan kaldırır. Toprakta farklı besin maddeleri alırlar ve takviye için zaman sağlarlar. Yem bitkileri, dışkıları zengin hayvan gübresi sağlayabilen sığır ve koyunları daha iyi beslemekle kalmaz, aynı zamanda ‘yonca’ atmosferden toprağa olan azotu da sabitler. Lavergne, Marks’ın not defterlerinde parantez içinde kendi kısa yorumu ile belgelediği İngiltere’deki bu etkin sistemi övdü:

O dönemde (Fransız Devrimi döneminde) Norfolk rotasyonu ortaya çıktı. Yem bitkileri [Mr. Lavergne’ye göre, bu, yalnızca kendisi tarafından değil, herkes tarafından da tanınan bir teoridir] atmosferden, yetiştiriciliğinin temel unsurlarını oluşturur, toprağa ondan daha fazla verir; Bu nedenle, hem doğrudan hem de hayvan gübrelerine dönüştürülerek, tahıllar ve tüketilen mahsuller tarafından yapılan olumsuzlukların giderilmesine iki şekilde katkıda bulunur; Dolayısıyla bu prensip, en azından bu ürünlerle alternatif olmaları gerektirir: Bu, Norfolk rotasyonunu içerir.⁸³

Özellikle Marks, Lavergne’nin bu açıklamasını “peri masalı” olarak nitelendiriyor.⁸⁴ Ne Liebig’in ne de Marks’ın azotu sabitlemek için ‘yonca’ işlevini tam olarak kavrayamadığı gerçeği doğrudur. Liebig’in ve Schönbein’in topraktaki amonyak kaynağı hakkındaki hipotezinin daha sonra yanlış olduğu ortaya çıktı; baklagillerde azot rizobi ile sabitleme mekanizması 1866 yılında Hermann Hellriegel ve Hermann Wilfarth tarafından keşfedilmiştir. Daha sonraki yıllarda yapılan bu keşif, Liebig’in asgari yasasını ve ikmal yasasını geçerliliğini reddetmiyor. Lakin Liebig ile Marks’ı yalnızca bu konuda eleştirmek çok yersiz.⁸⁵ Tek başına ürün rotasyonu asgari yasayı yerine getirmez, ayrıca toprağın bitmesine de neden olur, çünkü daha yoğun üretim yalnızca azot değil, aynı zamanda topraktaki diğer

mineral maddeleri de alır. Tek başına olan döngüde, bu maddeler yeterli bir şekilde doldurulmadığından ötürü toprağın tükenmesi hızlanır. Ancak Lavergne, yalnızca, kısa sürede tükenmenin bir sebebi olmayan mahsullerin artmasıyla ilgileniyor. Bu tam olarak Marks'ın "peri masalı" olarak reddettiği şeydir.

Roscher, aksine, Lavergne ile aynı fikirdeydi, çünkü nadas alanını azotun sürekli girişinden kaldırılması, doğal güçlerin daha büyük bir kâr elde etmesini sağladı. Roscher'ın kitabını okuduktan sonra, Marks'ın, özellikle yoğun tarım açısından, yeniden tarım kimyası incelemesi istendi. Bununla birlikte, Marks kısa süre sonra kendi kapitalist tarım eleştirisini geliştirdi. Makine tanıtımı, kimyasal gübre uygulaması ve mahsul rotasyonu sonucu azalan mahsul veriminin modern tarımdaki tarihi özelliklerini anlamaya başladı. Marks, Liebig'in *Agricultural Chemistry* adlı kitabı sayesinde, tarımın kapitalist yoğunlaşması ile verimliliğinin ardışık olarak azalması arasındaki nedensel ilişkiyi, Kapital'de yer alan toprak rantı teorisi ile birlikte, ilk kez Malthusyanizm korkusu olmadan, açıkça dile getirebildi.

MODERN TARIMIN NEGATİF ANLAMDA YOĞUNLAŞTIRILMASI

Açıkça Kapital adlı eserinde Karl Marks, tarımsal verimliliğin azalması sorununu, tek amacı parasal kâr üretimi olan modern işletme tarımı ile çelişki olarak analiz ediyor. 1860'ların başında, Marks, kötü bir şekilde kullanımı nedeniyle toprağın tükenme ihtimalini çoktan kabul etti, ancak nedenini kölelik sahiplerinin olduğu Amerika Birleşik Devletleri'ndeki güney köle ülkelerinin çelişkilerinde bir örnek bularak, geniş tarıma götürdü. Bu hususta Marks, 25 Ekim 1861'de Viyana merkezli Die Presse gazetesi için bir makalede yazdı:

"Köleler tarafından taşınan güney ihracat eşyalarının, pamuk, tütün, şeker vb. ekilmesinin, yalnızca büyük çapta köleler çeteleriyle, kitlesel ölçekte ve doğal olarak geniş bir alana yayıldığı sürece sağlanmaktadır. Toprağın verimliliğine, sermayenin, is-

tihbaratın ve emeğin enerjisinin yatırımına göre daha az bağımlı olan yoğun anlamda yapılan tarım, köleliğin doğasına aykırıdır. Kölelerin nüfusun dörtte yedisini oluşturduğu Güney Carolina’da bile, pamuk ekimi, toprağın tükenmesinden dolayı yıllarca neredeyse tamamen durgun olmuştur.”⁸⁶

Marks’a göre, güney eyaletlerinde toprakların tükenmesi sorunu, köle emeğine dayalı yoğun pamuk üretiminin bir sonucudur. Marks, yeni bölgelerin kazanılmasını (işgalini) zorunlu kılan unsurun tam da bu tükenme olduğunu savundu. Özellikle, Birlik’teki mısır üretimini ve Avrupa’ya yaptığı ihracatı sorunsallaştırmamıştı; bu da analizinin İç Savaş sırasında Birliğe siyasi destek bağlamında okunması gerekse bile toprağın tükenmesine neden oldu. Batıya doğru sürekli genişlemenin gerekliliği, New England’da olduğu gibi James F. W. Johnston’ın *Notes on North America* adlı kitabında uyardığı toprağın hızla tükenmesi nedeniyle de seyir etmektedir.

1861-1863 tarihli Ekonomi üzerine olan El Yazmaları’nda, Marks hala aynı görüşleri savunmuştur:

“Kapitalist üretimin doğasında, sanayi tarımdan daha hızlı gelişiyor. Bu, toprağın doğası gereği değildir, ancak gerçekten kendi doğasına uygun olarak sömürülmesi için toprağın farklı sosyal ilişkiler gerektirmesi gerçeğinden kaynaklanmaktadır. Kapitalist üretim, ancak nüfuzu tükendikten ve doğal niteliklerini harap ettikten sonra toprağa döner.”⁸⁷

Marks, toprak yorgunluğunun gerçekliğine bağlı çarpıcı olan sebebi kesinlikle kabul etmiştir. Kapitalist üretimin kendisi ancak toprağın tükenmesinden sonra toprağa döner, böylece makine tanıtılır ve doğa bilimleri uygulanır. Burada Marks muhtemelen ABD’yi tekrar ele aldı. Yoğun ekim/tarım sonucu toprağın tükenmesi sorunu, 1861-1863 yılları arasındaki uzunca Ekonomi üzerine kaleme aldığı El Yazmaları’nda ise tam olarak farkedilmez. Marks, kapitalist üretimin getirilmesiyle “üretken gücün gelişmesinin” tarımda da mümkün olduğuna inanıyor gibiydi. Kapitalist tarımın olumlu tarafındaki bu vurgu, Liebig’in *Agricultural Chemistry* adlı eserini okuduktan sonra yazılan Kapital’de oldukça farklı bir şekilde

karşımıza çıkmaktadır. Marks, kapitalizmin dayattığı yoğun tarım biçimi ile ilgili olarak toprağın azalan verimi ile ilgilenir. Liebig'in soygun tarım sistemi eleştirisi, Ricardo'nun aksine, mahsul geri dönüşlerinin sebeplerini tarım alanındaki belirli bir modern malzeme tezahürü olarak incelemeyi mümkün kılıyor. Liebig'in modern soygun sisteminin bir sonucu olarak, toprakların tükenmesi sorunu daha radikal bir şekil alıyor ve analizi kapitalist üretimin merkezi çelişkilerini ortaya koyuyor.

Birincisi, Liebig, ek sermaye yatırımları yoluyla yoğun tarım işleminin, toprağın maddi özellikleri ve üretim sürecindeki diğer doğal unsurlar tarafından şartlandırılmaya devam ettiğini belirtti. Ne mekanik ne de kimyasal işlem sonsuz üretkenlik artışı sağlamaz, çünkü topraktaki hem organik hem de inorganik besinler, hava, sıcaklık ve ışıkla ve son olarak da bitkilerin fizyolojik işlevleriyle sınırlıdır. Bu unsurlar, herhangi bir üretim tarzının esas olarak şartlandırıldığı, bitki büyümesinin tarih-ötesi maddi yönünü oluşturur.

Liebig ayrıca, kapitalizm altındaki tarımsal üretimin doğal koşullarının ve toprağın verimliliğinin, toprak rantının kaynağı haline geldiği zaman belirli bir biçimde ortaya çıktığını savunuyor. Başka bir deyişle, Liebig, yoğun tarımın her zaman mahsulün artmasına neden olamayacağını, ancak doğal ikmal kanununun ihlali nedeniyle bir düşüşe yol açabileceği konusunda uyarır. Liebig'e göre, modern sanayileşme, kasaba ve kırsal bölgeler arasında yeni bir iş bölümü yarattı, böylece yiyecekler artık meta olarak üretiliyor ve büyük şehirlerde işçi sınıfı tarafından tüketiliyor. Bununla birlikte, bu ürünler artık orijinal haline dönüp geri gelmek yani geri dönüşüm yerine, başka bir kullanım gerekmeksizin tuvaletler aracılığıyla nehirlerle akmaktadır. Ayrıca, tarımsal ürünlerin ve gübrenin metalaştırılması yoluyla, tarımın amacı sürdürülebilirlikten ayrılır ve en kısa sürede toprak besinlerini mahsullere işleyerek karları en üst düzeye çıkarır. Kasabalar ve ülke arasındaki uzun mesafe nedeniyle besin çemberinin bakımı artık çok daha zor hale geliyor. Toplumsal işbölümünün bu tarihsel gelişimi, bir yandan, şehirlerde satış için tarımsal üretimde hızlı bir artışı gerektiriyor. Diğer taraftan şehir borsaları sayesinde kırsal alan tarımı, tarımın yoğunlaşmasını teş-

vik eden ve verimliliğini arttırdığı görünen makineler ve kimyasal gübreye ihtiyaç duyuyor. Liebig'e göre, üretici güçlerin gerçek bir gelişimi yoktur, çünkü bu işlem çiftçinin sadece mevcut toprak besinlerini elde etmesine ve bitkilerin kendilerini yenilemeden onları emmesine izin vermesine izin verir. Sonuçta, büyük şehirlerde daha fazla ürün satılıyor ve bu da sadece soygun tarım eğilimini güçlendiriyor. Liebig, aynı miktarda mısır üretmenin her zamankinden daha zor ve pahalı olduğunu söylüyor; çünkü üretim sırasında, doğal güçlerin işbirliği zayıflar ve daha büyük bir kimyasal gübre yatırımı gerekli hale gelmektedir.

Marks'ın Liebig'in teorisi hakkında neden bu kadar heyecanlandığını görmek çok zor değil. Karl Marks, Liebig'in çalışmasında, The German Ideology'den bu yana kendisi için önemli bir konu olan şehir ve ülke arasındaki düşmanlık temasının bilimsel bir ifadesini bulmuştur:

“Maddi ve zihinsel emeğin en önemli bölümü şehir ve ülkenin ayrılmasıdır. Kasaba ve ülke arasındaki çelişki yalnızca özel mülkiyet çerçevesinde var olabilir. Birinin kısıtlı bir şehir hayvanına, diğerini kısıtlı bir ülke hayvanına dönüştüren ve her gün yeni bir yaratık haline getiren bir subjeksiyon, işbölümü altındaki bireye boyun eğdirilmesinin kesin bir eylemi altında en çılgınca ifadesidir. Emek yine burada, en önemli şeydir ve bireyler üzerindeki güç olduğu sürece, özel mülkün var olması gerekmektedir.”⁸⁸

Kapital'in ünlü “Büyük Ölçekli Endüstri ve Tarım” bölümünde Liebig'in toprak yorgunluğu teorisine değinen Marks, böylece şehir ve ülkenin ayrılmasının bir sonucu olarak doğal ve sosyal metabolizmanın onarılamaz bozulmasını eleştirdi:

“Kapitalist üretim, nüfusu büyük merkezlerde toplar ve kent nüfusunun sürekli büyüyen bir üstünlüğe ulaşmasına neden olur. Bunun iki sonucu var. Bir yandan, toplumun tarihi güdü gücünü yoğunlaştırıyor; Öte yandan, insanla yeryüzü arasındaki metabolik etkileşimi bozuyor, yani insan tarafından tüketilen kurucu unsurlarının toprağına yiyecek ve kıyafet şeklinde geri dönüşünü engelliyor; Bu nedenle, toprağın kalıcı üretkenliği için sonsuz doğal durumun çalışmasını engellemektedir. Dolayısıyla,

aynı zamanda şehir işçisinin fiziksel sağlığını ve kırsal işçinin entelektüel yaşamını da yok eder.”⁸⁹

Liebig'in Agricultural Chemistry adlı eserini kendisine referans alan Karl Marks, hem toprak verimliliğinin soygunu anlamında doğal metabolizmanın hem de kentsel ve kırsal işçilerin yaşamının imha edilmesi anlamında sosyal metabolizmanın bozulmasına işaret etmektedir. Bu şekilde, kapitalizm emek gücünün yanı sıra doğal bir gücü de tüketir. Bitkilerin besin maddelerinin doğal döngüsünün bozulması nedeniyle, tarımsal üretimin fiyatındaki nispi artış giderek daha muhtemel bir hale gelir; çünkü üretim, yalnızca serbest bir doğal güce sahip olmakla değil, insan emeğinin gayreti ile de gerçekleştirilebilir.⁹⁰ Kesin olarak bu bağlamda, Marks, ardışık sermaye yatırımları yapıldığında toprağın azalan verimini artırmada Liebig'e başvurmanın gerekliliğini hatırlatır. Marks'a göre, bu kesinlikle kapitalist tarımsal yoğunlaşmanın mutlak eğilimi değildir, ancak bilinçli bir şekilde, olumsuz bir gelişme konusundaki bu yönünü, daha önceki iyimser gözlemlerini göz önünde bulundurarak kendi kendini eleştiren bir süreç olan toprak rantı teorisine entegre eder. Yeni formülasyonda, kapitalist ilişkiler altında kar odaklı tarımın toprağın sürdürülebilir ve uzun vadeli olarak iyileştirilemediği ve toprağın tükenmesine karşı bir önlem olarak artan sermaye yatırımları nedeniyle üretim maliyetlerinin arttığı konusunda yeni bir eleştirel görüş bulunmaktadır. Marks, modern tarım devrimi altında sonsuz bir tarımsal üretkenlik artışının mümkün olabileceği yanılışmasını paylaşmaz, ancak tarımsal verimliliğin kapitalizmde olması gerekenden çok daha küçük kalması ihtimalinin farkındadır ve bu durum tarım kısıtlamalarının maddi veya doğal olmasından kaynaklanmamaktadır. Ancak kapitalist üretim tarzının ekonomik kısıtlaması nedeniyle bu durum gerçekleşir.

Kapitalist toplumdaki toprak tükenme düzeyi ve türü, prekapitalist yani kapitalizm öncesi üretim tarzından farklı bir şekil alır. Modern geniş ölçekli tarım toprağı tüketmektedir, ancak bunun nedeni teknoloji ve bilimsel bilgi eksikliğidir:

“Her iki biçimde de, toprağın kalıcı toplumsal mülk olarak bilinçli ve rasyonel bir muamele yerine, insan kuşaklarının varlığı ve çoğaltılması için devredilemez koşul olarak, yeryüzünün güçlerini sömürme ve israf etmemiz söz konusudur. Sömürünün, ulaşılan sosyal gelişim düzeyine değil, bireysel üreticilerin tesağüf ve eşit olmayan koşullarına bağlı olduğu gerçeğinden bahsetmiyorum. Küçük ölçekli mülkiyet durumunda, bu, emeğin toplumsal üretken güçlerini uygulamak için gereken kaynak ve bilimsel bilginin eksikliğinden kaynaklanır. Büyük ölçekli toprak mülkiyeti durumunda, çiftçi ve mal sahibinin mümkün olan en hızlı şekilde zenginleşmesi için bu kaynakların sömürülmesinden kaynaklanmaktadır. Her iki durumda da, piyasa fiyatına bağımlılıktan kaynaklanır.”⁹¹

Büyük çaplı tarım toprağı daha fazla tüketiyor, çünkü sadece makine ve gübreye olan güçlü bağımlılık nedeniyle çok daha fazla değil, aynı zamanda üretim, kâr elde etmek için doğanın serbest güçlerinin azami kullanımına yönelik olduğu için de bu durum gerçekleşmektedir. Muhtemelen doğa bilimlerinin ve teknolojisinin bilinçli bir şekilde uygulanmasıyla elde edilen ilerleme, tüm servetin temelini bir soygunu olduğunu kanıtıyor. İnsanlar ile doğa arasındaki ilişki, geleneksel ve toplumsal sınırlamalardan ve hatta doğal bir sınırlamadan, kâr ve rant üretimi için tek bir araç olarak yeryüzünün ekonomik olarak kamulaştırılmasından kaynaklanmaktadır. Sonuç olarak, saf bir metanın ekonomisi, toprağın rasyonel anlamda kullanımının kalıcı toplumsal mülk olarak gerçekleştirilemeyeceğini, insan kuşağının varlığının ve çoğaltılmasının vazgeçilmez bir koşulu olarak gerçekleştiremeyeceğini ispatlamaktadır.

Buradaki sorun sadece toprağın doğal verimliliğinin tahribatı değil aynı zamanda insanların özgürlüğünün kısıtlanması ve yabancılaşmasıdır. Marks, doğal üretkenliğine dair soygunun, endüstrinin artan üretici güçleri tarafından, kaçınılmaz olarak, insan yaşamının yıkıcı süreçleriyle bağlantılı olduğunu savunuyor:

“Büyük ölçekli sanayi ve sınai olarak takip edilen tarım birlikte hareket etmektedir. İlk önce eskilerin atık bırakması, emek gücünü ve dolayısıyla insanın doğal gücünü mahvetmesi gerçeği

ile ayırt edilirlerse, ikincisi toprağın doğal gücüyle aynı şeyi yaparsa, daha sonraki gelişme sürecinde bağlantı kurarlar. Zira tarıma uygulanan sanayi sistemi aynı zamanda oradaki işçileri de zayıflatırken, sanayi ve onların parçası olan ticaret, tarımı tüketmektedir.”⁹²

Hem kırsal kesimdeki yaşam hem de şehirdeki yaşam, temel olarak sermaye mantığı tarafından dönüştürülür ve tahrip edilir. Üreten güçlerin ve kapitalizm altındaki ulaştırma araçlarının gelişimi, işçinin köleleştirilmesi, sömürülmesi ve yok edilmesi için üretim araçlarının kullanılmasından ötürü, kent işçilerinin fiziksel sağlığını düşürmekle kalmaz, aynı zamanda kırsalda çalışan işçinin de bireysel zindeliği, özgürlüğü ve özerkliğini de ortadan kaldırır.⁹³

Böylesi dar bir görüşlü tarıma karşı, Karl Marks, ne bireylerin ne de toplumun toprağın sahibi olmadığını savunarak, nesiller boyu başarılı bireyler için toprağın sürdürülebilir bir şekilde yetiştirilmesinin gerekliliği ve toprağın verimliliğinin devamı konusunda ısrar ediyor:

“Sosyoekonomik oluşumun daha yüksek olduğu bir açıdan, dünyadaki belirli kişilerin özel mülkiyeti, bir erkeğin başka bir erkeğin özel mülkü kadar saçma görünecektir. Bütün bir toplum, bir millet ya da aynı anda hepsi birlikte var olan toplumlar bile toprağın sahibi değillerdir. Onların sadece işgalcilere, faydalanıcılara ve gelecek nesillere iyi birer ev sahipleri⁹⁴ olarak gelişmiş bir durumda olmaları gerekiyor.”⁹⁵

Kapitalist üretim ilişkileri, onu gerçek bir tekel haline dönüştürerek toprağa saf bir ekonomik unvan yaratır. Özel mülkiyet sisteminde, kar amacı gütmek için toprağın verimliliğinin baskın kullanımı meşru bir eylem gibi görünmektedir, çünkü birinin kendi özel mülkiyetinin kullanımı, bireysel özgürlüğün hayati bir yönüdür. Ancak özel mülk, sürdürülebilir üretimin gerçekleştirilmesi için maddi varsayımla uyummadığını açıkça göstermektedir. *Gelecek kuşakların yararı için pazar rekabeti altında daha büyük bir kar için kim değerli bir şanstı vazgeçer ki? Özellikle böyle özgecil⁹⁶ bir hareket telafi edilmediğinde!*

Kapitalist üretim ilişkisinin ve özel mülkiyet sisteminin ortadan kaldırılmasıyla, dünya ile insan ilişkisinin, doğal kaynakların

kullanımı kısa vadeli kar amacı gütmek için değil, organize olacak şekilde gelecek nesiller için değişmesi gerekir. Yani doğanın insan için bir tür olarak beslenmesi gerekir. Ancak Marks, ahlâki bakış açımızda türlerin bakış açısına göre yalnızca bir değişiklik talep etmiyor, ancak serbest üreticiler birliği aracılığıyla gerçekleştirilen bilinçli üretimin yerini alan birleşik sosyal ilişkileri olan radikal bir değişimin olması gerektiğini belirtiyor. Sermayenin tekrarlanan gücünden kurtulma, insanın doğa ile farklı bir ilişki kurmasına izin verecektir.

Eko-sosyolog Ted Benton gibi insanlara, Marks’ın, insanın yer yüzünün “*boni patres familias*” yani “*iyi birer ev sahibi*” gibi davranmasını talep etmesi, doğanın hâkimiyeti için Prometheanvari bir umut gibi gelmektedir.⁹⁷ Bununla birlikte, Marks’ın eleştirdiği şeyin kapitalizmin doğaya karşı yabancılaşmış ve şeyleşmiş hâkimiyeti olduğu açıktır, bu da insanlığın doğa ile evrensel ve bilinçli bir etkileşim kurma potansiyeline aykırıdır. Dolayısıyla, tehlikede olan, insanlar ile doğa arasındaki metabolik değişimin bilinçli bir şekilde düzenlenmesi için gelecekteki gerekliliktir. Bu talep, insanın evrensel ekosisteminin tüm ekosistem üzerindeki etkisi diğer hayvanlardan çok daha büyük olduğu için değil, aynı zamanda doğal süreçte doğa ile amaçlı etkileşimlerini değiştirebilen insanlar olduğu için tamamen anlaşılabilir bir durumdur. Türlerin bakış açısından dünya ile olan yeni toplumsal ilişki, Marks’a göre, yalnızca sermayenin ciddi bir şekilde kusurlu bir şekilde dikkate aldığı maddi boyut, insan ile doğa arasındaki metabolizmanın merkezi bir bileşeni olarak ele alınmasıyla mümkündür. Marks’ın sosyalist çalışmasının neden Liebig’in kabulüyle ilgili olarak anlaşılması gerektiği artık açıktır. Marks, doğa bilimi üzerine yaptığı çalışmalarla, kapitalizmin temel bir çelişki olarak doğal üretim koşullarının bozulmasına karşı bilinçlendikçe, toplumsal ilişkilerimizin doğa ile olan dönüşümünün projesi için edindiği stratejik önemi arttığını belirtmektedir. Sonuç olarak, Karl Marks’ın geliştirdiği politik ekonomi net bir ekolojik boyuta ulaşmaktadır. Bu görüş, özellikle sermayenin tanıyamayacağı, ancak sadece üstesinden gelmeye çalışmaya devam ettiği maddi değişikliklerin sınırını kabul etmesiyle formüle edilmiştir.

Özetle, Liebig’in çalışmaları sayesinde, Kapital adlı eserinde Karl

Marks, azalan verimler yasasının basitçe öngördüğü soyut doğal sınırlara somut içerik sunabilmiştir. Artık Marks, azalan verimleri Ricardian Ekolü'nün soyut bir varsayımı olarak değil, sermayenin çelişkilerinin özel bir tezahürü olarak görmektedir.⁹⁸ Marks'ın insanlar ile dünya arasındaki ilişkinin sermaye ile yabancı bir karşıtlık haline nasıl dönüştürüldüğü konusundaki içgörünün derinleştiğini gözlemlemek mümkündür. Sermaye, değer kazanması için doğayı aktif olarak değiştirebilir. Bununla birlikte, doğal güçler toprağın tükenmesinde de görüldüğü gibi belirleyici bir şekilde tepki vermektedir. Tek başına üretim maliyetlerinin artması, derhal sermaye birikimi rejimi için bir tehdit oluşturmamaktadır, çünkü toprak, makine ve kimyasal gübrenin getirilmesiyle yoğun biçimde kullanılacak bir malzeme esnekliğine sahiptir. Ancak bu, insanlar ile dünya arasındaki ilişkinin kapitalist çelişkilerini aşmaz. Yaşamın çeşitli alanlarında maddi istikrarsızlaşma, insanları doğa ile tamamen farklı bir ilişki kurma ihtiyacını tanımaya zorlamaz ancak yardımcı da olamaz.

Ted Benton'ın, Marks'ın doğal sınırları sözde tanınması ile ilgili iddiası, yakın bir inceleme sonucunda yanlış olduğu kanıtlanmıştır. Marks, üretici güçlerin gelişmesiyle doğal sınırların üstesinden gelme ihtimaline inanmaz. Aksine, doğal sınırlar sorununu sermayenin çelişkileri açısından yoğun bir şekilde analiz eder. Perelman'ın Marks'ın Malthusyanizm korkusuyla ilgili iddiası da bu noktayı göz ardı etmektedir; çünkü Marks aslında sistematik soygunun çevresel yıkım maliyeti karşılığında daha fazla kar elde etmek için kaynakları sömürmeyi amaçlayan kapitalizmin bir eleştirisi olarak doğal kaynakların azlığı sorunuyla ilgileniyor. Bu anlamda, Roscher'in sosyal ve doğal metabolizmanın değer üzerinden piyasa düzenlemesine yönelik iyimser sayılabilecek umudu, sürdürülebilir üretimin gerçekleşmesi için yeterli değildir. Açıkçası, Karl Marks sosyalizme geçişin tüm ekolojik sorunları otomatik olarak çözeceğini iddia etmez. Aksine, kesin olarak, sonlu kaynakların gelecek nesiller için büyük bir özenle ele alınması gerektiğinden, doğanın maddi sınırları ile bilinçli etkileşimin gerçekleşmesi, değere dayalı bir sosyal üretim sisteminin kaldırılmasını gerektiğini savunmaktadır.

Son Notlar

- 1 Marx and Engels, Collected Works, vol. 3, 436.
- 2 Engels, burada, Alison ile aynı argümana parmak basmaktadır. Bakınız: Archibald Alison, *Principles of Population, and Their Connection with Human Happiness*, vol. 1 (London: Thomas Cadell, 1840), chaps 1 and 2.
- 3 University of Essex’in Sosyoloji Bölümü’nde dersler veren profesör (ç.n.)
- 4 Benton, “Marxism and Natural Limits,” 77.
- 5 Kapital’in ikinci ve üçüncü edisyonları Engels tarafından editlenmiştir. Dolayısıyla, bu edisyonlar Karl Marx’ın görüşlerinin en son halini yansıtmamaktadır. Bundan dolayı birçok tartışma meydana gelmiştir. Karl Marx’ın ekonomi üzerine kaleme aldığı el yazmalarının orijinallerinin basımı hususunda MEGA2, Kapital’in “yazar”ı olan Marx ile Kapital’in “editör”ü olan Engels arasındaki birçok farklılığı da gün yüzüne çıkarmaktadır. Bakınız: Regina Roth, “The Author Marx and His Editor Engels: Different Views on Volume 3 of *Capital*,” *Rethinking Marxism* 14/4 (2002): 59–72.
- 6 Foster, Marx’s Ecology, 155; Burkett, Marx and Nature, 126.
- 7 Engels, ayrıca, Outline of a Critique of Political Economy’de ele aldığı tartışmalara sadık kalmamıştır. Bu nedenle Burkett ve Foster, Marx ile Engels arasında “ekoloji” teması açısından belirleyici bir fark görmemektedirler.
- 8 Ground Rent (ç.n.)
- 9 1809 – 1865 yılları arasında yaşamış olan Fransız ekonomist ve düşünür. Kendisini “anarşist” olarak tanımlayan ilk kişidir ve anarşizmin de kurucu babalarından biridir. (ç.n.)
- 10 kısır (ç.n.)
- 11 Türetik (ç.n.)
- 12 David Ricardo, *Principles of Political Economy, and Taxation* (Cambridge: Cambridge University Press, 1951), 73.
- 13 Ibid., 71.
- 14 Edward West, *Essay on the Application of Capital to the Land, with Observations Shewing the Impolicy of Any Great Restriction of the Importation of Corn and that the Bounty of 1688 Did Not Lower the Price of It* (London: Underwood, 1815), 2–3.

- 15 Ricardo'ya göre, gübre ve daha iyi unsurlar ile tarımsal verimliliğin artması bir dereceye kadar mümkündür. Ricardo, böyle bir gelişme ile kar oranının düşme eğiliminin ancak tekrarlanan aralıklarla kontrol edilebileceğini de eklemektedir.
Bakınız: Ricardo, *Principles of Political Economy*, 120.
- 16 David Harvey, *The Enigma of Capital: And the Crises of Capitalism* (Oxford: Oxford University Press, 2010), 72.
- 17 Marx and Engels, *Collected Works*, vol. 6, 200.
- 18 Ibid., 206.
- 19 Ibid., vol. 38, 261–62.
- 20 Ibid., 262.
Karl Marks, arazi verimliliğinin artan tarımsal üretkenlikle azalacağı görüşünü düzeltiyor gibi görünmektedir.
- 21 Ibid.
- 22 David Ricardo'nun ele alıp geliştirdiği yöntem. Bu isim, yazında, David Ricardo'nun soyadından yola çıkılarak kullanılmaktadır (ç.n.)
- 23 Ibid., vol. 31, 490.
- 24 Sermayenin serbest rekabetinden dolayı toprağın bu sınırlı harcanabilir oluşu doğaldır. Böylelikle maddi boyut, tekrar, politik ekonomide bir araştırma konusu haline gelmektedir.
- 25 Ibid., vol. 33, 346.
- 26 Marx, *Economic Manuscript of 1864–1865*, 864.
- 27 Marx and Engels, *Collected Works*, vol. 31, 476–77.
- 28 Ibid., 327.
- 29 Ibid., 341.
- 30 Bu fark, tarihsel nitelikte olan tarımdaki düşük sermayeli organik kompozisyona dayanmaktadır. Mutlak rant, bu fark artık bulunmadığında kaybolabilir.
Karl Marx'ın 9 Ağustos 1862 tarihinde Engels'e bir mektup yazmasındaki neden de burada yatmaktadır:
“Mutlak rant olasılığı, değer yasasını ihlal etmeden teorik olarak kanıtlamak zorunda olduğum tek şeydir.”
Ibid., vol. 41, 403.
- 31 Karl Marx; ormanların, kömür kaynaklarının, madenlerin ve benzerlerinin tükenmesine atıfta bulunmuştur. Bununla birlikte Marx, bu alanlardaki verimliliğin artmasının, imalat sanayindeki üretici güçlerin gelişimine ayak uydurmaktan çok uzak olduğunu da savunmaktadır.

Ibid., vol. 33, 135.

- 32 1939 doğumlu Amerikan fizyolog, ekonomist ve ekonomi tarihçisi (ç.n.)
- 33 Malthusianism, gıda arzı büyümesinin doğrusal olduğu takdirde nüfus artışının potansiyel olarak hızlı ve büyük (üssel) olacağı düşüncesidir. (ç.n.)
- 34 Michael Perelman, *Marx's Crises Theory: Scarcity, Labor and Finance* (New York: Praeger, 1987), 52.
- 35 1799 – 1868 yılları arasında yaşamış olan Alman – İsviçreli kimyager (ç.n.)
- 36 Marx and Engels, *Collected Works*, vol. 42, 227.
- 37 Marx, *Economic Manuscript of 1864–1865*, 882.
- 38 Marx, *Capital*, vol. 1, 638–39.
- 39 Marx-Engels Archive (MEA), International Institute of Social History, Amsterdam, Sign. B 106, 32.
- 40 1881 – 1935 yılları arasında yaşamış olan Alman ekonomist (ç.n.)
- 41 Joseph Esslen, *Das Gesetz des abnehmenden Bodenertrages seit Justus von Liebig: Eine dogmengeschichtliche Untersuchung* (Munich: J. Schweitzer, 1905), 58. In Japan, Shigeaki Shiina argued in the same way, in *Nougaku no Shiso: Marx to Liebig [Agricultural Theory. Marx and Liebig]* (Tokyo: Tokyo University Press, 1976).
- 42 *Gesetz des Ersatzes* (ç.n.)
- 43 Liebig, *Einleitung in die Naturgesetze des Feldbaues* (Braunschweig: Vieweg & Sohn, 1862), 111.
- 44 1739 – 1808 yılları arasında yaşamış olan İskoç ekonomist ve teorisyen (ç.n.)
- 45 James Anderson, *An Inquiry into the Causes that Have Hitherto Retarded the Advancement of Agriculture in Europa: With Hints for Removing the Circumstances that Have Chiefly Obstructed Its Progress*, vol. 4 (Edinburgh: T. Caddell and C. Elliot, 1799), 375–76.
- 46 Justus von Liebig, *Chemistry in Its Applications to Agriculture and Physiology* (New York: John Wiley, 1849), 201–2.
- 47 1814 – 1900 yılları arasında yaşamış olan İngiliz girişimci ve tarım bilimcisi (ç.n.)
- 48 John Bennet Lawes, “On Agricultural Chemistry,” *Journal of the Royal Agricultural Society of England* 8 (1847): 226–60, 245.
- 49 MEA, Sign. B 106, 32–33, emphasis in original; Liebig, *Einleitung*,

143.

- 50 Liebig'e göre, yalnızca topraktaki mutlak besin miktarı sınırlı değil, aynı zamanda besinlerin bitkilere ulaşılabilirliği de sınırlıdır. Mineral maddelerin besin maddesi olarak çalışması gerekiyorsa, öncelikle bitkilerin kendilerini absorbe edebilmesi için çözülebilir bir forma dönüşmeleri gerekmektedir. Fakat bu dönüşüm temel olarak sıcaklık, hava ve su yolu ile ayrışma süreci ile şartlandırılmaktadır.
- 51 MEA, Sign. B 106, 106; Liebig, Einleitung, 117.
- 52 MEA, Sign. B 106, 120.
- 53 Esslen, Das Gesetz des abnehmenden Bodenertrages, 10.
- 54 Marx, Capital, vol.1, 639.
- 55 Liebig'in sahip olduğu bu kafa karışıklığı belki de onun John Stuart Mill olan dostluğu sebebiyle olmuş olabilir. Mill, Liebig'in kimyaya olan katkısını daima takdir etmiştir ve Liebig de Mill'in kaleme almış olduğu "System of Logic" adlı eserin Almancaya çevrilmesini sağlamıştır.
Bakınız: Pat Munday, "Politics by Other Means: Justus von Liebig and the German Translation of John Stuart Mill's *Logic*," *British Journal for the History of Science* 31 (1998): 403–18.
- 56 Marx, Economic Manuscript of 1864–1865, 768.
- 57 1741 – 1820 yılları arasında yaşamış olan İngiliz tarım bilimcisi (ç.n.)
- 58 1793 – 1879 yılları arasında yaşamış olan Amerikalı kapitalist ekonomist ve Abraham Lincoln'ün ekonomi danışmanı (ç.n.)
- 59 James Anderson'ın, toprağın verimliliğini artırmak ve azaltmak için, özellikle toprağın tükenmesinin bir nedeni olarak, gübrenin boş yere kullanılmasına karşı uyarılar hususunda sosyal yönü de dikkate alması oldukça önemlidir.
Bakınız: Foster, *Marx's Ecology*, 145–47.
- 60 1927 – 2009 yılları arasında yaşamış olan Leh filozof ve tarihçi (ç.n.)
- 61 Leszek Kołakowski, Main Currents of Marxism: Its Rise, Growth and Dissolution, vol. 1: The Founders (Oxford: Oxford University Press, 1978), 413–14.
- 62 19. Yüzyılda yaşamış olan Alman ekonomist (ç.n.)
- 63 Alman ekonomist (ç.n.)
- 64 Carl-Erich Vollgraf, "Einführung," in MEGA2 II/4.3 (Berlin: Akademie Verlag, 2012), 421–74, 454.
- 65 Marx and Engels, Collected Works, vol. 31, 352.
- 66 Wilhelm Roscher, Nationalökonomik des Ackerbaues und der

- verwandten Urproductionen, 4th ed. (Stuttgart: Cotta, 1865), vi.
- 67 Nationalökonomie des Ackerbaues und der verwandten
Urproductionen (ç.n.)
- 68 Ibid., 66.
- 69 MEGA2 II/5, 410.
- 70 MEGA2 IV/32, no. 1136.
- 71 Marx, Economic Manuscript of 1864–1865, 831.
- 72 Roscher, Nationalökonomik des Ackerbaues, v.
- 73 Ibid., 98.
- 74 Depekoration (ç.n.)
- 75 Wilhelm Abel, Agrarkrisen und Agrarkonjunktur: Eine Geschichte
der Land- und Ernährungswirtschaft Mitteleuropas seit dem hohen
Mittelalter (Hamburg: Paul-Parey, 1966), 240.
- 76 Roscher, National Ökonomie des Ackerbaues., 64.
- 77 Ibid., 65.
- 78 Ibid., 66.
- 79 Ibid., 64–65.
- 80 Ibid., 65.
Ayrıca bakınız: Johannes Conrad, *Liebig's Ansicht von der
Bodenerschöpfung und ihre geschichtliche, statistische und
nationalökonomische Begründung* (Jena: Friedrich Mauke, 1864), 150.
- 81 Marx, Economic Manuscript of 1864–1865, 716.
- 82 Fransız ekonomist ve politikacı (ç.n.)
- 83 Léonce de Lavergne, The Rural Economy of England, Scotland, and
Ireland (Edinburgh: William Blackwood and Sons, 1855), 50–51;
MEA, Sign. B 106, 214.
- 84 Marx, Economic Manuscript of 1864–1865, 729.
- 85 Foster and Burkett, Marx and the Earth, 27–30.
- 86 Marx and Engels, Collected Works, vol. 19, 39.
- 87 Ibid., vol. 32, 433.
- 88 Ibid., vol. 5, 64.
- 89 Marx, Capital, vol.1, 637.
- 90 Marx, Economic Manuscript of 1864–1865, 882–83.
- 91 Ibid., 797.
- 92 Ibid., 798.

- 93 Marx, *Capital*, vol. 1, 638.
- 94 “boni patres familias” (ç.n.)
- 95 Marx, *Economic Manuscript of 1864–1865*, 763.
- 96 Başkalarının iyiliği için elinden geleni esirgememe durumu (ç.n.)
- 97 Ted Benton, “Greening the Left?: From Marx to World-System Theory,” in Ted Benton et al., *The SAGE Handbook of Environment and Society*, ed. Ted Benton (London: Sage Publications, 2007), 91–107, 98.
- 98 Heinz D. Kurz, “Technical Progress, Capital Accumulation and Income Distribution in Classical Economics: Adam Smith, David Ricardo and Karl Marx,” *European Journal of the History of Economic Thought* 17/5 (2010): 1183–222, 1217.

5

“Soygun Tarım” a Karşı Gübreleme Yöntemi

Doğanın maddi sınırları sorunu, 1860’larda Karl Marks’ın politik ekonomisinin ön planı noktasına geldi; Marks, Kapital adlı eserini hazırladığı sırada doğa bilimleri konusundaki yaptığı yoğun araştırmalar sonucunda David Ricardo’nun toprak rantı teorisi üzerine olan eleştirisini derinleştirmiştir. Bu hususta, Marks açısından Liebig önemli bir rol oynamıştır; ancak bu dönem, Karl Marks’ın yoğun olarak tarımsal kimya üzerine çalışmaları okuduğu ilk dönem değildi. Marks, 1850’lerde, doğa bilimleri üzerine yazılan çeşitli kitapları çoktan okumuştur.

Marks’ın eleştirisinin gelişimini 1850’lerde ve 1860’larda daha net olarak izlemek için, doğa bilimleri alanında çalışan iki bilim insanı özellikle ilgi çekicidir; Justus von Liebig ve James F. W. Johnston¹. Bu ikiliyi, Marks’ın politik ekonomi üzerindeki ekolojik eleştirisinin ortaya çıkması sürecinde bu kadar önemli kılan şey, Marks’ın bu bilginlerin bir takım eserlerini birçok kez dikkatlice okumasıdır – “1850’lerin başında ve 1860’ların ortasında London Notebooks (Londra Defterleri)’ta (1850-1853) ve Kapital adlı eseri için el yazmaları hazırlığı sırada.”²

Marks’ın yapmış olduğu alıntıları incelediğimizde, onun odaklanmasının ve ilgisinin zaman içinde açıkça değiştiğini fark ediyoruz. Liebig’in “metabolizma” ve “soygun tarım” teorisinin yeni gelişimi, Marks’ın sosyalist çalışmasında insanlık ile doğanın birliğinin

bilinçli bir şekilde iyileştirilmesi olarak önemli bir kritik dönüm noktası ile yankılanmaktadır.

Kuşkusuz ki Karl Marks, Liebig'in Agricultural Chemistry adlı eserine modern kapitalist tarımı eleştiren bir metabolizma kavramının gelişmesi hususunda borçlu bir konumdadır.³

1865 yılında Liebig'in çalışmalarını okumak adına Karl Marks, modern tarımın, insanlar ile doğa arasındaki tarihî ilişkide derin kaymalar yaratan olumsuz sonuçlarını detaylı olarak incelemeye başladı. Bu bağlamda, 1851 yılında Marks, Liebig'in Agricultural Chemistry adlı eserinin dördüncü baskını okuyup bu kitaptan dikkatli bir şekilde alıntılar yapmıştır. 1863'te Marks, Liebig'in 1856 yılında yayınlanan 'der Landwirtschaft'taki Ueber Theorie ve Praxis' isimli başka bir kitabını okudu. Bununla birlikte, Marks'ın Liebig'in teorisinin ciddi anlamda kabulü, Kapital'in 3. cildinde yer alan toprak rantı bölümü adına bir yazı yazana kadar gerçekleşmedi. Bir başka deyişle, Liebig'i referans alan Karl Marks, modern tarım eleştirisini nispeten geç bir soygun sistemi olarak geliştirmiştir. Buna karşılık, Marks'ın tarım kimyası konusundaki önceki dönemlerde yaptığı alıntıları yazdığı defterleri, Liebig'in çalışmalarının iyimser geçişlerle ilgilendiğini gösteriyor; bu, tarımsal verimliliğin kimyasal gübrenin getirilmesiyle nasıl büyük ölçüde ilerletilebileceğini açıklıyor.

Liebig sonunda kapitalist tarımı daha eleştirel hale getirdi ve bu nedenle Agricultural Chemistry'nin (1862) yedinci baskısında, özellikle kitabın 'Giriş bölümünde' yer alan soygun tarım sistemi eleştirisi, Marks'ın metabolik çatlak eleştirisine kesinlikle katkıda bulunmaktadır.⁴ Bununla birlikte, bu durum, Marks'ın 1865'ten önce kapitalist tarım hakkında eleştirel bir şey okumadığını söylemekle aynı değildir. Aksine, 1850'lerin başlarında Karl Marks, eleştirel kitapları ve makaleleri incelemiştir; ancak şaşırtıcı bir şekilde, o zamanlar bu konuya pek dikkat etmedi. Ayrıca, defalarca farklı ekonomik el yazmaları ve Kapital'de yer alan kendi not defterlerine atıfta bulunsa da Karl Marks, London Notebooks (Londra Defterleri)'ta Liebig'ten yaptığı alıntılarını kullanmadı. Bu durum, Marks'ın daha sonraki dönemde kaleme aldığı tarımsal kimya konusunda-

ki defterlerini kapitalizmin eleştirel soruşturması için tatmin edici bulmayacağı varsayımıyla sonuçlanıyor, çünkü bu defterler, yalnızca modern gelişiminin olumlu yönlerini içeriyorlardı. London Notebooks (Londra Defterleri)’ta, Marks’ın Prometheanism’i hâlâ farkedilecek bir konumdadır; ancak Liebig’in eleştirisini bütünleştirmenin bir sonucu olarak Karl Marks, 1860’larda potansiyel tarım devrimi hakkındaki daha önceki iyimser görüşünü düzeltti.

Karl Marks’ın ekolojik düşüncesi adına çığır açan bir dizi çalışmasının ortaya çıkmasına rağmen, bu tür çalışmalar, Marks’ın Kapital adlı eserinde modern tarım eleştirisinin tamamlama girişimi sırasında ortaya çıktığı evrim sürecine yeterince ışık tutamadı. Bu nedenle, Marks’ın tarım konusunda kaleme aldığı defterleri, insanlar ve emek aracılığındaki doğa arasındaki metabolik etkileşime dair materyalist anlayışını geliştirme sürecinde, modern tarıma karşı tutumunu tam olarak nasıl değiştirdiğini görmemizi sağlamaları bakımından vazgeçilmezdir; Marks’ın, Liebig’in teorisini basitçe “kopyalamadığı” ortaya konmaktadır. Marks’ın bahsedilen teoriyi “İrlanda meselesine” uygulaması, Ricardo’nun politik-ekonomik dünya görüşünün ötesine geçen yeni bir ekolojik paradigmayı da beraberinde getirmektedir.

KÖTÜMSERLİK Mİ? YOKSA İYİMSERLİK Mİ?

1849’da Londra’ya sürgün edildikten sonra ve ciddi mali sıkıntılara rağmen, Karl Marks her gün British Museum’a gitti ve günümüzde London Notebooks⁵ olarak bilinen yirmi dört adet defter kaleme aldı. Bu defterler, tarım kimyasına dair çok sayıda alıntı içerir.⁶ Marks’ın doğa bilimleri üzerine olan araştırmasındaki asıl amacı “azalan verimler yasası”nın yaygın bir varsayımını reddetmektir. Marks, Malthus ve Ricardo’nun önyargısına karşın drenaj ile kimyasal gübrenin getirilmesiyle tarımsal iyileştirme potansiyeline işaret eden materyaller toplamıştır. Toprağın doğal üretkenliği, klasik politik iktisatçıların kötümser tahminlerinde sabit bir şey olarak görülüyordu. Dolayısıyla bu klasik politik iktisatçılar, mevcut olarak iyileştirme olanaklarını göz ardı ettiler.

Karl Marks, bu görüşü, James Anderson⁷'in *A Calm Investigation of the Circumstances That Have Led to the Present Scarcity of Grain in Britain* (1801) adlı eserinden alıntılara dayanarak, toprakların doğal verimliliğini önemli ölçüde arttırma olasılığı hakkında yazdığı, 1845 tarihli Manchester Notebooks'ta zaten kabul etmişti. İskoç tarım uzmanı ve aynı zamanda uygulamalı bir çiftçi olan Anderson'ın tarımsal devrim fikrini tutkuyla desteklemiştir, Karl Marks. Not defterlerinde, Marks, Anderson'ın Malthus üzerine olan eleştirisini özetleyerek, Anderson'ın nüfus teorisini en tehlikeli önyargı olarak açıkça ortaya koyduğunu belirtmiştir.⁸ Karl Marks daha sonraki süreçte “geçim araçlarının, nüfusunun artmasıyla azaldığından daha fazla arttığını belirterek Anderson'ın iyimser iddiasını şöyle özetlemiştir: “*Dünya kimyasal etkiler ve işlemlerle her zaman daha iyi bir hale getirilebilir.*”⁹

Anderson nihayetinde toprağın “insan endüstrisi” ile daha da gelişebileceğini savunmaktadır:

*Adli bir yönetim sistemi altında, üretkenlik sınırsız bir süre için, yıldan yıla arttırılmak amacıyla yapılabilir; nihayetinde yapamayacağımız bir verimlilik seviyesine ulaşmak için bu yaklaşım kullanılabilir.*¹⁰

Bu alıntının da açıkça ortaya koyduğu gibi, Anderson, gerçekten de İngiliz tarım devriminde makul görünen, tarımsal üretkenlikte büyük bir artış görüşünün olduğunu ilan etmektedir. Verimliliği artırmanın bir yolu olarak Anderson, toprağın rasyonel muamelesini amaçlayan her çiftçi için hayvan ve insan gübresinin (dışkısının) faydasını kabul etmiştir:

*Elbette, bu gübrenin toprağı ‘mahrum bırakma’ eğiliminde olan her koşulun, suçu oldukça hak etmeyen ekonomik olmayan bir atık için hesaba katılması gerektiği konusunda mantıklı olunmalıdır.*¹¹

Marks'ın not defterinde de yazdığı gibi, bu bağlamda Anderson, kasabanın ve kırsal alanların ayrışmasından dolayı “İngiltere’de büyük bir gübre atığı” sorununun ortaya çıktığının altını çizmektedir:

“Doğrudan Londra’nın yoğun nüfusundan kaynaklanan gübre, tamamen tarım amaçlı olarak kullanılmıştır.”¹²

Anderson, bu verimsiz gübre atığını faydalı bir etkiye yol açmamasından dolayı eleştirdi ve rasyonel tarımın gerçekleştirilmesini talep etti:

“Büyük Britanya’da boşa akan su düzenli bir şekilde kullanılıyorsa, 100 yıldaki mevcut nüfusun dört katı kadar destek verebilir.”¹³

Ele alınan bu son cümlede Anderson, Malthus’un nüfus teorisini açıkça eleştirmektedir. Anderson, gelecekte tarımsal üretkenlik artışına ikna olmuş ve rasyonel tarımın yararları hakkında kitlesel aydınlanma için çabalamıştır. Tarımın geri kalmışlığının nedenlerini, insan bilgeliğinin etkisine maruz kalan “ahlaki” nedenler olarak görmüştür.¹⁴

Bu bağlamda, Karl Marks’ın 1851 yılında Anderson’ın kitabını incelemesinde, azalan verimler yasasını eleştiren benzer bir cümleyi alıntı yapması şaşırtıcı değildir. Bu kez Marks, Anderson’ın “toprak çeşitliliğinin türleri tarafından orijinal durumlarından çok fazla değişebileceğini belirttiğine” işaret ettiği 1779’da yayınlanan *‘An Inquiry into the Causes that Have Hitherto Retarded the Advancement of Agriculture in Europe’* adlı eserini okumuştur.¹⁵

Karl Marks’ın buradaki niyeti açıktır çünkü 1861 ila 1863 yılları arasında yazdığı *El Yazmaları’nın* içinde, bu alıntıları Ricardo’nun diferansiyel rant teorisinin varsayımını reddetme bağlamında – *kendi defterleri için* – alıntılanmıştır.¹⁶ Ricardo’nun varsayımına karşı, Marks, Anderson’ın, toprakların verimliliğini, gıda arzı popülasyonun artışını kapsayacak kadar yeterli olacak şekilde drenaj ve gübrelemenin kullanımı hakkındaki fikirlerine değer vermeye devam etmiştir.

Yine de Karl Marks, Anderson’a karşı kesin bir rezervin varlığını ifade etmektedir; çünkü “*pratik bir çiftçi*” olarak, tarımsal üretimin temel mekanizmasını ve toprak verimliliğinin iyileştirilmesini “*ex professo*” (bir uzman olarak) değil, sadece acil bir pratik tartışma olarak değerlendirmiştir.¹⁷

1851'de Anderson'ın kaleme aldığı eserleri okuduktan sonra Karl Marks, tarımsal verimliliği ilerletme yolları ve özellikle sentetik gübrelerin kullanımı ile toprağın verimliliği arasındaki ilişki hakkında ayrıntılı bilgi edinmek için tarımsal kimyagerlerin daha yeni bilimsel çalışmalarını okumayı gerekli gördü. London Notebooks (Londra Defterleri)'ta bu amaç markajında referans alınan iki temel kaynak vardır: *Justus von Liebig* ve *James F. W. Johnston*.

Karl Marks'ın, Johnston'ın *The Economist* için kaleme aldığı iki makalesi ile 1851 yılında yayımlanan *Notes on North America*'yı okuduğunu söylemek mümkündür. 3 Mayıs ile 24 Mayıs 1851 tarihli makaleler, Johnston'ın kitabını, Amerikan tarımının gerçek durumunun analizine yaptığı bilimsel katkısı hakkında olumlu yorumlarla özetliyor. Bu incelemelerin Marks'ı, Johnston'ın zirai kimya ve jeoloji konusundaki daha teorik kitaplarını incelemesi için motive etmesi muhtemeldir. *The Economist*'te yer alan makalelerden biri, İngiltere ve Kuzey Amerika arasındaki sürekli büyüyen ticari ve kültürel iletişime rağmen, Yeni Dünya'daki tarımsal kapasite hakkında yeterli bilgi bulunmadığını belirtiyor. Sonuç olarak, İngiliz okuyucular arasında bakir topraklarda büyük bir iyileşme sağlandığı ve Kuzey Amerika'da toprağın tükenmeyeceğine dair bir efsane hüküm sürdü. Bu yanlışlığın açığa çıkması amacıyla, gözden geçiren kişi, yazarın bilim bilgisi ve tarımla olan pratik ilişkileri hakkında çok net ve doğru görüşler elde etmesini sağlamıştır. Bahsedilen bu makaleye göre, "bu sonuçların en önemlilerinden biri", "Kuzey Amerika'nın buğday ihracat gücünün yalnızca fazla abartılmadığını, aynı zamanda gerçekte ve yavaşça azalmadığını", hatta "yıprandığını" ifade ediyor. Johnston ayrıca, arazinin verimliliğini iyi yönetim yoluyla korumanın çiftçinin yararına olmadığını, çünkü arazinin tarımsal olarak daha karlı bir hale gelmesiyle daha batıya giderek daha ucuz hale gelmesinin neden olduğunu gösterdi. Bu nedenle, mahsullerin azalması hiç şaşırtıcı değildir; birçok ilçede toprağın elli yıl boyunca toprağın buğdaydan kesildiğini öğrendikten sonra, bir yıl tüm çiftliğe uygulanan bir ton özel 'alçıdan' başka bir şey yapılmadı.¹⁸ Johnston'ın Amerikan tarımına dair yaygın bir yanılsamaya değinmek için yazdığı kitabı kısaca özetleyen sonuç,

toprağı çabucak tüketen uygun yatırım veya yönetim olmadan “çok ilkel bir durumda” hala mahsur kaldığı sonucudur.¹⁹

Bu makaleleri okuduktan sonra Karl Marks, Kuzey Amerika’daki toprakların tükenmesi ile ilgili sadece bir cümleye yer vermiştir, defterlerinde: *Amerika Birleşik Devletleri’ne bağlı New York’un batı kısmı, bir zamanlar buğdayda çok üretken hale gelmiştir ve şimdi Ohio da aynı süreçten geçiyor.*²⁰

Bu cümle ne toprağın yorgunluk sebebini ne de Karl Marks’ın bu konu üzerindeki ciddiyetini açıklamamaktadır. Buna karşın, Marks, Kuzey Amerika’da yer alan geniş toprakların düşük maliyetli olmasından ve neden daha büyük bir tarım ölçeğinin kârlı ve popüler olmadığına bağlı olarak, drenaj girişinin nasıl zorlaştığı ile ilgili ayrıntıları kaydetmede çok daha dikkatlidir:

*Bu ülkede drenaja itiraz edilmektedir. Bu iyileştirmenin maliyeti, en ucuza bile, 41 dönüm için 20 dolar olarak, zengin sayılan Batı New York semtindeki en iyi arazinin bugünkü fiyatının büyük bir kısmına eşittir. Çok az emek ve beceri olmadan, ılımlı mahsuller üretecek çok büyük bir toprak bolluğu olduğu açıktır. Kuzey Amerika’da henüz bulunmayan kapitalistler tarafından yapılan tarım; daha büyük ölçekte kârlı değildir. Kendi kulları için bir çiftlik satın almanın ötesinde, araziyle yapılacak pek bir şey yoktur, arazi kiralamak popüler değildir ve aslında, Kuzey Amerika’nın ekonomik durumu henüz böyle bir yönetim tarzı sağlayacak şekilde (gerekli veya arzu edilir) değildir.*²¹

Burada Karl Marks, bir çiftçinin bilgi birikimi ve sermayesinin yetersizliği nedeniyle toprağı mekanik ve kimyasal yollarla iyileştirmeye yönelik ciddi girişimlerde bulunmadığının açıklamalarına daha çok ve özenli bir şekilde değinmektedir. Yapılan alıntılar, Marks’ın Kuzey Amerika’daki tükenmiş toprak durumuyla daha az ilgilendiği izlenimini veriyor; Johnston’ın, aynı zamanda toprakların verimliliğini artırma olasılığını ima eden, ilkel veya prekapitalist tarım devletiyle ilgili raporlarından daha fazla ilgi görmektedir, Marks tarafından. Marks’ın o zamandaki ilgisini daha dikkatli bir şekilde incelemek için, London Notebooks (Londra Defterleri) için yapılan diğer alıntıları değerlendirmek gerekir. Sekizinci Not Def-

terleri (London Notebooks)'nde, John Morton tarafından yazılan *On the Nature and Property of Soils* (1838) adlı kitabının bahsi geçmektedir ve bu kitap, jeolojik kompozisyon ve toprağın verimliliği arasındaki ilişki üzerine yapılan en eski çalışmalardan biridir.

Yetersiz kimya bilgisine bağlı olarak Morton, sadece toprağın “dokusunu” değiştirerek böylece bitkilerin nemi, havayı, ısıyı absorbe etme etkinliğini artırarak verimliliği artırdığını düşündüğü inorganik ve organik malzemelerin rolünü doğru bir şekilde anlamamıştır:

*Kireç, tebeşir, marn, kum, çakıl vb. tüm mineral gübreler, toprağın bileşenlerini değiştirerek ve dokusunu iyileştirerek ve ona daha fazla emme gücü vermesiyle su, hava ve organik maddenin ayrışmasını sağlayarak toprağa bir alternatif olarak davranır.*²²

Minerallerin işlevini kaçırdığı ve ayrıştırılmış bitkilerin temel işlevini vurguladığı için Morton, iyimser bir şekilde “dikkatli bir inceleme” hususunda özellikle ısrar etmiştir; “sebze üretiminin hiçbir zaman bir toprağı tüketmeyeceğini” tespit etmiştir.²³ Toprak, sonsuz çeşitlilik gösterir ve bünyesine aldığı maddelerin derecesine göre değer olarak artar ve makul bir şekilde kullanılan sermayenin her yeni uygulamasıyla devam eden iyileştirmeye karşı hassastır.²⁴ Anderson gibi, Morton da sürekli tarım yoluyla toprak verimliliğini arttırma ihtimaline dikkat çekti. Bu, kitabının önemli bir yönüdür ve muhtemelen Marks'ın ondan alıntı yapmasının nedeni budur.

Toprağın tükenmesi sorununu göz ardı etmiş olarak görünen Morton'ın görünüşte iyimser görünmesine rağmen, toprağın kalıcı verimine ikna olmasının nedenine dikkat etmek gerekir. Ona göre doğanın bitkisel ürünler üretme gücü sadece bir mahsulün çürümesinin bir diğerinin beslenmesi haline gelmesi nedeniyle asla azalmıyor gibi görünüyor.²⁵ Morton'ın içgörüsü, zamanının teorik ve pratik bilgisiyle sınırlandırılrsa bile, bu sınırlama, eski ve yeni bitkiler arasındaki beslenme döngüsünü sürdürülebilir tarım için uygun bir koşul olarak öngörmesini sağlamıştır.

Bu bağlamda, Marks'ın beşinci Londra Defteri'nde kaleme aldığı Henry C. Carey²⁶'in kitabından *The Past, the Present, and the Future* (1848) adlı kitabından yaptığı alıntılar incelemeye değerdir. *Notes*

on North America adlı eserinde Johnston gibi, Carey de, beslenmenin geri dönüşümünün toprağın yorması nedeniyle Kuzey Amerika topraklarının tehlikede olduğunu belirterek Morton’ın tezine açıkça meydan okudu.

Carey’in yapmış olduğu uyarı, beslenme döngüsünü garanti altına almak için toprağın rasyonel arıtılmasının toprağı oluşturan unsurların yenilenmesini gerektirdiği görüşüne dayanıyor. Eğer üreticiler ve tüketiciler yan yana yaşarlarsa ve uzun mesafeli ticaretten vazgeçerlerse, toprak verimliliğinin sürdürülmesi koşulu kolaylıkla yerine getirilebilir, böylece genel üretkenlik etkili bir geri dönüş ve toprağa atılma yoluyla artabilir:

*Tüketici ve üretici bir araya geldiğinde, insanın zengin toprakları güçlerini kullanmaya zorlayabilecekleri geniş bir yiyecek kaynağını ortaya koymaya zorlama ve tüm çöpleri geri vererek onlara geri ödeme yapma imkânı verilir.*²⁷

Carey, İngiliz ekonomik egemenliği ve ticareti altındaki ABD tarımının gerçek durumuna işaret etmektedir:

*Amerika Birleşik Devletler’in sisteminin bütününün eğilimi, büyük makeden elde edeceği her şeyi almak ve hiçbir şey geri vermemedir.*²⁸

Bunun nedeni, ABD yerleşimlerinin muazzam bir kara topluluğuna yayılması, sosyal etkileşimi engellemesi ve besin maddelerini toprağa geri vermesidir. Bu durum daha da kötüye gitmiştir; çünkü ABD ekonomisi İngiltere’ye yaptığı mısır ihracatına büyük ölçüde bağımlıydı. Carey, ülkede bu sorunların, üretici ve tüketici arasındaki büyük mesafeyle birlikte, mısır ticaretinin arttığı ölçüde çoğalacağını söylemektedir.

Carey, Kuzey Amerika’daki gübre kaybı nedeniyle beslenme döngüsünün bozulmasına ilişkin bazı örnekler verdi:

New Yorklu bir çiftçi toprağı tüketen buğdayı yetiştiriyor. Sattığı o buğday ve hem tahıl hem de saman kayboluyor. Dönüm başına ortalama verim, gitgide düşüyor. Kentucky’li biri, toprağında kenevir yetiştirir ve daha sonra elde ettiği ürünü pazara götürür. Virginia’lı bir üretici, tütün eker ve tütün bu toprağı tüketir;

bu nedenle emek ve gübre boşa harcanırken, büyük makineler bozulur. Güney Carolina, üretilen pamuk gübrelerini zenginleştirecek olan gübrenin yetiştirilmesine uyarlanmış milyonlarca dönüme sahiptir; ama pirinç ve pamuk ihraç edip tüm gübresini kaybetmektedir.²⁹

Şehir ile ülke arasındaki düşmanlık anlamında “dağılmaya” dayanan toplumsal işbölümü, tarım ürünlerinin uzun mesafeli taşınmasını gerektirir ve sonuç olarak, büyük miktarda gübre ve emek harcanır. İhracat nedeniyle toprağın tükenmesini önlemek ve sınırlı kaynakları daha verimli kullanmak için, Carey hararetle düzenlenmiş bir “konsantrasyon”u savunmaktadır, yani, üretici ve tüketicilerin yoğunlaşmasına dayanan, ülke ile şehirleri arasındaki muhalefeti sonlandıracak bir otarşik kent topluluğunun inşasını savunmaktadır.

Carey'nin bu açık sözlerine rağmen, The Economist'te ABD'de tükenmiş topraklar hakkında yer alan makaleye rağmen onlara özel bir ilgi göstermediği görülmektedir. Carey, daha önceden ve sonraki süreçte çeşitli bölümleri kopyalamasına rağmen, bu cümlelerin hiçbirinden alıntı yapmamıştır. Bu şaşırtıcı bir durumdur çünkü Liebig'in modern soygun pratiğine yönelik eleştirisi doğrudan Carey'nin çalışmasını ifade etmektedir.³⁰ Bu ihmal, Karl Marks'ın toprak tükenme sorununa ilgisizliğini göstermektedir.

Bununla birlikte, Marks'ın yapmış olduğu alıntılar başka bir alana odaklanmaktadır. Carey, mevcut verimli toprakların kıtlığı nedeniyle oluşan tarımsal kalkınmanın doğal sınırlarının varlığını çürütme girişimlerini ele almaktadır.

Carey, somut bir tarihsel analiz olmadan, toplumun gelişiminin daha iyi toprakların yetiştirilmesini sağladığını ileri sürmektedir:

Kaçınılmaz olarak, nüfusun yoğunluğu ve servet kütlesi ne kadar büyükse, iyi topraklar o kadar ekilmektedir.³¹

Carey, bu tarihsel eğilimi azalan verimler yasasının bir eleştirisi olarak formüle etmektedir. Karl Marks da bu noktayı açıkça kabul etmektedir ve bir Ricardian olarak, en iyi toprakların kıtlığı nedeniyle tarımsal kalkınmanın aşılmaz doğal “sınırları” konusunda

ısrar eden klasik politik iktisatçı J. R. McCulloch³²a karşı Carey’yi savunduğu bir bölüm yazmıştır:

*İnsanlık daima kurak bir topraktan daha iyi olana gitmektedir ve daha sonra ayak izlerini orijinale yani kurak olana geri döndürmektedir; marnı ya da kireci dönüştürüp bu döngüyü art arda devam ettirmektedir.*³³

Carey, toplumun gelecekteki gelişimi ile birlikte tek taraflı tarımsal verimlilik artışı konusunda ısrar etti. Karl Marks, Carey’nin kitabında, azalan verimler yasasına aykırı olarak, nüfus ve tarımsal gelişmedeki artışın birbirini güçlendirerek uygarlığın “uyumlu” ilerlemesini gerçekleştireceğini söylemektedir:

*Her yerde, sendika gücünün artmasıyla birlikte, toprak üzerinde daha fazla güç kullanıldığını görmekteyiz: Yeni topraklar faaliyete geçtikçe ve insanların daha büyük getiri elde etmelerine olanak sağladıkça, nüfusun daha hızlı bir şekilde artmasını sağlayarak, bireysel emekçilerin güçlerinin güvence altına alındığı efor yani çaba kombinasyonunun artmasına meylli bir duruma gelmektedir.*³⁴

Carey, azalan verimler yasası varsayımı üzerine kurulu “Ricardo sistemi”ni reddedip bu sistemi bir “discords” sistemi olarak kabul etmiştir ve hatta Ricardo’nun kitabının, ziraatçılık, savaş ve yağmadan ibaret olduğunu belirtmiştir.³⁵ Bu noktadan hareketle Karl Marks, Carey’den alıntılar yaparken bu noktalara özellikle dikkat etmiştir.

Carey’nin İngiltere’ye bağlı her şeye karşı düşmanlığı, sömürgeleştirilmiş bir çevreden İngiliz emperyalizminin eleştirisi olarak yorumlanabilir. Marks böyle bir polemiği kabul etmemektedir, çünkü Carey, Kuzey Amerika’daki kapitalist üretim tarzı altında sınıf düşmanlığını küçük kasaba topluluklarının aldatici bir uyumuna dönüştürmektedir. Bu farklılığa rağmen, Karl Marks, Ricardo’nun ve Malthus’un azalan verimler yasasına aykırı materyal toplama çabasıyla Carey’nin tarımsal üretkenliği artırma konusundaki tarihsel anlayışının bilincindedir.

Karl Marks'ın da okuduğu *Principles of Population* (1840) isimli yapıtında Archibald Alison³⁶, Malthus'un varsayımına karşı çıkarak, Amerikan nüfusunun 1640'tan bu yana her yılda iki katına çıkacağına işaret ediyor:

*İki yüzyıl boyunca uzun süredir devam eden bu şaşırtıcı çarpma, dünya tarihinin henüz insan emeğinin ürettiği türün en hızlı çoğalış çarpımında bile koruyabildiği sabit üstünlüğü sergilediği en aydınlık olgudur.*³⁷

O zamanlar, ABD tarımının artan nüfusla birlikte gelişeceği konusunda hala popüler bir görüş mevcuttur. Aslında, bu görüş, kısmen de olsa gerçeği yansıtmaktaydı. Bu durumda, Karl Marks'ın Carey ve Alison'u okuması sırasında, gerçekten de Ricardo'nun ve Malthus'un teorisinin geçerliliğini güçlendirmiş gibi görünen bir olgu olan Kuzey Amerika'da toprakların tükenmesi sorununa özel bir dikkat göstermemesi şaşırtıcı değildir.

London Notebooks (Londra Defterleri), tarım bilimi üzerine çeşitli kitaplardan araştırmalar içeriyor; toprağın sadece bilinçli yönetimini - ilk kez doğa bilimleri, kimyasal gübreli teknolojilerin, drenajın ve mahsul rotasyonunun bulunduğu teknolojilerin - potansiyelinin sunulduğunu - vurguladı. Tarımsal verimlilikte büyük ilerlemeyi de işaret etmektedir, böylelikle. Marks'ın on sekizinci ve on dokuzuncu yüzyıldaki tarımsal devrime dair araştırması, bu anlamda Ricardo ve Malthus'a karşı eleştirisi açısından kesinlikle verimli oldu. Bununla birlikte, Marks, henüz toprak verimliliğinde hızlı bir azalma ile karakterize olan ve sürekli bir toprak besin döngüsüne dayanarak ideal rasyonel tarımı gerçekleştirmekten uzak olan, gerçek tarımsal durumun ciddi bir eleştirisini henüz taahhüt etmemiştir.

Sonuç olarak Karl Marks, toprağın tükenmesi sorununu prekaptalist ve ilkel toplumlara atfetmek için çok iyimser görmekteydi. Bu durum, modern kapitalist üretimin belirli bir sorunu olarak analiz edilmedi. Buna göre, Marks, 14 Ağustos 1851 tarihli Engels'e yazdığı mektupta da belirttiği gibi, gelecek devrim için daha fazla tarımsal ilerlemenin stratejik önemini vurgulamaktadır:

*Ne kadar fazla şey içine girsem, o kadar çok tarımsal reformun ve dolayısıyla buna dayanan mülk meselesinin geleceğin devriminin alfa ve omega'sı olduğuna ikna oldum. Bu olmadan, Parson Malthus haklı çıkacaktır.*³⁸

Malthus'un teorik yanlışlığı hşusunda Karl Marks, bu durumun tarımsal ilerlemeyle aşılması gerektiğini savunmaktadır.

ON DOKUZUNCU YÜZYILIN İYİMSER KİMYAGERLERİ

Karl Marks'ın iyimser eğilimi, tarımsal verimliliğin iyileştirilmesine yönelik sistematik ve bilimsel bir temeli uygun hale getirmek için Justus von Liebig ve James F. W. W'ye dayanmaktadır. Bu iki bilginden yapılan alıntılarda, pek çok Avrupalı kimyacının gelecekteki tarımsal gelişme konusundaki yaygın iyimser bakış açısı açıkça görülmektedir.

On dokuzuncu yüzyıldaki en ünlü Alman kimyagerlerden biri olan Liebig, “tarımsal kimyanın babası” olarak kabul edilmektedir. Karl Marks'ın dördüncü basımını okuduğu ‘*Organic Chemistry in Its Application to Agriculture and Physiology*’ adlı kitabında Liebig, kimya ve fizyoloji konusundaki derin bilgilerini tarıma uygular ve bu bilimlerin “genel tarım nesnesini” elde etmede oldukça faydalı olduğunu savunur. Toprakların ve bitkilerin bileşenlerini, toğrağın nasıl işlediği ve nasıl verimli bir şekilde tüketilmeleri ve desteklenmeleri gerektiğini belirlemek için kullanılabilir. Marks bu hususta şu satırları kaleme almıştır:

*Tarımın genel amacı, belirli bitkilerin belirli bölümlerinde veya organlarında belirli özellikleri veya azami büyüklüğü en avantajlı şekilde üretmektir. Bu amaca ancak bu parçaların veya organların gelişmesi için vazgeçilmez olduğunu bildiğimiz maddelerin uygulanmasıyla veya istenen niteliklerin üretimi için gerekli koşulları sağlayarak ulaşılabilir.*³⁹

Kimya ve bitki fizyolojisinin yetersiz bir biçimde anlaşılması, bitkilerin iyi bir şekilde ayrıştırılmış (bitki) tortusunun, besin kaynağı olarak yanlış bir şekilde doğrudan absorbe edilen, Johann Heinrich

von Thünen⁴⁰ tarafından savunulan humus teorisinin yanlışlığına yol açmaktadır. Liebig, kimyasal deneylerine dayanarak, humusun çürüme sürecinde karbon ve azot sağlayarak bitki büyümesine yalnızca dolaylı olarak katkıda bulunduğunu ikna edici bir şekilde göstermektedir. Bu nedenle gözlemlerinden humusun öneminin çok sınırlı veya hatta varolmadığı sonucuna varmıştır – Agricultural Chemistry'nin daha önceki bir baskısında, humusun “bitkilere en küçük beslenmeyi vermeyeceğini” söyleyebilecek kadar ileri gitmiştir. Liebig'in “mineral teorisi”, humus teorisinde organik maddelere yapılan vurgudan farklı olarak, toprakta inorganik maddelerin bol bitki yetiştiriciliği için önemli rolünü vurgulamaktadır. Bununla birlikte, Liebig'e göre, tarım yoluyla tüketilebilirler, çünkü ne atmosfer ne de yağmur suyu, bitkilerin onları emdiği kadar yeterli miktarda sağlayamaz.

İnorganik maddelerin kaybı, toprağın uzun vadede esas verimini koruyabilmesi için mümkün olduğunca azaltılmalıdır. Toprağın bu şekilde rasyonel muamele edilmesi, Liebig'e göre, anız yakmak, mahsul döndürme ve yonca ekimi gibi çeşitli yöntemlerle gerçekleşir. Anız yakmak, toprağa belli bir süre verir ve bu esnada bitkilerin yıpranması yoluyla yeni inorganik maddeler elde edilir. Mahsul rotasyonu, aynı arazide farklı bitki türleri yetiştirerek daha sürdürülebilir bir üretimi hedefler, böylece her seferinde farklı mineral maddeler emilebilir. Yonca ekimi, kullanılmayan besinleri toprağın derin katmanlarından emilmesini sağlar. Bununla birlikte, tükenme durumundan kaçınmak veya verimliliğini artırmak için toprağa doğrudan birkaç mineral eklemek gerekmektedir:

Toprağın verimliliği, onun içinde yoksun bırakılan tüm maddelerin yerine geçemediğimiz sürece, bozulmadan kalmaz. Ve bu da gübre tarafından gerçekleştirilir.⁴¹

Liebig'e göre, toprağa daha fazla hayvan ve insan dışkısı ve kemik eklenerek üretkenlik arttırılmaktadır. Böylece Liebig, toprak tükenmesini önlemek için gübre içerisindeki mineral maddelerin takviye edilmesinin önemini kabul eder. O zaman hayati bir inanca aykırı olarak, Liebig'in topraktaki gübrelerin kimyasal reaksiyonuna ilişkin analizi, kısıktıcı bir sonuca varmaktadır; *Dışkı (gübre) ve*

kemiklerin aynı veya benzer kimyasal bileşime sahip diğer malzemelerle değiştirilebileceği gerçeği:

“Hayvan dışkısı için, temel bileşenlerini içeren diğer maddeler ikame edilebilir.”⁴²

Bitkilerin kimyasal ve fizyolojik analizleri, hangi mineral maddelere ihtiyaç duyduklarını gösterebildiğinden, Liebig, Marks’ın da kaleme aldığı not defterlerinde belirttiği gibi, tarlada ahır gübresi ve kemikleri acı verici bir şekilde toplamak ve çöpmek yerine, fabrikalarda toplu olarak üretilen kimyasal gübreler yoluyla hayvan dışkılarını ve kemiklerini değiştirmeyi ummaktadır:

Bu restorasyonun dışkılama, küller veya kemikler yoluyla yapıp yapılmadığı büyük ölçüde bir farksızlık meselesidir. Tarlaların bir cam çözeltisi (potasyum silikat), yanmış saman külleri ve kimyasal imalatçılarda hazırlanan fosforik asit tuzları ile gübrenmesi söz konusu hale gelecektir.”⁴³

Bu alıntının açıkça gösterdiği üzere, Liebig, fabrikalarda büyük miktarda kimyasal gübre üretimine yol açacak olan doğa bilimlerinin gelecekteki gelişimi konusunda oldukça iyimser bir konumdadır. Ünlü bir kimyager tarafından öne sürülen bu ihtimal, Karl Marks’a, azalan verilere dayanan Ricardian yasalarına karşı güçlü bir karşı önlem olarak görünmüş olmalı. Elbette, Liebig inorganik materyallerin sınırlı olduğu sürece art arda tarım yapılması durumunda toprakların tükenebileceğinin farkındadır. Agricultural Chemistry’nin dördüncü baskısındaki bazı kısımlar aslında Avrupa ve Amerika Birleşik Devletleri’ndeki bitkin toprak durumunu kabul etmektedir, ancak eleştirilerin tonu hala zayıf kalmaktadır. Liebig, minerallerin humus teorisine karşı temel rolünü vurgulamak için toprağın tükenmesi gerçeğinden bahseder.⁴⁴ Ne de olsa Liebig, tükenmiş toprak durumunun sentetik gübreler ile iyileştirilebileceğini varsaymaktadır. Karl Marks, Liebig’i, tarım nedeniyle tükenmiş toprağın durumu ile ilgilendiği için değil, bitki büyümesi için organik ve inorganik malzemelerin işlevi ile mekanizmasını ve kimyasal gübreler de dâhil olmak üzere mahsulü arttırma yöntemlerini anlamaya çalıştığı için dikkatlice okumuştur.

Marks'ın Liebig'i çalışmasındaki niyeti James F. W. Johnston'ın kitaplarından London Notebooks (Londra Defterleri) için yaptığı alıntılarında açıkça ortaya çıkıyor. 13 Ekim 1851 tarihli Engels'e yazdığı mektubunda Karl Marks, "en azından bu alan hakkında fikir verebildiğini" olumlu bir şekilde ifade edebileceğini söyledi. Marks, Johnston'ın Notes on North America (1851) adlı eserini ele alarak onu "İngiliz Liebig" (İskoçyalı olmasına rağmen) olarak nitelendirdi.⁴⁵

Marks, Johnston'ın *Lectures on Agricultural Chemistry and Geology* (1847) adlı eserini ve *Catechism of Agricultural Chemistry and Geology* (1849) isimli kitabını çoktan okumuş ve bu yapıtları London Notebooks (Londra Defterleri)'ta dikkatlice çalışmıştır. Marks, Johnston'ı Liebig ile tanımladığından, alıntılanan metinler, Marks'ın Liebig'i nasıl okuduğunu ve zirai kimyanın hangi yönlerini bu önde gelen tarımsal kimyagerlerden öğrenmeye çalıştığını daha net olarak anlamamıza yardımcı olmaktadır.

İskoç bir kimyager ve jeolog olan Johnston, Avrupa ve Kuzey Amerika'daki çeşitli seyahatleri sırasında edinilen kimyasal ve jeolojik bilginin uygulanmasıyla tarımsal uygulamanın gelişimine katkıda bulunmuştur. Johnston, Liebig'e benzer şekilde, tek başına organik malzemelerin yeterli bitki büyümesi için yeterli olmadığını, ancak bitkilerin onları absorbe ettikten sonra inorganik malzemelerin sürekli toprağa geri verilmesi gerektiğini kabul etti.⁴⁶ Buna göre, arazilerin daha iyi doğal koşullar altında ekilmesi kesinlikle tercih edilmektedir, bu nedenle Johnston, yıpranma yoluyla toprağın oluşumunu ortaya çıkaran uzun vadeli "jeolojik oluşum" mekanizmasını araştırdı ve bir jeolojik inceleme yapıp jeolojik bir harita hazırlamayı önerdi. Bu harita, verimli toprakları vurgulamaktadır.⁴⁷

Ayrıca, Johnston'ın tarım üzerine olan görüşü, doğrudan onlara atıfta bulunmasa da Ricardo ve Malthus'a karşı bir noktadadır. Johnston, ayrıca, Ricardo'nun aksine, "doğal karakter ve kompozisyonun" mekanik ve kimyasal gelişmelere tabi olduğuna inanıyordu. Marks, bu durumu şöyle yorumladı:

*Doğadaki farklılıklar oldukça büyük. Ancak, yarattıkları koşullar üzerinde kontrol sahibi olabilir ve bu farklılıklar azaltılabilir.*⁴⁸

Johnston, toprak verimliliğinin yapay modifikasyonlarının faydalarının altını çizmektedir:

*Çiftçi toprağın karakterini değiştirebilir; toprağın hem fiziksel özelliklerini hem de kimyasal bileşimini değiştirebilir ve böylece doğal olarak taşıdığı bitkilerden başka bitki ırklarını büyütme için de uygun bir konuma getirebilir ya da aynı ırkları daha fazla bollukta ve daha fazla lüksle elde edebilir.*⁴⁹

Bu nedenle, Johnston’a göre Ricardo’nun varsayımının, toprağın verimliliğindeki değişikliklerin, diferansiyel rant oluşumunun fiili tarihsel sürecini çok daha karmaşık hale getirdiği ölçüde, gerçek anlamda hemen geçerli olmadığı açıktır. Bu gerçekten de, Marks’ın 1861-63’teki Ekonomi Üzerine olan El Yazmaları’nın argümanına dayanmaktadır.

Johnston için toprağın genel verimliliğini arttırma olasılığı, iyimser bir tona sahiptir. Toprağın irrasyonel muamelesi nedeniyle tükenme tehlikesi olduğunun bilincinde olmasına rağmen, Johnston’ın Catechism adlı eserinde Marks’ın belgelerinde de olduğu gibi, toprağın irrasyonel muamelesi nedeniyle gelecekteki tarımsal gelişme konusunda ikna olmuştur:

*Özel tükenme, mahsullerin çıkardığı belirli maddeleri toprağa geri döndürerek önlenir. Örneğin, fosforik asit kemik tozu veya guano veya kireç fosfat ile restore edilir. Ancak, çiftçi toprağa uygun maddeleri, uygun miktarlarda ve uygun zamanlarda koyarsa, toprağın verimliliğini, belki de sonsuza dek koruyabilir. Çiftçi, en azından elinden geldiğince toprak üzerine çalışmalıdır. Arazisini daha iyi hale getirmek için, çıkardığından daha fazlasını koymak zorundadır.*⁵⁰

Burada, inorganik maddelerin temini ile toprağın tükenmesinin önlenileceği ve hatta toprak verimliliğinin iyileştirilmesini öngören Liebig’le aynı iyimserliğin gözlemlenmesi mümkündür. Johnston, sürekli kar elde etmek ve bunları, tarımın hedefi olan toprak yorgunluğu olmadan en üst düzeye çıkarmak için, toprağın kimyasal bileşimini mekanik ve kimyasal yollarla değiştirerek ilerlemekte olan verimliliği savunmaktadır.⁵¹ Bu amaçla, yabancı ülke-

lerden “guano” ve mineral maddeler bakımından zengin “kemikler” den ithalat yapmayı da öneriyor, çünkü çok uzak mesafelerde taşınmaya uygundur.⁵²

Bu durumda, Karl Marks'ın Johnston'ı neden “İngiliz Liebig” olarak adlandırdığını daha iyi anlayabiliyoruz. Hem Liebig hem de Johnston, minerallerin bitki büyümesi için temel rolünü takdir ediyor, ancak daha önemlisi, uygulama yoluyla tarımsal verimliliği iyileştirme konusundaki iyimserliğini önemli ölçüde paylaşıyorlar. Ricardo'nun azalan verimler yasasını eleştirme bağlamında, Liebig ve Johnston tarafından öne sürülen iddialar Marks'a doğa bilimlerinin en yeni keşiflerine dayanan modern tarımsal üretim olanakları hakkında bilimsel bir temel sağlar. Her bir toprağın verimliliğinin arttırılmasında katı bir sınır koyan Ricardo'nun aksine, Marks gelecekteki büyük tarımsal ilerlemeye inanmaya başlar. Elbette bu, toprağın verimliliğinin, tarımsal üretim için hiç doğal bir sınır yokmuşçasına, sınırsızca arttırılabileceği anlamına gelmez. Bununla birlikte, Marks'ın toprağın bitkin halinin sentetik gübreler, guano ve kemikler kullanılarak iyileştirilebileceğini öngördüğü kadarıyla, yorucu tarım ve toprağın doğal sınırları arasındaki ilişki üzerinde somut bir analiz bulmak zordur. Bu, Marks'ın 1851'de kaleme aldığı not defterlerindeki genel tonunu zaman zaman çok iyimser görünmesini sağlayarak toprağın tükenmesi sorununu “ilkel” tarımsal uygulamanın teknolojik ve ahlaki olarak geriye dönüklüğüne dayandırıyor. Ricardo'nun ve Malthus'un toprağın doğal karakterine dair tarihî anlayışını eleştiren Marks, tarıma uygulanan doğal sınır gerçekten yokmuş gibi, tarımsal üretkenliğin sosyalliğini çok fazla vurgulamaktadır. Bunu yaparak, onun teorik çerçevesi, doğal materyal dünyasının iç mantığının ve kapitalizm altındaki sosyal ve tarihsel değişikliklerinin dinamik dolandırıcılığını yeterince düşünmeden, doğallık ve sosyallik arasındaki statik ikiliyi taktik olarak kabul eder. Bununla birlikte, politik ekonomi üzerine olan eleştirisi sayesinde, Marks daha sonra kapitalizmde toprağın tükenmesi sorunuyla ilgilenir ve onu modern toplumun çelişkileri olarak görür.

LIEBIG’İN SORUNLU POLEMİKLERİ

1860’larda Kapital’in hazırlanma sürecinde Karl Marks, en az iki kez Liebig okuyarak bir kez daha doğa bilimleri üzerinde yoğunlaşmıştır. Marks, Haziran 1863’te, *On Theory and Practice in Agriculture* (1856) ve 1865-66’da, *Agricultural Chemistry*’nin yedinci baskısından (1862) çeşitli alıntı yapmıştır.

Yapılan her iki alıntı da büyük bir önem taşıyor, çünkü bu alıntılar Liebig’in eleştirel sırasına göre Marks’ın çalışmasının gelişimini belgelemektedirler.⁵³ Yukarıda da görüldüğü üzere, Liebig’in *Agricultural Chemistry* adlı eserinin dördüncü basımında yer alan teorisi, fabrikalarda üretilen inorganik maddelerle kimyasal gübre ile toprağın iyileştirilmesinin neredeyse sınırsız etkisine inanan ve hala iyimser olan bir konumda idi. İnorganik mineral teorisinin abartılmasından ve kendi patentli ticari gübresinin etkisinden dolayı sert eleştirilerle karşı karşıya kaldıktan sonra Liebig, argümanlarını değiştirmeye başladı. Bu değişiklik aynı zamanda Liebig’in *On Theory and Practice in Agriculture* adlı eserine de yansımıştır. Liebig, toprağın tükenme tehlikesine karşı uyarıda bulunmaktadır ama aynı zamanda kimyasal gübrenin her zamankinden daha güçlü olduğunu bildiğini de vurgulamıştır. Liebig’in bu belirsizliği, amonyağı yapay anlamda kabul etme zorunluluğunu reddetmesiyle başlatılan “mineral teorisi” ile “azot teorisi” arasındaki tartışmada belirgindir.

Liebig, bitki gelişimi için azot kaynağı ile ilgili olarak 1843’te yayınlanan *Agricultural Chemistry*’nin beşinci baskısında fikrini değiştirmiştir. Bu noktada, bitkinin besin maddesi olarak amonyağın (ana azot kaynağı olarak) yağmur suyundan toprağa yeterli miktarda sağlandığını savundu.⁵⁴ Liebig, *On Theory on Practice in Agriculture* aslı eserinde de aynı görüşü açıkça tekrarladı ve Marks’ın da belirttiği gibi bu yeni noktayı kabul etti:

Verimli topraklar, en ağır buğday mahsulü için gerekenden en fazla beş yüz ila bin kat daha fazla nitrojen içerir veya en özgür gübre tedarikinde kendisine verilenden daha fazla azot içerir.

Amonyak, Liebig'in de dediği gibi, havadan daima toprağa "her zaman ve ebedi olarak" geçmektedir ve bu nedenle "tükenmez" bir konumdadır.⁵⁵

Liebig'in Agricultural Chemistry adlı eserinin dördüncü basımında amonyağa bakış açısının değişiminin ne kadar şiddetli olduğunu görülebilir. Karl Marks, bu hususta London Notebooks (Londra Defterleri)'ta alıntılarda bulunduğu birçok paragraf kaleme almıştır:

*Ekili bitkiler, atmosferden ağaçlar, çalılar ve diğer yabani bitkilerle aynı miktarda azot alır; ancak bu tarımın amaçları için yeterli değildir.*⁵⁶

Liebig, daha fazla mahsulün elde edilmesi için ilave amonyak tuzunun eklenmesi gerekliliğini kabul etti. Bir yıl sonra, Agricultural Chemistry'nin beşinci baskısında, Liebig şaşırtıcı bir şekilde bu cümle konusundaki görüşünü tersine çevirmiştir:

*Ekili bitkiler, atmosferden ağaçlar, çalılar ve diğer yabani bitkilerle aynı miktarda azot alır ve bu tarımın amaçları için oldukça yeterli bir düzeydedir.*⁵⁷

On Theory and Practice in Agriculture adlı eserinde Liebig bu yeni görüşünü şu sözler ile tekrarlamıştır: "Ekili bitkilerin çoğu için amonyak arzı gereksiz bir konumdadır."⁵⁸

Liebig'in İngiltere'ye yaptığı araştırma seyahatinden sonra yapılan bu ani değişim, ürünlerin ekilmesi için azotun öneminin önemsizleştirilmesinden dolayı kendisini 'azarlayan' bir dizi ciddi eleştiriye ilham verdi. İngiltere'de ilk başarılı kimyasal gübre üreticisi olan John Bennet Lawes, Liebig'in mineral teorisini şiddetle kınadı. Rothamsted'te Joseph Henry Gilbert ile birlikte yaptığı bir dizi deneyle Lawes, amonyak tuzunun tedarikinin hiç şüphesiz mahsulü artırdığını gösterdi. Liebig'in patentli gübre ürününün toplam başarısızlığından dolayı Lawes, toprakta doğal olarak bulunan azot miktarının bitkilerin yetişmesi için yeterli olmadığından, yalnızca mineral maddelerin mahsulü artıramayacağına ikna olmuştur.⁵⁹

Liebig, uygulama (pratik) yapan çiftçinin topraktaki azot tükenmesine özellikle dikkat etmesi gerektiği sonucuna varmıştır:

Ancak söylediğimiz şudur ki, sıradan pratik tarım yöntemleriyle, sadece tahıl ve ete dair adil bir ürün üretmek için herhangi bir toprağın üretilmesiyle elde edilen herhangi bir toprağın üretilmesi, tahıl üreticileri olarak karakteristik tükenmelerinin NİTROJEN'e ait olacağı göz önünde bulundurulmalıdır ve minerallerin bu hususta, NİTROJEN İLE NİSPETEN İLGİLİ OLMADIĞINDA, fazla olması gerekir.⁶⁰

Bu eleştiri, mineral teorisi ve azot teorisi arasında hararetli (geriye dönük, aşırı kızışan) bir tartışma başlatmıştır.

Lawes ile Gilbert'in azotun yalnızca daha fazla mahsulü garanti ettiğini gösterme girişimlerine karşı, Liebig mineral teorisini *On Theory and Practice in Agriculture* adlı eserinde savunmuştur. Liebig, ek bir amonyak tuzu kaynağının belirli bir zaman diliminde mahsulü artırdığını kabul ederek, bu geçici artışın uzun vadede mahsullerin toplamını değiştirmeyeceğini savunmuştur. Karl Marks, Liebig'in Lawes ve Gilbert'e verdiği cevabı belgelemiştir:

Yalnızca amonyak ve karbonik asit veya tek başına amonyak eklenmesiyle, toprağın üretimi, bir yıl içinde iki katına çıkarılır, o zaman işlenen toprak, 50 yıl içinde, bu plan dâhilindeki oran kadar üretecektir. Amonyak olmadan ise bu durum 100 yılda gerçekleşecektir. Toprak, 50 yılda, beslenmenin mineral elementlerinin çoğunu, amonyak olmadan, 100 yılda kaybedecektir. Bu amonyak uygulamasıyla, tarla, genel olarak, amonyaksız üretildiğinden daha fazla buğday üretmez, ancak aynı anda üretim yapar.⁶¹

Doğa, toprağın yıpranması yoluyla mineral maddeleri yavaşça emebildiği için, gübrenin eklenmesi kesinlikle gereklidir. Toprak verimliliğini korumak için tek başına amonyak kullanımı yeterli değildir. İlave amonyak tuzu toprağı daha hızlı tüketir, çünkü bitkiler artan miktarda amonyakla orantılı olarak diğer mineral maddeleri de alır. Dolayısıyla, amonyak gübresi, bitkilerin azot miktarından daha sınırlı olmasına rağmen, bitkilerin iki, üç veya dört kat miktarda azot ve orantılı miktarda mineral madde emmesini sağlar:

Bu durumlarda ürün miktarı, topraklarda bulunan beslenmenin

*mineral elementlerinin sayısı ile tartışmasız orantılıdır. Toprağın ekim yani tarım yoluyla tüketilmesi, bu miktarın ya da toprağın yıllık olarak yetiştirilen ürünle elde ettiği toplamın bu kısmıyla doğru orantılı olduğunu ortaya koymaktadır.*⁶²

Her gerekli besin mahsul verimini artırmak için yeterli olmalıdır. Mineral maddeler topraktan azotla birlikte alındığında, toprağa geri verilmesi gerekir. Bitkilerin büyümesinin, topraktaki miktarı en az olan, yani inorganik maddelerle şartlandırılmış olması şartıyla, Liebig'in yasasının çekirdeğini oluşturmaktadır.

Agricultural Chemistry'nin dördüncü baskısında Liebig, mineral toprak bileşenleri eksikliğinden dolayı olası toprak yorgunluğundan bahsetmektedir. Bunun modern tarıma olan eleştirel dönüşüyle bir ilgisi bulunmamaktadır; çünkü söz konusu stratejik olarak nitrojen teorisine karşı mineral maddelerin önemini vurgulamayı amaçlıyordu. Bu tutum, "stratejiktir" çünkü toprağın tükenme tehlikesinin kendi mineral teorisi ile kolayca aşılabileceğine inanıyordu. Kimyanın, örneğin hayvan dışkısının daha verimli bir şekilde kimyasal gübrelerin yerini almasını talep ederek, tarıma yeni olanaklar yaratması gerekliliğinde ısrar etmektedir. Kimya bilgisini göz önünde bulundurduğunda ideal kimyasal gübrelerin kitlesel üretimindeki zorlukları anlamıştır.⁶³ Sonuçta Liebig, sadece bir kimyager değil, kapitalist bir kimyasal gübre üreticisi idi (üstelik patentli bir gübre üreticisiydi) ve mineral teorisinin artan etkisi, servetinin artmasıyla sıkı sıkıya bağlantılıydı.

On Theory and Practice in Agriculture adlı eserinde yer alan iddiasını göz önüne alarak Liebig'in çıkarlarına dikkat etmemiz gerekmektedir:

*Bu durum tarımda tam bir devrimdir. Çiftlik bahçesinde kullanılacak gübre tamamen dışlanıp mahsulden uzaklaştırılan tüm mineral bileşenleri, mineral gübresinde restore edilecektir. Böylelikle, her zamanki rotasyonlar sona erecektir. Gübreleme, çiftçinin isteğine veya gereksinimine göre, aynı tarlada, kesintisiz ve yorgun olmadan, aynı mahsulü, yonca, buğday veya başka herhangi bir şekilde yetiştirme araçlarını sağlamaktadır.*⁶⁴

Liebig, 1855’te yayınlanan *Principles of Agricultural Chemistry* adlı eserinde de kaleme aldığı gibi benzer bir gelecek öngörmektedir:

Çağımızda, bilimsel tarımcılığın dikkatini çeken sorun şudur: ekinlerin rotasyonunun yerini almak, uygun bir gübrelemenin rotasyonunu değiştirmek, bulunduğu yere ve özel amacına göre hangi tarlalar için mümkün olacaktır? Aynı toprağın üzerinde kesintisiz bir şekilde, toprağa zarar vermeden yetiştirmeyi başarsa, çiftçinin emekleri ne kadar da basitleştirilen bir konuma gelmektedir!⁶⁵

Liebig’in on dokuzuncu yüzyıldaki tarımsal devrime dair bakış açısı, kimyasal gübre sayesinde ne yanıltır ne de ürün rotasyonu gerektirecektir.⁶⁶ Hatta Liebig, kendi mineral gübresinin değerlerini vurgulamak için Lawes ile Gilbert aleyhindeki iddiasını bile keskinleştiriyor. Bu polemikte aşırı mineral değerinin değerlendirilmesini görmek bir zorluk doğurabilmektedir. Gelecekteki bazı kimyasal gübreler, tarımsal esnekliğin tamamlanmasına izin verecek, böylece kapitalist çiftçi, toprağın doğal özelliklerinden bağımsız olarak, pazarın taleplerine ters düşmeden ve ürün rotasyonu olmadan pazarın taleplerine cevap verebilir. Tarımsal üretimdeki doğal sınırların bu saf ihmali, doğal özellikleri ve özellikleri, insanların keyfi olarak değiştirebilecekleri pasif ortamlar olarak ele alan modern bilimin kibirinden başka bir şeyi yansıtmamaktadır. Yeni teknoloji bu pasif doğayı özgürce dönüştürebiliyorsa, ihtiyacımıza göre ciddi bir ekolojik araştırma için yer yoktur.

Bu nedenle, Liebig’in toprakların tükenmesi ile ilgili uyarısına rağmen, modern tarımın soygun uygulamasına ilişkin bir eleştiriyi 1850’lerin sonlarına kadar geliştirmemiş olması şaşırtıcı değildir. Dolayısıyla, çalışmalarının modern tarımın olumsuz sonuçları ile ilgili olarak Marks’a ilham vermesi makul olmayacaktır, çünkü *On Theory and Practice in Agriculture* adlı eserin baskın tonu hâlâ, kimyasal gübrenin seri üretimi yoluyla doğal limitlerin aşılması mahiyatını tanımaktadır. 1860’ların başındaki Karl Marks, toprakların tükenmesi sorununu belirtmiş olsa bile, 1861-63 yılları arasında kaleme alınmış olan Ekonomik El Yazmaları bazen ilerici sermaye güçlerinin iyimser bir görüntüsü olarak nitelendirilebilmekte-

dir. Liebig'in, doğal sınırların doğa bilimleri yoluyla keyfi bir şekilde manipüle edilmesine ilişkin iyimser fikrini okuduktan sonra, Marks'ın ekonomik yazılarında kapitalist üretimin yıkıcı etkilerine dair ayrıntılı bir yansıma henüz yoktur. Bu nedenle, Marks'ın 1863'ten önce Liebig'i okumasının modern tarıma karşı gerçekten eleştirel bir tavır içermediği sonucuna varmak güvenlidir. Ancak, bu durum Kapital'de değişmektedir. Dolayısıyla bu değişim, Agricultural Chemistry'nın yedinci baskısının, Karl Marks'ın metabolik çatlak hakkındaki eleştirisini geliştirmesinin ne kadar belirleyici olduğunu göstermektedir.

MODERN TARIM ÜZERİNE OLAN ELEŞTİRİNİN ORTAYA ÇIKIŞI

Karl Marks, 1865 ila 1866 yılları arasında zirai kimya üzerine yazılmış olan metinleri daha yeni okurken okurken, Kapital'in üçüncü cildinde yer alan toprak rantına ilişkin bölüm hazırlığı sırasında, politik ekonomisinin gelişimi için Liebig'in teorisini tamamen doğrulayan keşiflerini bütünleştirmiştir.⁶⁷ Elbette Karl Marks, London Notebooks (Londra Defterleri)'ta azalan verimler yasasını başarıyla eleştirdiğine inanıyordu. Yukarıda da görüldüğü üzere Marks, toprak yorgunluğunun somut gerçekliğinden haberdardı; lakin bu yorgunluğun özelliklerinin bilincinde değildi. Karl Marks, gelecek açısından tarımsal gelişme konusunda iyimser bir görüş tutmaya meyilliydi.

Karl Marks, David Ricardo'nun geliştirdiği yasada (azalan verimler yasası) geçerliliğin ortaya çıkmasına neden olan, toprak verimliliğinin sosyalliğini, onu belirleyen tüm sosyal ve teknik ilişkilerin bütünlüğünü araştırmamıştır. Lakin, toprak rantı üzerine yazılar yazdığında, Marks bu konuya daha fazla odaklandı. Bu noktada Marks, öncelikle kapitalist tarım biçimini ele aldı; yani, yabancılaşmış sermaye mantığının, üretimin tamamının temel koşulu olarak, insanlar ile doğa arasındaki tarih-ötesi evrensel metabolizmayı nasıl değiştirdiğini hatta tahrip ettiğini ele almıştır. İnsanlığın kendine özgü insan-sosyal türlerini yeniden üretebilmek için doğası üzerinde çalışılması ve dönüştürülmesi gerekir. Bununla birlikte, herhangi

bir somut gerçekliğin bakış açısından bakılan ve yalnızca tarih-ötesi bir biçimde bakılmayan emek süreci, her zaman belirli bir üretim ilişkileri kümesiyle ilişkili belli bir belirleyici tarihsel ekonomik biçimi alır. Bu, insanların kapitalist olarak oluşturulmuş sosyal ilişkiler altında çevreleriyle olan metabolik etkileşimi gerçekleştirme şeklini yansıtır.

Karl Marks’ın Kapital’i, kapitalist emek biçiminin, yani “ücretli emek”in, değerlendirilmesinin mantığına göre emeğin maddi boyutlarını radikal bir biçimde dönüştürdüğünü ve yeniden düzenlediğini ortaya koymaktadır. Soyut emeğin egemenliğini, emeğin gerçekliğin diğer temel somut yönlerinden şiddetle soyutlayan ve insanları sermayenin altındaki resmi ve gerçek bir sübvansiyon yoluyla nesneleştirilmiş bir kişileştirmeye dönüştüren tek değer kaynağı olarak ortaya çıkar. İnsan faaliyetini sermaye mantığına yerleştirme süreci, işçi çalışmalarında, fazla çalışma, zihinsel ile fiziksel bozukluklar ve çocuk işçiliği gibi, işçilerin yaşamlarında, “Çalışma Günü” ve “Makine ve Büyük Ölçekli Sanayi” başlıklı bölümlerde Karl Marks tarafından açıklandığı gibi çeşitli uyumsuzluklara neden olmaktadır. Sermayenin bu egemenliği, fabrikada emeğin yeniden örgütlenmesinin ötesine geçiyor, çünkü metalaşma alanı tarımı kapsayacak şekilde genişliyor.

Sonuç olarak, insanlar ile doğa arasındaki doğal metabolik etkileşimi bozarak materyal dünyasında çeşitli uyuşmazlıklar yaratır. Bu nedenle, Karl Marks’ın zirai kimya konusundaki defterlerinin de ilgisini çeken bu unsurları yansıtmaması tesadüf değildir. Marks, kapitalizm altındaki maddi dünyanın bu tür yıkıcı dönüşümleriyle baş etmek adına tekrar tekrar çalışmıştır.

Karl Marks’ın 1856 ila 1866 yılları arasında yapmış olduğu alıntıları, Agriculture Chemistry’nin yedinci baskısının amaçları adına Liebig’in niçin özellikle anlayışlı olduğunu belgeliyor; çünkü Liebig, kitabının bu baskısına ait yeni “Giriş Bölümü”nde argümanlarını değiştirip modern tarımın soygun sistemi eleştirisini pekiştirmiştir. Liebig, fazla vurgulanmış bir iyimserlik yaşadı ve Avrupa medeniyetinin çürümesi konusundaki uyarısını da sürdürdü. Görüldüğü gibi, Liebig’in tarımsal kimyası, topraktan çıkarılan bütün besin

maddelerinin bitkilerle doldurulması zorunluluğu ile karakterizedir. Tek başına doğanın yıllık olarak bu kadar çok miktarda besin çıkarıldığında yeterli miktarda inorganik malzeme sağlayamamasından ötürü Liebig, kimyasal mineral gübrelerin kullanılması- nı savundu. 1840'larda, fabrikada seri kimyasal gübre üretiminin gelecekteki olasılığı konusunda hala iyimser olmasına rağmen, 1860'larda Liebig, bu eski tezini göreceli olarak ele alıp çalışmıştır (uygulama anlamında).

Karl Marks'ın yapmış olduğu alıntılar, Liebig'in toprakların tükenme mekanizması hakkındaki açıklamalarını dikkatle takip ediyor ve kapitalist üretim tarzı nedeniyle insanlar ile doğa arasındaki metabolizmanın bozulmasının somut gerçeği hakkında rapor veriyor. Liebig, üretimdeki öngörüsüz artışın toprak soygunundan başka bir şey olmadığını savundu:

Bu nedenle, drenaj ve gübreleme gibi yollarla toprağın iyileştirilmesi amaçlanmaktadır ve mahsullerin artışının, doğal yasalar nedeniyle dayanıklılığa sahip olamayacağı anlaşılmaktadır. Topraktaki besin maddesi zenginleştiği için değil, onları daha çabuk daha fakir hale getiren tekniklere dayandığından daha fazla miktarda ürün elde edilmiştir.⁶⁸

Çiftçi, karını ve toprak rantını azami seviyeye çıkarmak için toprağı ne kadar çok kullanırsa, toprak verimliliğinin korunması o kadar zorlaşır. Modern tarım topraktan olabildiğince çok toprak besin maddesi alır – *yerine koymadan*. Liebig doğal ikmal yasasının ihlalini insanlık suçu olarak şiddetle eleştirdi:

Bugünün neslinin onları yok etme hakkına sahip olduğuna inanıyorsa, doğanın en rasyonel kanunlarından birinin ihlalidir; toprağın aşırı kullanımı. Bu durumu şimdiki nesli mahveder. Ancak toprağın içerisinde tuttuğu şey, bugünün kuşağının zenginlikleri değildir, çünkü topraktan elde edilecek mahsul gelecek nesillere aittir.⁶⁹

Modern sosyal iş bölümü, Liebig'in önceden de bildirdiği gibi, bitki beslenme döngüsünü bozar:

“Her toprak” kaçınılmaz olarak “yalnızca mahsüllerini sürekli ihraç ederek değil, aynı zamanda büyük şehirlerde biriken metabolizma ürünlerini [Stoffwechsel] boşa harcayarak da daha kısır hale gelecektir.”

Liebig, daha sonra şöyle devam etmektedir:

“Herkes için emeğin kademeli olarak gerçekleştiği, ancak bu durumun toprağı sürekli olarak fakirleştirdiği ve sonunda da tüket-tiği açıktır.”⁷⁰

Marks’ın, Kapital adlı eserinin ilk cildinde, doğa ile insanlık arasındaki metabolik etkileşimin bozulma eleştirisi bu bölümlere dayanmaktadır. Liebig’e göre, şehirlerdeki nüfus artışı, tarımsal ürünlere yönelik kırsal kesimden gelen talebi artıran sanayileşmenin bir sonucudur; bununla birlikte, gıdada bulunan mineral maddeler orijinal toprağa geri döner, ancak nehirlerle de kanalizasyon olarak akar. Liebig, “Büyük Britanya’nın 29 milyon nüfusu için gerekli gıdaları üretmediğine dair korkunç gerçeğe” işaret ediyor ve “İngiltere’nin çoğu yerine su rezervlerinin yerleştirilmesinin, gıda üretebilecek malzemelerin her yıl üç buçuk milyon insan için geri dönüşü olmayan bir kayıpla sonuçlandığını savunuyor.⁷¹ Liebig, “tarım ve uygarlığın ilerleyişinin” kentsel kanalizasyonlar sorunu ile bağlı olduğunu savunuyor.⁷²

Beslenme döngüsü kesintiye uğradığından, kısa süreli bakım veya gübre ilavesiyle toprak verimliliğinin artırılması gerekir. Guano ve kemik şeklindeki gübre, büyük ölçekli üreticiler yüksek üretim maliyetlerini karşılayabildikleri sürece, yabancı ülkelerden İngiltere’ye ithal edilmektedir. Buradaki sorun, İngiltere’nin gübre ithalatının yabancı ülkelerde sürdürülebilir tarım koşullarını yok etmesinden, uzun mesafeli gübre taşımacılığının doğal ve sosyal metabolizmadaki çatlakları derinleştirmesidir:

İngiltere, bütün ülkelerin üretkenlik koşullarını çalmaktadır; Leipzig, Waterloo ve Crimea savaşlarını zaten bu hususta yaptı. Bununla birlikte İngiltere, Sicilya’nın yeraltı mezarlarında birikmiş birçok neslin iskeletlerini kullandı. Ve hala yılda üç buçuk milyon insandan oluşan nesiller için gıdaları imha ediyor. İn-

giltere'nin, Avrupa'nın boğazına ve hatta dünyaya vampir gibi takıldığını ve kendi kendine gerçek bir zorunluluk veya kalıcı bir kazanç olmadan can damarını emdiğini söyleyebiliriz.⁷³

Liebig, İngiltere'deki emperyalist soygun yönetimi sistemini, çözümün tüm insanlık için belirleyici olduğu spesifik modern olaylar olarak sorunsallaştırmaktadır.

Bu noktadan hareketle, Liebig'in daha önceki iyimserliğindeki tondaki değişimin olduğu açıktır. Artık, Liebig, Modern tarımın gelişmesinde, yıkıcı üretim sistemini tanımaktadır. Liebig'in yapmış olduğu eleştirinin, azalan verimler tehdidine karşı uyarması dikkat çekicidir, ancak bu fenomeni (yasaı) yalnızca tarihi olmayan bir yasa olarak değil, modern bir yasa olarak da analiz ettiği için tezini Ricardo'nun tezinden farklılaştırmaktadır. Karl Marks'ın Liebig'in teorisini çekici bulmasının nedeni bu konuda yatıyor. Marks'ın Ricardo ve Malthus üzerine olan eleştirisi, artık teknoloji ve doğa bilimlerinin uygulanması yoluyla üretici güçlerin gelişiminin iyimser tahminine dayanmamaktadır. Marks'ın politik ekonomi üzerine olan eleştirisine uygun olarak, Ricardo'nun "hukukuna" genel bir geçerliliği sağlayan tarihsel açıdan spesifik ilişkileri ortaya koymaktadır. Karl Marks, doğa bilimleri ile kapitalizmde teknolojinin kâr odaklı gelişiminin toprağın tükenmesi ve doğal kaynakların kıtlığı gibi beklenmedik ve yıkıcı sonuçlara neden olarak nasıl sona erdiğini kesin olarak incelemektedir.

Ayrıca, Karl Marks'ın Johnston'ın *Notes on North America* adlı eserinden 1865 yılında yaptığı alıntıları, Liebig'den yaptığı alıntılarla aynı tonu yansıtıyor. 1851'de *The Economist* ve Carey'nin kitaplarındaki iki makaleyi okuduğunda Marks, Kuzey Amerika'daki toprakların tükenmesine özel bir dikkat göstermedi. Ancak, Karl Marks, 1865 yılından, Liebig'in *Agricultural Chemistry* adlı eserinde bu konuda yazılan bir cümleye dikkat edip alıntıda bulunmuştur. Soygun tarımının doğal seyri, Kuzey Amerika'dan daha büyük bir ölçekte yapılmamıştır. Carey gibi Liebig de Kuzey Amerika'da toprakların tükenmesi hakkında yazıyor:

Kuzey Amerika'daki tarım tarihi bizi, mısır veya ticari ürün

mahsullerinin kesintiye uğramadan veya gübreleme yapmadan elde edilebildiği sürenin ne kadar kısa olduğunu kanıtlayan tartışılmaz gerçeklerle tanışmamızı sağlamıştır. Birkaç kuşaktan sonra, toprakta binlerce yıldır biriken fazla bitki besinleri tükenmekte ve kârlı mahsuller gübresiz elde edilememektedir. Washington’daki Temsilciler Meclisi’nde Vermont’tan gelen delege Morell, Connecticut’a, Massachusetts’e, Rhode Island’a, New Hampshire’a, Maine’e ve Vermont’a 10 yıl boyunca 1840’tan 1850’de buğday üretiminin, önceki bir döneme göre yarı yarıya, patateslerin üçte biri oranında azaldığını belirtmiştir; Tennessee, Kentucky, Georgia ve Alabama’da ve New York Eyaletinde mısır ekinleri de yarı yarıya azalmıştır.⁷⁴

Liebig’in bu argümanı, genel olarak seyahat raporlarından kaçınmasına rağmen, Karl Marks’ın Kuzey Amerika’daki gerçek tarımsal durumu incelemek için Johnston’ın *Notes on North America*’yı tekrar okumasının gerekliliğinin altını çizmektedir. Bu kez de Marks, kendisinin “Kuzey Amerika’da [toprak] tükenme sistemi” olarak adlandırdığı soygun kültüründen dolayı toprak verimliliğinin azalmasını tanımlayan pasajlara açıkça odaklanmıştır:

Aslında, Kuzey Amerika’nın pazarlarında topraktan alınabilecek her şeyin satılması bu durumu özetler; çünkü toprak verimliliğini sağlamak adına toprağın iyileştirilmesi için ürünlerin ikmali yapılmamaktadır.⁷⁵

1850’lerde, Karl Marks, London Notebooks (Londra Defterleri)’ta yer alan Carey’nin benzer açıklamalarından alıntılar yapmaz; bunun yerine Johnston’ın raporunu dikkatlice takip eder:

Bununla birlikte, sadece topraklarını iyi yöneterek daha makul tarımı yürütmek için kâr elde etmek isteyen karlı Amerikalı çiftçiler için hiçbir motivasyon yoktu, çünkü dikkatsiz ve uygunsuz tarım alışkanlıkları ortaya çıkmıştı. Yeni arazileri temizlemek ve yok etmek, eskileri yenilemekten daha ucuz ve daha kârlıydı.⁷⁶

Sonuç olarak, çiftçiler aynı zamanda topraklarının gelecek nesiller için verimliliğini korumak veya geliştirmekle de ilgilenmiyor:

*Mal sahibi, satış yapmayı umarak, hala daha batıya giderek, kendisi ve ailesi için daha iyisini yapabileceğini düşünerek, bir fiyat belirlemiştir.*⁷⁷

Bu durumda, toprağın uzun süre iyileştirilmesi adına ciddi bir girişim yoktur ve çiftçiler arasında baskın olan şey, asılsızlık ve cehalettir:

*Kanada'da, Kuzey Doğu Amerika'nın diğer bölgelerinde olduğu gibi, uzun süredir Avrupalı yerleşimcilerin tarımsal uygulamaları altında, aynı değişim [yaşanıyor]. Her yerde uygulayıcılar adına asılsızlık, cehalet ve alaycı bir ruh, aynı sonuçlara, toprağın iyi buğday mahsulleri üretme kabiliyetinin veya düzeninin azaltılmasında da yol açtı. Üretkenlik ruhu, her yıl Avrupa endüstrisinde azalan bir tema haline gelmektedir.*⁷⁸

Johnston, Kuzey Amerika'daki sistemin er ya da geç tamamen tükenmeye yol açacağı sonucuna varmıştır.⁷⁹ Johnston'ın kitabına değinen Karl Marks daha sonraki süreçte kaleme aldığı yazısında toprağın hızlı tükenmeye olan eğilimi hakkında yazıyor:

*Bu yüzeysel yetiştiriciliğin olasılığı, elbette, yeni toprağın verimi ile ters orantılıdır ve ürün ihracatı ile de doğrudan orantılı olarak hızla tükenir.*⁸⁰

Tarım, “özel mülkiyet tekeli” altında, kar hesaplaması esasına göre yapıldığı sürece, sadece toprağın sömürüsünün kısa vadede daha kârlı olması nedeniyle, soygun uygulaması işçilerin zihinsel ve fiziksel koşullarına önem vermeden yoğun ve yoğun emek gücünden istifade ederek toplum üzerinde hüküm sürmektedir. Sermaye, işçilerin hayatlarını kısaltan emek gücünün erken tükenmesini telafi etmediğinden, toprağın doğal verimliliği üretkenlik adına sermayeden bağımsız olarak kabul edilip, tahribatı ve kirliliği için tazminat gereksiz görünmektedir. Dolayısıyla, sermayenin hem emek gücünden hem de doğal güçlerden olabildiğince çabuk faydalanma eğiliminde olduğu ve gelecekteki sonuçları hakkında bir fikrinin olmadığı söylenebilir. Sermaye, yalnızca sürdürülebilir üretim için maddi koşulları baltalayarak doğal dünyanın sınırlarını görmezden gelmektedir.

Bununla birlikte Karl Marks, Johnston’dan belirleyici bir noktada farklılık gösterir. Kapitalist tarım biçiminin bu derin çelişki ile karşı karşıya kalması noktasında, örneğin Johnston (!) gibi oldukça muhafazakâr tarım kimyagerleri, özel mülkün her iki tarafa gerçekten rasyonel tarıma karşı önlenemez engeller koyduğunu itiraf ediyor.⁸¹ Johnston’ın çalışmasına değer vermesine rağmen, Marks onu “muhafazakâr” olarak görüyor, çünkü Johnston, rasyonel tarımın gerçekleştirilmesinin önündeki engelleri hissediyor, ancak bunu kapitalist üretim tarzının içkin çelişkilerinin bir tezahürü olarak değil, bireysel çiftçilerin eğitim eksikliği doğrultusunda öznel yetersizliğin bir tezahürü olarak görüyor. Johnston art arda mevcut durumu gerekli, ancak geçici bir kötülük olarak haklı çıkarmaya çalışmaktadır:

*Bu vahşi yaşam ve yeni toprak tüketen çiftçiler sınıfının göçü, yeni bir ülkenin kırsal alandaki ilerlemesinde bir zorunluluktur.*⁸²

Soygun uygulamasına çözüm, kapitalist üretim tarzının kaldırılması yerine, tüm toprakların devlet yönetimi olacaktır. İlginç bir şekilde, bu sistem altında yorucu tarımın durumuyla ilgili açıklamalara odaklanan Karl Marks, yukarıda belirtilen pasajdan hemen önce alıntılarını durduruyor ve muhafazakâr tarım kimyagerinin boşuna, daha rasyonel bir tarımsal sisteme girme olasılığını vurguladığı diğer geçitleri görmezden geliyor.

Açıkçası, Marks, 1850’lerde Liebig ve Johnston’dan elde ettiği bir fikir olan “rasyonel kültür”ün önemini kabul ediyor. Karl Marks, Kuzey Amerika’daki ilkel tarım devleti değil, Amerikalı çiftçileri topraklarını terk etmeye zorlayarak, artık daha fazla kar üretmediklerinde batıya gitmeye zorlayan bu kadar rasyonel tarım biçimini önleyen kapitalist üretim ilişkilerini açıkça açıkça ortaya koyuyor. Sermaye aslında doğanın üretici gücünü özgürce kullanma “teknikleri” ile bir soygun ekonomisi sistemi oluşturur; Liebig’in de yazdığı gibi: *ham bir soygun, soygun tekniklerini geliştirir.*

Kuzey Amerika’da toprağın tükenmesi, tam olarak kapitalizmin gelişmesindeki kökende yatmaktadır. Bu durum, Karl Marks’ın The Economist’te Johnston’a karşı yazdığı gibi, kapitalizm öncesi

tarımın geri kalmış olmasından kaynaklanmıyor. Marks, bu durumu Kapital adlı eserinde açıkça belirtmektedir:

Toprağın verimliliğini belirli bir süre boyunca arttırmada kaydedilen ilerlemeler, bu üretkenliğin daha uzun ömürlü kaynaklarını yok etme yönünde bir sağlanan ilerlemedir.

Dolayısıyla, popüler soygun uygulaması belirli bir modern üründen başka bir şey değildir ve Karl Marks, Kuzey Amerika örneğini kapitalist üretimin yıkıcı boyutunun tezahürü olarak nitelendiriyor:

Bir ülke geniş ölçekli sanayiden, gelişiminin arka planı olarak ne kadar ilerlerse, Birleşik Devletler'de olduğu gibi, bu yıkım süreci o kadar hızlı gerçekleşir. Bu nedenle, kapitalist üretim, toprak ve işçinin esas kaynaklarını, aynı anda zedeleyerek, yalnızca üretimin sosyal üretim sürecinin tekniklerini ve derecesini geliştirir.⁸³

Bu yıkıcı süreç, sermaye birikimi ile küresel çapta genişlemektedir.⁸⁴

EKOLOJİK EMPERYALİZM VE KÜRESEL KRİZLER

Doğal güçlerin tükenmesine karşı muhtemel bir önlem konusunda Karl Marks, Kapital adlı eserinde şunları kaleme almıştır:

İşçi sınıfı hareketinin günlük tehdit edici ilerlemesi dışında, fabrika işçiliğinin sınırlandırılması, İngiliz alanlarının guano⁸⁵ ile gübrelenmesini zorlayan aynı zorunluluk tarafından belirlenmiştir. Aynı kör istek, bir durumda toprağın tükenmiş olması, diğer durumda da milletin hayati gücünün köklerinde tutulmasını sağlamasıydı. Periyodik salgınlar, bu noktada Fransa ve Almanyadaki azalan askeri yükseklik standardı açısından açık konuşmaktadır.⁸⁶

Karl Marks, normal bir iş gününün içeriğini işçiler için harcayabilir zamanlarını uzatan önemli bir kazanç olarak görmektedir. Kapitalistler, sınıf çıkarlarından dolayı bu düzenlemeyi kabul etmek zorunda kalırlar; aksi takdirde, işçi sınıfının yeniden üretimi ve

sermaye birikimi imkânsız olurdu. Benzer bir şekilde, İngiliz çiftçi ek maliyet gerektirse bile guano’yu toprak verimliliğini sürdürmenin bir aracı olarak kullanmaya itilmektedir. Bu gübreleme gerçek bir ilerlemeyi temsil etmez, ancak kapitalist tarımdaki çelişkileri derinleştirir. Burada, kapitalist üretimin sınırı, her zaman verimli ve sorunsuz sermaye birikimi hedefine getirilen çeşitli zorlukların üstesinden gelse de, açıkça kendini gösterir. Liebig’in soygun tarım üzerine olan eleştirisi, Karl Marks’ın çalışmasını kuramlaştırmasına katkıda bulundu.

Guano, Güney Amerika’ya özgü deniz kuşları dışkısidir. 1802 yılında Alexander Humboldt, Peru’da kısa süreli kalışı sırasında, guano’nun tarımda yerliler tarafından kullanıldığını fark etti. Guano’nun Avrupa topraklarını iyileştireceğini umarak Chinha Adaları’ndan bazı örnekleri Avrupa’ya götürdü. Soruşturma evresi, guanonun etkinliğini doğruladı. Bundan sonra, guano, zengin fosforik asit, azot ve potas içeriği sayesinde toprak yorgunluğuna karşı üstün bir koruma olarak kabul edildi. On dokuzuncu yüzyılda, guano adlı bu dışkı büyük ölçüde adalardan çıkarılarak Avrupa’ya ihraç edildi. Bu sistem iyi çalıştı, ta ki guano rezervi tamamen yağlanıncaya kadar.

Liebig, modern tarımı, Agricultural Chemistry adlı eserinin yedinci baskısında daha kritik bir şekilde kavramaya başladığında, bu yeni doğal gübrenin etkinliğini azaltmaktadır. Bu hususta Liebig, guanoya bağımlılığın toprak verimliliğini korumaya katkıda bulunmadığını, aksine insanlar ile doğa arasındaki metabolik etkileşimi genişlemiş bir ölçekte bozduğunu belirtti. Agricultural Chemistry’nin dördüncü baskısında, guano ve kemiklerin kullanılmasını, gerekli bitki beslenmesini sağlamada etkili bir yol olarak gördü.

Johnston’un uzun mesafeli ithalat nedeniyle kolay bir tarımsal reform aracı olarak guano ve kemikleri önerdiği gibi Liebig, *Karl Marks’ın London Notebooks (Londra Defterleri)*’ta belgelendiği üzere, guano’nun gübre olarak kullanımı hakkında yazmıştır:

En zengin mahsulü elde etmek için sadece kum ve kilden oluşan bir toprağa az miktarda guano eklemek yeterlidir. Toprağın kendisi (Peru kıyılarındaki) en küçük organik madde

*partikülünü içermez ve kullanılan gübre, az miktarda toprak tuzuyla birlikte yalnızca amonyanın üre, fosfat, oksalat ve karbonatından oluşur.*⁸⁷

Liebig'in yüksek guano değerlendirmesi anlaşılabilir bir noktadadır çünkü guano'nun mükemmel etkisi inorganik maddelerinden gelmektedir ve Liebig'in mineral teorisinin doğruluğunu kanıtlamaktadır. Guano, Peru sahillerinden büyük bir hevesle toplanıp adeta bir kurtarıcı olarak Avrupa topraklarına dağıtıldı. Guano'nun İngiltere'ye ihracatı hızla arttı ve 1859'da yıllık 286.000 tona ulaştı. Ancak, bu hala tarımda kaybedilen topraktaki mineral maddelerini doldurmaya yetmedi.

Guano rezervinin azlığı, Karl Marks'ın Agriculture Chemistry adlı eserin yedinci baskısını referans aldığı gibi, 1850'lerin başında keskin bir şekilde hissedildi:

*Peru sahilinde konuşlanmış olan Amiral Moresby, 1853 yılında İngiliz Hükümeti'ne, Chinha Adaları da dâhil olmak üzere yaptığı araştırma ve kayıtlara göre, o zamanki guano rezervinin 8,600,000 ton veya 172 milyon kilowatt olduğunu bildirdi. O zamandan beri, yılda 3 milyon kilowatt (150.000 ton) yalnızca İngiltere tarafından - ve hatta ABD tarafından - ithal edildi. Bu nedenle, Moresby, ihracatın ılımlı bir şekilde hesaplanmasıyla, bu adaların, İngiliz pazarında sekiz veya dokuz yıl içinde satılabilecek kaliteli guanodan tükeneceğini açıkladı.*⁸⁸

Liebig'in Agriculture Chemistry'nin yedinci baskısında kaleme aldığı yeni "Giriş Bölümü", Moresby'nin raporundan dokuz yıl sonra yayınlandı. Bu nedenle Liebig'in, guano'ya karşı aşırı bağımlılık konusunda uyardığı yeni pasajlar eklemesi makul bir durumdur. Bitki besinleri döngüsündeki derin metabolik çatlak, kasaba ve kırsal bölgeler arasındaki düşmanlık nedeniyle var olduğundan, ithal edilen gübre kullanımı, toprakların tükenmesi sorununa bir çözüm sağlayamaz; en iyi çözümle sorun ertelenebilir. İngiliz tarımı, doğal kaynaklarından art arda fedakârlık yaparak buğday yetiştiriyordu, sonuçta, guano ithalatı, insanlar ile doğa arasındaki metabolizmanın bozulmasını yoğunlaştırdı.

Toprağın tükenmesi tehdidi, İngilizleri ve Amerikalıları, önce Chinha Adaları yakınında ve daha sonra da Güney Amerika’daki diğer adalarda yeni guano ve güherçile rezervleri için çaresiz bir arayışa sürüklemiştir. ABD Kongresi, 1856’da, guano rezervlerine sahip düzinelerce adanın kendi toprakları olarak eklenmesini onaylayan “Guano Adaları Yasası” için oy kullandı. Bu guano soygunu, marjinalleşmiş alanların yanı sıra Chinha Adaları Savaşı’nın (sözde Guano Savaşı) ve Pasifik Savaşı’nın neticesinde bu bölgenin yoğun bir ekonomik sömürüsüyle sonuçlandı. Ayrıca, çevre düzenlemesindeki düzensiz kapitalist üretim, insan emeğinin guano’nun çıkarılmasında, orijinal nüfusun ve diğer sömürgelerden gelen insanların şiddetli baskısı altında büyük ölçüde sömürülmesine neden oldu. Sömürgeci tahakküm altında, yalnızca Aborijin halkı değil, aynı zamanda Çin’in emekçileri de köleleştirildi ve bu insanlar iş ile yaşamın acımasız koşullarına maruz kaldılar. Orijinal yani ana ekosistem de büyük ölçüde değiştirildi. Örneğin, penguenler, guano yamaçlarında yuva yaparlar, böylece guano rezervuarlarının hızlı bir şekilde sömürülmesi kaçınılmaz olarak onları yok olma tehdidi altında tutar. Bir bütün olarak, guano soygun sistemi belirli bir süre içerisinde devam etti. Guanoların çıkarılması sırasında yuvaları tahrip olduğu için deniz kuşlarının sayısı azaldı ve bu nedenle guano artık çoğaltılmadı.

Doğal kaynakların kıtlığı ne kadar acil olursa, guano örneğinin açıkça gösterdiği gibi daha şiddetli emperyalist politika olur. Ne var ki, emperyalist tahakkümün egemenliğinin yaygınlaşması, doğal kaynakların sömürülmesine neden olarak hızlandığı için süreç, kısır bir döngüye girer. Bu ekolojik emperyalizm nedeniyle, derin metabolik çatlak tüm dünyaya yayılır.

Hem İngiltere hem de ABD tarafından uygulanan “guano emperyalizmi” ile örneklenen kapitalist rekabette doğal olarak, çevre ülkelerdeki doğal kaynakların ve işçilerin şiddetli sömürülmesi, Peru’daki guano açısından bir huzursuzluk ile sonuçlandı. Yine de, bu durum, bu iki zengin ülkede toprak verimliliğindeki düşüşü engellemedi. Soygun sistemi basitçe, üretim döngüsünü deforme ederek üretimin evrensel materyal koşulunun bozulmasına neden

oldu. Kuzey Amerika, çok miktarda Güney Amerika guanosu ithal ettikten sonra, İngiltere'ye buğday ihracatı sona erdiğinde, Carey ve Johnston'ın da bildirdiğine göre Amerikan toprakları tükendi.⁸⁹ İngiltere'ye ihraç edilen ve bitkiler tarafından absorbe edilen inorganik maddeler Amerikan veya İngiliz topraklarına geri dönmemiştir; Londra'da yaşam kalitesinde çarpıcı sonuçlara neden olacak şekilde kanalizasyon olarak Thames Nehri'ne aktı. İngiliz kapitalizmi, uzun mesafeli taşımacılıkta hızla gelişerek, daha fazla guano, kemik, buğday ve et ithal etse bile, mevcut israf etme sistemi uzun vadede güçlkle varlığını sürdürdürebildi;⁹⁰ küresel kapitalizmin gelişmesiyle birlikte, yalnızca toprağın çölleşmesini hızlandırdı.

Bu bağlamda, “ekolojik emperyalizm” sorununun Güney Amerika ile sınırlı olmadığını vurgulamak önemlidir. Karl Marks, kapitalizmdeki uluslararası ticaretin genel tehlikesini, toprak verimliliğinin tahrip olması nedeniyle, bu referansta, Kapital'in 3. Cildinde yer alan Liebig'in makalesinde de belgelendiği üzere, toprak verimliliğini tahrip ettiğini öne sürmektedir:

Öte yandan, büyük ölçekli arazi mülkiyeti, tarım nüfusunu sürekli azalan asgari bir konuma indirmekte ve büyük kentlerde bir araya toplanmış sürekli büyüyen sanayi nüfusu ile karşı karşıya kalmaktadır; bu şekilde, sosyal metabolizma ile toprağın doğal yasalarının öngördüğü doğal metabolizma arasındaki karşılıklı bağımlı süreçte onarılamaz bir yarışı tetikleyen koşullar üretir. Bunun sonucu toprağın canlılığının tükenmesidir ve ticareti bu yıkımı tek bir ülkenin sınırlarının çok ötesine taşımaktadır.⁹¹

Karl Marks yalnızca ayrıntıya girmeden ilgili bir olguyu kaydettiğinden, bu bölüm daha fazla inceleme gerektirmektedir.

Marks, yalnızca büyük şehirlerdeki nüfusun toplanmasına değil, aynı zamanda uluslararası ticaret nedeniyle toprakların çölleşmesine de işaret etmektedir. Marks, sınırlı kaynakların uluslararası sömürüsünü kapitalizmin normal döngüsü olarak kabul etmektedir. Bu içgörü, Marks'ın ekolojisinde önemli bir gelişme olduğunu doğrulamaktadır. London Notebooks (Londra Defterleri)'taki tarım kimyasının ilk defa ele alınışına kıyasla, Karl Marks'ın yapmış oldu-

ğu eleştiri, yalnızca Ricardo’nun azalan verimler yasası hakkındaki soyut varsayımını değil, aynı zamanda da taraftarlarının konuyla ilgili politik-ekonomik çözümünü soyut varsayımını da sorunsallaştırdığı için kendisini derinleştirmektedir.

Azalan verimler yasasına göre Ricardo ile Malthus, nüfus artışı doğrultusunda daha az verimli toprakların ekilmesini gerektirdiğini savunuyor. Aynı miktarda mahsul üretmek, daha fazla emek gerektirir ve bu durum, buğday fiyatında genel bir artışa neden olur; bu da hiçbir zaman toprak rantını ve emek ücretlerini yükseltmez. Bu artışlara karşılık olarak, kar oranı düşer. Ricardo, sermaye birikimindeki bu engeli ortadan kaldırmak için, ‘Mısır Yasalarını (Corn Laws)’ kaldırma fikrini desteklemekte ve daha az verimli topraklar yetiştirmekten ziyade nüfus adına daha fazla yiyecek sağlamak adına İngiltere’deki sınai kalkınmaya yoğunlaşmak konusunda ısrar etmektedir. Malthus, toprak sahiplerinin çıkarlarına ideolojik anlamda bir özür sunmaktadır. Malthus, yalnızca Mısır Yasalarının kaldırılmasına karşı konuşmakla kalmıyor, aynı zamanda azalan verimler yasasını, medeniyetin doğal gelişiminin kaçınılmaz bir sonucu olan mutlak nüfus artışına neden olan işçi sınıfının yoksulluğunu meşrulaştırmak için de uyguluyor. Her iki iktisatçı tarafından yapılan varsayımlar problemlidir; toprağın tükenmesinin benzersiz kapitalist dinamikleri analizlerinden hariç tutularak yalnızca daha az verimli topraklara çekilmeyi düşüneceklerdir. Toprak verimliliği sadece onlara verilen bir şeydir. Ricardo’nun formüle ettiği gibi, bu, toprağın özgün ve yok edilemez güçlerinin bir sorusudur.⁹²

Ricardo, doğal ürünlerdeki farklılıklar bakımından tarıma uygulanan belirli bir doğal sınırı kabul etse de, aynı zamanda, *en azından İngiltere’deki kapitalizmin gelişmesi için yeterli*, dünya üzerinde yeterince verimli ve yetersiz topraklar bulunduğuna inanmaktadır. Bu şekilde, sömürgeci tahakküm sorununu ve küresel sosyal ile doğal metabolizma rahatsızlığını göz ardı etmektedir. Karl Marks, Ricardo’nun etnik merkezli varsayımını açıkça reddedip Kuzey Amerika, İrlanda ve Hindistan ürünlerinin ithalatının, sorunu yalnızca insan türünün bakış açısından kötüye kullandığını, ticaretin bu yıkımı tek bir ülkenin sınırlarının ötesine taşıdığını iddia ediyor. Dünyadaki

doğal güç, İngiliz kapitalizminin geliştiği ölçüde azalır. Bu nedenle ekolojik sorunların kapitalizmin çevresinde, tarımsal ürün ve hammaddelerin kapitalist merkeze sürekli artan ihracat kaynaklarında daha net bir şekilde ortaya çıkması tesadüf değildir.

Kapital adlı eserinde Karl Marks, İrlanda'daki İngiliz sömürgeciliği nedeniyle toprak yorgunluğunun bir örneğini ele almaktadır:

Ürün aynı zamanda dönüm başına göreceli olarak azalırsa, bir asırdır İngiltere'nin ekilişçilerinin tükenmiş toprağın bileşenlerini değiştirme araçlarına bile izin vermeden, İrlanda topraklarını dolaylı olarak ihraç ettiği unutulmamalıdır.⁹³

Karl Marks, Liebig'in teorisini pasif bir şekilde bütünleştirmede; aktif olarak kendi siyasi analizine uyguladı. Sömürülen İrlanda'da, İrlanda halkının ihtiyaçları gözetilmeksizin topraklar kapatıldı. İngiltere'nin mülkleri temizlemesiyle İrlanda toprakları, toprak rantını ve görev sırasını arttırmak amacıyla İngiliz koyun otlatma yerlerine ve sığır meralarına dönüştürüldü ve toprak mülklerinin sağlamlaştırılmasına rağmen, hızlı nüfus sayımı birçok toprağın ekilmesinin önüne geçti.⁹⁴

İrlanda'daki nüfus için on dokuzuncu yüzyıl tarımsal devriminin sonucu, dayanılmaz acılarının genişlemesinden başka bir şey değildi:

Tarımsal devrimin ilk eylemi, iş yerindeki kulübeleri süpürmektir. Bu, en büyük ölçekte, sanki yükseklerden bir komuta itaat ediyormuşçasına yapıldı. Bu yüzden birçok işçi köy ve kasabalara sığınmaya zorlandı. Orada en kötü gecekondu mahallelerinde gardıroplara, deliklere, mahzenlere ve köşelere çöp atma gibi atıldılar. İnsanlar şimdi komşu çiftçilerden iş aramakla yükümlüdür ve yalnızca o gün için işe alınırlar ve bu nedenle en güvencesiz bir ücret dâhilinde çalışırlar.⁹⁵

Çeşitli istatistiklere atıfta bulunarak Karl Marks, İrlanda'daki tarım devrimi altında tarımdaki "ilerlemenin" herhangi bir iyileşmeyi beraberinde getirmediğini, yaşamın tahrip edildiğini göstermektedir. Nüfus yoksulluk ve kıtlığa düştü: İrlanda nüfusu 1841 yılına kadar 8.222.664'e yükseldi. 1851'de 6,623,985'e düştü; 1861'de de

5.850.309’a geriledi ve 1866 yılında 5.5 milyon oldu; bu durum artan sığır ve koyun sayısına net bir tezat oluşturuyor.⁹⁶ Bu dönüşüm süreci, şehirlere yeni iş gücü sağlayan İrlanda’dan büyük bir göçle sonuçlanmamakla birlikte, sağırılık, körlük ve psikolojik sorunlar gibi ciddi fiziksel sonuçlar doğurdu. Bu “devrim”, kapitalist bir bakış açısıyla oldukça başarılıydı, çünkü toprak rantı ve çiftçilerin karları arttı. Bu durumun nedeni basittir: *Küçük işletmelerin bir araya getirilmesi ve ekilebilir araziden mera arazisine geçişle birlikte, toplam ürünün daha büyük bir kısmı bir artı-ürüne dönüştürüldü.*⁹⁷

İrlanda’dan artan toprak ihracatı, azalan nüfus ile birlikte sürdürülebilir üretim için maddi koşulları baltaladı.⁹⁸ Ekilebilir alandan mera arazisine dönüşüm, küçük toprak sahiplerinin bir araya gelmesi ve toprağa iyi bakmış olan kiracıların göç etmesi nedeniyle beslenme döngüsünü bozmuştur. Bu duruma rağmen, ekim ve hayvancılık daha yoğun şekilde yürütülmüştür.⁹⁹ Karl Marks bu konuda şunları yazmaktadır:

Dolayısıyla sonuç, yerlilerin kademeli olarak ihraç edilmesidir. Ulusal yaşamın kaynağı olan toprak, kademeli olarak bozulup tükenmektedir.¹⁰⁰ İrlandalıların fiziksel hastalıklara sahip olmasında ve İrlanda’da meydana gelen toprak tükenmesinde, kapitalist üretim tarzının bir çevresi, sosyal metabolizmanın uyumsuzluğu ve “doğal metabolizmanın” ekolojik krizleri ile belirgin hale gelmiştir. İngiliz tarımının dönüşümü İrlanda’da karikatürize haldedir.¹⁰¹

İrlanda’nın “modernleşmesi” sanayileşmenin faydaları olmadan gerçekleşti.

Bu bağlamda, Karl Marks’ın Lavergne’nin 1855 yılında yayımlanan “The Rural Economy of England, Scotland and Ireland” adlı eserinden yaptığı alıntılar ilgi çekmektedir. Bu Fransız bilgin, İngiliz çiftçiliğinin ülkesine kıyasla üstünlüğünü göstermektedir. Marks, 1865 yılında Liebig’den yapmış olduğu alıntılarını defterlerine de kaydederek Lavergne’nin İngiltere’deki koyun ve sığırların daha büyük et üretimi ve daha kısa bir üretim süreci için yapay olarak nasıl değiştirildiğine dair örneklerini dikkatle belgelemiştir.

Marks'ın Lavergne ile ilgili olarak Kapital'in 2. Cildinde yer alan bir el yazmasında kullandığı bu “iyileştirme” örneği, İngiltere'deki tarımsal gelişmelerin en önemli tarım figürlerinden biri olarak bilinen onsekizinci yüzyılda yaşamış olan Robert Bakewell'in adını taşıyan Bakewell İngiliz damızlık koyunu üzerindedir.

Karl Marks, Lavergne'nin Bakewell koyunları tarafından kaydedilen ilerleme konusunda heyecanlı olduğunu ve İngiliz tarımının üstünlüğünün kanıtını keşfettiğini belirtmektedir:

Bakewell. Daha önceki İngiliz koyunları, şimdi Fransızlar olarak, 4 ya da 5 yıldan önce kasaplara uğramamaktadır. Sistemine göre, bir yaşımdan önce şişman olabilir ve her durumda 2. yılın bitiminden önce tam anlamıyla büyümesine ulaşmıştır.¹⁰²

Lavergne, Bakewell'in et miktarını artıran “seçim sistemi” sayesinde, hayvanların olgunluğu için gerekli zamanın kısılması konusunda coşkulu bir tavır takınmaktadır.

On dokuzuncu yüzyılın başından beri, Bakewell'in “New Leicesters”ının çoğu İrlanda'ya getirildi ve yerli koyunlar ile çiftleştirilerek “Roscommon” ve “Galway” olarak bilinen yeni ırklar yaratılmıştır.¹⁰³ İrlanda'daki orijinal ekosistem, karları ve toprak rantını en üst düzeye çıkarmak – tam manasıyla - ekolojik emperyalizmin bir başka örneğidir. Burada hayvanların sağlığı ve refahı birincil bir endişe değil, önemli olan sermayeye olan faydalarıdır.

Özellikle, bu tür bir ilerleme Karl Marks'ı etkilemedi ve dolayısıyla Marks, not defterinde tereddüt etmeden düşüncesini yazdı:

Öncülük, tamamen hastalıklı bir durumdur ve kemik isteği, yağ ve et gelişimi, vb. ile karakterize edilmiştir. Bunların hepsi yapay ürünlerdir. Mide bulandırıcı!¹⁰⁴

Wilhelm Hamm'ın *Die landwirthschaftlichen Geräthe und Maschinen Englands*'tan yapılan alıntılarda, Karl Marks'ın benzer bir sözünü bulmak mümkündür. Hamm'ın İngiltere'deki yoğun çiftçilik övgüsüne bir tepki olarak - *Hamm Lavergne'in* çalışmalarını Almancaya çeviren kişidir – Marks, “ahırda beslenmeyi”; “hücre hapisanesi sistemi” olarak nitelendirmektedir:

Bu cezaevlerinde hayvanlar doğar ve öldürülene kadar orada kalır. Asıl soru, bu sistemin, hayvanları yalnızca ete ve çok miktarda yağa dönüştürmek amacıyla kemikleri keserek anormal bir şekilde büyüten üreme sistemine bağlı olup olmadığıdır; oysa daha erken (1848’den önce) hayvanlar serbest bir şekilde aktif kalmıştır.¹⁰⁵

Karl Marks’ın bu sözleri, onu, her türlü teknolojik gelişimin saf bir ‘antroposentrik özür lüsü’ olarak kınayanlara karşı şaşırtıcı olmalıdır. Marks’ın kaleme aldığı not defterleri, onun bir hayvanın refahı pahasına gerçekleşen kapitalist gelişim biçimine karşı dürüst tepkilerini belgeliyor.

Ayrıca, Hindistan’da, modernleşme süreci geleneksel toplulukların ahlaksız yıkımıyla nüfuz etmektedir:

Orada üretim tarzının geniş temeli, küçük ölçekli tarım ve yerli sanayi arasındaki sendika tarafından oluşturulmuş, bunun üzerine Hindistan örneğinde kendi kendine yeten topluluklar şeklinde var olmaktadır. Hindistan’da, İngilizler, bu küçük ekonomik toplulukları yok etmek için doğrudan siyasal ve ekonomik güçlerini ustalar ve toprak sahipleri olarak uyguladılar. İngiliz ticareti, Hindistan’daki üretim tarzı üzerinde devrimci bir etkiye sahip olduğu için, bu, endüstriyel ve tarımsal üretim birliğinin bir parçası olan asırlık ve ayrılmaz bir parçasını oluşturan İngiliz metallerinin ucuzluğu (ve yetersizliği) iplik eğirme ve dokumayı tahrip ettiği ölçüdedir.¹⁰⁶

Bu “ekonomik deneyler” sayesinde, eski sistemin dağılmasına rağmen sermayenin modernleşmesinin olumlu etkilerini yaratmadığı İrlanda’daki sömürgeciliğe benzer bir “büyük ölçekli İngiliz toprak mülkiyeti karikatürü (tasviri)” ortaya çıktı.¹⁰⁷ Bu “ekonomi denemeleri” ilk önce geleneksel topluluk biçimlerini çözer, daha sonra da tarım ve sanayinin birliğini kendi düşmanlık ayrımlarına dönüştürür ve son olarak tüm ulusal hayatı yok eder. Hindistan’daki İngiliz sömürgeciliği, halkın önemi nedeniyle bir zamanlar devlet tarafından kontrol edilen ancak daha sonra sömürgeciler tarafından kaldırılan su ve drenaj rezervinin önemini tanıımıyordu. Böylece, 1866’da, Orissa’da ciddi bir kuraklığın sonucu olarak –tesadüfi ol-

mayarak- felaket bir açlık meydana geldi.¹⁰⁸ İngiliz yönetimi kıtlığa karşı herhangi bir önlem almadı. Karl Marks, bunları yazarken İngiliz sömürgeciliğinin olumsuz sonuçlarını göstermektedir: *1866'daki kıtlığın, Bengal Başkanlığı'nda Orissa bölgesinde bir milyondan fazla Hindu'nun hayatına mal olan hatırasını hatırlamak yeterlidir.*¹⁰⁹

Ricardo'nun mısır ithalatı ve Malthus'un kitlelerin yoksulluğunu basit bir şekilde kabul etmesinin önerisine karşı çıkan Karl Marks, Liebig'in soygun tarım teorisine atıfta bulunarak yalnızca kapitalist tarımın olumsuz sonuçlarının tarihsel nedenlerini değil, aynı zamanda emperyalist vahşiliğini de araştırıyor. Bu noktadan hareketle Karl Marks, daha ucuz hammadde ithalatı ve tarımsal üretim talepleri arttığında sosyal ile doğal metabolizmadaki eğilimlerin nasıl küreselleştiğini analiz ediyor. Marks, sermaye birikimi için sınırsız arzunun, insanlar ile doğa arasındaki ilişkiyi örgütlediği süreçte, kapitalizmde üretim felaketlerinden kaçınmak için etkili bir yöntem olmadığı inancına sahip olmaktadır. Sermaye bu çelişkiyi daima yenmeye çalışsa da, kendi genişlemesinin önündeki engelleri oluşturur: *"Kapitalist üretim; sermayenin kendisidir."*

Ekolojik bir bakış açısına göre, Marks'ın marjinalleşmiş sömürgeci ülkeleri incelemesi, aşırı sanayileşme konusunda saf inanç izini bırakmaz. 1850'lerde "New York Daily Tribune"da yer alan makalelerde Karl Marks, İngiliz sermayesinin Hindistan'ın sömürge tahakkümünün ilerici ve medenileşme gücü hakkında tartışmış olsa da, Kapital'de yapmış olduğu açıklaması, şüphesiz ki, bu önceki görüşlerden farklıdır. Bu noktada Marks, sömürgeciliğin olumsuz ve yıkıcı sonuçlarını vurguluyor.¹¹⁰ Sömürgeleşen ülkelerde "sermayenin büyük medeniyet etkisi" yoktur, aksine, geleneksel toplulukların dağılması, daha fazla yoksulluk yaratılması ve ilerleme için umutsuz derecede acı çekilmesi söz konusudur. Marks'ın görüşlerindeki bu değişimin arkasında metabolizma teorisinin gelişimi yatıyor.

İrlanda ve Hindistan gibi sömürgeleştirilmiş ülkelerde bulunan İngiliz modernleşme sürecinin "karikatürleri yani tasvirleri" yalnızca geleneksel ve sürdürülebilir tarımı yok etmeye hizmet etmektedir. Karl Marks'ın argümanı, Liebig'in küçük ölçekli tarımın çözülmesi konusundaki eleştirel ifadesi ve uygarlığın çürümesi

konusundaki uyarısı ile uyumlu bir şekilde hareket edip büyük bir dikkatle şunları belirtmektedir:

Arazinin verimliliği, yalnızca tarımla uğraşan insanların göreceli olarak küçük bir alanda yaşamak için toplandıkları yerlerde ve aynı alan üzerinde dağılmış olan vatandaşların veya küçük zanaatkârların aynı tarlada dağıttığı yerlerde, binlerce yıl zarar görmeden muhafaza edilir. Örneğin, 3.000 ila 4.000 kişi bir kilometrekarelik bir bölgede yaşarsa, toprağın [kendi] üretimine ihtiyaç duyarlar. Bu tür toprakların verimliliği, [üretkenliğin sürdürülmesi için] düzenli koşullar altında korunmaktadır. Soygun tarım, ikmal pozisyonunu değiştirir. Küçük toprak sahibi, topraktan çıkardıklarını neredeyse tamamen tamamlar; ancak büyük toprak sahibi, mısır ve etleri büyük tüketim merkezlerine ihraç eder ve üreme koşullarını kaybeder. Bu, tarlaların yoksullaştırılmasının tarım yoluyla kaçınılmaz sebebidir.¹¹¹

Marks, kapitalizm öncesi üretim biçimini idealleştirmez. Bununla birlikte, Liebig’in metabolizma teorisinde Marks, “insanların dünyayla olan yakın ilişkileri” için bilimsel bir zemin bulur. Bunun nedeni Liebig’in, modern tarımın, tarımsal ürünlerin tüketildiği geleneksel üretim biçimlerine kıyasla toprağı daha hızlı tüketmesi gerektiğini açıklamasıdır. Sermaye, insanların ve doğanın geleneksel, daha sürdürülebilir ilişkilerini hesaba katmadığı ve “serbest” sermaye birikimi uğruna radikal bir şekilde yok ettiği için, her zamankinden daha büyük ölçekte çeşitli maddi çelişkiler ortaya çıkıyor.¹¹² Karl Marks’ın modernite eleştirisi, 1865 yılında doğa bilimleri üzerine olan araştırmasıyla derinleşmiştir. Marks’ın, bundan önceki prekapitalist toplumda sürdürülebilirlik konusuna olan ilgisinin, 1868’den sonraki etnolojik ve tarımsal çalışmalarına tekabül ettiği görülmektedir.

SAVURGANLIKTAN SÜRDÜRÜLEBİLİR ÜRETİME

Yoğun kimyasal gübre kullanımına rağmen, kapitalist tarım, toprağı uzun vadede tüketmeye yardımcı olamaz. Dolayısıyla komünist bir proje, insanlığın doğa ile olan ilişkisinin radikal bir dö-

nüşümünü gerektirir. Ricardo ve Malthus'un aksine, Karl Marks'ın çalışması, "rasyonel tarım" operasyonu altında tarımsal üretimin sürdürülebilir bir şekilde iyileştirilme olasılığını savunmaktadır. Bu anlamda, Marks'ın düşüncesinde "karamsar" bir dönüş yoktur. Bununla birlikte, Marks, doğa bilimine dayalı olarak analizinin kapitalizme alternatifinin gelecekteki görüşü için vazgeçilmez olduğu maddi dünyanın sınırları konusunda çok daha temkinlidir. Tam da doğanın sınırlarının olması sebebiyle, doğayla olan sosyal etkileşimlerin bilinçli olarak toplum tarafından düzenlenmesi gerekir. Karl Marks'ın argümanları, kapitalizmin nesneleşmiş toplumsal ilişkiler altında bu talebi yerine getirememesi konusundaki anlayışından kaynaklanmaktadır.

Karl Marks'ın politik ekonomi üzerine olan çalışması, üretim ilişkilerinin radikal bir dönüşümünün gerekliliğini ve ilgili üreticiler tarafından doğal ve sosyal metabolizmanın bilinçli ve rasyonel yönetiminin gerekliliğini vurgulamaktadır:

Diğer tarım tartışmalarından da çıkarılabilecek 'masalın' ahlakı, burjuva sisteminin rasyonel bir tarıma aykırı olması ya da rasyonel bir tarımın, teknolojik açıdan konuşursak, kalkınmasını teşvik etse bile, burjuva sistemi ile bağdaşmamasında yatmaktadır. Dolayısıyla, ilişkili üreticilerin kontrolüne ihtiyaç duyar.¹¹³

Sürdürülebilir tarım, maddi özellikleri ve koşullarından dolayı, bu tarz bir sınır tanımayan kapitalist çalışma biçimiyle bağdaşmaz. Tarımsal reform bu nedenle gelecekteki devrimin merkezi bir görevidir. Bununla birlikte, Karl Marks'ın Kapital adlı eseri London Notebooks (Londra Defterleri)'un aksine toprak verimliliğinde sonsuz bir artışa yönelik değildir. Küçük hamiller, bilinçli olarak aşağıda bahsedilen geleneği kullanarak toprağın verimliliğini korudular ve doğal olarak kendi somut ihtiyaçlarını karşılamak için de üretimde bulundular. Arazi mülkiyeti, kişisel bağımsızlığın gelişimi için bir temel oluşturdu.¹¹⁴ Kapitalist tarımsal üretim, köylü ailelerinin eski uygulamalarını çözer ve üretim süreci ile maddi ve teknolojik koşullarını yalnızca sermayenin değer kazanması açısından yeniden düzenler. Bununla birlikte, bu durum, maddi dünyada çeşitli

uyumsuzluklarla sonuçlanır ve bunlar çözümlendiği takdirde üretim ilişkilerinin dönüşümünü gerektirir. Kapitalist üretim sürecinin tek taraflılığına karşı, komünist toplum doğa ile bilinçli bir ilişki kurmalıdır.

Özgürlük dünyasına dair ünlü bir pasajda, Karl Marks gelecekteki toplumda metabolizmanın doğa ile bilinçli bir şekilde düzenlenmesinin önemini vurgulamaktadır:

Aslında, özgürlük alanı yalnızca gereklilik ve dışsal uygunluğun belirlediği emek sona erdiğinde başlar; materyal üretim alanının ötesinde doğası gereği uygun bir şekilde uzanır. Tıpkı vahşi, ihtiyaçlarını karşılamak, yaşamını sürdürmek ve yeniden üretmek için doğa ile karşı karşıya gelmesi gerektiği gibi, uygar insan da bunu tüm toplum biçimlerinde ve tüm olası üretim biçimleri altında yapmalıdır. Bu doğal zorunluluk alanı onun gelişimi ile genişlemektedir, çünkü ihtiyaçları da vardır; ancak bunları karşılamak için üretici güçler aynı anda genişler. Özgürlük, bu alanda, ancak buna bağlı olarak, ilişkili üreticiler olan toplumsallaştırılmış insanın, kör bir güç maksadıyla egemen olmak ve kolektif kontrolleri altına sokmak yerine, doğayla olan metabolik etkileşimlerini rasyonel bir şekilde yönetmesi gerekmektedir; Bu metabolizmanın en küçük enerji harcamasıyla ve insan doğası için en uygun koşullarda yapılması anlamına gelmektedir. Ancak bu her zaman bir ihtiyaç alanı olarak kalır. Gerçek özgürlük alanının, insan gücünün kendi içinde bir sonu olacak şekilde gelişmesi gerekmektedir. Bu hususta iş gününün azaltılması temel önkoşuldur.¹¹⁵

Marks, şüphesiz ki, insanların daha kısa sürede çeşitli ürünler üretmelerini sağlayarak “özgürlük âleminin” kurulması için maddi koşulları hazırlayan modern teknolojinin ve doğa bilimlerinin olumlu yanını kabul eder. Gelecekteki toplumda yer alan üreticiler, teknolojilerini kullanarak çevrelerini daha büyük özgürlüklerle değiştirebilirler. Ancak bu, doğal yasaların kaldırılması değildir. Doğa hala kendi dinamiklerini korumaktadır. Ayrıca, toplumsal üretimin tamamı, özel üreticilerin meta üretimi tarafından değil, ilişkili üreticilerin sosyal üretimi tarafından organize edildiği komünist

toplumda, “gereklik alanı” hala devam etmektedir. Maddi üretim kesinlikle herhangi bir toplum için vazgeçilmez olduğundan dolayı varlığını sürdürmektedir. Lakin diğer toplumların aksine, birbirleriyle ilişkili üreticiler “doğa ile doğayla olan metabolik etkileşimlerini rasyonel olarak yönetirler”. Bu metabolik etkileşim basitçe ortadan kaldırılamaz; bilinçli düzenlemesi sonsuz bir gereklik olarak devam eder. Aksi takdirde, insanlar doğanın gücünü görmezden gelirlerdi. Böylece düzenleme, özgür kalkınmayı teşvik edecek “özgürlük alanı” için gerekli maddi koşulları oluşturur. Karl Marks, yalnızca insan emeğinin yürütülmesinin özgür insan gelişimi için yeterli olmadığını bilincindedir, ancak gerçek özgür faaliyet sadece “gereklikler diyarının” ötesinde başlar. Bununla birlikte, ilk olarak rasyonel etkileşimi doğa ile gerçekleştirmek ve iş gününü kısaltmak gerekir. Marks'ın burada vurguladığı gibi, bu gereklik aleminin temeli olarak ve bu anlamda bu iki alemin ütöpik bir ayrımı yoktur. Özgürlük dünyasındaki insan etkinliği hala insanlar ile doğa arasındaki tarih-ötesi metabolizmanın bir parçasıdır ve keyfi olarak kendi maddi temelini baltalamamalıdır. İnsanlar ile doğa arasındaki birliğin bilinçli inşası, dış duysal dünyanın tek taraflı tahakküm ve manipölasyonu değildir; ancak doğanın sınırlarını ihlal etmeden sürdürülebilir üretimi amaçlamaktadır. Karl Marks'ın Prometheanism üzerine olan popüler eleştirisi yanlış bir konumdur. Marks, gelecekteki üretici güçlerin potansiyel gelişimini abartmaz ya da kapitalizmin neden olduğu olumsuz sonuçları hafife almaz.¹¹⁶

Karl Marks'ın Kapital adlı eserinde tekrar ettiği olgu, üretimin tamamının temelde doğaya bağlı olduğundan, insanların temkinli olması gereken doğanın aşılabilir sınırlarının mevcudiyetini anlatmaktadır. Nesnelerin daha fazla üretme olanağına ek olarak, doğanın sınırları dâhilinde olması gereken çevre ile bilinçli etkileşim için öznel yetenek, üretici güçlerin gelişimi için esastır. Buna karşılık, daha ileri teknolojik yeniliklerin mitine yapışan kapitalizmdir, çünkü teknolojik yeniliklerin ötesinde bir dizi ciddi ekolojik sorun için bir çözüm sağlayamaz.¹¹⁷ Karl Marks, değer odaklı üretim sisteminin, üretici güçlerin gerçek bir gelişimini gerçekleştiremediğini

göstermektedir. Bu anlamda, yeni üretici güçlere dair saf bir övgü yoktur, çünkü kapitalizmde maddi karakterler, temelde “sermayenin üretici güçleri” ile değiştirilir. Eğer sadece sermaye birikimine katkıda bulunurlarsa, sürdürülebilirliğe katılmazlarsa, bu tür yenilikler üretici güçlerin “gelişmesi” olarak sayılmaz; “soygun” olarak nitelendirilir. “Üretici güçler” kategorisinin bu niteliksel boyutu çoğunlukla ihmal edilse de maddi üretimde sadece nesnel bir faktör olarak nitelendirilmesi yetersizdir. Aksine, üretimin bilinçli ve sürdürülebilir kontrolü için subjektif kapasitenin geliştirilmesi, daha geniş ve daha rasyonel bir bakış açısıyla bakıldığında, üretici güçler kavramı için esastır. Tek kullanımlık serbest zamanın genişlemesi, bu geniş duyarlılığın daha da geliştirilmesinde vazgeçilmezdir.

Karl Marks, sermayenin değer kazanması amacıyla doğaya yönelik araçsal bir tutuma karşı uyarıda bulunur; çünkü toprağın kalıcı toplumsal mülk olarak bilinçli ve rasyonel bir muamele yerine, insanlığın kuşaktan kuşağa olan zincirinin varlığı ve çoğaltılması için devredilemez şart olarak, yeryüzü güçlerinin sömürülmesi ve israf edilmesi söz konusudur.¹¹⁸ Ancak, maddi yaşam koşullarının ciddi krizleri olmadığı sürece, kapitalist sistemin meşruiyetini sorguladığında, Marks, burada “*muazzam [yeni] bilinçli*” insanların hem özne olarak hem de bilinçli olarak sermaye ve inşa mantığına direnebilme ihtimalini görüyor.¹¹⁹

Çeşitli ekolojik krizler insanları doğadan yabancılaştırmanın üstesinden gelmek ve medeniyetin bozulmasını önlemek için sürdürülebilirlik sorunuyla bilinçli bir şekilde mücadele etmeye zorlamaktadır:

Yalnızca doğal ve kendiliğinden bir biçimde ortaya çıkan bu metabolizmayı çevreleyen koşulları yok ederek, sistematik restorasyonunu toplumsal üretimin düzenleyici bir yasası olarak ve insan ırkının tam gelişmesine uygun bir biçimde zorlar.¹²⁰

Sosyal ve doğal metabolizmanın ciddi bir biçimde bozulmasında, toplumsal üretimin tamamının bilinçli bir düzenlemesinin ortaya çıkması adına temel bir zemin bulunmaktadır. Kapitalist üretim tarzının, yeni ve daha yüksek bir sentez ile, tarım ve sanayi birliği

için maddi koşullar yarattığı iddiası,¹²¹ Marks'ın [ekolojik] bozulma sorununu saçma (banal) bir şekilde ortadan kaldırmak umuduyla değil, pratik bir sosyalist harekete talepte bulunarak karşımıza çıkmaktadır.¹²² Aksine, Karl Marks, sermayenin hâkimiyetinin, dünyanın büyük bir bölümünde insan yaşamı için uygun hale getirilmiş olsa bile, değer kazanması mümkün olduğu sürece dayanabileceğini kabul eder.¹²³ Marks'ın burada gördüğü şey, küresel ekolojik krizlerle var olan ciddi pratik bir ilişkidir; çünkü sermaye bu krizleri durduramaz; onları hızlandırır.¹²⁴

Liebig'in soygun tarımı eleştirisini birleştirerek, Marks ekolojik kapitalizm eleştirisini derinleştirmiştir. Kapital'in ilk cildinin yayınlanmasından sonra bu tema üzerine neredeyse hiç yazmadığı doğrudur. Yine de, kapitalist form belirlemesinin biçimsel mantığına karşı doğal sınırlar üzerinde yapılan bu yoğun çalışmadan sonra, ekolojik sorunlar konusunda daha fazla ve yoğun araştırmasını bir anda bıraktığını söyleyemeyiz. 1868 yılından sonra Karl Marks, doğa bilimlerini ciddi bir şekilde inceledi; ancak bunun politik ekonomi projesini tamamlama konusundaki teorik önemi, bugüne kadar incelenmemiş bir konumda kaldı. Marks'ın alıntılar yaptığı 1868 tarihli not defterlerinde, tarım bilimi araştırmalarına büyük bir yoğunlukla devam ettiğini söylemek mümkündür ve bu süreçte Karl Marks, Liebig'in teorisine dair kararını dahi değiştirmiştir.

Son Notlar

- 1 1796 – 1855 yılları arasında yaşamış olan İskoç tarım kimyageri ve mineralog (ç.n.)
- 2 Bununla birlikte, 1870’lerde Karl Marks, Johnston’ın “Elements of Agricultural Chemistry and Geology” adlı eserini okumuştur (Edinburgh: William Blackwood, 1856). Bu alıntı MEGA IV / 26’da mevcuttur; Marks’ın doğa bilimlerine olan ilgisi 1868’den sonra pre-kapitalist ve Batılı olmayan toplumlarla ilgili analizleriyle ilgili olarak daha da genişlemiştir. Marks’ın 1868’den sonraki çalışmasını ortaya çıkarmak için, öncelikle mevcut bölümün amacı olan alıntı defterleriyle birlikte Marks’ın teorik gelişimini 1867 yılına kadar izlemek gerekmektedir.
- 3 Foster, Marx’s Ecology, 155.
- 4 Brock, Justus von Liebig, 177–78.
- 5 Londra Defterleri (ç.n.)
- 6 Joseph Weydemeyer’e 27 Haziran 1851 tarihli yazdığı bir mektupta Karl Marks: “Genellikle sabah 9’dan akşam 7’ye kadar British Museum’da vaktimi geçiriyorum. Üzerinde çalıştığım konu o kadar iç içe bir konumda ki, kendimi her ne kadar hazırlamış olsam da çalışmamın bitmesi için daha 6 ila 8 hafta bulunmaktadır.” (Marx and Engels, *Collected Works*, vol. 38, 377.)
- 7 Daha ileri bir okuma için bakınız: <https://monthlyreview.org/2014/10/01/the-emergence-of-Marxs-critique-of-modern-agriculture/>
*Çevirmen notu
- 8 MEGA2 IV/4, 64. Karl Marks, alıntılanan çalışmaya referans olarak sayfa numaralarını dâhil etmiştir.
- 9 Ibid., 63.
- 10 Ibid., 62.
- 11 James Anderson, A Calm Investigation of the Circumstances that Have Led to the Present Scarcity of Grain in Great Britain (London: John Cummins, 1801), 73.
- 12 MEGA2 IV/4, 64–65.
- 13 Ibid., 65.
- 14 Ibid., 64.
Anderson ayrıca şu satırları deklare etmiştir: “Nüfus arttığında, ülke ekonomisi için doğum konusunda *ahlaki bir etkiye izin verilmediği*

sürece, ülkenin üretimine katkıda bulunulmalıdır.”

(Anderson, *A Calm Investigation of the Circumstances*, 41.)

15 MEGA2 IV/9, 119.

16 Marx and Engels, *Collected Works*, vol. 31, 372, 374.

17 Ibid., 344.

18 “North American Agriculture,” *The Economist* 401, May 3, 1851, 475.

19 “Husbandry in North America,” *The Economist* 404, May 24, 1851, 559–60, 559.

20 MEGA2 IV/8, 87.

21 Ibid., 88–89.

22 Ibid., 306–7.

Morton, toprağın bitki büyümesindeki rolünü yazdığında bir hata yapmıştır:

“Bitki örtüsünün en önemli unsurları su, hava, ışık ve ısıdır; insanlar, bunlar olmadan, güçlerini boşa harcayan bir konuma düşebilirler... Bu nedenle, yalnızca su, hava ve ısı rezervuarı olan ve organik maddeyi parçalayan toprak, depolama gücünün sağlanmasıyla verimli veya steril hale getirilebilir, ve bu elementlerin eskisinden daha büyük miktarlarda kullanımı için bitkilerin alma, tutma ve iletme güçlerinden mahrum bırakılmasıyla da toprakta verimlilik sağlanabilir.”

[John Morton, *On the Nature and Property of Soils*, 2nd ed. (London: James Ridgway Piccadilly, 1840), 123.]

23 MEGA2 IV/8, 306.

24 Ibid., 309, 311.

25 Ibid., 305.

26 1793 – 1879 yılları arasında yaşamış olan Amerikan Ekolü’ne bağlı kapitalist ekonomist. Carey, Abraham Lincoln’ün de ekonomi danışmanıdır. (ç.n.)

27 Henry Charles Carey, *The Past, the Present, and the Future* (Philadelphia: Carey & Hart, 1848), 299.

28 Ibid., 304–5.

29 Ibid., 305–7.

30 Justus von Liebig, *Naturwissenschaftliche Briefe über die moderne Landwirthschaft* (Leipzig: C. F. Winter’sche Verlagshandlung, 1859), 202–3; Foster, *Marx’s Ecology*, 153.

31 MEGA2 IV/8, 743.

32 1789 – 1864 yılları arasında yaşamış olan İskoç Ekonomist, yazar,

editör ve David Ricardo Ekolü’ne bağlı bir akademisyen (ç.n.)

33 Ibid., 746.

Carey’in gelecekte gerçekleşmesini beklediği “büyüme” konusundaki tezi, öncelikle daha verimli topraklarda ileri seviyede yetiştirme düzeni ile ilgilidir. Bu tez, bu olasılığı dışlamamasına rağmen, gübre ve drenaj yoluyla infertil toprakların iyileştirilmesi ile ilgili değildir. Dolayısıyla Carey’in geliştirmiş olduğu bu model, *Ricardo’nun aksine*, tek taraflı ekim sürecini göstermek için belli bir sabit toprak verimliliğini öngörmektedir.

34 Ibid., 744.

35 Ibid., 745.

36 İskoç ekonomist (ç.n.)

37 MEGA2 IV/9, 257.

38 Marx and Engels, Collected Works, vol. 38, 425.

39 MEGA2 IV/9, 200.

40 1783 – 1850 yılları arasında yaşamış olan Alman ekonomist (ç.n.)

41 Ibid., 207.

42 Ibid., 209.

43 Ibid., 210.

44 Ibid., 202.

Karl Marks, Liebig’in New England bölgesinin “tükenmiş” olan toprak durumunu tanımladığını ve gübresiz bol miktarda buğday ile tütün üreten, ancak verimsiz hale gelen toprağın mevcudiyetini belirtmektedir. Bununla birlikte, Liebig, bunun yalnızca ekim işleminin, bitki rotasyonunun ve sentetik gübrenin rasyonel kültür sistemini gerçekleştirme talebini kanıtlamak amacıyla öne sürmüştür. Aslında, Liebig, New England’da bu tür toprakların tükenmesine neden olan tarımsal uygulamalar hakkında kritik bir yorumda bulunmamaktadır.

45 Marx and Engels, Collected Works, vol. 38, 476.

46 James F. W. Johnston, Lectures on Agricultural Chemistry and Geology, 2nd ed. (Edinburgh and London: W. Black and Sons, 1847), 855–56.

47 James F. W. Johnston, Catechism of Agricultural Chemistry and Geology, 23rd ed. (Edinburgh and London: W. Black and Sons, 1849), 44.

48 MEGA2 IV/9, 277.

- 49 Ibid., 299.
- 50 Ibid., 380.
- 51 Johnston, tarımın amacı hakkında şöyle yazmaktadır: “En büyük ekinleri en düşük maliyetle ve toprağa en az zarar verecek şekilde yetiştirmek gerekmektedir.” (Ibid., 372.)
- 52 Ibid., 381.
- 53 MEGA2 IV/17 & IV/18.
- 54 Justus von Liebig, *Die Chemie in ihrer Anwendung auf Agricultur und Physiologie* (Braunschweig: Friedrich Vieweg und Sohn, 1843), 368.
- 55 MEA, Sign. B 93, 37–38.
- 56 MEGA2 IV/9, 189.
- 57 Liebig, *Die Chemie in ihrer Anwendung auf Agricultur und Physiologie* (1843), 68.
- 58 Liebig, *Ueber Theorie und Praxis in der Landwirthschaft* (Braunschweig: Friedrich Vieweg und Sohn, 1856), 45.
- 59 John Bennet Lawes, “On Agricultural Chemistry,” *Journal of the Royal Agricultural Society of England* 8 (1847): 226–60, 243–44. Liebig’e karşı yapılan eleştiriler, onun geliştirmiş olduğu mineral gübresinin yetersizliğinden dolayı yoğunlaşmıştır. Patenti Liebig’e ait olan gübre, azot eksikliği nedeniyle işe yaramamıştır. Bu nedenle Liebig, daha sonraki süreçte başarısızlığını kabul etmiştir. Bakınız: Brock, *Justus von Liebig*, 123.
- 60 John Bennet Lawes and Joseph Henry Gilbert, “On Agricultural Chemistry—Especially in Relation to the Mineral Theory of Baron Liebig,” *Journal of the Royal Agricultural Society of England* 12 (1851): 1–40, 23.
- 61 MEA, Sign. B 93, 39.
- 62 Ibid., 38.
- 63 Justus von Liebig, “On Some Points in Agricultural Chemistry,” *Journal of the Royal Agricultural Society of England* 17 (1856): 284–326, 314.
- 64 Liebig, *Ueber Theorie und Praxis in der Landwirthschaft*, 59–60.
- 65 Justus von Liebig, *Principles of Agricultural Chemistry, with Special Reference to the Late Researches Made in England* (London: Walton & Maberly, 1855), 47–48.
- 66 “Thee Principles of Agricultural Chemistry” adlı eserinde Liebig,

İngiltere’deki mineral toprak bileşenlerinin sıkıntılarına işaret etmiştir. Bu anlamda, Liebig, 1862’deki “soygun tarım sistemi” eleştirisini destekleyen gerçekleri çoktan tanıyan bir konumdadır.

- 67 Karl Marks, Liebig’in, Herr Vogt’a yazdığı gibi, 1860’a kadar toprakların kalıcı verimliliğini sağlamak amacıyla minerallerin geri dönüşümü zorluğu hususu ile daha fazla ilgilendiğinin bilincindeydi (Marks and Engels, *Collected Works*, vol. 17, 243). Bununla birlikte, Marks, Liebig’in iç görüşünü, kaleme aldığı ekonomik el yazmalarına derhal entegre etmemiştir.
- 68 MEA, Sign. B 106, 36; Liebig, *Einleitung*, 146.
- 69 MEA, Sign. B 106, 37; Liebig, *Einleitung*, 147–48.
- 70 MEA, Sign. B 106, 30–31.
- 71 Ibid., 56.
- 72 Ibid., 39.
- Liebig, Londra Belediye Başkanı’na mektuplar yazarak, bu soruna karşı harekete geçme zorunluluğunun mevcudiyetini vurgulamıştır. Bakınız: Justus von Liebig, *Two Letters on the Subject of the Utilization of the Metropolitan Sewage: Addressed to the Lord Mayor of London* (London: W. H. Collingridge, 1865).
- 73 MEA, Sign. B 106, 58.
- 74 Ibid., 46–47; Liebig, *Einleitung*, 107–8.
- 75 MEGA2 II/4.3, 239; MEA, Sign. B 106, 345.
- 76 Ibid., 346.
- 77 Ibid., 348.
- 78 Ibid., 355–56.
- 79 Ibid., 356.
- 80 Marks, *Economic Manuscript of 1864–1865*, 829.
- 81 Ibid., 716.
- 82 Johnston, *Notes on North America*, vol. 1, 54–55.
- 83 Marx, *Capital*, vol. 1, 638.
- 84 Toprak verimliliğinin önemli bir yönü henüz bilim adamları tarafından tanınmamıştır ve bu nedenle Marks tarafından da tanınmamıştır. Bitkiler genellikle doğrudan organik maddenin bir parçası olan besinleri kullanmazlar. Bitkiler, öncelikle, toprak organizmaları tarafından ayrışma sürecinde kullandıkları inorganik elementlere dönüştürülürler. Bununla birlikte, organik maddenin sağlıklı ve üretken topraklar inşa edip bu toprakları korumanın

önemli bir parçası olduğu anlaşılmaktadır. Bu organik madde, neredeyse toprağın bütün özelliklerini (kimyasal, biyolojik ve fiziksel) olumlu olarak etkilemektedir. Organik maddenin (veya humusun) doğrudan bitkiler tarafından alınmadığı doğru olsa da, topraklardan kaynaklanan tükenmesi, verim düşüklüğünün ana nedenlerinden biridir.

Bakınız: Fred Magdoff and Harold van Es, *Building Soils for Better Crops* (College Park, MD: Sustainable Agriculture Research and Education Program, 2010).

85 Özellikle deniz kuşlarının dışkı ve cesetlerinin kimi yerlerde uzun yıllar boyu birikip yığılmasıyla oluşan, azot ve fosfat açısından çok zengin, gübre olarak kullanılan madde (ç.n.)

86 Marx, *Capital*, vol. 1, 348.

87 MEGA2 IV/9, 187.

88 MEA, Sign. B 106, 53; Liebig, *Einleitung*, 122.

89 Brett Clark and John Bellamy Foster, "Ecological Imperialism and the Global Metabolic Rift: Unequal Exchange and the Guano/Nitrates Trade," *International Journal of Comparative Sociology* 50/3-4 (2009): 311-34, 318.

90 "Guano'nun aşınması", Harber Bosch metodu sayesinde endüstriyel amonyak gübresi üretimi ile telafi edilmiştir.

91 MEGA2 II/4.2, 752-53

92 David Ricardo, *On the Principles of Political Economy, and Taxation*, 67. Ayrıca bakınız: MEGA2 II/3, 888.

93 Marx, *Capital*, vol. 1, 860.

94 *Ibid.*, 869.

95 *Ibid.*, 865.

Karl Marks, *Kapital*'in Fransızca sürümüne İrlanda'nın içinde bulunduğu koşullar hakkında yeni pasajlar eklemiştir. Bununla birlikte Engels, bu yeni kısımları, Marks'ın vefatının ardından yayınladığı *Kapital*'in Almanca sürümüne entegre etmemiştir. Dolayısıyla *Kapital*'in Fransızca sürümü, Marks'ın çalışmaları bakımından eşsiz bir konumdadır.

Bakınız: Kevin Anderson, "The 'Unknown' Marx's *Capital*, vol. 1: The French Edition of 1872-1875, 100 Years Later," *Review of Radical Political Economics* 15/4 (1983); 71-80.

96 Marx, *Capital*, vol. 1, 854.

97 *Ibid.*, 860.

- 98 Eamonn Slater and Terrence McDonough, “Marx on Nineteenth-Century Colonial Ireland: Analyzing Colonialism as a Dynamic Social Process,” *Irish Historical Studies* 36 (November 2008): 153–72, 169–70.
- 99 MEGA2 I/21, 19.
- 100 Ibid.
Karl Marks, 16 Aralık 1867 tarihli notlarında bu aynı noktanın altını çizmektedir. [MEGA2 I/21, 30.]
- 101 MEGA2 I/21, 28.
- 102 MEA, Sign. B 106, 206, emphasis in original; MEGA2 II/11, 189.
- 103 Janet Vorwald Dohner, *The Encyclopedia of Historic and Endangered Livestock and Poultry Breeds* (New Haven: Yale University Press, 2001), 121.
- 104 MEA, Sign. 106, 209.
Ayrıca bakınız: Breslau: Wilh. Gottl. Korn, 1869), 33; MEGA2 IV/32, No. 1231.
- 105 MEA, Sign. B 106, 336.
- 106 Marx, *Economic Manuscript of 1864–1865*, 439–40.
- 107 Ibid., 440.
- 108 Karl Marks bu olayla ilgili çeşitli Parlamento raporlarını okumuştur. 1865’te düşen yağmur miktarı, önceki yıllara göre önemli ölçüde daha az bir konumda değildi. Ancak beklenen yağmur, düzenli yağmur mevsimi öncesi yağmıştır. Bu nedenle, daha sonra kullanılmak üzere su rezervuarı, İngiliz subaylarının anlayamayacağı büyük bir öneme sahipti.
- 109 Marx, *Capital*, vol. 1, 650.
- 110 Sunti Kumar Ghosh, “Marx on India,” *Monthly Review* 35/8 (January 1984): 39–53.
- 111 MEA, Sig. B 106, 94.
- 112 *Agricultural Chemistry* adlı eserinin yedinci edisyonunda Liebig, Hermann Maron’un Japonya’ya yaptığı bir gezisine dayanan bir araştırmayı “yeni” bir ek olarak kitabına eklemiştir.
- 113 Marx, *Economic Manuscript of 1864–1865*, 229.
- 114 “Arazisini kendine bağlayan köylünün serbest mülkiyeti, küçük ölçekli ekim için en normal toprak mülkiyeti biçimidir. Arazi mülkiyeti, bu köylünün yapacağı ticaretin serbest gelişimi için emek aracının mülkiyeti olduğu gibi, bu faaliyetin tam gelişimi için de gereklidir. Burada kişisel bağımsızlığın gelişimi için temel oluşturur.

Tarımın gelişmesinde gerekli bir geçiş noktasıdır.”
(Ibid., 792.)

- 115 Ibid., 885–86.
- 116 Reiner Grundmann, *Marxism and Ecology* (Oxford: Clarendon Press, 1991), 83–84.
- 117 DESERTEC veya güneş radyasyonu yönetimi (SRM) gibi yeni projeler hakkında düşünülebilir.
- 118 Marx, *Economic Manuscript of 1864–1865*, 797.
- 119 Marx and Engels, *Collected Works*, vol. 34, 246.
- 120 Marx, *Capital*, vol. 1, 637–38.
- 121 Ibid., 637.
- 122 Kurt Jakobs, “Bruchstücke Sozialismus und Ökologie,” *Das Argument* 197 (1993): 31–46, 45.
- 123 Burkett, *Marxism and Ecological Economics*, 136.
- 124 Kapitalizmin çelişkileri tamamen resmi bir konumda değildir; aksine, biçimsel sermayenin mantığı ile doğanın maddi mantığı arasında var olur. Bununla birlikte değiştirilebilir olduğu için, tek başına resmi çelişkiden kapitalizmin çöküşünün gerekliliği anlaşılamaz.

6

1868 Yılından Sonraki Dönemde Marks'ın Ekolojisi

Bu kitabın dördüncü ve beşinci bölümlerinde de görüldüğü üzere Karl Marks'ın, 1867 yılında yazmış olduğu not defterlerinde Liebig'in *"Agricultural Chemistry"* ile Johnston'un *"Notes on North America"* adlı eserlerinin, Marks'ın politik ekonomi üzerine olan çalışmasına ekolojik anlamda katkıda bulunduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Marks, daha önceki yazılarına karşı, üretimdeki sınırsız teknolojik güdümlü artışa yönelik *"efsane"*den ayrılarak, bunun gibi doğal sınırları açıkça görmeye başlamıştır. Karl Marks, aynı zamanda doğal üretimin ve doğal kaynakların tükenmesi ve bozulmasını, uygun emek gücü ve doğal refah için sonsuz çaba göstermesine rağmen, sermayenin hiçbir zaman tam olarak üstesinden gelemeyeceği; doğa-sermaye arasındaki bir çelişki olarak değerlendirmiştir. *"Kapital"*in ilk cildindeki *"İş Günü"* ve *"Makine ve Büyük Ölçekli Endüstri (Büyük Sanayi)"* bölümlerine ek olarak, yayınlanmamış el yazmaları ve not defterlerinde yer alan diğer ipuçlarında, Marks'ın sermaye ve doğanın maddi özellikleri arasındaki çeşitli gerilimleri açıklama niyetinde olduğu belirtilmiştir. (*"Kapital"*in ikinci cildindeki *"sermayenin dönüşümü"* ve *"Kapital"*in üçüncü cildindeki *"toprak rantı"* üzerine yaptığı analizlerde olduğu gibi.) Bu anlamda, Karl Marks'ın 1868 yılından sonra *"Kapital"*i tamamlama uğruna doğa bilimleri okumaya devam ettiği ve her zamankinden daha yoğun bir şekilde bunu gerçekleştirdiği tamamen anlaşılabilir.

bir durumdur. Her ne kadar Marks, Kapital'in birinci cildinin yayımlanmasından sonra bu konuda fazla bir şey yazmamış olsa da, doğa bilimi konusundaki araştırmasının yeni başlangıcını yeniden inşa etmek oldukça değerlidir.

Ne yazık ki, 1868 yılından sonra Marks'ın defterlerinin tam bir çalışmasını yürütmek için MEGA'nın dördüncü bölümünün tamamının yayınlanmasını beklemeliyiz.¹ Bu nedenle, bu bölüm, 1868'den sonra doğa bilimleri üzerine olan araştırmasının sadece 1868 yılında kaleme aldığı defterlerini incelemektedir. Dolayısıyla bu yaklaşım, "Kapital'den ayrılmayı" sağlamak için değil, metabolizma teorisinin daha da geliştirilmesi için yapılmıştır.²

1868 kışında Marks'ın kaleme aldığı not defterleri, Liebig'in kimya, botanik, jeoloji ve sonraki yıllarda mineraloji gibi doğa bilimleri alanında araştırmalar yapmaya yol açan toprak yorgunluğu teorisinin geçerliliği konusundaki hararetli tartışmalarla karşı karşıya kaldıktan sonra teorik ufkunun nasıl büyüdüğünü ortaya koymaktadır. Mevcut konuyla ilgili unutulmuş unsur, 19. yüzyılın ortalarında Münih'te yaşamını sürdüren bir tarım uzmanı olan Carl Nikolaus Fraas'tır. Fraas önemlidir, çünkü kitapları Marks'ın defterlerinde benzersiz bir konuma sahiptir. Bu Alman bilim adamı, Marks'ın Kapital'in ilk baskısında alıntı yaptığı Liebig'in "*Agricultural Chemistry*"sinin sert bir eleştirmeni olmasına rağmen Karl Marks, Fraas'ın çalışmasından övgüyle bahsedip onun çalışmalarında "sosyalist bir eğilim" bulmuştur.

Lakin Fraas, Marks'ta bıraktığı teorik etkinin yanı sıra ihmal edilmiştir.³ Burada, Fraas'ın Liebig'in "zirai kimyaya" karşıt olarak bitki örtüsü ve insan uygarlığı üzerine "iklimsel etkilere" vurgu yapan "tarım fiziğinin" nedenini anlamak için Fraas'ın kitaplarını ve Marks'ın defterlerini inceleyeceğiz. Bu yaklaşım, Karl Marks'ın politik ekonomi üzerine yaptığı çalışma için önemlidir. Fraas'ın teorisi, Marks'ın Metabolizma ve Tarım üzerine olan teorisinin gelişmesi için o kadar önemlidir ki, Marks, Kapital'in ikinci baskısında Liebig üzerine yaptığı değerlendirmesini bile değiştirmiştir. Bu değişiklik, yeni araştırma alanının açılışını yansıtmaktadır. Böylelikle, 1868 yılına ait not defterlerinde başka bir "teorinin ortaya çıkması" gözlemlenebilir.

LIEBIG ÜZERİNE ŞÜPHELER MEVCUT MU?

Kapital'in ilk cildinde Karl Marks, gelecek nesillerin ihtiyaçlarını göz ardı ederek kapitalist tarımın, toprağın gözetimsiz yönetimi nedeniyle insanlar ile dünya arasındaki metabolik etkileşimi ciddi şekilde bozduğunu savunuyor. Bu bölümde, Marks ekolojiye olan katkısını vurgulayarak Liebig'in Agricultural Chemistry adlı eserine ve özellikle eserin giriş kısmına atıfta bulunmaktadır:

“Doğa bilimi bakış açısıyla geliştiği için tarımın olumsuz, yani tarımın yıkıcı tarafı, Liebig'i ölümsüz yapan özelliklerinden biridir.”⁴

Karl Marks, Liebig'in “tarım tarihi üzerine olan genel bakışının, her ne kadar büyük hatalardan uzak olmasa da, modern politik iktisatçıların bir araya getirdiği bütün çalışmalarından daha fazla içgörü ögesi içerdiğini” öne sürmektedir.⁵ Dolayısıyla bu yaklaşım, Liebig'in çalışmasının dikkatsiz bir formülasyondan oluştuğunu reddetmektedir. Marks, savunmuş olduğu bu “aynı” görüşü zaten Engels'e yazdığı bir mektupta da ifade etmiştir. Karl Marks, Liebig'in kitabıyla modern tarımın “olumsuz” ve “yıkıcı” yönlerini incelemesine son vermemiştir; çünkü bu 1868 yılından sonra yapmış olduğu yeni araştırmasının yalnızca başlangıcıydı. Liebig'in Agricultural Chemistry isimli eserine yönelik, mineral gübre teorisi ve toprakların tükenmesi teorisinin geçerliliği üzerine bir takım tartışmalar ortaya çıkmıştır. Marks'ın 1868'de okuduğu kitaplar açıkça bu tartışmaları takip ettiğini göstermektedir.⁶

Liebig'den alıntılanan cümleleri okurken dikkatli bir okuyucu derhal ilk baskı ile sonraki baskılar arasındaki farkı kısa süre önce Alman asıllı MEGA editörü Carl-Erich Vollgraf tarafından işaret edilmesine rağmen hemen fark edebilir.⁷ Marks alıntılanan bu cümleyi 1872 ile 1873 yıllarında yayınlanan Kapital'in ikinci baskısında değiştirmiştir. Sonuç olarak, eser incelenmesinde genellikle bu satırları okumaktayız: “Liebig'in tarım tarihine tarihsel bakışı, kaba hatalardan arınmış olmamakla birlikte, içgörü öğelerini iç-

mektedir."⁸ Marks, Liebig'in "modern politik iktisatçıların bütün çalışmalarından ziyade daha anlaşılır" olduğunu ifade etmektedir. Liebig'in yazına olan katkısını övmeye devam etmesine rağmen, Marks'ın kullandığı ton kesinlikle daha ucu açık bir konumda olmuştur. Marks neden Liebig'in klasik siyasi ekonomiye olan katkılarını onayladığını görüşünü yumuşatmıştır?

Liebig'in tarımın analizi için tüm ekonomistlerden daha önemli olduğunu öne sürdüğü önceki iddiasının geri çekilmesinin, Liebig'in tarım kimyası alanındaki orijinal katkılarını netleştirmek ve onları siyasal ekonomiden ayırmak anlamına geldiği iddia edilebilir. Çünkü bu büyük kimyager bazı "büyük hatalar" yaptı.

Bununla birlikte Karl Marks, belirli bir politik iktisatçının toprak sorununu anlaması hususunda diğer klasik politik iktisatçıların aksine, toprağın tahribatını inceleyen James Anderson gibi bu konularda çok hevesliydi. Bu nedenle, Marks, Kapital'in ilk baskısında kendi ifadesinin oldukça abartılı olduğunu düşünmüş olabilir.

Bu duruma ek olarak, Liebig'in *Agricultural Chemistry* adlı eserinin özellikle toprak rantı teorisi ve nüfus teorisi ile ilgili olarak, bir dizi politik iktisatçı tarafından hevesle tartışıldığı da belirtilmelidir. Wilhelm Roscher, bu teoriyi *System of National Economy* adlı eserine entegre etmiştir. Liebig'in kendisi, *Agricultural Chemistry* adlı eserinin girişinde "Ulusal Ekonomi ve Tarım (National Economy and Agriculture)" başlıklı bir bölümü kaleme almıştır ve bu bölümde Adam Smith'in sanayinin aksine, tarımın benzersizliğini tanımasını övmüştür.

Bu nedenle, Marks'ın, Kapital'in ilk baskısında, Liebig'i kasıtlı olarak ister üretken, ister daha az verimli, ister daha az üretken olmaktan, tarıma dayalı bir tarihsel ve doğrusal gelişmeyi öne süren politik iktisatçılar ile karşılaştırdığını varsaymak mantıklıdır. Liebig'in "soygun sistemi" eleştirisi bunun yerine modern tarım biçimini ve toprağın irrasyonel ve yıkıcı kullanımı sonucunda azalan verimi kınamaktadır. Başka bir deyişle, Liebig'in modern tarımın tarihselleşmesi, Marks'a, tarımsal kalkınmanın soyut ve doğrusal işlemlerini reddetmek için yararlı bir bilimsel temel sağladı. Yine de, 1867 ve 1872-73 arasında, Marks'ın politik ekonomiye olan

katkısı hakkındaki değerlendirmesinde bir miktar değişiklik oldu. Marks'ın Liebig'in kimyası ve ekonomik hataları hakkında şüpheleri olabilir mi? Bu bağlamda, Marks'ın mektupları ve defterleri ile ilgili sıkı bir çalışma, 1868'den sonra araştırmasının daha geniş amaçlarını ve yöntemlerini anlamamıza yardımcı olur. Bu döneme ait mektup ve defterlere bakıldığında, Liebig'in ikinci baskıya katkısı ile ilgili değişimin, bir düzeltmeden fazlası olarak daha muhtemel görüldüğünü söylemek mümkündür. Marks, Liebig'in *Agricultural Chemistry*'sini hedef alan ateşli tartışmaların farkındaydı; bu yüzden, Kapital'in ilk cildinin yayınlanmasından sonra, Liebig'in teorisinin geçerliliğini dikkatlice takip etti.

3 Ocak 1868 tarihli Engels'e yazdığı bir mektupta, Marks, uzun zamandır arkadaşı olan kimyager Carl Schorlemmer'den tavsiye almak istedi:

*“Schorlemmer'den tarım kimyasında en son ve en iyi kitabın ne olduğunu bilmek istiyorum. Ayrıca, mineral gübrelere ve azotlu gübreler arasındaki argümanın bugünkü durumu nedir? Liebig'in toprak tükenme teorisine karşı en son yazan Alman teorisyenler hakkında bir şey biliyor mu? Münihli agronomist Fraas'ın alüvyon teorisini biliyor mu? Toprak rantı ile ilgili olarak, en azından bir dereceye kadar sorunun son durumunun farkında olmalıyım.”*⁹

Marks'ın bu yazıdaki yorumları, tarımla ilgili kitapları inceleme amacını açıkça gösteriyor. Genel olarak tarımla ilgili yeni yazını araştırmakla kalmadı, aynı zamanda Liebig'in *Agricultural Chemistry* adlı eserine üzerine yapılan tartışmalarına ve eleştirilerine özellikle dikkat etti. Kapital'in 3. cildine ilişkin el yazmasında Marks, karakteristik olmayan bir biçimde Liebig'in analizinin önemine işaret ederken, bunun gelecekte doldurulması gerektiğini belirtti. Diğer bir deyişle, bu araştırmaya devam ettiği tartışmasının bir parçasıydı - ve kar oranının düşmesiyle ilgili olarak “toprağın azalan verimi” gibi temel alanlarda görüşlerini dile getirdi.

Önceki bölümde görüldüğü gibi, Liebig, “ikmal (yenileme) yasasının”, insanların yaşama biçiminin modern bir dönüşümünün

bir sonucu olarak ihlal edildiğini ve bunun sonucunda toprakların tükenmesinin tüm Avrupa medeniyetini tehdit edeceğini belirtti. Liebig'in provokatif tezi derhal büyük tartışmalara neden oldu, Liebig'in çağdaşı Julius Au'nun da belirtmiş olduğu üzere:

“Onun ortaya çıkardığı sorular, ekili tüm pratik erkler için günlük konuşma konusu oldu: Bu sorular, neredeyse, bütün tarımsal toplantıların gündemi konumuna geldi ve aynı zamanda edebi spekülasyonlar için de verimli bir kaynak oldu.”¹⁰

Liebig'in toprak tükenmesi konusundaki tezi, birçok politik iktisatçı için olumlu yönde bir yankı uyandırdı. Henry Charles Carey, İngiltere'ye mısır ihracatı nedeniyle ABD'de zaten israf edilen tarımsal üretimden bahsetmişti. Carey, bu hususta Amerikalı bir agronomist olan George E. Waring'den alıntı yapmıştır:

*“Sermayeyi ve gübreleme maddesi stokunu sömürmek için kullanılan emek, boşa giden emekten daha kötü. İnsan toprakta sadece bir kiracıdır ve peşinden gelecek olan diğer kiracılar için değerini düşürdüğü zaman da suçludur.”*¹¹

Carey, üretici ve tüketicinin yan yana yaşadıklarında, toprak verimliliğini düşürmeden insanlar ile doğa arasındaki metabolik etkileşimi sürdürmenin mümkün olduğuna inanıyordu. Bununla birlikte, devasa bir kıtadaki dağınık yerleşim yerlerinin, bitkilerin topraktan aldıkları besin maddelerini geri getirmeyi neredeyse imkânsız kılan farklı bir gerçeğe de dikkat çekti.

Carey'nin soygun tarımı teorisi, İngiliz emperyalizm eleştirisi ile yakından bağlantılıdır. Bu bağlamda, Marks gibi, İrlanda ve Hindistan'daki koşulları *Principles of Political Economy* adlı kitabında İngiliz sömürgeleri açısından kaleme almıştır:

“Geçtiğimiz yarım yüzyılda İrlanda genelinde ulaşım olanakları büyük ölçüde artırıldı; ancak, bu gelişimin her aşamasında kıtlıklar ve zararlı maddeler sayıca ve yürürlükte artmıştır. Böyle bir aşamada derneklerin gücü azaldı - toprak daha hızlı bir şekilde fakirleşti. Şimdi Hindistan halkı için demiryolları yapılıyor, lakin halk tarafından yapılmıyor, ancak etkileri kaçınılmaz olarak İrlanda'da gözlenenlerle aynı olmak zorunda.

Yapılmaları için elde edilen amaç, toprağın ham ürününün ihracatının daha da arttırılması ve ticaretin merkezileşen gücünün daha da uzatılması; daha sonra toprağın tükenmesi, işgalciler arasında derneklerin gücünün düşmesi ve ticaretin daha hızlı bir şekilde azalmasıyla devam edecek.”¹²

Carey, demiryolları ve gemiler gibi İngiltere’de daha ucuz ulaşım araçlarının geliştirilmesiyle, İrlanda ve Hindistan’dan gelen ham madde ihracatının her zamankinden daha fazla arttığını savunuyor. Bu yeni ekonomi, toprağın hızla tükenmesine neden olur, böylece popülasyonlar ve üretim güçleri, kendi imalatlarının gelişmesi olasılığı olmadan azalır. Emperyalizmin eleştirisi ile ilgili olarak, Carey’in Marks’la olan benzerliği anlaşılabilir; çünkü Liebig’in teorisini her ikisi için de ana bir rol oynuyor.¹³

Carey için, dünyanın çoğuna uluslararası ticaret yoluyla İngiliz kapitalizminin lehine giren ve çevre bölgelerin ulusal durumunu kötüleştiren şehir ve ülkenin dağılması ya da antagonizması, insanlar ile doğa arasındaki metabolizmanın bozulmasının temel nedenidir. Bununla mücadele etmek için, Carey üretici ve tüketici arasındaki birliktelik gücünü artırarak koruyucu bir tarife önermektedir, böylelikle çevre bölgelerde yeni üreticiler etkili bir şekilde teşvik edilebilir, aksi takdirde refah şansı yoktur. Tarımsal verimliliğin, ulusal üreticilerle birlikte artabilir. Bir ulus içindeki küçük otarşik topluluklar üzerinde korumacı politikalar aracılığıyla tarımın geliştirilmesini, böylece sanayinin reddedilmesini, çevrelerini çevreleyen topraklara etkin bir şekilde geri verilmesini öngörüyor.

Carey’nin korumacı politikası ilk olarak Fransa’da Frédéric Bastiat tarafından ele alındı, ancak Bastiat toprakların tükenmesi sorununa çok az dikkat etti. Marks’a, toprağın tükenmesi konusundaki bazı argümanlarını içeren kölelik üzerine kitabını gönderen Carey’nin ekonomik çalışmalarını inceledi. Ancak o zaman Marks da konuya fazla dikkat etmedi. Marks için, Eugen Dühring’in çalışmalarıyla karşılaştığında, Carey’in genel toprak tartışmasındaki rolü daha belirgin hale geldi. Marks, Dühring’in kitaplarını 1868 Ocak’ında okumaya başladı. Dühring, Liebig ile Carey arasındaki ortaklığa açıkça işaret eden Carey’nin ekonomik sisteminin coşkulu

bir destekçisidir. Dühring; Carey'nin, bitkisel besinleri ziyan etmeden ve dolayısıyla toprakları tüketmeden otarşik kent toplulukları kurma önerisini onaylamasının bir sonucu olarak Liebig'in teorisini kendi ekonomik analizine dâhil etti. Carey'nin *Revolution of National Economy and Social Science* adlı kitabında Dühring, Carey'nin ekonomik sistemi için "Liebig'in kanıtladığı toprakların tükenmesi" teorisinin anlamını vurgulayarak, "[Carey'nin] sistemine bir dayanak inşa ettiğini" vurgulamıştır.¹⁴

Carey görüşlerini bu hususta dile getirmiştir:

*"Kuzey Amerika'da zaten oldukça tehdit edici hale gelen toprakların tükenmesi problemi, uzun vadede yalnızca emeğin korunması ve eğitimi üzerine inşa edilmiş bir ticari politika ile durdurulacak. Bir ulusun çeşitli tesislerinin ahenkli gelişmesi için istikrarlı yerel ekonomik faaliyetlerle gereklidir."*¹⁵

Dühring'in korumacılığının, politik ekonomide toprağın tükenmesi sorununu ihmal etmesine karşı açıkça yönlendirilmesi tesadüf değildir. Bunun nedeni, bu sorunla ilgili ciddi bir kaygının kaçınılmaz olarak Adam Smith'ten bu yana klasik politik ekonominin temelini oluşturan laissez-faire ilkesini bırakmaya yol açmasıdır. Dühring, maddi dağılımın bilinçli bir şekilde düzenlenmesini istemektedir; bu düzenleme, atıksu üretimine karşı şehir ve ülke arasındaki bölünmenin üstesinden gelebilecek tek önlemdir.¹⁶

Kapital'in 3. Cildinde yer alan el yazmasında Karl Marks, birbirleriyle ilişkili üreticilerin doğa ile metabolik etkileşimini rasyonel bir şekilde yönettiği kasaba ve ülke arasındaki düşmanlığın ötesinde bir gelecek toplumu öngörüyordu. Marks, Liebig'in toprak tükenme teorisini kullanarak, Dühring'in de benzer şekilde bunu talep ettiğini öğrenmiş olmasına şaşırması olmalı. Başka bir deyişle, Marks'ın iddiası Dühring'le birlikte "Liebig okulunun" popüler bir eğilimini yansıtıyordu. Sonraki yıllarda, Marks'ın Dühring üzerine olan görüşü, Dühring'in kendi sosyal demokrasinin gerçek temeli olarak kendi sistemini geliştirmeye başlamasıyla daha kritik bir hale geldi. Bu durum, Marks'ın, Dühring'in, toprak yorgunluğunun ve savunucularının yorumlanmasına ilişkin şüphesini, Liebig'in teorisinin

faydalılığını anlamaya devam etmesine rağmen güçlendirdi. Her halükarda, 1868'in başında Marks; Karl Arnd, Franz Xavier Hlubek, Carl Fraas ve Friedrich Albert Lange gibi toprağın yorgunluk teorisine karşı yoğun bir tartışma sebebiyle Liebig'in kitabını detaylıca incelemiştir.¹⁷

MALTHUS'UN HAYALETİ

Liebig'in teorisi 1860'lı yıllarda politik iktisatçılar arasında popüler hale geldi, çünkü yalnızca toprakların tükenmesi gerçek anlamda ciddi bir sosyal sorun değildi, aynı zamanda Malthus'un aşırı nüfus teorisi de hala etkiliydi. Liebig'in bu uyarısı, Dühring'in "Malthus'un hayaleti" olarak adlandırdığı ifadesini ödünç alıp soygun tarımı sonucunda tarımsal üretkenliği azaltma sorununa yeni bir doğal bilim temeli sağlamıştır. Bu Malthus argümanı, *Agricultural Chemistry* adlı eserin yedinci baskısındaki Liebig'in, yeni polemikleriyle çiftçiler ve bilimsel tarımbilimciler arasında önemli tartışmalar yaratarak etkisini yeniden kazanmayı amaçladığı noktasında başarılı oldu.¹⁸

Liebig'in argümanının genel gidişatı, 1840'larda iyimser bir noktadan 1850'lerin sonlarında oldukça kötümser bir duruma geçti. Liebig, İngiliz sanayi tarımını keskin bir şekilde eleştirmiştir ve bu tarım şeklinin ikmal yasası görmezden gelmeye devam ettiği takdirde Avrupa toplumu için savaş ve açlık dolu karanlık bir gelecek öngörmüştür:

*"Birkaç yıl sonra, guano rezervleri tükenecek ve daha sonra bilimsel ya da tabiri caizse, teorik tartışmalar yaşam koşullarının korunmasını önemseyen insandan talep eden doğa kanununu kanıtlamak için gerekli olacaktır. Uluslar dengeyi yeniden kazanmak için birbirlerini hiç bitmeyen savaşlarda katletmeye ve yok etmeye mecbur kalacaklar ve 1816 ile 1817'deki gibi iki yıllık kıtlıktan sonra tekrar hayatta kalırsa, sokaklarda yüz binlerce insanın yok olacağını göreceksiniz. Yine de Tanrı bizi korusun."*¹⁹

Liebig'in karamsarlığı bu bölümde farklı görünüyor ve Malthus'un mutlak aşırı nüfus teorisine yaklaşıyor. Modern tarımı bir

soygun sistemi olarak görmesi, yaygınlaşan ahlaksal geri dönüş yasası üzerindeki üstünlüğünü gösterirken, verdiği sonuç Malthus'un fikirleriyle ilişkisini belirsiz bırakıyor. Aslında, birçok kişi, Liebig'in istatistiksel verileri göz ardı ettiğini ve uygarlığın çürümesi tehlikesini fazlasıyla vurguladığını savunarak karamsar görüşünü eleştirdi.²⁰

Bununla birlikte, aynı zamanda, erken dönemde olan iyimserliği hala var gibi görünüyor. En azından soygun tarımı uyarısını dikkate alırsak beslenme döngüsünü iyileştirerek tarımsal verimliliğin bir kez daha artırabilmemiz mümkündür.²¹ Carey ve Dühring, bu belirsizlikten faydalanabildi çünkü Liebig'in bu destekçileri, Malthus'un keskin eleştirmenleriydi; bu da, azalan verim yasasına karşı artan tarımsal üretkenlik görüşüne coşkuyla karşı çıktı. Dühring'e göre, Carey'in katkısı, Malthus'un hayaletinin hiçlik içinde çözülmemesi için uygarlığın ahenkli gelişimi sürecinde bir odaklanma eğilimini keşfetmesinden ibarettir.²² İlkel tarım ilk önce aşağı topraklarla mücadele etmelidir. Ancak medeniyetin ilerlemesiyle birlikte, endüstrinin sağladığı daha iyi araç ve makinelerle daha verimli topraklar yetiştirilecektir, böylece tarımsal verimlilik artacaktır.²³ Kuzey Amerika'daki durum, İngiliz egemenliği altında olumsuz görünüyordu, ancak Carey ve Dühring, korumacı politikalarının, aynı zamanda Liebig'in karamsar tahminini çözecek olan üreticilerin ve tüketicilerin ayrılığını ortadan kaldıracabileceğine inanıyordu.

Korumacı tarifelere olan talepleri ve üreticinin ile tüketicinin yakınlaşması, Liebig'in ikmal teorisinin keyfi bir uygulaması değildir. Küçük bir topluluk, beslenme döngüsünü israf etmeden organize etmek için kesinlikle daha uygundur. Marks, Liebig'in teorisini Carey ve Dühring ile teorik bir temel olarak paylaşmasına rağmen, yalnızca korumacı tarifelerin tek başına toprakların tükenmesi ve kapitalist üretim tarzındaki diğer metabolik değişimler sorununu çözeceğine inanmıyordu. Ayrıca, sürekli olarak daha kötülerinden daha iyi topraklara kadar uygulama alanı olan tek taraflı bir görüş varsayımı ile de aynı fikirde değildi.²⁴

Carey ve Dühring, Liebig'in modern tarım görüşüne iyimser bir çözüm getirirken, birçok eser hem Liebig'i hem de Carey'i ekonomik açıdan eleştirdi ve Marks, bunları Kapital'in 1. cildinin yayın-

lanmasının ardından okumuştur.²⁵ Bu bağlamda Karl Marks'ın not defterleri ve kişisel kütüphanesindeki kitapları ilgi çekicidir.

Alman bir sosyal demokrat olan Friedrich Albert Lange, 1866 tarihli kitabında J. St Mill'in Dühring'in kitabını hararetle bozan, Carey'in *Views on the Social Question and the Alleged Revolution of Social Science* by Carey isimli kitabında Liebig okuluna karşı eleştirisini açıklıyor. Marks, 1868'in başında bu kitaptan bazı alıntılar yaptı ve bu kitabın kişisel kütüphanesinde bir nüshası da bulunmaktaydı.²⁶ Bu alıntılar önemlidir, çünkü Marks, Lange'in Carey'i ve Dühring'i tarımla ilgili görüşlerini eleştirdiği bölümlere odaklandı. Marks, Lange'in Carey'in uyumlu olarak gelişme fikrini reddettiğini, özellikle otomatik olarak bir otarşik toplumun kurulmasına yol açması gereken “koruyucu tarife”yi “panacea” olarak değerlendirmesini reddettiği bir kısmı belgelemiştir.

Marks, Lange'in Carey üzerine olan eleştirisini izleyerek, öncelikle Lange'in Carey'nin sosyal ilerlemenin ideal yolunu özetlediğini yazdı:

“Aksine, iyi bir biçimde seçilmiş bir koruyucu tarife getirilirse, ekili alanların yanına bir fabrika inşa edilecektir. Sanayinin reddedilmesinden ve büyüyen nüfusun yaptığı zengin gübreleme sayesinde, toprağın verimliliği artacak ve uzun ömürlü olacaktır: rasyonel tarım gelişebilir.”²⁷

Lange, yerli sanayinin yalnızca koruyucu tarife ile desteklenmesi fikrini reddetmektedir. Carey'nin toplumu, yerli sanayinin, ticarete tamamen benzeyen gelişiminin, ekonomik eşitsizlikle sonuçlanan merkezi bir eğilim yaratmasıyla sonuçlanacağı bir duruma yol açacağını söylüyor. Sonuç olarak, sadece birkaç işletme zengin olurken, kitleler toprak ile birlikte güçlendirilir ve ardından da yoksulluk içine düşer.²⁸ Ne de olsa, Carey'nin ahenkli sisteminin sunabileceği tek çözümün koruyucu tarifeler olduğunu savunmaktadır Lange, ancak diğer her bakımdan işçi sınıfının fakirleşmesinin toplumsal sorunu olarak piyasa ekonomisinin bir sonucu da ihmal edilmiş durumdadır. Lange, “Ticaretin merkezileşmesinin yanı sıra sanayinin merkezileşmesini engellemek için yeni yöntemler bulunamazsa,

koruma sistemi durumu iyileştirmek yerine sadece daha da kötüleştirir.” düşüncelerini dile getirmiştir.²⁹ Lange, Liebig'in teorisinin yalnızca korumacı politikayı haklı çıkarmak amacıyla Carey tarafından alındığını ve bu nedenle de tarımsal üretimin birleşme gücüyle sınırsızca arttırılabileceği gibi Carey'nin doğal sınırları yeterince dikkate almadığını iddia ediyor. Lange, Roscher'e benzer bir şekilde, Liebig'in teorisinin doğal anlamda bilimsel doğruluğuna rağmen, soygun yetiştiriciliğinin ulusal ekonomik açıdan haklı olabileceğini savunuyor.³⁰

Alman ekonomist Julius Au, Liebig'in görüşüne daha da ayrıntılı bir şekilde karşı çıkıyor. Marks, Au'nun 1869 tarihli *Supplementary Fertilizers and Their Importance for National and Private Economy* kitabının bir nüshasını edinmiş ve bu kitap hakkında birçok not alıp yorumda bulunmuştur.³¹ Julius Au, Agricultural Chemistry'nin eski humus (toprak) teorisini doğru bir şekilde reddettiği konusunda Liebig ile hemfikir, ancak ekonomik sonuçlarını kabul etmeyi reddediyor. Liebig'in toprağın tükenmesi teorisi, Liebig'in kötümser iddiasına karşın, Julius Au'ya göre, doğal bir yasa değil, yani mutlak bir geçerliliği bulunmuyor, ancak belirli şartlara bağlı.³² Dolayısıyla, Liebig'in Rusya, Polonya ve Asya'daki küçük ülkeler gibi ülkelerdeki mineral gereksinimlerini yerine getirmesi, uzun yıllar boyunca geniş çaplı tarımlarının toprakların tükenmesi olmadan mahsul üretebilecekleri göz önüne alındığında, ekonomik açıdan genellikle anlamsızdır.

Julius Au'nun eleştirisi, soygun tarımın irrasyonelitesini baltalayacak kadar ileri gidiyor:

“[Toprak besin maddelerinin yenilenmesinin] fiili bir üretkenliğin azalması, yani toprağın tükenmesi farkedilene kadar ertelenebilir... Ekonomik ilişkilerin yapmasına izin verdiği gibi. . .bu noktada “après nous le déluge”a hiç de eşit değildir.”³³

Au'ya göre, soygunun ekonomik şartlarda gerçekleştirilmeyeceği belli bir nokta var, çünkü bu noktadan sonra toprakların sömürülmesi artık karlı değil. Roscher ve Lange gibi Au, aynı zamanda kar gözetan çiftçilerin piyasa mantığı tarafından toprağı soymayı bırak-

maya zorlanacağını savunuyor. Bu nedenle, Liebig'in ikmal yasasına uyulmasa bile, halkın refahı için bir tehdit bulunmamaktadır.³⁴

Marks'ın 27 Haziran 1870 tarihli Kugelmann'a yazdığı bir mektupta Lange hakkındaki yorumunun yanı sıra “eşek!” Yorumu ve Au'nun kitabının kişisel kopyasındaki birçok soru işareti, Lange'in ve Au'nun Liebig'in teorisini çürütme girişimleri Marks'ın ikna olmadığını göstermektedir.³⁵ Lange ile Au tıpkı Roscher gibi, piyasa fiyatlarındaki dalgalanmalar yoluyla sürdürülebilir tarımı gerçekleştirmeye konusundaki ulusal ekonomik bir mite hapsolmuşlardı. Marks, Carey'nin ve Dühring'in görüşlerini destekleme konusunda da isteksiz olduğundan, modern soygun sisteminin daha karmaşık bir eleştirisini dile getirmek için toprağın tükenmesi sorununu daha fazla incelemeye başladı.

Karl Marks, ilk başta Liebig'in modern tarımın yıkıcı etkilerini tanımlamasının Ricardo'nun ve Malthus'un azalan geri dönüş yasasına karşı güçlü bir argüman olarak kullanılabileceğini düşündü, ancak Liebig'in teorisini 1868'den sonra, toprakların tükenmesi üzerine yapılan tartışmaları sorgulamaya başladı. Bu hususta Marks'ın görüşleri giderek bir Malthus-vari tona bürünmüştür. Bu nedenle Marks, Liebig'in analizlerinin, Kapital'in 2. ve 3. ciltleri için açıkça amaçladığı sorunla ilgili daha kapsamlı bir araştırma hazırlığı amacıyla bir araya getirdiği tüm çalışmalardan daha fazla içgörü içerdiği yönündeki eleştirel ve abartılı iddiasından vazgeçti.

Schorlemmer daha sonra Şubat 1868'de Marks'a cevap verdi:

“Son yıllarda tarımsal kimyadaki ilerlemeyi pek izleyemedim çünkü yazına erişemedim. 1866 yılına ait The Annual Report on the Progress of Chemistry (Kimyanın İlerlemesine İlişkin Yıllık Rapor) henüz tam olarak ortaya çıkmadı ve gelecek ay sadece tarımsal kimyayı kapsayan sayıyı alacağım. Fraas'ın alüvyon teorisini senden fazla bilmediğimi biliyorum. Lawes ve Gilbert'in çeşitli makalelerine [bir göz at]. Geçen yıl Kraliyet Cemiyeti'nden bir ödül aldılar.”³⁶

Schorlemmer, Liebig'e karşı yapılan eleştiriye Lawes ve Gilbert sayesinde biliyordu. Bununla birlikte, Marks, 1863'te Liebig'in *On*

Theory and Practice in Agriculture adlı kitabını okuduğunda da tartışmaları takip etmişti. Ayrıca, Schorlemmer, Fraas'ın alüvyon teorisi hakkında somut bir şey söyleyemedi. Bu nedenle, vermiş olduğu cevabının Marks'ı hayal kırıklığına uğratması muhtemeldir. Bununla birlikte, Marks, Carl Fraas'ın çalışmaları dahil diğer doğa bilimleri kitaplarını okumaya devam etti.

“TARIM FİZİĞİ” İLE BİR RASTLANTI

Malthus'un görüşlerine olan eğilimi Karl Marks'ın Kapital'in ikinci baskısında Liebig'in cümlesini değiştirmesi için olumsuz bir sebep olarak karşımıza çıkmış olsa dahi olumlu bir olayı da beraberinde getirmiştir: *Marks, ekolojik eleştirisi açısından Liebig kadar önemli olan diğer yazarlarla da karşılaştı. Carl Fraas da onlardan biriydi.*

Fraas'ın adı, ilk olarak Marks'ın not defterinde, Aralık 1867 ve Ocak 1868 tarihleri arasında, Liebig'in toprağın tükenme teorisine karşı bir polemik olarak 1866 tarihli [Fraas'ın yazmış olduğu] *Agrarian Crises and Their Remedies* adlı kitabı not düştüğünde ortaya çıkıyor.³⁷ Marks, 1868 Ocak'ında Engels'e "son konuya baktığımdan beri Almanya'da her türlü yeni şey ortaya çıktı" satırlarını yazdığında, muhtemelen Fraas'ın kitabını düşünüyordu. Marks bu kitaptan alıntı yapmamış olsa bile – *ve kişisel kopyası kaybolsa da* –, Fraas tarafından kaleme alınan *Climate and the Plant World Over Time, a Contribution to the History of Both, The History of Agriculture* ve *The Nature of Agriculture* adlı eserler de dâhil olmak üzere bir dizi kitap okudu. Fraas'ın diğer kitapları olan *Historical-Encyclopedic Outline of Agricultural Theory* ve *Root Life of Cultivated Plants and Increasing Returns* kitapları da Karl Marks'ın kişisel kütüphanesinde korunmaktadır.³⁸

Marks'ın 25 Mart 1868'de Engels'e yazdığı mektubunda:

Fraas'ın 1847 yılında yazdığı kitap çok ilginç: İklim ve Bitki Dünyadaki Zaman İçinde... Bu kitabı incelemek, iklimin ve bitki örtüsünün tarihsel olarak değiştiğini kanıtlamak gibi. Fraas, Darwin'den önce bir Darwinist ve tarihî zamanlarda gelişen tür-

*leri bile itiraf ediyor. Ama aynı zamanda bir agronomist. Fraas, nemin kaybolmasının bir sonucu olarak bozkır oluşumunun meydana geldiğini iddia ediyor.*³⁹

Bu pasaj, Marks'ın Fraas'ın eserinin içeriğini tartıştığı tek yerdir. Marks'ın bilinçsiz bir sosyalist eğilim bulması dikkat çekicidir. Alıntıları ve notları, Marks'ın Fraas'ın teorisi ile neden bu kadar yakından ilgilendiğini ve çalışmalarını okumak için neden Marks'ın Liebig'in teorisini değerlendirmesi hususunda Kapital'in ikinci basısında değiştirmek açısından zorlandığının anlaşılmasında yardımcı oldu. Fraas'ın teorisine dikkatlice bakıldığında, 1868'den sonra metabolizma teorisinin yeni bir ufkunun ortaya çıktığını gözlemleyebiliyoruz.

Engels'e yazdığı mektubunda, Marks, Fraas'ın tarım tarihinin önemli olduğunu düşündüğünü açıkça ortaya koyuyor. Tek başına bir ifade ile Marks, Fraas'ın tarım tarihi hakkındaki anlayışının, Liebig'in modern siyaset iktisatçılarının bütün çalışmalarından daha fazla içgörü içerdiği tahmin edilen tarım tarihine tarihsel bakışından daha önemli olup olmadığını söylemiyor. Bununla birlikte, Marks'ın ifadesi daha da ilginçtir çünkü kaleme aldığı son cümle, Fraas'ın Liebig'in mineral teorisine karşı polemiklerinden açıkça haberdar olduğunu ima eder. Marks, fizik ile kimya ekolleri arasındaki tartışmaya işaret etmektedir. Açıkçası, fizik okulu Fraas'ın alüvyon ve iklim teorilerini ifade eder ve kimya okulu da sadece Liebig'in mineral teorisini değil aynı zamanda Lawes'in ve Gilbert'in azot teorilerini de içermektedir.

3 Ocak 1868 tarihinde Engels'e yazdığı bir mektupta Marks, mineral gübre ile azotlu gübre arasındaki tartışmasının mevcut durumunu duyduğunu belirtti. İki ay boyunca agronomi üzerine okumalar yaptıktan sonra ve özellikle Fraas'ın eserlerini okuduğu için Marks'ın ilgisi, fizik okulu ile kimya okulu arasındaki anlaşmazlıklara yöneldi. Daha önce Liebig'in *Agricultural Chemistry* adlı eserindeki son tartışmaları bir dereceye kadar incelemenin gerekli olduğunu düşünmesine rağmen, sonraki süreçte tarımda meydana gelen en son gelişmeleri yakından takip etmenin oldukça gerekli olduğunu düşündü. Daha ileri düzeyde araştırmalar için acil bir

gerekliliğin olmasının altını çizdi; çünkü toprağın tükenmesi konusundaki en yeni tartışma durumu, mineral teorisi ile azot teorisi arasındaki tartışmalarla sınırlı değildi.

Marks'ın bu tartışmaya referansı, Fraas'ın 1866 yılında basılan *Agrarian Crises and Their Remedies* adlı eserini çoktan okuduğunu göstermektedir. Fraas, Liebig'in zirai kimya üzerine olan görüşleri hususunda başından beri eleştirel bir konumda değildi, aksine, Liebig'i yetenekli bir kimyacı olarak değerlendirdiyordu. Bununla birlikte, Liebig, 1864'te yayınlanan bir makalede tarım markajında bulunan eğitimciler ve Bayern'deki pratik çiftçiler arasında bilimsel bilgi eksikliği bulunduğunda, iki agronomist arasında hızlı bir şekilde gergin bir ilişkiye yol açan ateşli bir tartışmayla oldukça konuşulmuştur.⁴⁰ Bu nedenle, sadece 1864'ten sonra, Fraas, Liebig'in teorisini eleştirmeye açıkça başladı, ancak 1850'lerde, tarım kimyasına bağımlılık olasılığını tehlikeye attı ve tarımsal fiziğin tarımın gelişimi için önemini savundu.⁴¹ Fraas'ın 1864'ten sonra Liebig'in zirai kimyası noktasında tavrı aldığı önceki pozisyonunu nasıl değiştirdiğini inceleyerek, Marks'ın 1868'deki iki Alman tarım uzmanı arasındaki tartışmadan ne öğrendiğini göstermek mümkündür.

“Nature of Agriculture (1857)” adlı eserinde Fraas, önsözüne tarımda daha fazla ilerleme kaydedilmesi amacıyla “bilimin işbirliği” talebiyle başlar. Fraas, “doğanın tarımsal araştırması”nın sadece süreci ya da uygulama yöntemlerinin “geliştirmesi”ne değil, aynı zamanda onların işlevlerini anlamamıza izin verecek bir dizi deney yoluyla fenomenleri “araştırması” gerektiğine inanmaktadır. Bu pasajda açıkça “J. v. Liebig”, çalışması ile Fraas'ın tarımsal bilimsel araştırmasının yolunu belirler.⁴² Bu bağlamda Fraas, tarım sistemi hakkındaki bakış açısını Liebig'in programının devamı olarak temel alır. Liebig, mineral maddelerin önemi ve toprakların kimyasal analizi ile ilgili olarak ana metinde tekrar tekrar ve olumlu bir şekilde anılmaktadır. Bu Fraas'ın Liebig'in tarım kimyasını takip ettiği anlamına gelmez. Aksine, Fraas, *History of Agriculture* (1852) isimli çalışmasında Liebig'in analizinde toprağın ve gübrenin fiziksel yönlerinin genellikle eksik olduğuna dikkat çekti.⁴³ Fraas'ın “tarım fiziği”, ünlü kimyacının kimyasal gübrenin hevesli bir destek-

çisi olduğunu, toprakların oluşumu ve bitki büyümesi üzerindeki meteorolojik ve iklimsel etkileri hafife alıyor. Marks'ın alıntılarında dikkat ettiği bu boyuttur.

James F. W. Johnston, jeolojik formasyonu incelerken, Liebig, toprağın organik kompozisyonunu bitki büyümesine bağlı olarak analiz etmektedir. Fraas'ın orijinalliği, iklim ile bitkilerin büyümesi arasındaki ilişkinin detaylı muamelesinde yatmaktaydı. Fraas'a göre, bitkiler beslenmelerini ancak topraktaki besinler aracılığıyla toprakta çözünen bir formda olarak kökler yardımıyla alabilirler. Kayaların ufalanabilir bileşenlere aşamalı olarak ayrışması, toprak oluşumundaki temel işlemdir. Bu işlemde, hem kimyasal hem de mekanik açıdan önemli olan, sıcak ile soğuk, ıslak ile kuru arasındaki değişiklikler, atmosferdeki oksijen, amonyak ve karbonik asit içeren su ve canlı organik cisimlerin hareketleridir.⁴⁴ Marks, Fraas'ın tek başına kimyasal toprak bileşenlerinin araştırılmasının pratik olarak faydalı olmadığını iddia ediyor, çünkü amaç her yıl belirli bir ekili topraktan ne tür ve ne kadar tuz elde edilebileceğini, bunun ne zaman gerçekleştiğini ve bunların seviyelerinin ne olduğunu anlamaktır. Ancak bu soruları cevapladıktan sonra, [ek] arzlarının gerekliliği ile ilgili soruya karar verebiliriz.⁴⁵

Kimyasal toprak analizi çok sayıda mineral maddenin varlığını gösterse bile, aynı toprak hava koşullarında yavaş bir ortam olduğu zaman gübre eklenmeden kısırlaştırılabilir. Buna karşılık, elverişli bir sıcaklık ve nem barındıran iklim koşulunda, mineral maddelerin yenilenmesi gübre eklemekten yapılabilir, çünkü hava koşulları yeterince hızlıdır. Bu hususta, Marks şu satırları not almıştır:

“Sıcak ülkelerde toprağın hiçbir gübreleme olmadan veya sadece çok sporadik ya da fazla miktarda olmayan gübrelemeyle daha verimli olması; kayaların, mineral ürünlerinin ve toprağın daha hızlı yıpranma hızından kaynaklanmaktadır.”⁴⁶

Marks, Fraas'ın tek başına toprak elementlerinin kimyasal analizinin bitkilerin sağlıklı olarak büyümesi için elverişli koşulları tam olarak ortaya çıkaramadığı iddiasının açıkça farkındadır:

“Kimyasal toprak bileşiklerinin, bitkilerin mevcudiyeti için bü-

yük önem taşıdığına karşı, bitki bağımlıları ile bitki coğrafyacılarının ve çiftçilerin Karpat Dağları'ndaki kireçli toprakların granit üzerinde bulunabileceğine dair kanıtlara karşı daha inandırıcı bir kanıtı var mı? Laponya'daki topraklar ve İsviçre'deki kireç florası kısmen Karpat Dağları'nın granit topraklarında bulunabilir mi?"⁴⁷

Fraas'a göre, iklimin etkileri bitki varlığının maddi koşullarını o kadar güçlü bir şekilde değiştirebilir ki, genellikle belirli bir toprak türü (*bodenhold*) gerektiren bir bitki genellikle uygun iklim koşulları altında (*bodenvag*) büyüyebilir:

"Tüm ekili bitkilerin bodenvag haline gelmesi ve sadece bir kaçının bodenhold olması özellikle dikkat çekicidir; ancak bu, çoğunlukla coğrafi iklime bağlı olarak değişiyor."⁴⁸

Bu nedenle, örneğin, genellikle balçıklı (tınlı) topraklarda yetişen kırmızı yonca, eğer yazlar yeterince nemliyse kireçli topraklarda yetişebilir.

Fraas ardışık rasyonel tarımın iklimsel faktörleri ciddiye alması gerektiğini savunuyor. Bu nedenle, toprağın inorganik kurucu elementleri kesinlikle gerekli olsa bile, kimyasal gübre ile yapay beslenmeleri, yeterli bitki büyümesi için olmazsa olmaz bir koşul değil, iklimsel bir düzenleme işlevi görür:

Uygun iklim koşullarının bitkilerde eksik olup bir şekilde değiştirilemediği ölçüde, topraktaki besin kaynakları açılmalıdır. Tahıllar, çayır bitkilerinden daha fazla kül bileşeni (mineral bileşeni) kullandığı için değil, iklimimize yabancı olduklarından ve toprağın tuzlarını ve aynı zamanda havanın gazlarını arzu edilen miktarda organik olarak özümseyecek sıcaklığa sahip olmadıkları için vejetatiftir."⁴⁹

Bununla birlikte Fraas, Liebig'in teorisini tamamen reddetmiyor. Liebig'in yaptığı gibi fosforik aside özel bir rol atfediyor ve bu unsurun tarımsal kimyanın temel katkısı olarak bir bitki büyümesi için öneminin keşfedilmesini övüyor.⁵⁰ Yine aynı zamanda, tarım kimyasının vurgulanmaması gerektiğini savunuyor. Toprak elementle-

rinin asimilasyonu ve difüzyonu iklim koşullarına bağlı olarak gerçekleşir.⁵¹ Bitki örtüsü üzerindeki iklimsel etki, tarımsal üretimin bilimsel olarak araştırılması noktasında önemli bir hedeftir, çünkü iklim tarımsal ürünlerin büyümesini de önemli ölçüde etkiler.

Fraas için toprağın tükenmesi sorunu buna göre değiştirilmelidir, çünkü gelişim iklimsel faktörlerle de ilişkilidir. Aslında, gübresiz topraklar, Marks'ın defterinde olduğu gibi, belirli iklim koşulları altında uzun bir süre boyunca başarılı mahsuller sağlayabilir:

Güney Avrupa'da tahıllar (arpa), her yıl aynı toprakta, hatta uzun yıllar boyunca başarıyla ekilebilir. Sıcak ve ılıman sıcaklık bölgesinde tahıl ve baklagiller artık mısır, pirinç ve karabuğday hariç toprak yorucu bitkileri değil, çoğu zaman gübresiz olarak yetiştirilen çok az tütün ekilmektedir.⁵²

Olumlu iklim koşullarında, Fraass ekinlerin, absorbe ettikleri toprak besinlerin insanlar tarafından toprağa geri döndürülme- se bile, tükenmeden gerçekleşebileceğini öne sürmektedir. Bu nedenle, tropik veya subtropikal iklim koşullarında geleneksel tarım genellikle sürdürülebilirdir. Liebig, insan dışkısını etkili bir şekilde toplayarak toprak besin döngüsünü başarıyla düzenleyen Japonya ve Çin'deki geleneksel tarımın sürdürülebilirliğini coşkuyla açıklarken; Fraas, Avrupa'da doğanın gücünün yenilenmesini sağladığı geleneksel sürdürülebilir tarımın başka bir görüntüsünü sunar. Liebig, insan elinden mineral madde tedarikini zorunlu olarak düşünürken, Fraas'ın sürdürülebilir tarım bakış açısı, doğanın gücünü ve buna dayalı olan metabolik döngüyü vurgulamaktadır.

The Nature of Agriculture adlı kitabın ikinci edisyonunun son iki sayfasında, doğrudan Liebig'in *Chemical Letters*'ına atıfta bulunan Fraas, Marks'ın belirttiği toprağın tükenme teorisi üzerine eleştirisini geliştiriyor. Her şeyden önce, Fraas, gübresiz sürdürülebilir tarım gerçekleştirilmesi hususunda Yunanistan ve Küçük Asya gibi eski uygar toplumların olduğunu savunuyor. Uygar yaşam, mutlaka bir soygun tarım sistemine neden olmamıştır. İkincisi, çiftçiler ürünlerini pazarda satsalar dahi, toprak besin maddelerinin birahane- den, damıtımdan ve kireç ocağından doldurulması için yararlı olan

çeşitli malzemeler olarak alırlar. Üçüncüsü, soygun praxisleri yani eylemleri ormancılıkta mevcut değildir. Dördüncüsü, Fraas, nada-sın yıpranma hali olduğunu ve bu nedenle de toprakta daha fazla bitki besin maddesi bulunmasına izin verdiğini vurgulamaktadır, ancak bu noktada Liebig'in önemini küçümsemektedir. Son olarak, Çin'in yapmakta olduğu tarım ile ilgili olarak Fraas, Liebig'in bile, nüfus artışının yanı sıra tarımsal üretkenliği artırma olasılığını kabul ettiğini belirtti. Başka bir deyişle, Malthus-vari karamsarlık, Liebig'in mineral teorisinin kaçınılmaz bir sonucu değildir.⁵³ Bu pasajdan dikkatli bir şekilde alıntı yapan Karl Marks, Fraas'ın Liebig'in toprak yorgunluğu teorisinin abartılmasının eleştirisini ele alıyor. Fraas, toprak yorulmadan yoğun tarım olanaklarını vurgulayarak Liebig'e katılmamaktadır, çünkü inorganik maddelerin takviyesi hem doğal hem de yapay olarak çeşitli yerlerde yer almaktadır. Toprağın tükenme riskinin doğal bir yasa olarak kabul edilmemesine karşın da bir uyarıda bulunmaktadır Fraas.

Agricultural Chemistry'nin yedinci baskısı henüz yayınlanmamış olsa da, Fraas ile Liebig arasındaki gerginlik fark edilecek bir konumdur. Bununla birlikte, *Nature of Agriculture* adlı eserinde Fraas, 1860'lı yıllarda daha sonra olacağı gibi, Liebig'e karşı acımasızca bir eleştiri yapmaz. Aksine, Fraas, çalışmasının Liebig'in mineral teorisinin bir tamamlayıcısı olduğunu ve bu şekilde tarımsal fiziğin gelecekteki görevini tanımladığını iddia etmektedir:

*“Agricultural Chemistry, son zamanlarda, toprağın zenginliğini betimleyen miktarların belirlenmesiyle tarımı oldukça aydınlat-tı, ancak toprağın faaliyeti olarak belirlemek istediği [araştırma] alanı hala zor bir şekilde incelenmiştir. Muhtemelen tarım fiziği, çalışma alanını tamamen kapsamaması sayesinde, tarımsal-bi-limsel çabaların geleceğini inşa edecek.”*⁵⁴

Fraas, tarım kimyasını tamamen tarımsal fizik ile değiştirmek istememektedir. Aksine, bu ikilinin birbirinin desteklemesini gerektiğini savunmaktadır:

“Sadece bitki beslenmesi arzı teorisi değil, aynı zamanda tarım-sal kimya, tarımsal fizik ve fizyoloji yardımı ile [bitki beslemesi-

nin] bol miktarda ve yeterli kullanımı için hazırlığı tarımsal-bilimlerin geleceğidir.”⁵⁵

Fraas'ın görüşüne göre, tarım kimyası bir tarım bilimi disiplini-
dir. Tarımın gelişmesi için esastır, ancak tek başına kimyasal toprak
bileşenlerinin analizi kesinleştirilmemelidir. Marks bu bölümleri
yazmasa da, Fraas'ın amacı metin boyunca oldukça açıktı.

Sonunda, Liebig ile Fraas arasındaki ilişki çatışmayla sona erdi;
bu durum, 1868'in başında Marks'ın tarımda en son olarak adlan-
dırdığı şeydi. İki agronomist arasındaki bu tartışmanın tam olarak
neyle ilgili olduğunu daha ayrıntılı olarak incelemek önemlidir.
Fraas, öncelikle Almanya'da bir tarım sorununa bilimsel bir müda-
hale girişiminde bulundu, ancak mevcut bağlamda en ilginç olanı,
Liebig'in toprak tükenme teorisini reddetme girişimidir.

FRAAS'IN GÜÇ EKİMİ VE ALÜVYAL TEORİSİ

Daha önceki kitaplarının aksine, Fraas'ın 1866 yılında yayımlan-
an *Agrarian Crises and Their Remedies* adlı eseri, Liebig'e karşı
bir yapılmış olan bir polemige benzemektedir. İronik bir şekilde
Liebig'in toprak tükenme teorisini, Almanya'daki mısır fiyatlarının
artmasına bir karşı önlem talep etmeden geçici bir 'fenomen' olarak
görmesini sağlayan bir sessizlik çeşitliliği olarak adlandırıyor. Lie-
big'in sessizliğinin varsayımını Fraas şöyle özetliyor:

*“Bu aşırı üretim, [mevcut] düşük mahsul fiyatının gerçek nihai
nedeni olsa bile, “soygun tarımı” teorisi tükenme ve ikmal teo-
risinin yanlış tanınması nedeniyle bunu gösterdiği için yakında
sona ermelidir.”⁵⁶*

Fraas, Liebig'in uyarısının yanılısamlara dayandığını ve Batı
Avrupa'da yapılan tarımın daha acil bir sorununa gerçekten dikkat
etmeden yanlış bir öngörmeyi desteklediğini savunarak Liebig'in
görüşünü reddetti.

Liebig, gelecekte bir gün dünya topraklarının soygun tarım sis-
temi nedeniyle tükeneceğini ve büyüyen nüfus için yeterli gıda

sağlayamayacağını öngörmekte doğru olsa bile, Fraas, Liebig'in tahmininin gerçekleştirilmesinin devam edeceğine inanmamaktadır. Liebig'in ele aldığı zaman uzun bir zamandır; yani Danubia Ovalarının bereketli toprakları ya da Polonya ve Galiçya'daki geniş ovalar tamamen tükenene kadar.⁵⁷ Dahası, Kuzey Amerika ve Güney Rusya'daki muazzam toprakların toprak tükenmesi hesaplama-ya dâhil edilirse, Alman ve diğer Batı Avrupalı çiftçiler, mısır pazarında uluslararası rekabette hayatta kalamazlar; bu, dünya çapında toprak tükenmesi gerçekleşene kadar fiyatları düşürür. Geçmişte, uzun fiziksel mesafeler Avrupalı üreticiler için daha uygun iklim koşullarında mahsullerin daha ucuz üretim maliyetlerini dengeleyen koruyucu bir duvar işlevi görmüştü ve Avrupa pazarlarına erişim isteyen yabancı üreticilerin daha pahalı nakliye maliyetleri de bunun beraberinde geliyordu. Bununla birlikte, ulaşım yollarının, özellikle de demiryollarının geliştirilmesi, tarımsal ürünlerin daha ucuz ve daha hızlı bir şekilde Batı Avrupa'ya taşınmasını sağladı ve böylece bu koruyucu duvar fiilen ortadan kaldırıldı. Bu nedenle, modern tarımsal kriz, Liebig'in endişe ettiği eksik üretim ile değil, aşırı üretim ile karakterize edilmektedir:

“Bu kriz, [tarımın] daha verimli topraklara sahip olan ve daha ucuz üretim yapan ülkelerden çok sayıda mahsulün ithalatı ile ortaya çıkmaktadır.”⁵⁸

Daha ucuz mahsullerin ithalatı, Batı ülkelerinde sanayinin artan ihtiyaçlarına karşılık verdiğinden, kapitalist toplumlarda mısırın ucuz fiyatları kronik olacaktır:

“Ucuz ürünler dönemleri artmaktadır ve bu üreticiler için ciddi şekilde kötüleşen bir etki yaratmaktadır.”⁵⁹

Fraas, öncelikle Almanya'daki çiftçilerin ekonomik durumunu düşünmekte ve onları büyük yıkıma karşı korumak noktasında acil tarımsal reform ihtiyacı konusunda ısrar etmekteydi. Doğal koruyucu duvarın yıkılmasından sonra, Alman çiftçilere uluslararası rekabette hayatta kalmak için tek bir yol kalıyor: *“Daha ucuza üretin!”⁶⁰* Fraas, gelecekte ürün fiyatlarının artmasını ümit ettiğini

belirtti. Bununla birlikte Liebig'in sessizliği devam etmektedir.

Burada, Liebig'i eleştirirken, Fraas'ın toprak yorgunluğu olasılığını veya mineral gübrelerin kullanımını olumsuz yönde etkilemediğini unutmayın. Onun sorunsallaştırdığı şey, Liebig'in eğer nüfusun artması ve toprağın gücünü sürdürmesi gerekiyorsa, toprakta bulundukları için mahsuller tarafından alınan tüm mineral maddelerinin geri verilmesi gerektiğini savunarak, kendi başına doğru olan bir teklifi abartmasıdır. *Sadece yorucu bir şekilde.*⁶¹ Liebig'in ikmal yaşasının doğru olduğu, çünkü topraktaki mineral maddeler bitki büyümesi için vazgeçilmez olduğu ve toprağın dikkatsizce muamele altında hızla tükenebileceği doğrudur. Bununla birlikte, Fraas, Liebig'in tüm mineral maddelerin bu geri dönüşünün yalnızca insan eliyle, özellikle de kimyasal gübre yoluyla yapılması gerektiği varsayımından kuşku duymaktadır. Liebig'in *Agricultural Chemistry* adlı eserinin yedinci baskısı, önceki çalışmalarının iyimserliğinin aksine, kimyasal gübrenin her yerde bulunma ihtimalini küçümsüyor ve bir alternatif bulabildiği için Malthus benzeri bir karamsarlığa düşüyor. Bu sonuç, Fraas'a göre çok aceleci ve yanıltıcıdır. Liebig'in abartılı argümanında eksik olan, toprağın kullandığı besin maddelerinin tam olarak yenilenmesini gerçekleştirebilecek sonsuz bir yenileme kuvveti üzerine bir araştırmadır: Bununla birlikte, doğa, iklim değişikliği yoluyla bir takviye sunmaktadır; *sulama, yağmurda ve meteorit tozundaki meteor materyalleri ve gübre ve dışkılarda çöp kullanımı.*⁶²

Bu duruma ek olarak, “ön varsayım, yani toprak tükenmesi kabul edildiğinde, tartışmanın geri kalanı otomatik olarak devam eder ve hiç kimse zelotlara yani yobazlara karşı ön varsayıma itiraz etmeye cesaret edemez.”⁶³ Aslında, son bölümde görüldüğü gibi, bu alanda ilk tanıtılan kişi, mineral kimyasal gübrenin gerekliliğini vurgulamak için toprak yorgunluğu teorisi ile Liebig olmuştur. Ne zengin mineral maddeler getiren unsur ne doğanın gücü ne de çiftçilerin topraklarına fiili özenle muamele etmeleri, Liebig'in teorisine yeterince ilgi duyulmasını sağlamıştır. Fraas, ünlü kimyagerin stratejik olarak mineral gübre teorisini popülerleştirmek için toprak yorgunluğu riskini aşırı vurguladığını öne sürüyor.⁶⁴

Başka bir deyişle, Fraas, Liebig'in soyguna karşı uyarılmasının önemini kabul ediyor, ancak toprak verimliliğini arttırmak için başka olanaklar olduğunu savunuyor. Liebig'in ikmal yasası artık yaygın bir şekilde kabul edildiğinden, Malthus'un karamsarlığına düşmek yerine bir adım öne geçmek gerekiyor:

*"Yeni bitki besleme teorisinin en önemli sonucu, eski ve şimdi genel olarak kabul gören mahkûmiyet, ekili bitkiler tarafından mahsul olarak alınan toprak bileşenlerinin yenilenmesi gerekliliği hakkında değil, onları arttıran çok sayıda kaynağın keşfidir."*⁶⁵

Fraas'ın bitki örtüsü üzerindeki iklimsel etkilere ilişkin araştırması, sürdürülebilir üretimi sağlamak ve sürdürmek için tamamen yeni bir yol açıyor. Böylelikle, geleneksel tarıma dayanarak öngörülmesini beklediği artan güç tarımı tarımını çağırıyor. Marks'ın Engels'e yazmış olduğu mektubunda da belirttiği gibi, Fraas'ın alüvyon teorisi, Liebig'in kimyasal gübre kullanma önerisine açık bir tezatlık veren, güç tarımı için en etkili yöntemdir. Sonuç olarak, Marks bilinçli olarak insanlar ile doğa arasındaki metabolik etkileşimi düzenlemenin başka bir yolunu bulur.

Ünlü jeolog Charles Lyell, alüvyonu şu şekilde tanımlar:

*"Göllerin veya denizlerin sularının altına kalıcı olarak batmayan topraklar üzerine, nehirler, taşkınlar veya diğer nedenlerle yıkanan ve aşağı atılan toprak, kum, çakıl, taşlar ve diğer taşınan maddelere alüvyon denmektedir."*⁶⁶

Alüvyon, zengin miktarda mineral madde içeren siltten oluşan jeolojik bir oluşumdur. Tuna'nın alüvyal ovasında ve gelgit deliğinin oluşturduğu Mississippi, Nil ve Po nehirlerinin deltalarında bulunan alüvyon, nehir suyu yeterli miktarda taşıdığından, uzun yıllar boyunca gübresiz ve büyük miktarda ürün sağlar. Mineral içeren maddeleri ve topraktan bitki olarak alınan bitki besinlerini değiştirir. Örneğin, zengin minerallere sahip alüvyal bir ova, Chiana Vadisi'nde ve Toscanadaki nehirlerin etrafında 7 ila 10 metre yüksekliğinde verimli bir yüzey toprağı oluşturur.⁶⁷ Bu örneklerden ilham alan Fraas, *Nature of Agriculture* adlı eserinde, tarımın en radikal araç olarak yapay bir alüvyon inşa ettiğini ileri sürer.⁶⁸ Kanallar ve

su kapıları inşa edilerek, nehir suyunda bulunan silt, tarlaları kap-sayacak şekilde düzenlenir, böylece tarlalara gerekli bitki beslenme-sini sağlar.

Fraas'ın tarımsal üretkenliği artırma konusundaki diğer olasılıklara olan inancı doğanın gücüne dayanmaktadır: “*Doğanın kendisi bu şekilde ortaya çıktı.*”⁶⁹ Fraas'ın tanıdığı şey, insan müdahalesinin sınırlanmasıdır. Toprak verimliliğinin korunması, doğanın işbirliği ve desteği olmadan mümkün değildir. Bu, Fraas'ın neden daha sürdürülebilir tarım görüşünde kimyasal gübre kullanılmasına ikincil bir rol atfettiğini açıklıyor. Birçok kez kimyasal gübrenin çiftçiler için çok pahalı olduğunu ve uluslararası rekabette en iyi seçenek olmadığını ve en sonunda da sürdürülebilir olmadığını söylüyor. Fraas, açıkça toprak yorgunluğunun giderilmesinin kimyasal gübrelere bulunmadığını iddia ediyor, çünkü etkileri yüksek maliyetlerine rağmen sadece kısa bir süre sürüyor:⁷⁰

Kimyasal gübreler, doğru kompozisyonda kullanılırlarsa, ihtiyaca uygun formdalarsa ve maliyet hesaplamaları ile uyuyorlarsa, mahsulü artırmak için mükemmel bir araçtır. Ancak, genel olarak toprağı şu sebeplerden ötürü hiçbir zaman tükenmeden koruyamazlar:

a) toprağın yorulması

b) sulama ve alüvyon yolu

*c) çiftlik hayvanlarının doğal gübre üretmesi ve kanalizasyon.*⁷¹

Fraas'a göre kimyasal gübre her derde deva değil, sadece iklimsel bir düzenlemedir. Açıkçası Fraas'ın burada kullanmış olduğu ton, Liebig'in daha önceki iyimserliğinden farklıdır.

Buna karşılık, Fraas, doğanın gücü kalıcı ve ücretsiz olduğu için, kurulumdan sonra sonsuza dek ve daha fazla maliyet ödemediği için, çalışmaya devam eden yapay alüvyon gibi yöntemler kullanarak acilen tarım reformunu talep ediyor:

*“Avrupa tarımının geleceği sulamaya ve özellikle de yapay alüvyona bağlı çünkü aynı miktarda daha az maliyetle – fiyat artışı ile değil- üretim sağlanacaktır. Tam da ilerlemenin ihtiyaç duyduğu şey de bu”dur.*⁷²

Tek başına kimyasal gübre ile bu hedefe ulaşmak mümkün değildir. Gerçekten sürdürülebilir bir tarımsal üretim gerçekleştirilmesi, hali hazırda var olan bir doğal metabolizmanın yardımı olmadan mümkün değildir. Aslında, Fraas, doğal gücün kullanılmasının kimyasal gübreye olan güçlü bağımlılıktan çok daha düşük maliyetli ve etkili olduğunu savunuyor.

Fraas'ın kitaplarını okuyan Marks, Liebig'in maden gübresi ve toprağın tükenmesi teorisini destekleyen başka bir sürdürülebilir tarım görüşü gerçekleştirdi. Doğanın gücünün, toprağı tüketmeden insan gereksinimlerini daha verimli ve sürdürülebilir bir şekilde karşılamak için kullanılabileceğini ve ayrıca kimyasal gübrenin tek başına sorunu neden çözemediğinin bir açıklamasını da bu yeni bakış açısı sağlamaktadır. Açıkçası, bu yüzden Marks'ın odak noktası, tarımla ilgili iki aylık yoğun araştırmalar sonrasında 1868'in başında, mineral gübresi ile azot gübresi arasındaki tartışmadan fizik ile kimya okulu arasındaki tartışmalara doğru kaymıştır. Sürdürülebilirlik probleminin sadece hangi gübrenin daha iyi, mineral veya azot, olduğuna karar vermekle ilgili olmadığını kabul etti. Marks'ın yeni ilgisi, aslında Fraas'ın tartışmada neyin savunduğunun bir yanısıdır. Fraas'a göre, hem mineral gübre hem de azotlu gübre temelde aynı şekilde toprağın tükenmesini belirli bir gerçek olarak varsaydıklarında aynıdır. Toprak tükenme teorisinde Fraas, "azot ve mineral teorisi arasındaki bir uzlaşma vardır. Her iki teori de, mucitleri tarafından en uç noktaya kadar uzatılmıştır, fosforik asit de aynı amaç için [mineral teorisinin destekçileri tarafından] kullanılmaktadır"ı söylüyordu.⁷³ Bunun ötesinde, bu konu üzerine olan tartışmada Fraas insanlar ile doğa arasındaki rasyonel metabolizma düzenlemesinin üçüncü yolunu açtı. Liebig'in eleştirisi, Marks'ın 1868'de gelecekteki toplumda sürdürülebilir metabolizmayı öngörmek için daha fazla doğa bilimi çalışması için gerekli olduğunu görmesinin olası bir nedenini ortaya koyuyor. Bu durumun somutlaşması, "Malthus'un hayaletini" ortadan kaldırmak adına Karl Marks için oldukça önemliydi.

MEDENİYETE KARŞI BİR TEHLİKE OLARAK “İKLİM DEĞİŞİKLİĞİ”

Marks'ın Fraas'ın teorisine olan ilgisi, Liebig'in toprak tükenme teorisini eleştirmesiyle sınırlı değildir. Mektubundaki bilinçsiz bir sosyalist eğilim hakkında yaptığı yorum da, bir başka Fraas kitabı olan *Climate and the Plant World Over Time* ile ilgilidir. Marks için bu kitabın önemli olmasının nedeni, 1870'lerde doğa bilimleri üzerine neden bu kadar yoğun okumalar yaptığı konusunda yararlı bir ipucu sağlamasında yatmaktadır. Bu bağlamda, Marks'ın alıntıları tekrar faydalı oldu.⁷⁴

Fraas, 1847 tarihli kitabını Yunanistan'ın başkenti Atina'daki Kraliyet Bahçesi'nin direktörü ve Atina Üniversitesi'nde botanik profesörü olarak kaldığı süre boyunca edindiği deneyim ve araştırma üzerine hazırlamıştır. Onun bu çalışması, iklim değişikliğinin uzun bir tarihsel süreçte insanlar ile bitkiler üzerindeki etkisi hakkında çeşitli tarihi raporlardan oluşuyor. Bu raporlar, iklimin bitki büyümesi için temel bir koşul olarak önemine dair tezini referans almaktadır. Fraas'ın kışkırtıcı sayılabilecek olan bu tezi, insanlar tarafından yürütülen tarımın sonunun medeniyetin çürümesi için en önemli faktör olarak kabul edilen bir iklim değişikliği getirmektedir. Bunun nedeni, doğal olarak gelişmiş tarım biçimlerinin, doğanın evrensel metabolizmasının bozulması nedeniyle geride bir çöl bırakması gerektiğidir. Liebig'in tarım tarihi konusundaki görüşünden de önemli bir nüans var. Marks, Liebig'in eski uygarlıkların çöküşüyle ilgili genel bakışından alıntılar yapmadı; yalnızca Liebig'in modern tarım eleştirisine ilgi duyduğu için değil, belki de Roscher'in Liebig'in tarihsel açıklamasının geçerliliğinden şüphe ettiği için.⁷⁵ Marks bu kez de Fraas'ın tarım tarihine odaklandığından ötürü Fraas ile Liebig arasındaki karşılaştırmayı incelemek faydalı olacaktır.

Agricultural Chemistry'de Liebig, pre-kapitalist toplumların tarihini, doğal soygun tarımı yasası perspektifinden şöyle açıklar:

“Ulusların ortaya çıkışını ve çöküşünü kontrol eden tek ve aynı doğal yasa bu yasadır. Bu sebepten [toprak] üretkenlik koşullarını kaybeden soygun ülkeler, mahvolacaklardır.”⁷⁶

Liebig, eski uygarlıkların geliştiği yerlerde modern çöllere işaret ediyor:

“Güçlü krallıkların geliştiği ve yoğun bir popülasyonun (nüfusun) topraktan yiyecek ve zenginlik elde ettiği bölgelerde, bugün aynı tarlanın ekimi artık yeterli meyve getirmiyor. Eski uygarlıkların ortadan kaybolmasının tek nedeni, savaş, kıtlık ve salgın değil, soygun tarımı nedeniyle toprakların tükenmesidir.”

Tüm bunların ışığında Liebig, bir ulusun çöküşünün ancak toprağın mülkü değiştiğinde mümkün olduğunu savunmaktadır.⁷⁷ Toprağın tükenmesi sorunu, medeniyetin ilerlemesinin sınırını belirlemektedir, çünkü tarımsal ürünlerin azalmasıyla birlikte toplum, gıda ve aşırı nüfus eksikliğinden acı çekmeye başlamaktadır.

Liebig, Yunanistan'da nüfus sayımının ve göçün MÖ 700 gibi erken bir zamanda var olduğunu söylemektedir. Sonuç olarak, Aristotele'se göre, Sparta savaşa uygun bin kişiyi işe alamadı, ancak şehir bir yüzyıl önce MÖ 479'da Plataea Muharebesi'nde 8.000 askere sahipti. Toprağın tükenmesi yüz yıl sonra çok daha kötüleşti; Strabo yüzlerce Laconia kentinden sadece otuz köyün kaldığını belirtmektedir.⁷⁸

Ayrıca, Liebig, aynı kaderin Roma şehirlerinin başına geldiğini savunmaktadır. Cato, mahsullerin azalmasından değil, Roma topraklarının büyük verimliliğinden bahsetmektedir. Julius Caesar'ın yaptırdığı bir nüfus sayımı, nüfusun azaldığını doğruladı ve Augustus zamanında askerlik hizmetine uygun erkeklerin sayısı o kadar azdı ki bu azlık kıtlık olarak nitelendirilebilirdi.⁷⁹ Roma'ya ürün ihtalâtı artmaya devam etti ve bu dönemde nüfus, enflasyon ile açlıktan muzdaripti.

Bu noktadan hareketle Liebig, şu sonuca varmaktadır:

“Augustus zamanında, dış dünyaya açık olan Roma devleti her bir refah belirtisini ve bereketli iktidarı göstermekte iken, ‘kötülük’ yaşamı mahvetmeye başlamıştı. Avrupa devletleri de bu sonu yaşayacaktır. Augustus kendi varsayımına göre kibirli bir şekilde kendisine ait bir sunak yapmıştı. İnsanları tanrı olarak ibadet ettiren ve böylelikle ‘güçlü’ sayılanın kudreti ne olabilirdi

ki? Filozofların bilgeliği ya da yargı konusundaki en derin bilgi birikimi, en yetenekli komutanların, en zorlu ve iyi düzenlenmiş orduların cesareti, Doğa Yasası'nın işleyişine nasıl etki edebilir? Tüm bu büyüklük ve güç, küçüklük ve güçsüzlüğe indirgendi ve en sonunda, antik ihtişamının parıltısını kaybetti!”⁸⁰

Liebig'e göre toprağın verimliliği, medeniyetin ilerleyişini belirleyen süreçte ortaya çıkıyor. Eğer ikmal yasası ihlal edilirse, bir ulusun temeli zorunlu olarak dengesizleşir, bu da asker ve geçim sıkıntısına yol açıp ulusun refahı için maddi koşulları baltalar. Tarihsel şahitlere atıfta bulunarak, Liebig aynı krizin modern Avrupa ülkelerine yaklaştığını, çünkü soygun tarımının popüler uygulamasının doğanın evrensel metabolizmasını her zamankinden daha fazla bozduğunu belirtmektedir.

Fraas, *Climate and the Plant World Over Time* adlı eserinde başka bir yaklaşımı ele almayı seçti. Pers, Mezopotamya ve Mısır gibi çok verimli topraklara sahip olan alanlarda çölleşmeyi ele alıp Liebig ile aynı soruyu sormuştur; eski uygarlıkların doğal sebeplerle meydana gelen iklim değişikliği nedeniyle doğuşunu ve çöküşünü açıklıyor. Ona göre, iklimsel etki bitki örtüsü için toprağın kimyasal bileşiminden daha güçlü bir faktördür. Tek kullanımlık bitki beslemesi temini, temel olarak nem, sıcaklık ve yağmurla belirlenen toprağın yıpranmasına bağlıdır.⁸¹ Çeşitli botanik örnekleri kullanarak Fraas, iklimde ve bitki dünyasında biriken değişim sürecinin, genellikle tahmin edilenden daha yavaş, ancak uzun vadede daha büyük olduğunu göstermektedir.⁸² Fraas, yerel iklimdeki bu değişikliklerin insan uygarlığı üzerinde önemli bir etkisi olduğunu göstermeye çalışıyor, çünkü havanın sıcaklığını ve kuruluğunu artıran modifiye edilmiş koşullar, yerel bitkiler için elverişsiz konumdadır. Başka bir deyişle, ekim için maddi koşullar kötüleştiğinde, medeniyeti çökme süreci başlamaktadır. Dolayısıyla, Fraas'a göre, iklimin bitkiler üzerindeki etkisi toplumun gelişmesi için en belirleyici faktördür.

İklimin insan üzerindeki etkisinin yaygın olarak azalmasından farklı olarak, Fraas, medeniyetleri inşa etmedeki beşeri uygulamaların uzun bir süre boyunca iklim tarafından dönüştürüldüğü tarihsel dinamikleri açıklamaktadır. Fraas'a göre, topraktaki belirli

bir mineral maddenin soygunu değil, iklim değişikliği, insanlar ile doğa arasındaki metabolik etkileşimde böylesi büyük bir rahatsızlığa neden oluyor. Bu değişiklikler o kadar yavaş ilerleseler dahi, çoğu zaman fark edilmeden izlerini doğalarında belgelenmiş olarak bularak yeniden oluşturulabilirler. Bitkiler, Fraas'a iklim koşullarının kademeli olarak ancak sürekli değiştiğine dair ipuçları verir, böylece bitki örtüsü aslında tarihsel zamanda oldukça farklı görünebilir.⁸³

İklim değişikliğinin etkisi hafife alınmamalıdır. Fraas'ın yazdığı gibi:

“Bir bölgedeki doğal bitki örtüsünün büyük zarar görmesi, tüm karakterinin derin bir dönüşümü ile sonuçlanır ve bu değiştirilmiş yeni doğa durumu, bölge ve nüfus için elverişli değildir; şüphesiz insanlar da değişir. Bölgede bulunan devletin bu tür büyük dönüşümleri etkisiz kalabilmekte ya da yoğun bir şekilde ve birçok bölge ile birlikte meydana gelirse, hiçbir zaman etkisiz kalmamaktadır ve elbette, eski durumların iyileştirilememesi söz konusudur.”⁸⁴

Bitki örtüsü büyük ölçüde yerel iklimin kilit değişkenlerine bağlı olduğundan, yerli bitkilerin güneyden kuzeye veya ovalardan dağlara göçü çölleşmeye doğru bir değişimin göstergesidir. Bazı bitki türlerinin bu süreçte soyları tükenmekte, çünkü yeni çevreye uyum sağlayamamaktadırlar; diğer bitkiler organlarını, örneğin yapraklarını keskinleştirerek ve daha az su ve toprak besinleri kullanabilmek için köklerini uzatarak dönüştürürler. Yerli bitkiler göç ettiğinde diğer yabancı bitkiler gelir, ancak bu yabancı bitkiler genellikle orijinal bitki örtüsü yerini tamamen almazlar. Çöl iklimi, birçok bitkinin geliştiği yerlerde yavaş yavaş daha da belirginleşir. Bozkırların oluşumu geri dönüşümü olmayan bir şekilde başlar ve bölgede yapılmakta olan tarım için olumsuz sonuçlar doğurur.

Marks, Engels'e bir yazdığı mektupta özetlediğine göre Fraas, ormansızlaşmanın çölleşmenin en önemli nedeni olduğunu, bu durumun artan sıcaklıklar ve düşük nem oranı ürettiğini savunuyor. Örneğin, Marks not defterinde aşağıdaki pasajı belgelemektedir:

*Bir bölgenin ormansızlaştırılması, özellikle çok kurak ve kumlu veya hatta kireçli bir toprağa sahip olduğu zaman, ısı oluşturma-
nın en güçlü nedeni olarak sayılır. Toprağın bileşimi, yukarı-
da açıklanan iklimsel etkilerin takip ettiği yağmuru şartlandırır.
Bitki örtüsü ile kaplı ormanlık alanlar nemi daha sıkı tutar ve
infertil (kısır) alanlara göre güneş ışığı ile daha az ısınır. [Sonuç
olarak], bu bölgeler daha fazla yağış alır ve bu nedenle bu böl-
geler sadece serin değil, aynı zamanda serinletici hava akımını
sıcak çevre bölgelere dağıtmaktadırlar. Havadaki nemin dağıl-
ması, sıcaklığı ve maddenin yüzeyindeki ısı iletme kapasitelerini
büyük ölçüde değiştirir.⁸⁵*

Marks, Humboldt'un şu sözlerine dikkat çekiyor: “İstisnasız bir biçimde ormanların kıtlığı veya yokluğu havanın sıcaklığını ve kuru-
luğunu artırıyor.”⁸⁶ Ormanların yok edilmesiyle birlikte, bölgenin tamamında iklim değişikliği devam etmekte ve bir gün boyunca, bozkır oluşumunun artması, akarsuyun kaybolması, nehir vadisi-
nin daralması gibi - ovalarda dahi - çeşitli olumsuz etkiler ortaya çıkmaktadır.

Fraas, nem kaybının ve sıcaklık artışının bitki dünyasını nasıl değiştirdiğini ve medeniyetlerin daha da gelişmesini engellediğini göstermek için florayı yani bitki türlerini analiz etmiştir. Marks, Fraas'ın tarihsel dönüşümlerin ve bugünün tamamen farklı durumunun somut tanımına ilgi duyuyordu. Bu noktadan hareketle, Marks'ın tam olarak neye önem verdiğine bakmak yararlı olacaktır.

Geçmişte Fırat ve Dicle nehirleri arasında verimli alüvyal topraklara sahip birçok kanal ve hendek bulunan Mezopotamya bölgesi, Fraas'a göre, köyler ve yerleşim olmadan tamamen ıssız bir konumda ve terk edilmiş! Odunsu tuz-otu, capparaceae üzümleri ve mimmoza çalıları, çok sayıda kurutulmuş kanal ve hendekler tarafından kesilen en verimli alüvyonlu toprağı kaplamaktadır, ancak burası, 'dünyanın bahçesi'nin gelişmekte olduğu yerdir.⁸⁷

Bu çölleşmenin nedenini iklim değişikliği ile tanımlamak zor değil:

İklimin ve bitki örtüsünün büyük dönüşümü, eski insanların dünyanın en verimli bölgeleri olarak bildiği yerlerde artan bir

bozkır oluşumu ve tam bir çöle geçişle ikna edici bir şekilde kanıtlanmıştır. Çok verimli olan Messene'deki eşsiz ve tuzlu olan toprak, her su taşkınında çakıl kumu ve çamurla kaplanmaktaydı. Fakat eğer bu toprak sürekli tahrip olmazsa, çamurla örtülür ve sonra süzülürse, Mısır'daki Nil nehrinin çamurunun [Joseph] Rußegger'in gösterdiği gibi ayrışmasına ya da Yunanistan'daki kıyılara benzer şekilde eşsiz bir dönüşüme maruz kalır. [Yani] tuz ve çakıl kumu baskın hale gelip bozkır florasına dâhil olur.⁸⁸

Üstelik Fraas, on aylık bir kışın ve sadece iki aylık bir yazın geçmişinde bir rekoru işaret etmektedir.⁸⁹ Fraas, geçmişin ve bugünün toprak verimliliği arasındaki bu karşılaştırmının, büyük bir iklim değişikliği ile ilgili şüpheleri ortadan kaldırdığını söyledi.

Filistin'deki bazı bölümleri belgeleyen Marks, Mısır hakkında notlar alıyor. Modern zamanlarda kurak veya çöl iklimine sahip olarak sınıflandırılan Mısır'da, iklim ve bitki dünyasının aynı dönüşümleri tarihsel zaman içerisinde gerçekleşti. Fraas bu durumun güneyden kuzeye değin birçok ekim bitkisinin göçünden kaynaklandığını belirtmektedir. Bugün Aşağı Mısır'da (Yukarı Mısır'dan tamamen farklı) iklim, güneye doğru daha da uzadı.⁹⁰ İklim değişikliği o kadar 'uçuk' bir hal aldı ki, havanın artan kuruması ve gece ile gündüz sıcaklıklarının hızlı değişmesi ekilebilir tarlaları kıyı alanlarıyla sınırladı. Fraas, 8.000 yıl önce Nil Nehri'nin üst kısmının tarım bölgelerine sahip olduğunu ve Thebes'in 100 kapılı olduğunu belirtti.⁹¹

Nil ve Atbarah'ın çevrelediği bir ada şehri olan Meroe'de, toprak sadece başarılı bir şekilde ekilmemiş, aynı zamanda ticaretin merkezi olarak da kullanılmıştır. Fraas, eski Yunanlıların, Meroe çevresinde yaşayan halkların varlıklı durumunun altını çizmektedir:

Meroe çeşitli halklarla çevrili ve kısmen yerleşik bir konumdadır. Eski bilinenlere göre, buradaki halk tarımla uğraşmaktan uzak kalmıştır. Güney Basra Körfezi'nde karşılaşılan Nearchus'lar gibi, Ichthyophagen [balık yiyenler] olarak yüceltilmişlerdir. Buğdaydan elde edilen ekmeğe adeta bir çöp muamelesi yapan ve et ile beslenen Makrobiler [uzun süre yaşayan insanlar]; kısacası, eski Etiyopya'daki bu sakinleri "Tanrı tarafından sevilmiştir".

Böylesine verimli bir doğa armağanı artık bölgedeki çöl ikliminde bulunamıyor. Fraas'a göre, bu bölge aynı zamanda iklim değişikliğinden de zarar gördü:

Yetiştirme nedeniyle bitki dünyasının güneyden kuzeye doğru geri itilmesiyle, bitkiler yeterli bir sıcaklık alanı ararlar. Bu süreç, iklim faktörlerinin artan etkisinden dolayı yayılma alanı gittikçe daha sınırlı hale gelinceye kadar devam etti, bundan dolayı bitki [türleri] çoğu zaman tükenmek üzeredir.⁹²

Örneğin, Fraas, Theophrastus von Eresos'un Mısır'ında birçok akasanın geliştiğini, ancak havanın artan kuruluğu nedeniyle Theophrastus'un zamanında bulunmayan keçiboynuzu ağaçlarının büyüdüğünü kaydetmiştir.

Mısır bitki örtüsünün bu büyük dönüşümü, Mısır'daki tarımın, pamuk ekimine o kadar bağımlı hale geldiği gerçeğiyle de kanıtlanmıştır: Mısır'dan yapılan ihracatın büyük bir kısmı pamukla ilgilidir. Pamuk, yalnızca fazlaca kuşatılmamış olan topraklarda yetişebilir: *"Lotus yetiştiren eski bataklık sakinleri ile günümüzde pamuk yetiştiren fellah⁹³ arasında ne fark var!"⁹⁴* Pamuk örneği, yeni iklim koşullarında bile, çiftçileri ekonomik olarak destekleyen farklı tipte faydalı bitkilerin gelişebileceği konusunda bir rahatlık sağlayabilir mi? Fraas bu soruyu, iklim değişikliği devam ederse gelecekte pamuk ekiminin güvence altına alınamayacağını belirterek cevaplıyor: *"Su miktarının sürekli azalması ve [nehir] yataklarının artan yüksekliğinin bir sonucu olarak, muhtemelen Mısır'ın üretkenliği yapay sulamanın mümkün olacağı çok küçük parçalarla (parsellerle) sınırlı olacaktır."⁹⁵*

Yunanistan, Fraas'ın araştırması için en önemli bölgedir, çünkü sadece eski Yunanlılar tarafından yapılan bilimsel araştırma belgeleri mevcut değil, aynı zamanda Yunanistan örneği diğer modern Avrupa ülkeleri için coğrafi açıdan adeta bir rol modeli konumundadır. Yunanistan'ın tarihinde, iklimin ve bitki dünyasının aynı tarihsel dönüşümünü yaşadığını görmek mümkündür. Fraas, Yunanistan'da iklim değişikliği için ayrıntılı kanıtlar sunsa da, çözüm sürecinde ön plana çıkan ormansızlaşma sorunu, Marks'ın

kitabının kendi kopyasındaki notlarına da yansıyan bir temadır.⁹⁶ Medeniyet, demir ve şeker üretimi için yakıt olarak, ev ve gemi yapımında hammadde olarak muazzam miktarda odun tüketir. Keçi sakallıların açık alanlara ihtiyacı vardır; çiftçiler, tarlalarını gübrelemek için fırça ağacı yakarlar; tabakhane kök korteksine ihtiyaç duyar. Fraas, kereste ormanlarının ekilmesinin veya mevcut ormanların sürdürülmesinin bu durumda kolay olmadığını söylüyor.⁹⁷

Ormansızlaştırmanın bir sonucu olarak, eski Yunanlıların sıkça konuştukları ormanlar artık modern Yunanistan'da bulunmuyordu. Strabo'ya göre, Eratosthenes, Kıbrıslıların, ovaları ormanları madencilik operasyonları ile yok edemediklerini ve inşaat yapılarını gönderemediklerini, böylelikle nihayet onu temizleyen ve tarım yapmaya iten bir kimseye bırakmaya karar verdiklerini söylemektedir. Modern Yunanistan'daki durum, Fraas'ın çok farklı olduğunu göstermektedir çünkü bugün modern Yunanistan'ın kolayca erişilebilen bölgelerinde ormanları mevcut değildir.⁹⁸ Şehirlerin yüksekliği ve uzaklığından dolayı ormancılığın hala maliyetli olduğu 3.000 metreden daha yüksek alanlarda ormanlar bulunmaktaydı: *"Sadece yüksek dağlarda, yani ormancılığın günümüze kadar imkânsız kalmaya devam ettiği bölgelerde bol miktarda ağaç vardır. Ormanın kullanımı son derece zor bir noktaya evrilmiştir."*⁹⁹ Fraas, bu ormanların bile kısa sürede teknolojik gelişmelerle ortadan kalkacağını söyledi.

Yerel iklim ne kadar artarsa, orijinal yerli bitkiler o kadar fazla dağlara geri çekilir - yalnızca dağlık bir iklime uyum sağlayabilirlerse: *"Eski zamanlardaki meşe ağaçlarının çoğu, ekim ve tahribattan çeşitli saldırılara dayanan kalıntılar, şimdi hala bol miktarda kaynak suyunun olduğu ve havanın daha nemli olduğu yüksek dağların gölgeli bölgelerine çekiliyor."*¹⁰⁰

Fraas, Theophrastus'a göre, ovalarda yetişen kızılıncık¹⁰¹, meşe, kayalık¹⁰², kutsal, dişbudak ağacı, akcaağacın, daha yüksek dağlara çekildiğini gözlemledi. Bunların ovalarda gelişmesi yerine, kalın ve sert yapraklı, keçe kaplı ve çok dikenli çalılar yaygınlaştı; Güney Amerika'daki savan bitkilerine veya kuzey Asya'daki bozkırlara benziyordu. Yunanistan'da bozkır oluşumunu bu markajda ilerlemiştir.

Fraas, geçmişte, sahil şeridindeki zengin ovalarda çok sayıda sığır sürülerinin otlatıldığını, bunun yanında, yazlık tahılların, buğdayın ve arpanın zengin miktarda mahsul üretebildiğini gözlemledi. Şimdi bu bölgelerde toprağın üçte ikisi gübresiz ve kötü denilebilecek koşullarda bakımı yapılan kışlık tahıllara adanmıştır ve yaz aylarında tarla kaçınılmaz olarak nadasa bırakılmaktadır. Fraas'ın tahminine göre, iklim değişikliği Yunanistan'daki insanları olumsuz yönde etkilemiş olmalı, çünkü doğal koşulları değiştirse de, toprak koşullarını diğer tarım ürünlerinin normalde başarılı şekilde ekilebileceği bir şekilde değiştirmedir.¹⁰³

Fraas'ın tarihi araştırması, ticaret ve sanayi ile yapılan tarımın, artık ürünler ve insanlar için elverişli olmayan yeni maddi koşullarla sonuçlandığını göstermektedir. Fraas ile Liebig arasındaki fark açıktır. Her ikisi de, çevreleriyle irrasyonel insan etkileşimi nedeniyle toprak verimliliğinin azalmasının, uygarlığın temel maddi koşullarını baltaladığı konusunda hemfikirdir. Bununla birlikte, bir düşüşün nihai nedeni, Fraas'a göre, topraktaki mineral maddelerin tükenmesi değil, aşırı ormansızlaşmadır. Karl Marks'ın, Engels'e yazdığı bir mektubunda ifade ettiği Fraas'ın çalışmalarına duyduğu heyecan, 1868 yılında insanlar ile doğa arasındaki kapitalist metabolizmanın bozulmasına olan ilgisinin de genişlediğini belgelemektedir. Marks, daha sonraki süreçte, edindiği yeni bilgiyi kendi politik ekonomisine entegre etmeye çalışmıştır.

MATERYAL DÜNYANIN SINIRI OLARAK “İKLİM DEĞİŞİKLİĞİ”

İnsan uygarlıklarının iklim üzerindeki etkisinin tarihsel araştırması, Fraas'ı neredeyse zaman zaman Darwinist bir değişim tezi veya hatta yeni türlerin yaratılması tezine yöneltmiştir. İklim değişikliğinden dolayı “bitkiler kendi memleketlerinden göç eder” ve bu sebeple bu bitkilerin “ana vatanlarını zorlukla tanıyabilmekteyiz.”¹⁰⁴ Göç eden bitkiler artık vatanlarında olmamalarına rağmen, yeni iklimler altında yaşamak adına kendilerini modifiye ederler. *Climate and the Plant World Over Time* isimli eserinde Fraas, “bitkilerin temel özelliklerinin bile iklim ilişkilerinin uzun süreli etkisiyle

değişebileceğini” iddia ediyor.¹⁰⁵ Yeni ortaya çıkan özellikler yeni nesillere aktarılabilir. Çevre ile metabolik etkileşimler gerektirdiğinde, bu tür dönüşümler çoğu zaman insan müdahalesi olmadan gerçekleşir, ancak insanlar bitkilerin fiziksel şeklini ve özelliklerini doğrudan ve dolaylı olarak değiştirebilirler.¹⁰⁶ İşte bu yüzden Karl Marks, Fraas için “Darwin’den evvel yaşamış olan bir Darwinist” demektedir.

İnsan emeği, metabolizmanın doğal sürecini iki şekilde dönüştürür. Birincisi, sanayide ve tarımda bilinçli bir şekilde doğa ile ilgilidir. Doğa, insan emeğine insani ihtiyaç ve isteklere göre değiştirelebilecek üretim malzemeleri sağlar. Doğanın bu esnekliği, insanın doğaya karşı araçsal tutumu güçlendirir. İkinci olarak; sanayi ve tarım, bütünüyle insanlar ile doğa arasındaki evrensel metabolizmayı değiştirdiğinden dolayı insanlar doğayı istemeden değiştirir. Kümülatif sonuç, Fraas’ın ayrıntılı olarak gösterdiği gibi, toprağın tükenmesi ve sonunda da medeniyetin çökmesine yol açan boz-kırların ve çölleşmenin oluşmasıdır. Başka bir deyişle, insanlar ortamlarını istedikleri zaman değiştirebilecek ve manipüle edecek durumda değildir. Aksine, insan emeği, maddi dünyanın muameleleri nedeniyle, kendilerini metabolik açıdan düzenleyemeyecek bir noktada bulduklarında, maddi dünyanın sınırlarıyla karşı karşıya kalmaktadır. Amaçlı eylemler, uzun tarihsel dönemlerde çeşitli olumsuz etkilere neden olur.

Fraas gözlemini şu şekilde özetlemektedir:

“Çeşitli şekillerde insan, oldukça bağlı olduğu ortamını değiştirir ve doğasını genellikle birden fazla kez değiştirir. Aslında, insan, doğayı öyle bir ölçüde değiştirebilir ki, daha sonra zihinsel ve fiziksel gelişimin daha üst düzeyde gerçekleşmesi için vazgeçilmez bir araç olarak tamamen işlevsizleşerek onu aşırı fiziksel engellerle yüzleşmeye zorlar. Bu gerçeğin üstesinden gelmek adına mevcut hiçbir umut bulunmamaktadır.”¹⁰⁷

Duyusal dış dünyanın işbirliği olmadan sosyal üretim mümkün değildir ve bu anlamda üretim esas olarak bu etmene bağlıdır. Bununla birlikte, iklimdeki ve bitki dünyasındaki değişimler, mede-

niyetin genişlemesinin arkasında bir çöl bırakarak sona erdiğini göstermektedir.

Marks'ın politik ekonomi üzerine olan çalışmasında “form (biçim)” ile “madde” arasındaki dinamik bir dolaşma analizi olarak Fraas'ın tarihsel araştırması, Liebig'in toprağın tükenme teorisinin daha önceki alımına kıyasla daha geniş bir ekoloji vizyonu yaratıyor. İklim değişikliği, Marks'ın insanların neden olduğu doğal metabolizmadaki tarihsel rahatsızlıkları araştırması noktasında yeni ve önemli bir unsurdur. Her ne kadar Fraas eski uygarlıklara odaklansa da, *Climate and the Plant World Over Time* adlı eseri, Marks'ın modern kapitalist üretimin gelişiminin, insanlık tarihine göre daha büyük ormansızlaşma nedeniyle insanlar ile doğa arasındaki rahatsızlığı hızlandığını fark etmesini sağlamaktadır.

Marks, not defterinde, Fraas'ın Avrupa'daki hızlı orman düşüşünü belgelediği bir noktaya değinmektedir:

“Fransa şu anda orman alanlarının 1 / 12'sinden fazlasına sahip değildir; İngiltere'de, 69 ormandan sadece 4 büyük orman kalmıştır; İtalya ve Avrupa'nın güneydoğu yarımadasında, dağlardaki ağaçların mevcudiyeti geçmişte ovalarda bile yaygın olanlardan daha azdır.”¹⁰⁸

Avrupa medeniyetinin geleceği karanlık görünüyor çünkü üretici güçlerin modern gelişimi sadece daha fazla odun gerektirmiyor, aynı zamanda daha önce erişilemeyen yüksek dağlık alanlardaki ağaçların kesilmesine de neden oluyor. Bu “soygun” pratiği uzun vadede daha da kötüleşmekte ve tüm toplumsal üretimin evrensel fiziksel koşullarını baltalamaktadır. Fraas'a göre, tek çözüm ormansızlaşma hızını mümkün olduğunca düzenlemektir:

“Nüfusun yoğun olduğu medeni devletlerde kaçınılmaz olarak, doğaya zarar veren çayır ve ormanlara yapay yapıların eklenmesi, ormanların tarım alanlarıyla değiştirilmesi, bataklıkların kurutulması ve nemi sürdüren turba ile ormanların yakılması gerekmektedir. Kısacası, bu tür ‘kıyımlar’ olmadan, medeni toplumlar oldukları konumda olamazlar. Ancak, gerçek bir zorunluluk olmadan, doğadaki bu tür değişiklikler asla yapılmamalıdır.

Yani, dağlık alanlardaki ağaçlar hiçbir zaman zaruri bir zorunluluk olmadan kesilmemelidir.”¹⁰⁹

Dağın görünümü ‘kelleştiği’ takdirde hava, kalan bitki örtüsünün üzerinde giderek daha zararlı etkilere neden olur ve daha önceki uygarlıklarda gözlemlendiği gibi Avrupa ülkelerinin maddi çıkarları da tehdit edilen bir noktaya gelebilir. Fraas, bu uyarının halk tarafından takdir edilmeyeceğini itiraf etmektedir; çünkü orman-sızlaşma, halk kitleleri için ekonomik bir temeli de inşa etmektedir. Böylece Fraas, karamsar bir biçimde, doğanın en büyük düşmanının ticaret ve sanayi ile birlikte tarım olduğu sonucuna varmıştır.¹¹⁰

Marks, Fraas'ın bu muhalefetine, uygarlık ile doğa arasındaki uyumun, ilgili üreticiler tarafından metabolizmanın bilinçli kolektif yönetimi tarafından gerçekleştirilmesi gerektiğini düşünüyor. Fakat *“bir burjuva olarak [Fraas] doğal olarak bu noktaya ulaşmamaktadır”*. Marks, büyük ekolojik krizlerin toplumsal üretimin maddi temelini tehdit ettiği anlayışıyla Fraas'tan farklı bir konumdadır; insanlar doğa ile daha bilinçli ve sürdürülebilir bir ilişki kurmada zorlanacaktır. Bu anlamda, Fraas'ın teorisi hala *“bilinçsiz bir sosyalist eğilim”* alanı içinde kalıyor.

Marks, 25 Mart 1868 tarihli mektubunda, birinin belli bir ‘körlüğe’ sıkıştığını, böylece en iyi beyinlerin bile prensip olarak burunların önünde olan bir takım şeyleri göremeyeceğini savunmaktadır. Sosyalist bir eğilim, ancak daha sonraki durumlara bir tepki olarak, her yerde göz ardı edilenlerin izlerini bulmak için ortaya çıkar. Fraas'ın bulduğu ve Marks'ın yazdığı gibi, modern toplum için de önemli olan aynı zamanda en yenisidir. Bu vesileyle, Marks ve Fraas zamanında bir tarihçi olan Georg Ludwig von Maurer, kendisini sosyalist olarak tanımlamamasına rağmen, prekapitalist topluluklarda Proudhon'un ürkmesini sağlayacak derecede eşitlikçi olan bilinçsiz bir sosyalist eğilimi bulmuştur.¹¹¹ Fraas'ın antik toplumları araştırması aynı zamanda insanlar ile doğa arasında bilinçli bir metabolizma düzenlemesi gerekliliğine yönelik aynı sosyalist eğilimi göstermektedir. Bu nedenle Marks, Fraas'ın çalışmasıyla ele alınan ormansızlaşma sorununun geçmişte değil, *“en yeni olanın”* sorunu olduğunu kabul eder. Burada Marks'ın bilinçli olarak sosyalist bir eğilimi yatıyor.

Marks'ın ekolojik yıkım konusundaki araştırmalarının geniş bir yelpazede insanlık tarihi açısından bakıldığında, modern toplumun karşı karşıya olduğu maddi dünyadaki ekolojik çelişkilerin tamamen ekonomik olmadığı noktasını netleştirmek önemlidir. Bunun anlaşılması ekonomik determinizme düşmekten kaçınmamıza yardımcı olur.¹¹² Fraas, prekapitalist toplumlarda uzun vadeli sürdürülebilir üretimin ortaya çıkmasına rağmen, doğa ile insanlar arasında her zaman belirli bir gerilim olduğunu göstermektedir. Kapitalizm, ekonomik determinizm dışında hiçbir şey olmayacak olan çölleşme sorununu tek başına yaratmaz. Daha ziyade, doğanın evrensel metabolizmasını, sermayenin değer kazandırma perspektifinden radikal bir şekilde yeniden düzenleyerek, tarihler arasındaki çelişkiyi dönüştürür ve derinleştirir.¹¹³

Marks, kendisini, insanlık ile doğa arasındaki çelişkili olmayan birliğin kapitalizmin ortaya çıkmasından önce var olduğunu ve bu birliğin sosyalizmde daha yüksek bir düzeyde yeniden inşa edilmesi gerektiği yönündeki popüler bir indirgemeci anlayıştan ayırır. Doğal metabolizmadaki değişimler tarih boyunca var olmuştur, çünkü doğa ile insan arasındaki ilişkinin tamamı hiçbir zaman bilinçli olarak yapılmamıştır. Elbette bu, insanlar ile doğa arasındaki bilinçdışı bir etkileşim probleminin, tarih boyunca aynı kaldığı anlamına gelmez, ancak Marks'ın, tarih öncesi meydana gelen çelişki üzerine yaptığı araştırma, öncelikle kapitalist metabolizmanın bozulmasının özgüllüğünü vurgulamayı amaçlamaktadır. Başka bir deyişle, Karl Marks, kapitalist ilişkinin doğa ile olan tarihsel çelişkilerinin nasıl güçlendiğini göstermeye çalışır, böylece maddi dünyada muazzam uyumsuzluklar ortaya çıkar.

Fraas'ın teorisi, iklimin ve bitki dünyasının tarihsel dönüşümlerini tahlil ettiği ormanların ormansızlaştırılmasına karşı bir uyarıda bulunduğu için, metabolizmada meydana gelen çekişmelerin derinleşmesinin anlaşılmasına katkıda bulunuyor. Liebig'in soygun tarım sistemi üzerine olan eleştirisi, tamamen modern üretimin yıkıcı eğilimini kapsamıyor ve Fraas'ın çalışmasını okuyan Marks, üretici güçlerin ve teknolojinin gelişiminin diğer üretim faktörleriyle ilgili olarak olumsuz yönlerini ve doğal metabolizmalarını

daha iyi incelemeyi gerekli görmektedir. Karl Marks, Liebig'in, ekosistemin tamamında sınırlı doğal kaynakların ezilmesi konusunda-ki eleştirisini güçlendirmeyi ve Liebig'in analizinin ötesine geçmeyi amaçlamaktadır.

Marks'ın sonraki dönemde kaleme aldığı ekonomik el yazmalarında Fraas'a doğrudan bir atıf bulunmasa da, ormansızlaşmaya olan ilgisi 1868'deki not defterleri itibariyle doğrulanabilir. 1868'in başlarında, Karl Marks, John D. Tuckett'in *History of the Past and Present State of the Labouring Population* adlı eserini –sayfaların her birine- dikkat ederek okudu. Bu sayfalardan birinde Tuckett şunları savunuyor:

*Atalarımızın 'şerefsizliği', ağaç yetiştiriciliğini ihmal etmenin yanı sıra, birçok durumda ormanların yeteri kadar genç bitkilerle değiştirilmeden tahrip olmasına neden olduğu içindir. Ormansızlaşma sebebiyle soğuk rüzgârlara dayanacak hiçbir şey olmadığından, bu bölgelerde sığırlar büyütülüp yetiştirilmektedir. Dahası, sığırlara sıcaklık ve konfor vererek, yemlerin yarısı da onlara tüketilmektedir.*¹¹⁴

Fraas'ın çalışmasındaki tematik benzerlik açıktır. Tuckett, ormansızlaşmanın tarım ve hayvancılıkta önemli ekonomik sonuçları doğurduğuna işaret ediyor.

Fraas ve Tuckett'in fikirlerinin etkisi, 1868-1870 yılları arasında yazılmış olan Kapital'in 2. Cildinde bulunan el yazmasında görülebilir. Marks, Kapital'in 3. Cildinde yer alan el yazmasında, ormancılığın özel mülkiyet sistemi altında bile sürdürülebilir olmayacağını belirtti - *ormancılık, devlet mülkiyeti altında yapıldığında az ya da çok sürdürülebilir olsa dahi.*¹¹⁵ 1868'den sonra Marks, mahsul üretiminden ormansızlaşmayı içerecek şekilde genişlettiği modern soygun sistemi sorununa büyük önem verdi. Bu vesileyle, Marks, Friedrich Krichhof'un *Manual of Agricultural Business Operations* adlı eserinden, sermaye mantığı ve ağaçlandırmanın maddi özellikleri arasındaki uyumsuzluğa destek vererek ayrıntılı alıntılar yaptı. Karl Marks, ormansızlaşma için gereken uzun zamanın doğal bir sınırı beraberinde getirdiğini, sermayenin ormansızlaşma

ve küçülme döngüsünü mümkün olduğunca kısaltmaya zorladığını belirtmektedir.

Kapital'in 2. Cildinde bulunan el yazmasında Marks, Kirchhof'un kitabında yer alan bir pasaj dâhilinde yorumda bulunmuştur:

“Genel olarak kültürün ve endüstrinin gelişimi, kendisini koruyan ve restorasyonları için tersine yapılan her şeyin sonsuz bir biçimde görüldüğü orman yıkımında kanıtlamıştır.”¹¹⁶

Marks, bu ormansızlaşmanın yalnızca olası odun kıtlığının değil, aynı zamanda insan uygarlığının varoluşsal krizine bağlı olarak değişen bir iklime neden olacağı tehlikesinin de farkındaydı. Gerçekten de, Kirchhof ormansızlaşmanın iklimsel etkisine de dikkat çekmiştir:

“Ormanların kaybolduğu yerlerde, hava olumsuz bir şekilde kurur ve akışları daha sert ve şiddetli olur. Dağ vadilerinin yayları ve birçok dere kurur. Birçok bölge, ağaçların kesilip üretkenliğinin yitirilmesi ile güç dengesinin bozulmasına neden olmuştur.”¹¹⁷

Fraas ve Kirchhof arasındaki tematik benzerlik açıktır. Kapital'in ikinci cildinde yapmış olduğu analizinde Karl Marks'ın, analizinin ekonomik sonuçlarını değil, ormansızlaşma nedeniyle medeniyette muhtemel bir krizin varlığı düşünmesi muhtemeldir.

Marks, aynı zamanda, hayvancılıkta sermayenin cirosunun kısaltılmasında aynı maddi sınırlar problemini analiz etmede Léonce de Lavergne'ye de atıfta bulunur. Öne sürmüş olduğu savı desteklemek adına Marks, William Walter Good'un *Political, Agricultural and Commercial Fallacies* (1866) adlı eserinden alıntı yapmıştır:

Bu nedenle, çiftçiliğin politik ekonominin ilkeleri tarafından yönetildiğini hatırlamakla birlikte, çiftçilik için ilçelerden Güney'e gelen buzağılar, şimdi Birmingham'ın karmakarışık bölgelerinde, bir hafta ve on gün içinde büyük ölçüde kesilmektedir.”¹¹⁸

Sermaye, “fizyolojik gereklilik” nedeniyle, “tarıma büyük zarar veren ekonomik normal yaşlara ulaşmadan önce” ürününü sattığı için gerekli üretim süresinin kısaltılmasını engelleyen doğal bir sınır-

la karşı karşıya kalmaktadır.¹¹⁹ İşte Marks'ın ekolojik vizyonunda “sermaye” ile “doğa” arasındaki çelişki oldukça açıktır ve 1870'deki diğer alıntıları da aynı bakış açısıyla yorumlanabilir.

Genç Marks'ın yazısıyla yapılan bir karşılaştırma, onun ekolojik düşüncesinin bu çarpıcı gelişimini göstermektedir. Komünist Manifesto'da, Marks ve Engels, sermayenin gücünün getirdiği tarihi değişimleri yazmaktadır:

*Burjuvazi, bütün üretim araçlarının hızlı bir şekilde geliştirilmesiyle, son derece kolaylaştırılmış iletişim araçlarıyla, en barbar ulusları bile medeniyete sevk eder. Bu durum bütün ulusları, burjuva üretim tarzını benimsemeye zorluyor; onları medeniyet olarak adlandırdığı şeyleri kendi aralarında, yani burjuva olmaları için tanıtmaya zorlamaktadır. Tek kelimeyle, kendi imajından sonra bir dünya yaratmaktadır.*¹²⁰

Burada Marks ve Engels, sermayenin ilerici karakterini vurgulayarak, pre-kapitalist toplumun “barbar” durumuna karşı çıkıyorlar. Bir sonraki tartışma, ünlü olarak Avrupa'daki kapitalizmin olumsuz yönlerini eleştirmelerine rağmen, sömürgeci tahakküm sorunları eleştirilerinin kapsamı dışında kalmaktadır. Marjinalleşmiş ülkelerin ekonomisi ‘sermaye’ tarafından üstlenilip sömürgecilik ve dünya pazarı yoluyla bu ülkeler modernleştirilebilir algısı yaratılmaya çalışılmaktadır.¹²¹

Marks ve Engels, aynı zamanda, sermayenin, doğanın yabancı güçlerinden insanları serbest bırakmasının bir temeli olarak artan üretici güçlere dayanan doğaya boyun eğmesi konusunda da iyimserdir:

*“Burjuvazi, yüz yıllık kıtlık kuralı sayesinde, önceki nesillerin hepsinden daha büyük ve daha büyük üretici güçler yarattı. Doğanın kuvvetlerinin insana, makinelere, kimyanın sanayiye ve tarıma uygulanması, buhar, demiryolları, elektrik telgrafları, tarıma mahsus kıtaların temizlenmesi, nehirlerin kanalizasyona dönüşmesi, toprağa karışan tüm nüfus... Önceki yüzyılın başlarında dahi bu tür üretici güçlerin toplumsal emeğin yönetiminde olduğunu iddia etmek mümkün müdür?”*¹²²

Michael Löwy, bu pasajı, Marks'ın kapitalist gelişme altında ekolojik yıkımın modernleşmesi ve cehaletine karşı saf tutuma tezahür etmesi olarak eleştirdi: *“Eşsiz bir üretici güç üretme kabiliyetinden dolayı burjuvaziye saygı duymak doğru değildir.”*

Ve Löwy şunları eklemiştir:

Marks ile Engels, doğanın kuvvetlerinin insana boyun eğmesini (Subjection of Nature) savunmuştur ve modern burjuva üretimiyle bütün kıtaların yapmakta olduğu üretim ‘yok olmaktadır’.

Löwy'nin Marks'ın öne sürdüğü “Promethranism” iddiasını reddetmesi zor olabilir.¹²³

Löwy'nin yapmış olduğu eleştiri, Karl Marks'ın o zamandaki düşüncesini doğru bir şekilde yansıtsa dahi, Marks'ın kariyerinin tamamı açısından genelleştirilemez, çünkü Marks'ın kapitalizm üzerine eleştirisi her geçen yıl daha da ekolojik bir hale gelmiştir. Yukarıda görüldüğü üzere, Kapital'in birinci cildinin yayınlanmasının ardından ilerleyen yıllarda, Karl Marks'ın ormansızlaşma sorunu konusunda ciddi bir endişe duyduğunu ve Fraas ile Kirchhof'u okuduktan sonra yapılan övgülerin son derece şüpheli olduğunu göstermektedir. Ekolojik sorunların, sosyalizmin pratik bir cevap vermesi gereken kapitalizmin çelişkilerinin bir tezahürü olarak 1860'larda Marks için gittikçe daha fazla stratejik önem kazanması daha olasıdır. Fraas'ın “bilinçsiz sosyalist eğilimi”, Marks'ın üretim ve ücrete bağlı emeğin özel karakterini radikal bir şekilde kaldırarak insanın özgürleşmesini daha bilinçli olarak talep etmesine dayanıp insan ile doğa arasındaki metabolizmayı bilinçli bir şekilde yeniden düzenlemenin pratik gerekliliğini gösterme konusundaki belirginliğini göstermektedir. Karl Marks'a göre doğa ile tamamen farklı bir metabolik etkileşimin daha sürdürülebilir bir şekilde yapılması gerekmektedir.

Bu noktada, Marks'ın neden Fraas'ın eserleriyle ilgilendiğini daha net anlıyoruz. Liebig ile Fraas arasındaki polemikler Marks'a modern toplumdaki ekolojik sorunların toprak yorgunluğuyla sınırlı kalmaması gerektiğini ve büyük oranda ormansızlaşma ve iklim değişikliği gibi diğer birçok sorunun da var olduğunu gösterdi. Fraas'ın alüvyon teorisi, doğanın gücü sayesinde daha sürdürülebilir hale

gelen başka bir tarım görüşü sunar. Elbette, kendi başına bu alüvyon teorisi, kapitalist metabolik devrelere nihai bir çözüm getirmez. Ormansızlaşma tek başına iklim değişikliğini de açıklamaz. Marks o zamanlar doğa bilimlerinin ve teknolojilerinin hızla gelişmesine tanıklık ediyordu ve kapitalizmin kendisinin neden olduğu ekolojik krizi ne kadar erteleyebileceğini bulmak için çeşitli doğa bilimleri disiplinlerini çok daha dikkatli incelemenin gerekli olduğunu düşünüyordu. Sorunlar aslında sermayenin kendi kendini değerlendirme konusundaki sonsuz arzusundan kaynaklanmaktadır. Tüm bunların ardından Karl Marks, Kapital'in ikinci cildinde yapmış olduğu Liebig üzerine değerlendirmesini değiştirdiğinde, yeni bir ekolojik araştırma alanı da geride kalmıştır.

Son Notlar

- 1 Karl Marks'ın 1870'li ve 1880'li yıllara ait yaptığı kimya, jeoloji, mineraloji ve tarımsal kimya üzerine olan alıntıları MEGA2 IV/26 ve IV/31'de mevcuttur. Daha kapsamlı bir analiz için, Marks'ın okumakta olduğunuz bu kitabın kapsamı dışında kalan bir çalışması olan ve 1868'den sonraki yıllardaki teorik ufkunu etkileyen doğa bilimi üzerine olan alıntılarını incelemek gerekecektir.
- 2 Carl-Erich Vollgraf, "Marx auf Flucht vor dem Kapital?," Beiträge zur Marx-Engels-Forschung: Neue Folge 1994 (Hamburg: Argument, 1994), 89–93, 89.
- 3 Iring Fetscher, Überlebensbedingungen der Menschheit: Ist der Fortschritt noch zu retten? (Munich: Piper, 1985), 124–25; Grundmann, Marxism and Ecology, 79.
- 4 MEGA2 II/5, 409.
- 5 Ibid., 410.
- 6 Karl Marks'ın 1868 yılında kaleme aldığı not defterleri, Liebig'in Agricultural Chemistry'den yaptığı alıntılar ile birlikte, MEGA2 IV/18'de yayınlanacaktır.
- 7 Vollgraf, "Einführung," (MEGA2 II/4.3, 461.)
- 8 MEGA2 II/6, 477.
Bu durum, Karl Marks'ın Kapital'in farklı basımlarında yazmış olduğu cümlelerini nasıl değiştirdiğinin en açık örneklerinden biridir. "Marx & Engels Collected Works" de dahil olmak üzere Marks-Engels-Werke'ye dayanan basımların sorunu, yalnızca Engels'e ait olan sürümlerin (*versiyonların*) yayınlanmasıdır.
- 9 Marx and Engels, Collected Works, vol. 42, 507–8.
- 10 Julius Au, Die Hilfsdüngermittel in ihrer volks- und privatwirthschaftlichen Bedeutung (Heidelberg: Bassermann, 1869), 85.
- 11 Henry Charles Carey, Letters to the President on the Foreign and Domestic Policy of the Union and Its Effects as Exhibited in the Condition of the People and the State (Philadelphia: J. B. Lippincott & Co., 1858), 55; George E. Waring, "The Agricultural Features of the Census of the United States for 1850," Organization & Environment 12/3 (1999): 298–307, quote at 306.
Ayrıca Bakınız: Foster, *Marx's Ecology*, 152–53.
Eugen Dühring, 1859'da Carey'i Avrupa'ya davet ettikten sonra Liebig ile Carey birbirlerini yakinen tanımışlardır.
- 12 Henry Charles Carey, Principles of Social Science, vol. 1

(Philadelphia: J. B. Lippincott & Co., 1858), 367–68.

13 Ibid., 371.

Carey, Liebig'in mineral teorisini toprak tükenme eleştirisinde kullanmasa da, Peshine Smith'in *Manual of Political Economy* adlı eserinden uzunca alıntılar yapmıştır. Liebig ile Johnston'a atıfta bulunan Smith, aynı bölümde, gerekli inorganik maddelerin bulunmamasından dolayı “*bu özel tükenmenin*” nedenini araştırmıştır. [E. Peshine Smith, *Manual of Political Economy* (New York: George P. Putnam & Co., 1853), 36.]

Carey, Liebig'in toprakların tükenmesini açıklamasının da bilincindeydi.

Bakınız: Arnold W. Green, *Henry Charles Carey: Nineteenth-Century Sociologist* (Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1951), 77-78.

14 Eugen Dühring, *Carey's Umwälzung der Volkswirtschaftslehre und Socialwissenschaft* (Munich: E. A. Fleischmann, 1865), xv.

15 Ibid., xiii.

16 Eugen Dühring, *Kritische Grundlegung der Volkswirtschaftslehre* (Berlin: Alb. Eichhoff, 1866), 230.

17 Marx and Engels, *Collected Works*, vol. 38, 544.

18 Karl Arnd, *Justus Liebig's Agrikulturchemie und sein Gespenst der Bodenerschöpfung* (Frankfurt am Main: H. L. Brönnner, 1864).

19 Liebig, *Einleitung*, 125–26.

20 Arnd, *Justus Liebig's Agrikulturchemie*, 56.

Liebig, beslenme döngüsünün iyileştirilmesi için şehirlerde tuvaletler ile kanalizasyonlar inşa edilmesi hususunda devlet müdahalesini önermiştir.

Ayrıca bakınız: Justus von Liebig, *Letters on Modern Agriculture* (London: Walton and Maberly, 1859), 269.

21 Au, *Hilfsdüngermittel*, 151.

22 Dühring, *Carey's Umwälzung*, 67.

23 Carey, *The Past, the Present, and the Future*, 34.

24 Marx and Engels, *Collected Works*, vol. 43, 384.

25 Hermann Maron bile 1862 yılından sonra savunduğu görüşü değiştirip Liebig'in geliştirmiş olduğu teoriyi eleştirmiştir.

Bakınız: Hermann Maron, “Das Gespenst der Bodenerschöpfung,” *Vierteljahrsschrift für Volkswirtschaft und Culturgeschichte* 2 (1863): 146–61, 161.

26 MEGA2 IV/32, no. 722.

- 27 MEA, Sign. B 107, 31–32.
- 28 Ibid., 32.
- 29 Ibid.
- 30 Albert F. Lange, J. St. Mill's Ansichten über die sociale Frage und die angebliche Umwälzung der Socialwissenschaft durch Carey (Duisburg: Falk and Lange, 1866), 203.
- 31 MEGA2 IV/32, no. 42.
- 32 Au, Hilfsdüngermittel, 179.
- 33 Ibid., 209–10.
- 34 Ibid., 212.
- 35 Marx and Engels, Collected Works, vol. 43, 527; MEGA IV/32, no. 42.
- 36 MEA, Sign. D 3986.
- 37 MEA, Sign. B 107, 13.
- 38 MEGA2 IV/32, no. 435–37.
Bakınız: Inge Werchan and Ingrid Skambraks, “Verzeichnis von verschollenen Büchern aus den Bibliotheken von Marx und Engels. Part 2,” *Beiträge zur Marx-Engels-Forschung* 12 (1982): 3–106.
- 39 Marx and Engels, Collected Works, vol. 42, 558–59. Fraas's Fourier'i referans olarak kullanmasında baz aldığı eser: *Die Geschichte der Landwirthschaft oder geschichtliche Übersicht der Fortschritte landwirthschaftlicher Erkenntnisse in den letzten 100 Jahren* (Prag: Calve, 1852), 12.
- 40 Fritz Andreas Zehetmair, Carl Nikolaus Fraas (1810–1875): Ein bayerischer Agrarwissenschaftler und Reform der intensiven Landwirtschaft (Munich: Herbert Utz Verlag, 1995), 178.
- 41 Örneğin, Historical-Encyclopedic Outline of Agricultural Theory adlı eserinde Fraas, “fizik okulu” ile “kimya okulu” arasındaki potansiyel bir düşmanlık ilişkisine işaret etmiştir. Bununla birlikte, Fraas'ın kullanmış olduğu ton, Liebig için çok kritik bir noktada değildi. Bakınız: Carl Fraas, *Historisch- encyklopädischer Grundriß der Landwirthschaftslehre* (Stuttgart: Franckh, 1848), 64.
- 42 Carl Fraas, *Natur der Landwirthschaft. Beitrag zu einer Theorie derselben*, vol. 1 (Munich: Literarisch-artistische Anstalt, 1857), iii.
- 43 Fraas, *Die Geschichte der Landwirthschaft*, 221.
- 44 Fraas, *Natur der Landwirthschaft*, vol. 1, 3.
- 45 MEA, Sign. B 107, 89.

- 46 Ibid.
- 47 Ibid., 123.
- 48 Ibid., 124.
- 49 Ibid., Sign. B 111, 2.
- 50 Fraas, *Natur der Landwirthschaft*, vol. 1, 132.
- 51 MEA, Sign B. 111, 24.
- 52 Ibid., 17.
- 53 Ibid., 102.
- 54 Fraas, *Nature der Landwirthschaft*, vol. 1, 357.
- 55 Ibid., 368.
- 56 Carl Fraas, *Die Ackerbaukrisen und ihre Heilmittel. Ein Beitrag zur Wirthschaftspolitik des Ackerbauschutzes* (Leipzig: Brockhaus, 1866), 53.
- 57 Liebig'e göre, acımasız bir savaşın gerekliliği bilimsel olarak temellendirilip garanti edilmelidir: "Uluslar, kendilerini korumak için, acımasız savaşlarda birbirlerini katletmek ve yok etmek zorunda kalacaklardır. Bunlar belirsiz, karanlık kehanetler ya da hasta bir aklın rüyaları değildir, çünkü bilim kehanet değildir, bilim her şeyi hesaplar." [Brock, *Justus von Liebig*, 178.]
- 58 Fraas, *Ackerbaukrisen*, 81.
- 59 Ibid., 87.
- 60 Ibid., vi.
- 61 Ibid., 141.
- 62 Ibid., 142–43.
- 63 Ibid., 141.
- 64 Liebig, toprakların tükenmesi sorununun çözümü için devlet müdahalesinin gerekliliğinden bahsetmektedir. Toprak verimliliğinin korunması toprak sahiplerinin gücünün korunmasına bağlanmıştır ve bu söylemin popülaritesi bilimsel değil, tamamen politiktir. (Ibid., 143.)
- 65 Ibid., 156.
- 66 Charles Lyell, *Principles of Geology, Being an Attempt to Explain the Former Changes of the Earth's Surface, by Reference to Causes Now in Operation*, vol. 3 (London: William Clowes, 1833), 61. Fraas ayrıca Lyell ile alüvyon üzerine olan bir tartışmasında şu esere de atıfta bulunmuştur: *Natur der Landwirthschaft*, vol. 1, 15.
- 67 Fraas, *Natur der Landwirthschaft*, vol. 1, 19.

- 68 MEA, Sign. B 107, 94.
- 69 Ibid., 19.
- 70 Fraas, Die Ackerbaukrisen und ihre Heilmittel, 155.
- 71 Ibid., 141–42.
- 72 Ibid., 164.
- 73 Ibid., 141.
- 74 Karl Marks alıntı yaparken ayrıca kitabın bir kopyasını alıp marjinal sayılabilecek birçok not almıştır.
- 75 Roscher, Nationalökonomik des Ackerbaues, 66.
- 76 Liebig, Einleitung, 110.
- 77 Ibid., 109–10.
- 78 Ibid., 96.
- 79 Ibid., 98.
- 80 Ibid., 99.
- 81 Fraas, Die Natur der Landwirthschaft, vol. 1, 11.
- 82 Fraas, Alexander Humboldt'un bu boyutu yeterince dikkate almadığını savunmaktadır.
Bakınız: Alexander von Humboldt, *Fragments de géologie et de climatologie asiatiques* (Paris: Gide, 1831).
- 83 Joachim Radkau, Nature and Power: A Global History of the Environment (Cambridge: Cambridge University Press, 2012), 132.
- 84 Carl Fraas, Klima und Pflanzenwelt in der Zeit, ein Beitrag zur Geschichte beider (Landshut: J. G. Wölfe, 1847), xii.
- 85 MEA, Sign. B 112, 45–46.
- 86 Ibid., 46.
- 87 Ibid., 49.
- 88 Ibid.
- 89 Fraas, Klima und Pflanzenwelt, 24.
- 90 MEA, Sign. B 112, 51.
- 91 MEA, Sign. B 112, 51.
- 92 Ibid.
- 93 Mısırlı köylü (ç.n.)
- 94 Ibid., 53.
- 95 Ibid.
- 96 Karl Marks, James F. W. Johnston'ın Notes on North America adlı

eserini okuduğunda, Johnston'ın kereste kesimi olarak adlandırdığı Kuzey Amerika'daki ormanların hızla azaldığını belirten pasajlar yazmamıştır.

Bakınız: Johnston, *Notes on North America*, vol. 1, 36.

97 Fraas, Klima und Pflanzenwelt, 67.

98 Ibid., 63.

99 Ibid., 65.

100 Ibid., 63–64.

101 cornus (ç.n.)

102 hophornbeam (ç.n.)

103 Ibid., 96.

104 Ibid., 31.

105 Ibid., 57–58.

106 Ibid., 32.

107 Ibid., 59.

108 MEA, Sign. B 112, 45.

109 Fraas, Klima und Pflanzenwelt, 136.

110 Ibid., 68.

Fraas belki de çok karamsardı. George Perkins Marsh, 1864 tarihli basımlı *Man and Nature* adlı kitabında Fraas'ın eserinin başat bir eser olduğunu vurgulamaktadır. Marsh'ın kitabı Amerika Birleşik Devletleri'nde ormanların korunması yönünde çok büyük bir etkiye sahiptir.

Bakınız: George Perkins Marsh, *Man and Nature: Or, Physical Geography as Modified by Human Action* (Seattle: University of Washington Press, 2003), 14.

111 Marx and Engels, *Collected Works*, vol. 42, 557.

112 Raya Dunayevskaya, Karl Marks'ın kapitalizm öncesi toplumlar üzerine kaleme aldığı not defterlerinde toplumsal cinsiyet meselelerine yönelik yaklaşım açısından aynı noktayı vurgulamaktadır. Bakınız: Dunayevskaya, *Rosa Luxemburg, Women's Liberation and Marx's Philosophy of Revolution*, 2nd ed. (Chicago: University of Illinois Press, 1991), 180–81.

113 Grundmann'ın Karl Marks'ın ekolojisi üzerine yaptığı araştırması, aksine, her sosyal formda bulunan ve özel kapitalist ekolojik sorun biçimini kavraması için var olan tarihin bu boyutuna odaklanmaktadır. Bakınız: Grundmann, *Marksism and Ecology*, 83.

114 MEA, Sign B 111, 1. John Devell Tuckett, *History of the Past and*

Present State of the Labouring Population (London: Longman, 1846), 402.

115 Marx, Economic Manuscript of 1864–1865, 716.

116 MEGA2 II/11, 203.

117 Friedrich Kirchof, Handbuch der landwirthschaftlichen Betriebslehre: Ein Leitfaden für praktische Landwirthe zur zweckmäßigen Einrichtung und Verwaltung der Landgüter (Dessau: Katz, 1852), 57.

118 MEGA2 II/11, 188.

119 Ibid., 187.

120 Marx and Engels, Collected Works, vol. 6, 488.

121 Anderson, Marx at the Margins, 10.

122 Marx and Engels, Collected Works, vol. 6, 489.

123 Michael Löwy, “Globalization and Internationalism: How Up-to-Date Is the Communist Manifesto?” Monthly Review 50/6 (November 1998): 16–29, 20. Foster başka bir görüşünü de paylaşmaktadır. Bakınız: John Bellamy Foster, *The Ecological Revolution* (New York: Monthly Review Press, 2009), 213–32. Carey, dünyanın sınırsız güçlerinin, *neredeyse tamamının*, nüfus ve servet gelişimi doğrultusunda ele alındığına inanmaktaydı. (Carey, *The Past, the Present, and the Future*, 82.)

Sonuç

1970'lerde, Hans Jonas¹, "*The Imperative of Responsibility*"² başlıklı çalışmasında, bir ütopya eleştirisinin gerekliliği konusunda keskin bir şekilde ısrar etmiştir; çünkü "*Üst düzey bir teknolojinin en iyi şekilde kullanılmasını içeren Marksist ütopya, medeniyetimizin dünya çapındaki teknolojik dürtüsünün radikalleşmiş bir sürümü olarak hizmet etmiştir.*"³ Günümüzde hiç kimse, "*gerçekten var olan sosyalizm*"in çöküşü ile birlikte iz bırakmadan kaybolmasından sonra bu bağlamda Marksist bir ütopyanın hakiki olduğuna inanmamaktadır. Bununla birlikte, Marksizm'in içinde yer alan bu "kriz", Marksistler için yeni bir fırsat sağlamıştır: *Bu sayede Marks'ın bırakmış olduğu teorik miras, parti dogmalarından bağımsız olarak ahlaken tekrar analiz edilebilir.* Böylece Marks'ın gerçekten de bu tarz bir teknokratik⁴ bir kurtuluş öngördüğü araştırılabilir. Bu kitaptaki tartışma, Karl Marks'ın ütopyacı ve ekoloji karşıtı düşüncelerine karşı popüler eleştirilerin, onun materyalist düşüncesine dayatılan on dokuzuncu ve yirminci yüzyıl hakkındaki *Promethean* fikrinin geriye dönük bir izdüşümü dışında bir özellik taşımadığını açıkça ortaya koymaktadır.

Marx-Engels-Gesamtausgabe'nin yeni tarihli baskısı; politik ekonomi teorisini derinleştirme sürecinde Karl Marks'ın, ekoloji üzerine olan düşüncesini kapitalizmin eleştirisi olarak nasıl geliştirdiğini yeniden yapılandırmamızı sağlamaktadır. MEGA tarafından yayınlanan yeni materyallerin daha kapsamlı bir araştırması, Marks'ın, doğal kaynakların kıtlığına ve ekosferlerin⁵ yüküne olan kayıtsızlığı ile sınırsız ekonomi ve teknolojik gelişme konusundaki batıl inancına olan eleştirisinin kabul edilemez (*ve yanlış*) bir konumda yer

aldığını göstermektedir. Bu duruma ek olarak, Marks'ın ithaflarının ve notlarının daha sistematik olarak incelenmesi, ekolojinin kapitalizm üzerine olan eleştirisindeki merkezi rolünü kavramamızı sağlamaktadır. Ekolojik teori; ekonomi politik sisteminin ayrılmaz bir parçası olarak, değer teorisinden tutarlı bir şekilde türetilir. Bu nedenle Marks'ın sosyalizm üzerine olan görüşü, kapitalizmde ciddi bir biçimde çarpıtılan sosyal ve doğal metabolizmayı tedavi etmeye yönelik bir projeyi açıkça içermektedir.

Ekoloji üzerine yapılan modern tartışmalar; Marks'ın genelleştirilmiş bir meta üretimi toplumunun temel doğası hakkındaki derinleşmiş iç görüşüne karşı büyük bir oranda borçludur. Karl Marks, insanlar ve doğa arasındaki evrensel metabolizmanın aracısı olarak değerın sürdürülebilir üretim için maddi koşulları üretmeyeceğini öne sürmektedir. Bu durum, aksine, malzemenin üretim sürecinde değişikliklere neden olmaktadır. “Değer”, toplumsal üretimin sermaye açısından baskın konusu haline geldiğinde, sadece metabolizmanın rahatsızlıklarını ve bozulmalarını güçlendirmektedir. Bu nedenle; hem insanlık hem de doğa, çeşitli uyumsuzluklardan dolayı olumsuz yönde etkilenmektedir. Bu duruma, fiziksel ve zihinsel hastalıkların yanı sıra - *insanlarla ilgili diğer konular da* - çölleşme, doğal kaynakların tahribi ve türlerin neslinin tükenmesi gibi deformasyonlar da dahildir. Marks'a göre insanoğlunun ve doğanın metabolizmasının bu şekilde bozulması, nihayetinde, sermaye birikimine karşı ölçüsüz bir çaba gösterilmesi açısından maddi sınırlar getirmekte ve insanların çevreleriyle daha bilinçli bir etkileşime girmelerini talep etmektedir. Böylelikle, “*kapitalizmi kırmak*” mümkündür.⁶

Karl Marks, elbette, kapitalizm üzerine olan eleştirisini ilk kez geliştirmeye başladığı zaman “*ekolojik açıdan*” düşünmüyordu. Bununla birlikte Marks'ın 1844 yılında yazmış olduğu not defterlerinde; modern anlamdaki yabancılaşmanın ortadan kaldırılması hususunda, insanın doğa ile olan ilişkisinin radikal bir dönüşümünü talep ettiğini kabul etmek önemli bir noktadır – bu nokta, “*Genç Marks*”ın yabancılaşma teorisinde baskın olan “*felsefi*” yorumu nedeniyle uzun süredir göz ardı edilmiş olsa dahi. Ekoloji konu-

sundaki tartışmaların tarihsel süreci göz önüne alındığında, Karl Marks'ın modern toplum üzerine olan eleştirisinde insanın dünyadan “ayrılması” sorununa sürekli olarak merkezi bir rol verdiğini vurgulamak son derece ciddi bir husustur.

Son zamanlarda bazı eko-sosyalistler Karl Marks'ın aksine, toplumun ve doğanın “*monist*⁷ sentezi”ni vurgulamaktadırlar: “Ayrılık” sebebiyle olmamak ile birlikte insanlığın doğanın içinde bulunmasının şartları, kapitalist yenileme (*varsa*) ve kriz koşullarını anlamak açısından çok önemlidir.⁸Bununla birlikte bu anlayış, Marks'ın kapitalist rejimin kurucu koşulunun insanların doğadan ayrılması olduğu yönündeki özgün görüşünün altını çizmektedir. İnsanlığın ve doğanın birliği, soyut bir genel bakış açısıyla baktığımızda *evrensel*⁹ anlamda mevcuttur; çünkü insan emeği, yalnızca doğayı değiştirmek ile kalmayıp aynı zamanda doğanın bir parçası konumundadır ve doğa tarafından şartlandırılmaktadır. Marks analizinde, modern kapitalist toplumda yer alan insanlar ile doğa arasındaki ilişkiyi, doğanın yabancılaşması üzerine kurulu olan tarihsel deformasyonlar üzerinden açıklamaktadır. Karl Marks, politik ekonomisinin temel görevi olarak, toplumsal üretimin bu maddi koşulunun kapitalist açıdan oluşturulmuş sosyal ilişkiler altında nasıl dönüştürüldüğünü ve bozulduğunu araştırmaktadır.

Bu teorik sürekliliğe rağmen Karl Marks, 1845 yılında felsefesinde gerçekleşen kırılma ile birlikte doğadaki insan üstünlüğüne ilişkin iyimser görüşünü yavaş yavaş değiştirmiştir. “*Komünist Manifesto*” ile karşılaştırıldığında “*Kapital*” adlı eserinde Marks, üretici güçlerin teknolojik anlamda gelişiminin, dış dünyayı ikinci bir doğaya tam anlamıyla dönüştürerek keyfi bir şekilde manipülasyonuna izin verdiği yanılmasını açıkça reddetmektedir. “*Kapital*” başlıklı eserinde Marks, bu durumu farklı bir şekilde savunmaktadır: “*Maddi özelliklerin ihmal edilmesi, maddi üretim koşullarının bozulmasına neden olup insanın özgürce gelişiminin önüne geçmektedir.*” Karl Marks'ın doğaya karşı mutlak tahakkümün kör bir destekçisi olduğu yönündeki eleştirinin aksine, gelecekteki topluma ilişkin görüşü, sınırlarının açıkça tanınmasına dayanıp doğa ile dikkatli ve sürdürülebilir bir etkileşim talep etmektedir.

Sürdürülebilir üretimin piyasa mekanizmaları temelinde mümkün olabileceği yönündeki popüler görüşe karşı Karl Marks'ın değer teorisi, aynı zamanda sermayenin, sınırsız öz değerlendirme yolunda ilerlemesinden dolayı doğal güçlerin ve kaynakların temel sınırlılığına aykırı olduğunu ikna edici bir şekilde göstermektedir. Bu durum, kapitalist üretim tarzının temel çelişkisidir ve Marks'ın analizi, maddi bir dünyada sermaye birikimi için bu ölçülemez gücün sınırlarını belirlemeyi amaçlamaktadır. Doğa ve sermaye arasındaki tutarsızlık giderek birçok alanda görünmektedir. Hatta sermayenin tahakkümü çeşitli üretim dallarını sübvansede sosyal ile özel hayatın bütününe düzenlemektedir.

Bu durumda Karl Marks, insandan bağımsız olarak var olan “doğa”ya geri dönme çağrısında bulunmamaktadır; çünkü “*Alman İdeolojisi*”¹⁰ adlı eserinde Feuerbach¹¹ üzerine olan eleştirisinde de belirttiği gibi Marks, “doğa” kavramının yalnızca filozofun kafasında bulunduğunu savunmaktadır. Bunun yerine Marks, “doğa”nın yalnızca toplumsal üretim ile ilgili olduğunu ve bu temel maddi ilişkiyi insanlar ile doğa arasındaki “*metabolizma*” olarak adlandırdığını belirtmektedir. Bu hususta hem doğanın hem de toplumun, birbirleriyle olan dinamik ilişkileri göz önünde bulundurulmalıdır. Karl Marks'ın bilimsel analizi; kapitalist üretim tarzının, bu tarihçi metabolizmanın evrensel düzenlenişinin ve ekosistemlerimizin sonuç olarak istikrarsızlaştırılması şeklinde açıklamaktadır.

Karl Marks'ın “*yeniden birleşme teorisi*” bu bağlamda merkezi bir rol oynamaktadır. Bu teori, ekonomik form belirlemelerinin, kapitalist gelişme sürecinde bir şeyin mülkiyeti olarak sıkı bir biçimde somutlaştırıldığını ve dış dünya ile birlikte insan ihtiyaçlarının kapitalizmin mantığına göre radikal biçimde nasıl dönüştürüldüğünü ortaya koymaktadır. Maddi özellikler değiştirilebilir niteliktedir ve dünyanın sermaye tarafından yeniden düzenlenmesi, bu maddi esnekliğe dayanmaktadır. Ancak sermaye, sonuç olarak tamamen ve keyfi olarak doğal sınırların üstesinden gelemez. Sermaye ve doğa arasındaki temel gerilimi aydınlatmak için Marks, değer teorisini metabolik değişimler sorunuyla yakın ve sistematik bir ilişki içinde geliştirmiştir. Marks, *felsefi açıdan bir dönüm noktası ile karşılaşma-*

sından sonra, bu sorunu insan-doğa ilişkisinin genel bir ontolojik anlayışına dayandırmayı bırakmıştır. Bunun yerine Marks, doğa bilimleri ve teknolojinin somut koşullarında maddi sınırların anlaşılmasını amaçlamıştır. Tam olarak bu çelişkilerin kendini gösterdiği bir yer bulunmamaktadır: “*Her durum, somut bir analizi gerektirir.*” Doğa bilimleri böyle bir analiz için temel bilgileri sağlamaktadır. Aksi takdirde, bir eleştiri ancak kapitalizmin çevreyi tahrip etmesinin gerekliliğini söyleyebilecektir. Karl Marks, bu denli soyut bir tezle asla tatmin olmamıştır.

Aksine Karl Marks, sermaye ile doğa arasındaki çelişkilerin sermaye rejiminin çöküşüne anında yol açmadığının farkındaydı. Örneğin maddi esneklik sayesinde sermaye, işçilerin yoğun bir biçimde sömürülmesi (*yeni teknolojiler icat etme, yeni hammaddeler keşfetme ve küresel pazarlar ile koloniler açarak sınırlamalarının üstesinden gelebilme vb.*) kapasitesine sahiptir. Bununla birlikte emek gücü, doğal kaynaklar, sosyal ihtiyaçlar gibi maddi sınırlar, kapitalizm tarihinde görüldüğü gibi, teknolojik ve bilimsel gelişme ile kayda değer ölçüde değiştirilebilse bile nesnel olarak var olmaktadır. Maddi sınırların somut tezahürü bu nedenle oldukça çeşitlidir; çünkü sermayenin resmi mantığının sonuçları, sermayenin ilgili doğal koşullarla ilişkisine bağlı olarak çeşitli şekillerde gelişmektedir. Bu sermaye sınırlarını daha net bir şekilde belirlemek için Karl Marks, “*Kapital*” adlı eserini tamamlamak amacıyla doğa bilimlerini 1868 yılından sonra daha yoğun bir şekilde incelemiştir. Marks’ın “*Kapital*”i eksik kalmıştır. Lakin “*Kapital*”, sermayenin insanlık ve doğa arasındaki tarihsel düşmanlık sürecinin analizi için sağlam bir metodolojik temel sağlamakla kalmayıp aynı zamanda, sermayenin yeniden egemenliğine ve doğanın yabancılaştırılmasına karşı bir karşı önlem almamızı sağlamaktadır. Bu anlamda Marks’ın ekoloji üzerine olan eleştirisi, “*kıyamet senaryoları*”ndan uzaktır.

Sosyalist strateji göz önünde bulundurulduğunda Karl Marks’ın “*metabolizma teorisi*”nin aşamalı olarak oluşması, sosyal değişim görüşünün bir diğer önemli değişimi ile paralellik göstermektedir. “*Komünist Manifesto*”da Marks, *iyimser bir şekilde*, sosyalist bir devrim için ciddi bir ekonomik krizin yeterli olacağına inanma eği-

limindeydi. “1848 Devrimi”¹²’nin başarısızlığı ve ardından oluşan siyasi baskı sebebiyle Marks, yavaş yavaş bu iyimserliğinden vazgeçmiştir. Kapitalist sistem, 1857-58 ekonomik krizinde çok daha duyarlı ve hayatta kalma yeteneğine sahip olduğunu kanıtlamıştır. Sonuç olarak Marks, işçi sendikacılığının yeniden birleşmesi ve daha sürdürülebilir bir sosyal metabolizma biçimi inşa etmedeki kısıtlamalar için çalışmaya başlamıştır. Karl Marks’ın amacı, mücadelenin spontane politikalar üzerine değil, sosyal pratiğin kendisinin dönüşümü ile birlikte kapitalizm altında gelişen bir uygulamanın getireceği bir düzen olduğunun altını çizmektedir. Bu tür reformlar sosyal ve politik alanı genişletebilir. Böylece sermayenin yeniden birleştirilen gücüne karşı ilerici değişikliklere yol açabilir.

Karl Marks, “doğa” konusunda da aynı noktayı vurgulamaktadır. Marks, sadece modern tarım konusundaki tartışmalarında değil, aynı zamanda Fraas’ın “sosyalist eğilimi”ndeki referansında da, maddi dünya perspektifinden ekosistemlerin sermayenin birleşmiş gücü ile olan yıkımını kavramaya çalışmıştır. Kapitalizm tarafından bozulan doğanın evrensel metabolizmasının tedavisi ancak sermayenin özerk gücü tamamen ortadan kalktığında mümkündür. Kapitalizm otomatik olarak yıkılmasa bile, *doğal kaynakların azlığına rağmen*, maddi dünyadaki uyumsuzluklar insanlığın özgür ve sürdürülebilir gelişiminin engellenmesine sevk etmektedir. Bu durum da insanları kapitalizmin ötesinde yeni bir sosyal sistem için mücadele etmeye zorlayacaktır. Sermayenin mantığına karşı, daha rasyonel bir toplumsal üretim biçimi gerçekleştirilip bu yeni üretim biçimi, “özel emeğin” ve “ücretli emeğin” kaldırılmasına dayandırılmalıdır. Marks’a göre, maddi dünyanın dönüşümüne dair somut değişim süreçlerini incelemek gerekmektedir. Ancak bunu yaparak, doğanın birleşmiş sömürüsüne karşı somut bir sosyalist strateji mümkün olabilir.

Liebig, Johnston ve Fraas gibi bazı teorisyenlerin “kıtlık” ve “doğal kaynakların tükenmesi” problemleriyle ciddi şekilde ilgilendiği dönemde Karl Marks’ın ekolojisinin defterleri aracılığıyla araştırılması, on dokuzuncu yüzyılın saf bir *Prometheanism* yüzyılı olarak ortak tanımlanmasının tek taraflı olduğunu kanıtlamıştır. Ayrıca

William Stanley Jevons¹³'un 1865 yılında yazmış olduğu meşhur "*The Coal Question*"¹⁴ adlı kitabında İngiltere'deki kömür rezervlerini azaltma konusundaki öngörüsü ile defalarca Liebig'e atıfta bulunulmuştur. Ve bu kitap, İngiliz Parlamentosu'nda ateşli tartışmalara neden olmuştur. Marks, Jevons'un bu çalışmasından¹⁵ haberdardı.¹⁶ Karl Marks, 1876 yılında "*Matthias Jakob Schleiden*"¹⁷'in 1850 yılında yazmış olduğu "*Physiology of Plants and Animals (Physiologie der Pflanzen und Tiere)*"¹⁸ başlıklı çalışmasını okumuştur. Schleiden, "*George P. Marsh*"¹⁹'ın 1864'te yazmış olduğu "*Man and Nature*"²⁰ adlı önemli kitabını referans alarak, "*For Wood and Forest (Für Baum und Wald)*" isimli eserinde "ormanların çölleşmesi"ni yazmıştır.²¹

Çevrenin tahribatı ve insanlığın hayatta kalması hususunda koşulların kötüye gitmesi ile ilgili ciddi boyutlardaki çeşitli tartışmalar 1860'ların başlarında yapılmıştır. Sürekli olarak yeni disiplinler ile ilgili yeni kitaplar ve makaleler okuyan Karl Marks'ın on dokuzuncu yüzyılda ekolojik düşüncenin ortaya çıkması ile birlikte bu boyutun büyük ölçüde ihmal edilmesi üzerine kendisinin geliştirmiş olduğu politik-ekonomi eleştirisine ekolojiyi de entegre etmesi elbette bir tesadüf değildir. Marks'ın not defterlerini inceleyip onun çalışma sürecini izlersek, üretici güçlerin sonsuz gelişimine inanan, saf ve iyimser bir insan gelişimi fikrini paylaştığını iddia etmeye devam etmenin zor olacağını görmekteyiz. *Carl Fraas*²² bu bağlamda önemli bir isimdir; çünkü Fraas, Liebig'in sentetik gübrelerle olan bağımlılığından farklı bir sürdürülebilir üretim görüşü sunmaktadır. Fraas'ın "*Alüvyon teorisi*", doğanın gücünü maksatlı kullanarak, *lakin tüketmeden*, sürdürülebilir üretim olasılığını göstermeye çalışmaktadır. Aynı zamanda Fraas'ın tarihsel boyuttaki incelemesi, aşırı boyutlarda seyreden orman tahribatının sonuçlarının, yerel iklimler ve bitki dünyası için ne kadar ciddi olduğunu da Karl Marks'a göstermiştir.

Marks'ın çalışmaları arasında, ekolojik sorunlara olan güçlü ilgisini gösteren açık ve net argümanlar bulmak mümkündür. Eğer Marks'ın ekolojisinin politik ekonomi eleştirisi için yalnızca ikincil bir öneme sahip olduğu ifadesinin uzun süre ikna edici olduğu kabul edilirse, bunun nedeni kısmen sosyal biçimlerle uğraşan "*Batı*

Marksizm”²³ geleneğinde (bazen de Hegel’in Mantık Bilimi fetişizminde) bulunabilir. Bu noktada, “maddi” sorun veya “içerik” sorunu büyük oranda ihmal edilmiştir. “*Materiyal*” unsuru, Karl Marks’ın geliştirmiş olduğu sisteme entegre edildiği takdirde, onun metinleri ekolojiye giden yolu çok zorluk çekmeden açacaktır.

Bu bakımdan mevcut kaynaklar, Karl Marks’ın ekoloji konusundaki önceki çalışmalarından daha sistematik ve eksiksizdir, ancak kapsamı hala sınırlıdır. Bu kitapta bahsettiğim el yazmaların bulunduğu ve alıntılarının yapılmış olduğu defterler, Marks’ın hayatı boyunca yazdıklarının sadece bir kısmını oluşturmaktadır. Özellikle 1870’lerde Marks’ın “*metabolizma teorisi*” daha da geliştirilmiştir. Marks’ın kişisel kütüphanesinde bu eğilimi gösteren bazı örnekler vardır. Bernard Cotta²⁴’nın 1858 yılında yazmış olduğu “*German Soil, Its Geological Composition and the Latter’s Influence on Human’s Life*”²⁵ adlı eseri, Jean Charles Houzeau²⁶’nın 1861’te kaleme almış olduğu “*Climate and Soil*”²⁷ başlıklı çalışması, Adalbert Adolf Mühry²⁸’nin 1862’de yazdığı “*Climatographical Overview of the Earth*”²⁹ isimli yapıtı ve Robert Russell³⁰’ın 1857’de yazmış olduğu “*North America: Its Agriculture and Climate*”³¹ adlı kitabı bu kitaplara örnek olarak verilebilir. Marks ayrıca Liebig’in “*toprağın tükenme teorisi*” hakkındaki tartışmaları da takip etmiştir.³² Marks’ın bu konudaki kendi çıkarımları, bu yazarların önerilerinin bile ötesinde yer almaktadır.³³ Bu araştırmaların bir sonucu olarak, Marks daha sonraki yıllarda metabolik değişimlerin kapitalizmin en ciddi sorununu olduğunu görmeye başlamıştır.

Bu bağlamda, Karl Marks’ın daha sonraları yapmış olduğu araştırmaların doğa bilimleriyle sınırlı olmadığını vurgulamak önemlidir. Ayrıca Karl Marks’ın meşhur “*Etnolojik Not Defterleri*”³⁴’nde de görüldüğü üzere Marks, tarım öncesi ve toprak dışı mülkiyete odaklanan, pre-kapitalist ve Batı dışı toplumlar ile topluluklar üzerine çeşitli kitaplar okumuştur.³⁵ Bu tema açısından, Marks’ın “*bilinçsiz bir sosyalist eğilim*” ifadesi tekrardan anlaşılmaktadır. 25 Mart 1868 tarihinde Karl Marks, Fraas’ın “*Climate and the Plant World Over Time*” adlı eserini Engels ile tartıştığı mektubunda aynı zamanda, “*Georg Ludwig Maurer*”³⁶’i de oldukça olumlu bir şekilde değerlen-

dirmiştir: “Maurer’in kitapları son derece önemlidir. Maurer, sadece ilkel zamanları değil, aynı zamanda daha sonraları ortaya çıkmış olan emperyalist şehirlerin, dokunulmazlığa sahip mülk sahiplerinin, kamu otoritesinin ve özgür köylülük ile serflik arasındaki mücade- lenin gelişmesinin tamamıyla yepyeni bir karakter kazanmasını da kitaplarında anlatmaktadır.”³⁷ Marks mektubunda, pre-kapitalist (Germenik) unsurların kendi zamanına kadar devam etmesine çok az dikkat ettiğini itiraf etmektedir. İlerleyen yıllarda Marks, bu kör noktanın üstesinden gelebilmek için öz eleştirel bir hareketle meş- gul olup Rusça öğrenmiştir. Rusça öğrenmesinin sayesinde de Rus köy topluluklarının ve Rus tarımının üzerine yazılmış olan kitapları okuyabilen ve anlayan biri haline gelmiştir.³⁸

Doğa bilimleri ve etnoloji konuları ile Marks’ın daha sonraki çalışmaları birbirleriyle nasıl ilişkilidir? Bu hususta, Fraas ve Maurer arasındaki yazılı bir bağlantıda bir anahtar bulmaktayız: Fraas, Maurer’in Cermen toplulukları hakkındaki tarihsel soruşturmasını olumlu olarak değerlendirmektedir; çünkü bu Alman tarihçisi “ilk Cermen köyü oluşumunun her zaman toprağın gücünü arttırma gerekliliği yasasını takip ettiğini” göstermektedir.³⁹ Bu duruma ek olarak Fraas, Maurer’in metinlerine atıfta bulunarak, Germen topluluklarının sürdürülebilir yaşam tarzını tartışmaya devam etmektedir.⁴⁰

“Mark Birliği”ne dayanan Germenik üretim, Fraas’a göre, yalnızca eşitlikçi değil, aynı zamanda sürdürülebilir bir konumdur; çünkü bu tarz bir üretime dayanan toplumda her şey üretilip tüketilebilir. Bu referansın, 1868 yılının başlarında Maurer’in kitabını okumaya başladıktan sonra Karl Marks’ın defterlerinde alıntı yapma fırsatını tanımış olma olasılığı çok yüksektir.⁴¹

Günümüzde, Karl Marks’ın 1868 yılından sonraki çalışmalarının ve atıflarının çok büyük bir kısmını araştırmak mümkün değildir; çünkü Marks’ın eserlerinin hepsi henüz yayınlanmamıştır. Bunun- la birlikte Marks’ın, Maurer ve Fraas’ı yüksek değerlendirmesine ve aynı mektupta “bilinçdışı” sosyalistler olarak nitelmesine da- yanarak, insanlar ve doğa arasındaki metabolizmayı örgütlemenin çeşitli somut yollarını, *pre-kapitalist ile Batılı olmayan topluluklar*

ve toplumlar - özellikle tarım ve toprak mülkiyeti ile ilgili olarak, araştırmak istediğini varsaymak mantıklıdır. Kevin Anderson, ME-GA'nın dördüncü cildinin yirmi yedinci sayısında bu durum ile ilgili olarak, Marks'ın 1870'lerde yaptığı araştırmalarının "geçiş döneminde" pre-kapitalist ve Batı dışı tarıma odaklandığını savunmaktadır. Başka bir deyimle Karl Marks, erken zamanlarda doğal ve sosyal metabolizmanın örgütlenme yollarının sermaye altındaki resmi ve gerçek varsayımlarla değiştirilmeleri gerektiğini ya da sermayeye direnip direnemeyeceklerini analiz etmiştir. Bu anlamda insanlar ve doğa arasındaki ilişki Marks'ın daha sonraki zamanlarda yapmış olduğu çalışmalarda merkezdeki rolünü korumuştur.⁴²

Karl Marks'ın hayatının son yıllarındaki bazı sözleri bu tematik bağlantıyı doğrulamaktadır. Marks, Rusya'da sosyalist devrime alternatif bir yol olasılığını, Rus devrimci "Vera Ivanovna Zasulich"⁴³e yazdığı mektupta kabul ettiği bilinmektedir. Doğrudan Maurer'den bahseden Marks, arkaik toplumların büyük "doğal canlılığına" dikkat çekmiştir ve daha sonra köy topluluklarının, özellikle Almanların "Orta Çağ boyunca özgürlüğün ve popüler yaşamın tek odak noktası olduğunu" söylemiştir.⁴⁴ Marks'a göre bu canlılık, toplumlar ve toplumsal üretim biçimi olan insanlar ile doğa arasındaki farklı bir metabolizma organizasyonu üzerine kurulmuştur. Böylelikle Rus köy toplulukları sermayeye karşı direniş yeri olarak işlev görüp kapitalizmin aşamalarından geçmeden "sosyalist sistem"i kurabilirdi. Tarihsel olarak, tarım komünlerinin daha da gelişmesiyle birlikte bu komünlerin korunmak için oldukça elverişli olması, Batı-kapitalist üretimine eşlik etmemesi ve dolayısıyla meyvelerini bir erke boyunca eğmeden elde edebilmesi mümkündür. Bu sayede de komünler, ayakta kalmaktadır.⁴⁵

Tüm bunlara ek olarak Marks, yazmış olduğu bir sonraki cümlesinde, Batı Avrupa'daki kapitalizmin "krizine" işaret etmektedir: "Bugün, Batı Avrupa'da ve ABD'de, işçi kitlelerinin, bilimin ve üretilmekte olan verimliliğin birbirleriyle çatıştığı bir sistem bulunmaktadır. Kısacası, modern toplumların, daha yüksek bir "arkaik"⁴⁶ kolektif mülkiyet ile örülü bir üretim biçimine dönüşmesiyle birlikte kendi kendini ortadan kaldıran bir kriz gerçekleşecektir."⁴⁷ "Kriz"

sadece işçiler tarafından yüksek sesle dile getirilen “*yabancılaşma*” deneyiminden değil, aynı zamanda sermayenin “*bilim*” ile çatışmasından da kaynaklanmaktadır. Bilim için, sadece üretici güçleri artıran ve gelecekteki toplum için maddi koşulları hazırlayan yeni teknolojilerin icat edilmesini sağlamak yeterli değildir. Liebig ve Fraas’ın çalışmalarında da açıkça görüldüğü gibi, bilim aynı zamanda kapitalizmin yaratmış olduğu krizi; kapitalist üretim tarzı ve bunun sonucu olarak daha sürdürülebilir bir üretim biçiminin gerçekleştirilmesini talep eden “*metabolik çatlaklar*” altında soygunun mantıksızlığını göstererek vurgulamaktadır. Karl Marks’ın metabolizma teorisinin derinleşmesi de hesaba katıldığında Marks’ın 1881 yılında sosyalizm tanımlamasını yaparken, yalnızca Avrupa merkezli düşünmediğini ve birçok yola başvurduğunu da söylemek mümkündür. Bu açıdan Karl Marks, sosyalizme aynı zamanda ekolojik bir bakış açısı da getirmiştir. Lakin Marks’ın sosyalizme birçok farklı yönden yaklaşması onun, “*Kapital*” adlı çalışmasını tamamlamasını zorlaştırmıştır.

Karl Marks’ın eko-sosyalizmi, MEGA ciltlerinin gelecekteki yayınları ile daha belirgin hale gelmiş olsa bile, “*Kapital*” hala bitmemiş bir çalışma olarak karşımıza çıkmaktadır: Marks, tüm sorulara cevap vermedi ve bugünün dünyasını tahmin etmedi. Ancak, onun ekolojisinin bugün hiçbir işe yaramadığını söylemek elbette mümkün değildir. Marks’ın kapitalizm üzerine olan eleştirisinin, mevcut ekolojik krizin eleştirel anlamda daha fazla araştırılması için son derece yararlı bir teorik temel oluşturduğu ve Marks’ın defterlerinin ekolojik çalışmalara dönük büyük bir önem taşıdığı gerçeği yadsınamaz. Marks’ın not defterlerinin dikkatli bir şekilde incelenmesi, basit bir “*filolojik*” çalışmadan ibaret değildir ve bu yönde yapılacak olan analiz, bizi Marks’ın eleştirisinin bilinmeyen boyutlarına götürecektir.⁴⁸ Immler’in kışkırtıcı bir şekilde ilan ettiği gibi “*Marks’ı unutmak*” için henüz çok erken. Bu kitabın sonunda belirtmek isterim ki karşıt olan bir zorunluluğu belirtmek daha ikna edici gelmektedir. Çünkü “*Marks, hala yaşıyor!*”

Son Notlar

- 1 Almanyada doğumlu Yahudi filozof. Hocası Martin Heidegger'dir. (ç.n.)
- 2 Orijinal adı "Das Prinzip Verantwortung" olan kitap, 1979 yılında yayımlanmıştır. "Sorumluluğun Zorunluluğu" anlamına gelmektedir. (ç.n.)
- 3 Hans Jonas, The Imperative of Responsibility: In Search of an Ethics for the Technological Age (Chicago: University of Chicago Press, 1984), 201.
- 4 Teknokrasi veya Uygulayıcılar, bütün karar verme süreçlerinin teknik uzmanların ellerinde olduğu bir yönetim şeklidir. Yönetim kademelerinde sadece bilgi, deneyim ve yetenek sahibi bilim insanları, mühendisler ve teknolojistler yer alır. (ç.n.)
- 5 Yeryüzünün canlıları içeren bölümüdür. (ç.n.)
- 6 John Holloway, Crack Capitalism (London: Pluto Press, 2010). Holloway'ın "kapitalizmi çatlatmaya" yönelik projesi basitçe ve iyimser bir biçimde, yeniden birleşme gücünün dışında bir alan varsaymaktadır. Lakin böyle bir alan bulunmamaktadır. Marks'ın odaklandığı çelişki, sermayenin mantığı ile maddi dünyanın mantığı arasındaki içkin çelişkidir. Bu nedenle, öncelikle sermayenin mantığını dikkatle incelemek ve daha sonra onunla ilgili çeşitli çelişkileri analiz etmek gereklidir.
- 7 "Tekçi" anlamına gelen felsefi terim. (ç.n.)
- 8 Moore, "Toward a Singular Metabolism,"¹²
- 9 "transhistorically" olarak kullanılmıştır. (ç.n.)
- 10 Alm. "Die deutsche Ideologie" (ç.n.)
- 11 Ludwig Andreas Feuerbach; Alman filozof ve ahlakçı. Marks üzerindeki etkisi ve hümanist ilahiyat görüşleri ile ünlenmiştir. 19. yüzyıl Alman materyalizminin ilk düşünürü olan Feuerbach'ın temel eseri "Hristiyanlığın Özü"dür. (ç.n.)
- 12 1848 Devrimleri 1848 yılında Avrupa'nın çeşitli ülkelerinde ortaya çıkan ayaklanma, devrim ve özgürlük hareketleridir. (ç.n.)
- 13 İngiliz iktisatçı ve mantıkçıdır. (ç.n.)
- 14 Türkçede " Kömür Sorunu" anlamına gelmektedir. (ç.n.)
- 15 1868 yılında Karl Marks, kitabın bir kopyasını satın almak amacıyla kitabın adını defterine not etmiştir.
- 16 MEA, Sign. B 112, 2.
- 17 Alman botanikçi ve hücre kuramının öncüsüdür. (ç.n.)

- 18 Türkçede, “Bitkilerin ve Hayvanların Fizyolojisi” anlamına gelmektedir. (ç.n.)
- 19 Amerikalı düşünür, diplomat ve çevreci (ç.n.)
- 20 Türkçede, “İnsan ve Doğa” anlamına gelmektedir. (ç.n.)
- 21 Carl-Erich Vollgraf, “Marx über die sukzessive Untergrabung des Stoffwechsels der Gesellschaft bei entfalteter kapitalistischer Massenproduktion,” Beiträge zur Marx-Engels-Forschung Neue Folge 2014/15 (Hamburg: Argument, 2016), 106–32.
- 22 Alman botanikçi ve tarım uzmanı (ç.n.)
- 23 Western Marxism (ç.n.)
- 24 Alman jeolog. (ç.n.)
- 25 Deutschlands Boden, sein geologischer Bau und dessen Einwirkung auf das Leben der Menschen; Leipzig
- 26 Belçikalı astronom ve gazeteci (ç.n.)
- 27 Klima und Boden; Leipzig
- 28 Alman coğrafyacı ve klimatologist (ç.n.)
- 29 Klimatographische Uebersicht der Erde; Leipzig
- 30 Amerikalı tarım uzmanı (ç.n.)
- 31 ‘North America: Its Agriculture and Climate (Edinburgh, 1857)
- 32 Karl Marks’ın bu bağlamda referans aldığı kişiler (ç.n.):
 Adolf Mayer, *Fertilizer Capital and Robbery Cultivation (Das Düngerkapital und Raubbau)*; Heidelberg, 1869)
 Clement Mandelblüh, *Tables for the Calculation of Soil Exhaustion and Replenishment of Soil Power (Tabellen zur Berechnung der Bodenerschöpfung und des Bodenkraft-Ersatzes)*; Leipzig, 1870)
 Johannes Conrad, *Liebig’s View on Soil Exhaustion and Its Historical, Statistical, and National Economic Reasoning (Liebig’s Ansicht von der Bodenerschöpfung und ihre geschichtliche, statistische und nationalökonomische Begründung)*; Göttingen, 1866).
- 33 Ibid., 113.
- 34 “Ethnological Notebooks” (ç.n.)
- 35 Hans-Peter Harstick bu konudaki önemli çalışmaları basmıştır. Çalışmanın tamamı MEGA2 IV/27’de yayımlanacaktır.
- 36 Alman siyasetçi ve tarihçi (ç.n.)
- 37 Marx and Engels, *Collected Works*, vol. 42, 557.
- 38 Tomonaga Tairako, “A Turning Point in Marx’s Theory on Pre-Capitalist Societies,” *Hitostsubashi Journal of Social Studies* 47

(2016): 1–10.

39 Fraas, Ackerbaukrise, 209.

40 Ibid., 210.

Maurer's *Einleitung zur Geschichte der Mark-, Hof-, Dorf-, und Stadt-Verfassung und der öffentlichen Gewalt* (Munich: Christian Kaiser, 1854).

41 Marks, Maurer'in çalışmasını 1870 yılında tekrar okumuştur. Şaşırtıcı bir şekilde Marks, Maurer'in "Einleitung" adlı çalışmasını tekrar ele alıp atıflarda bulunmuştur.

42 Marks'ın ekolojiye olan ilgisi 1870'lerde de büyüyerek devam etmiştir. Örneğin; 1878 yılında Marks not defterinde şunları yazmıştır: "Türlerin yok olması, hala devam etmektedir. İnsanın kendisi en aktif imha edicidir."

43 Petersburg valisi General Fyodor F. Trepov'u kurşunlayan Rus devrimcidir. 1878 yılında halka açık bir mahkemede yargılanmış ve jüri tarafından suçsuz bulunarak aklanmıştır. Bir soylunun kızıdır. 1868'de devrimci düşünceleri benimsemiştir. (ç.n.)

44 Teodor Shanin, ed., *Late Marx and the Russian Road: Marx and "The Peripheries of Capitalism"* (New York: Monthly Review Press, 1985), 108.

45 Ibid., 111.

46 Güzel sanatlarda klasik çağ öncesinden kalan anlamına gelen sözcük. Kelimenin kökeni Fransızca "archaïque"ten gelmektedir. (ç.n.)

47 Ibid.

48 Lucia Pradella, *Globalization and the Critique of Political Economy* (London: Routledge, 2014), 173.

Yakın zamanda Lucia Pradella, MEGA çalışmasının "yeni mod"a sahip olduğu üzerine ironik bir şekilde yorum yapmıştır. Pradella, MEGA'nın dördüncü bölümünün, "yeni bir Marks"taki MEGA çalışmaları günümüzde etkili bir eğilime boyun eğmeden, Marks'ın detaylandırılmasındaki sürekliliği ve değişimleri değerlendirmek için bazı unsurlar sağladığını söylemiştir.

KARL MARX'IN EKOSOSYALİZMİ

KOHEI SAITO

Marx'ın ekoloji hakkındaki notlarıyla, mevcut tartışmaya yeni ve güçlü kaynaklar sunuyor. Modern kapitalizmin ekolojik ve ekonomik krizine Marx'ı yeniden yorumlayarak yanıt arıyor.

— Kevin B. Anderson, *Marx Sınırlarda'nın* yazarı

Bu mükemmel kitap, Marx'ın teorik laboratuvarındaki entelektüel deneyleri keşfetmenin potansiyel kısa yollarını sunuyor; 40 yıldır süregelen çalışmasının ekolojik görünümüne bakış açımızı genişletiyor ve Marx'ın ekososyalist okumalarına yerinde eleştiriler getiriyor. Tıpkı Marx'ın *Kapital*'i gibi, bu kitap da sadece okunmamalı, üzerine çalışılmalıdır.

— Bob Jessop, *The State: Past, Present, Future*'ın yazarı

Saito, Marx'ın notlarını derinlemesine inceleyen ve Marx'ın araştırma sürecini ele alan ilk araştırmacı. Yalnızca Marx'ın notlarını ve kitaplarını incelemekle kalmıyor, aynı zamanda Marx'ın atıfta bulunduğu kaynakları da masaya yatırıyor. Saito, Marx'ın tamamlayamadığı kitabı “Politik Ekonomi Eleştirisi” ile bağlantılı olan ekolojik sorunların derinliğini heyecanlı bir macera olarak sunuyor.

— Michael Heinrich, *An Introduction to the Three Volumes of Karl Marx's Capital*'ın yazarı

